

Rus & livsendring

En studie av rehabiliteringstiltak,
rusavhengighet og livsløpsprosesser

Bjørnar Blaalid

FAKULTET FOR SAMFUNNSVITENSKAP

Rus & livsendring

En studie av rehabiliteringstiltak,
rusavhengighet og livsløpsprosesser

Bjørnar Blaalid

Ph.d. i sosiologi
Fakultet for samfunnsvitenskap
Nord universitet

Ph.d. i sosiologi nr. 50 (2021)

Rus & livsendring

En studie av rehabiliteringstiltak, rusavhengighet og livsløpsprosesser

Bjørnar Błaalid

© Bjørnar Błaalid, 2021

ISBN: 978-82-92958-48-3

Trykk: Trykkeriet, Nord universitet

www.nord.no

Alle rettigheter forbeholdes.

Kopiering fra denne bok skal kun finne sted på institusjoner som har inngått avtale med Kopinor og kun innenfor de rammer som er oppgitt i avtalen.

Forord

Endelig er avhandlingen ferdig og det har vært litt av en reise. Når jeg ser tilbake er det likevel en reise jeg ikke har foretatt alene. I løpet av prosessen er det mange som har bidratt med kommentarer, tips og innspill i små og store sammenhenger – alle fortjener dere en stor takk!

Først og fremst vil jeg takke mine to veiledere Trude Gjernes og Ann Nilsen. Med kunnskap, tålmodighet og konstruktive tilbakemeldinger har dere ledet meg og sørget for at jeg har holdt meg på rett kurs. Utviklingen av ideer og innspill, fra sin spede start til å bli fullverdige kapitler, ville ikke vært mulig hadde det ikke vært for det engasjementet og den støtten dere har gitt meg underveis. Det at jeg nå leverer en ferdig avhandling er takket være dere! Det er flere som har bidratt med kommentarer underveis i prosjektets forskjellige faser. En stor takk til Kristoffer Chelsom Vogt for dine kommentarer på sluttseminaret ved Sosiologisk institutt i Bergen. Jeg håper at avhandlingen ble det «velskapte barnet» som vi snakket om. Takk til Halvard Vike som påtok seg rollen som sluttleser. Jeg vil også takke alle ved fakultetet som har bistått meg i tekniske og praktiske spørsmål. Til faggruppen jeg er medlem av velferd og sosiale relasjoner og forskningsnettverkene sosialt arbeid og idrett og samfunn, takk for gode kommentarer som har bidratt til å drive prosjektet fremover.

Deltakerne som stilte opp i dette prosjektet fortjener også en meget spesiell takk. Det at dere lot en ukjent få bli med inn på aktivitetene og det at dere stilte til intervju og delte så mye har betydd alt. Prosjektet hadde ikke blitt til uten dere – og jeg er veldig takknemlig! Jeg må også rette en stor takk til personalet i Kirkens Bymisjon som viste stor entusiasme for prosjektet og hjalp meg med å komme i kontakt med tiltakene. Samtalene med flere av dere har vært til stor inspirasjon og jeg har lært mye om hvordan det er å jobbe med rusomsorg.

Takk til mine kollegaer på ph.d.-programmet, for gode samtaler, og takk til Alyssa Marie Kvalvaag som hjalp meg med det engelske sammendraget. Jeg vil takke mine foreldre for støtte underveis, og spesielt til min kjære Camilla, du har tålmodig latt meg sitte (ofte altfor lenge) på kontoret, men støttet meg hele veien. Til sist takk til mine to barn, Anna-Mathilde og Julie. Dere har ikke skrevet så mye, men dere har gitt pappa kjærkomne pusterom fra den «boblen» skriveprosessen kan utgjøre og jeg er veldig glad for å ha dere i livet mitt.

Bodø, januar 2021

Bjørnar Blaalid

Sammendrag

Avhandlingen omhandler hvordan personer med rusproblemer beskriver og reflekterer over sin vei inn i rusmisbruk og hvordan de forsøker å skaffe seg et bedre liv. Gjennom å undersøke tre rehabiliteringstiltak i en frivillig organisasjon har formålet med prosjektet vært å utvikle kunnskap om hvordan rehabiliteringsprosesser foregår og hvordan sosiale aktiviteter og rusfrie tiltak kan bidra til bedring i tilværelsen generelt. Forskningsspørsmålet for studien er: *Hvordan opplever rusavhengige at deltakelsen i sosiale aktiviteter gjennom rehabiliteringstiltak bidrar til å endre deres liv? 1) På hvilke måter arter eventuelle endringer seg? 2) Hvilke livsarenaer og prosesser berøres av forandringene?* Forskningsdesignet baserer seg på et biografisk og grounded case studie, og bygger på biografiske intervjuer med elleve personer med rusrelaterte erfaringer, og intervjuer med fem nøkkelansatte i en frivillig organisasjon. Deltakende observasjoner fra feltarbeid komplementerer analysene. To teoretiske perspektiv har inspirert studien: Et kontekstualistisk livsløpsperspektiv og symbolsk interaksjonisme.

Analysen av oppvekst og vendepunkter vektlegger et komparativt kohort-design for å fremheve hvordan alder og historisk periode har hatt betydning for prosessen frem mot rusmisbruk. Studien viser hvordan allmenne og hverdagslige samhandlingsprosesser kan få betydning for hvordan deltakerne opplever tilhørighet, blir en del av statusgivende fellesskap og får mestringsopplevelser. Bedringsprosessene skapes ved at rusmisbrukere ønsker å gjøre endringer i sin levemåte. De fyller hverdagen med et annet meningsinnhold og strukturere denne rundt aktiviteter som ikke inneholder rus. Deltakerne blir en del av omsorgsrelasjoner og de sosialiseres inn i miljøer som tilbyr en alternativ livsførsel til den de kjente som rusmisbrukere. Rehabiliteringstiltakene gir mulighet til nettverksbygging som letter overgangen til andre livsarenaer noe som bidrar til at de blir mer deltakende i samfunnet.

English summary

This project is framed as a biographical and grounded case study exploring the social lives and everyday struggles of drug users as they participate in rehabilitation programs and activities carried out by a faith-based non-governmental organization. The overarching research questions are: *How do drug users experience that participation in social activities through rehabilitation programs can help change their lives? 1) In what way do any changes occur? 2) What life arenas and processes are affected by the changes?*

The study is based on biographical interviews with 11 drug users and interviews with 5 key NGO staff members. Participatory observations were used to follow the daily interactions between the drug users, and between the drug users and the programs. The theoretical framework consists of a contextual lifecourse perspective and symbolic interactionism. By making use of a comparative cohort-design, the project emphasize how historical period and age can be important factors when dealing with drug abuse. Emphasis on process and major turning points has demonstrated how the participants could be influenced to seek help with their drug addiction. The analyses show that contexts like mending family relations, motherhood, or major events could trigger turning points.

How the participants approached the different rehabilitation programs, and how they gained experiences and developed social skills by investing their time in the social activities, has been a key focus. Interacting and connecting with like-minded individuals in a safe environment, developing friendships, and acquiring new social networks were viewed as particularly important. The conclusion is participating in rehabilitation programs that emphasize meaningful social experiences is one way to bridge the gap between drug users and society, by giving drug users access to social resources and networks, allowing them to gain confidence in themselves, establishing trust and gaining approval from society.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Introduksjon	1
1.1 Innledning og generell bakgrunn for studien.....	1
1.1.1 Forskning om rehabilitering fra rusmisbruk.....	3
1.2 Forskningsdesign og metodologisk rammeverk.....	7
1.2.1 Teoretiske perspektiver	9
1.3 Avhandlingens videre oppbygging.....	10
Kapittel 2. Rus og rusomsorg i kontekst	15
2.1 Innledning.....	15
2.2 Historisk kontekstualisering av rusomsorgen.....	16
2.2.1 Tjenestetilbudet i rusomsorgen.....	20
2.2.2 Rusomsorg i fengsel	21
2.3 Frivillig sektor og frivillig arbeid	23
2.3.1 Stiftelsen Kirkens Bymisjon.....	24
2.3.2 Organisering, posisjonering og grunnsyn i Bymisjonen	25
2.4 Arbeidsrettete tiltak og gatefotball	27
Kapittel 3. Teoretisk utgangspunkt: Perspektiver og analytiske verktøy	31
3.1 Introduksjon.....	31
3.1.1 Teoretiske perspektiver som har inspirert prosjektet.....	31
3.1.2 Hvor kommer de teoretiske perspektivene fra?	32
3.2 Livsløpsperspektivet.....	35
3.2.1 Grunnleggende analytiske begreper knyttet til livsløpsperspektivet	36
3.2.2 Livsløpstilnærmingen som et analytisk rammeverk for å studere rusavhengige.....	38
3.2.3 Kjønn, livsløp og rus	39
3.3 Symbolsk interaksjonisme.....	41
3.4 Oppsummerende refleksjoner knyttet til livsløp og interaksjonisme	43
Kapittel 4. Metode, perspektiver og forskningsdesign	45
4.1 Innledning.....	45
4.1.1 En grounded og biografisk case-studie.....	45
4.1.2 Den biografiske tilnærmingen	46
4.1.3 Om 'sensitiverende' begrep og forholdet til grounded theory.....	47
4.2 Nedenfra-perspektiv og etnografisk feltarbeid	49
4.3 Forskningsprosessen.....	50
4.3.1 Rekruttering av deltakere	50
4.3.2 Begrunnelse og begrensninger ved utvalget.....	52
4.3.3 Anonymisering av deltakerne og steder i studien.....	54

4.4 Feltarbeid i Kirkens Bymisjon	56
4.4.1 Feltarbeidet og relasjonen til portvokterne.....	57
4.4.2 Hvem sin side er du på? Relasjonen til deltakerne og portvokterne i feltarbeidet	60
4.5 Biografiske intervju som data.....	62
4.5.1 Transkribering av intervjumaterialet	64
4.6 Gatefotball og deltakende observasjon.....	65
4.6.1 Arbeidsverkstedene og deltakende observasjon.....	66
4.7 Analyseprosessen av datamaterialet	67
4.7.1 Hvordan de empiriske dataene er presentert.....	72
Kapittel 5. Oppvekst og livsløp: Prosessen frem mot rusmisbruk.....	75
5.1 Innledning.....	75
5.1.1 Kohortavgrensning og historisk periode	75
5.2 Innramming: Deltakernes forhold til rusmidler.....	76
5.2.1 Rusens problematiske sider	77
5.2.2 Typologisering av deltakernes rusmisbruk.....	79
5.3 Å havne i rusmiljøer: Oppvekst, eksperimentering og sosialisering	81
5.3.1 Rusens tiltrekningskraft.....	85
5.3.2 Når bruk blir misbruk: Alkoholens mange ansikter	89
5.4 Overgangen til en russtyrt livsførsel: Utvikling av et regelmessig misbruk	91
5.5 Erfaringer fra en russtyrt tilværelse : Galskap eller nyttig lærdom?	98
5.5.1 Avbrekk og avbrudd: Rusfrie perioder i deltakernes liv	99
5.6 Avsluttende diskusjon	102
5.6.1 Å benytte kohortinndeling og typologier	104
Kapittel 6. Vendepunkt og overganger i livsløpet: Deltakernes møter med hjelpeapparatet og nye holdepunkter i hverdagen	107
6.1 Innledning.....	107
6.2 Kunnskapsgjennomgang av vendepunkt	107
6.2.2 Vendepunkt og ‘The rock bottom’	109
6.2.3 Oversikt over deltakernes vendepunkt	110
6.3 Kohort 1: Vendepunkt i livet til Steinar, Rune, Edgar og Alex	111
6.3.1 Kohort 2: Vendepunkt i livet til Ada, Mari, Sindre og David.....	116
6.3.2 Kohort 3: Vendepunkt i livet til Kjetil, Sverre og Tore	121
6.4 Avsluttende diskusjon	125
6.4.1 Vendepunkter	125
6.4.2 Vendepunkt på tvers av kohortene	127
Kapittel 7. Gatefotball, fellesskaperfaringer og sosial inkludering.....	129
7.1 Innledning.....	129
7.2 Gatefotball: Et sosialt aktivitetstilbud for rusavhengige	129

7.2.1 Lynvingen gatefotballag som case	130
7.2.2 En typologisering av karaktertrekk: «Spillertyper» på Lynvingen.....	131
7.3 Sosialisering til et rusfritt miljø.....	133
7.3.1 Gatefotball som et rusfritt tilbud: Oppførsel og konsekvenser ved regelbrudd.....	139
7.4 Fellesskaperfaringer og samhold: Sosiale relasjoner i gatefotball.....	142
7.4.1 Et tiltak for både jenter og gutter: Alder og kjønns sammensetning på gatefotballaget.....	146
7.4.2 Trygghet og mestringsfølelse gjennom gatefotball	149
7.5 Overgangen til en ny hverdag: Tilbakeblikk, reintegrering og fremtidstanker	155
7.6 Avsluttende diskusjon	158
7.6.1 Typologier og fellesskaperfaringer i et gatefotballmiljø.....	159
7.6.2 Gatefotball som sosialt fellesskap og som steg i en overgangsprosess	159
Kapittel 8. Rehabilitering og arbeidstrening: Ferdighetsutvikling, resosialisering og livsmestring.....	161
8.1 Innledning.....	161
8.1.1 Ferdigheter, resosialisering og livsmestring.....	162
8.2 Beskrivelser av de to arbeidstiltakene: Utforming, formål og organisering.....	164
8.2.1 Nøstefabrikken – et sted for kvinner med rusproblemer	164
8.2.2 Produksjonsrommet på Nøstefabrikken	166
8.2.3 Hjulet – Arbeidstrening for mennesker som står utenfor arbeidsmarkedet.....	167
8.3 Ferdighetsdimensjonen – Tilrettelagte arbeidsoppgaver uten tidsfrist.....	169
8.3.1 Relasjonen mellom erfarne arbeidere og noviser	173
8.3.2 Praktisk ferdighetsutvikling møter omsorgsarbeid.....	176
8.3.3 Lønnsarbeid, omsorgsarbeid eller en kombinasjon av begge?	179
8.3.4 Fra rusavhengig til nevenyttig «craftsman»	182
8.4 Resosialiseringsdimensjonen sosial inkludering i et fellesskap av likesinnede	186
8.4.1 Resosialisering: Det må være rom for å gjøre feil.....	188
8.4.2 Resosialisering og overgangen til nye nettverk.....	191
8.4.3 Resosialiseringsprosesser og kjønn.....	193
8.5 Livsmestringsdimensjonen – nye holdepunkter i hverdagen	196
8.6 Avslutning	198
Kapittel 9. Avslutning	203
9.1 Innledning.....	203
9.2 Et liv som rusmisbruker i en større samfunnskontekst: Endringsløp, omdreiningspunkt og rehabiliteringsprosesser.....	204
9.3 Reintegrering og rehabiliteringsprosesser: Ut av rusmisbruket og over i noe annet.....	207
9.4 Vendepunkt og igangsettelse av bedringsprosesser.....	209
9.5 Fra «outsiders» til «insiders»: Sosialisering i nye fellesskap med andre spilleregler	210
9.6 Betydningen av kjønn og alder.....	212

9.7 Livsløpsperspektivet og etablering av rusfrie nettverk.....	214
9.8 Rehabiliteringsaktiviteter som verdi i hverdagen.....	216
9.9 Refleksjoner og implikasjoner for videre forskning.....	219
Litteraturliste.....	223
Vedlegg.....	243
Appendiks I: Informasjonsskriv til deltakere (anonymisert versjon).....	243
Appendiks II: Intervjuguide – deltakere.....	245
Appendiks III: Intervjuguide – personalet i Kirkens Bymisjon.....	251
Appendiks IV: Tilrådning fra NSD.....	253
Appendiks V: Vurdering av forlengelse fra NSD.....	255

Liste over tabeller og figurer

Nøkkeltall for Kirkens Bymisjon.....	25
Tabell 1: Oversikt over deltakerne.....	51
Tabell 2: Oversikt over tiltakene.....	57
Tabell 3: Oversikt over portvokterne i Bymisjonen.....	58
Tabell 4: Fremstilling av analyseprosessen.....	69
Tabell 5: Kohortinndeling av deltakerne.....	76
Tabell 6: Oversikt over rusmidler.....	78
Tabell 7: Typologisering av deltakernes vei inn i rusmisbruk.....	80
Tabell 8: Oversikt over vendepunkt.....	110
Tabell 9: Nøkkeltall om «Lynvingen» gatefotballag.....	131
Tabell 10: Typologisering av karaktertrekk: «Spillertyper» på Lynvingen.....	132
Tabell 11: Analytiske dimensjoner i arbeidstiltakene.....	163
Tabell 12: Timeplan på Nøstefabrikken.....	166
Figur 1: Omriss av produksjonsrommet på «Nøstefabrikken».....	166
Figur 2: Omriss av sykkelverkstedet «Hjulet» og tilhørende lokaler.....	168

Kapittel 1. Introduksjon

1.1 Innledning og generell bakgrunn for studien

Denne studiens hovedfokus er på hvordan rehabiliterings- og behandlingsprosesser kan bidra til at rusmisbrukere kan skape seg et bedre liv. For å gjøre dette tar jeg utgangspunkt i hvordan hverdagslige sosiale prosesser kan ha et potensiale for å fremme bedring i tilværelsen generelt. Med dette menes å undersøke prosesser som ikke inngår som en del av terapeutiske metoder eller tilnæringsmåter i rehabilitering. Prosjektet fokuserer på hvilke relasjoner og ferdigheter som bygges opp og utvikles i rusfrie fellesskap og på rusfrie arenaer, og hvordan rusmisbrukerne selv fremhever disse arenaene som meningsfulle for egen rehabilitering. Med rusfrie arenaer menes her sosiale aktiviteter som rusmisbrukere deltar i under rehabilitering.

Perioder som preges av sosial endring gjør at inkludering i sosiale nettverk som tilbyr støtte i hverdagen blir viktig for å kunne lykkes. Men er stabile nettverk lett tilgjengelige for personer som gjennomgår rehabilitering? Inntrykket som etableres, både i mediebildet og i forskning om rusmisbruk og avhengighet, er at svaret på dette ofte er «nei».

For mange rusavhengige eskalerer det som i utgangspunktet er eksperimentering med rusmidler til tyngre stoffmisbruk. Slik rusavhengigheten kan «skygge» for andre aspekter ved ens person, og lede til at man faller ut av sosiale fellesskap, havner i økonomisk uføre, og etter hvert blir sett annerledes på enn før. Rusmisbrukere blir dermed det Skog (2006) definerer som 'sosiale avvikere', fordi de velger å bryte med det som oppfattes som gjeldene sosiale normer i samfunnet. Marginalisering, kriminalitet og rusmiddelbruk kan i denne sammenhengen bli «merkelapper» som følger en slik tilværelse (Sandberg & Pedersen, 2006; Pedersen, 2015). Rusavhengige risikerer derfor å ende opp med få livsarenaer hvor de føler seg «velkomne». I «beckersk» forstand (1963) stemples rusavhengige som «outsidere» som følge av at de, gjennom store deler av livet, defineres som sosiale avvikere av omgivelsene. Men hvordan endre på «outsider»-statusen? Hvordan kan personer med rusproblemer gå fra å påføre samfunnet problemer til å bli deltakende i samfunnet?

Debattene om hvordan rusmisbrukere best kan endre sitt levesett, og hvordan de kan få hjelp til å leve sine liv etter rehabiliteringsopphold er gjennomført blir det stadig flere av innenfor rusforskningsfeltet (Gjernes, 2007; Brodahl & Pettersen, 2018; Fugletveit, 2018; Brookfield et al., 2019). «Rusfrihet» som forskningstema er imidlertid ikke uproblematisk. Ikke minst fordi det berører en rekke etiske og moralske spørsmål knyttet til hvorvidt rusavhengigheten blir

oppfattet som en sykdom, eller er forårsaket av ytre omstendigheter i den rusavhengiges personlige livssituasjon (Frigstad, 2003; Fauchald et al., 2017). Tiden etter at rehabiliterings- og behandlingsopphold er gjennomført, er også en krevende tid i seg selv. Når personer med rusproblemer skal tilpasse seg en tilværelse som ikke er dominert av rusmisbruk, blir det ofte et spørsmål om de har tilgang på nettverk og miljøer som ikke består av nedbrytende relasjoner (Hawkins & Fraser, 1989; Fugletveit & Tonholm, 2010; Bakketeig, 2009; Hole, 2015).

For mange handler det ikke bare om å bekjempe kroppslige abstinenser, det handler også om å kunne endre på det sosiale livet, gjennom å fylle tilværelsen med innhold som oppleves som positivt og meningsfylt. Å kunne utvikle en forståelse av hvordan personer med rusproblemer erfarer at aktiviteter kan hjelpe dem i rehabiliteringsprosessen har dermed vært et viktig fokusområde i dette prosjektet. Forskningsspørsmålene er: *Hvordan opplever rusmisbrukere at deltakelsen i sosiale aktiviteter gjennom rehabiliteringstiltak bidrar til å endre deres liv? 1) På hvilke måter arter eventuelle endringer seg? 2) Hvilke livsarenaer og prosesser berøres av forandringene?*

For å undersøke forskningsspørsmålene empirisk er det rusmisbrukernes egne beskrivelser og refleksjoner som vektlegges. Det er benyttet et kvalitativt design, basert på en *biografisk og grounded tilnærming* (Glaser & Strauss, 1967) samt etnografisk inspirert feltarbeid.

Datamaterialet består av elleve deltakere¹, i tillegg til nøkkelinformantintervjuer med fem ansatte i Kirkens Bymisjon. Forskningsspørsmålets første del undersøkes ved å vektlegge de sosiale aktivitetene ut ifra hvilken betydning de har for deltakernes rehabiliteringsprosess og endring av levemåte.

Forskningsspørsmålets andre del tar utgangspunkt i de biografiske intervjuene. I prosessen med å undersøke forskningsspørsmålet ble deltakerne inndelt i tre fødselskohorter. I prosjektet er kohort-inndelingen (Ryder, 1965) først og fremst benyttet i de empiriske analysekapitlene som tar for seg deltakernes beskrivelser av hvordan de utviklet et rusmisbruk (kapittel 5), og hvilke vendepunkter som var avgjørende for å ville komme seg ut av rusmisbruket (kapittel 6). Inndelingen i kohorter bidrar til å systematisere og sammenligne deltakernes livshistorier og analysere deres rusproblemer i forhold til *alder* og *historisk periode*. Flertallet av deltakerne begynte med rusmidler i ung alder. Samtidig er aldersspennet

¹ «Deltakere» er hvordan jeg har valgt å omtale de personene som inngår i utvalget. Beskrivelse av disse personene og begrunnelsen for å benytte benevnelsen «deltaker» i stedet for «informant» utdypes i kapittel 4 om metode og forskningsdesign.

mellom dem stort, hvor den yngste er født på midten av 1990-tallet og den eldste ble født på midten av 1960-tallet. Opplevelser knyttet til hvilke rusmidler som var tilgjengelige vil dermed være forskjellig ut ifra historisk periode. Enkelte av rusmidlene som de yngre deltakerne benyttet seg av på midten av 2000-tallet, var eksempelvis ennå ikke tilgjengelige for de deltakerne som begynte sitt rusmisbruk på slutten av 80-tallet.

Som jeg vil vise, kan det å komme inn i nye sosiale nettverk være en tidskrevende prosess og det er ikke enkelt å skape nye holdepunkter. Jeg vil fokusere på hvilken mening deltakerne legger i det å drive med de sosiale aktivitetene, og slik sett forsøke å 'gripe' hvordan alminnelig sosialt samvær i slike rehabiliteringstiltak ikke bare kan ha betydning for myndig- og verdigjøring, men også for å utvikle sosiale relasjoner, språk og ferdigheter. Hensikten er å bygge en forståelse rundt hvordan disse kan ha overføringsverdi til andre konvensjonelle og statusgivende roller i samfunnet for øvrig. Det handler om å undersøke hvordan rehabiliteringen, både kontekstuell og prosessuell, kan bidra til deltakernes «livsprosjekt».

1.1.1 Forskning om rehabilitering fra rusmisbruk

I Norge anslås det at et sted mellom 20 000 menn og 10 000 kvinner mellom 18–90 år mottok en form for tverrfaglig spesialisert rusbehandling i 2015 (Haugum et al., 2016). Dette er rehabiliteringstiltak som er relatert til rusproblemer som enten skyldes alkoholmisbruk, psykiske lidelser, bruk av narkotiske stoffer eller kombinasjoner av disse livsutfordringene. Ifølge World Health Organization (WHO) har om lag 17,5 prosent av den norske befolkningen et alkoholforbruk som kan karakteriseres som risikofyllt (Halkjelsvik & Storvoll, 2016). I Norge var det i 2016 registrert 336 alkoholutløste dødsfall og 282 narkotikautløste dødsfall². Tilbakevendende problemer som rusavhengige personer bærer på kan være nedsatt helse, skamfølelse, mislykkethet, tilbaketrukkethet, desperasjon, skyld og aggresjon. Ifølge Folkehelseinstituttet kan rusmiddelavhengighet kjennetegnes av at brukeren har «et sterkt ønske om å innta rusmidlet og har vansker med å kontrollere bruken» (Reneflot et al., 2018:102). I Norge eksisterer det i dag mange velferdstilbud, i form av et utbygget støtteapparat.³ Til tross for et omfattende tilbud av behandlingstjenester⁴ er det dokumentert

² Tallene er fra rapporten *Rusbrukslidelser i Norge*, Folkehelse rapport, publisert 30.06.2014 og oppdatert siste gang 14.05.2018.

³ Meld. St. 30 (2011–2012). *Se meg! En helhetlig rusmiddelpolitikk: alkohol – narkotika – doping* (Helse- og omsorgsdepartementet, 2012).

⁴ Det finnes tiltak som er rettet spesifikt mot ungdom, blant annet tidlig innsats i skolen, hvor det vektlegges forebyggende arbeid. Denne innsatsen er ofte et resultat av tverrfaglig samarbeid mellom sykehus, kommune og

at rehabilitering fra rusen oppleves som tidkrevende (Marlatt & Donovan, 2005; Schafft & Frøyland, 2006; Ward & Maruna, 2007; Bergsgard & Danielsen, 2013). Dette er prosesser som, over livsløpet, inneholder reverseringer, tilbakefall, angst, skuffelser, oppturer og nedture (Hser et al., 2007). Personer med rusproblemer kan ofte ha et mål om å gjøre forandringer, men det å forlate rusmiljøene og endre livsførsel er utfordrende (Prins, 1995).

Perioder med skyldfølelse, negative tanker, abstinenser og ensomhet som følge av tap av stabile nettverk kan gjøre det krevende å håndtere en hverdag uten rusmidler. Tap av nettverk, kombinert med suget etter rus, kan føre til depresjon og lede til tilbakefall. Et tilbakefall til rusmidlene kan medføre skuffelse, og i noen tilfeller også bidra til å gjøre situasjonen verre enn den var før rehabiliteringen startet (Marlatt & Donovan, 2005; Bakketeig, 2009; Nettleton et al., 2011).

De senere årene har det i større grad blitt dokumentert hvorfor behandlings- og rehabiliteringsprogrammer ikke alltid ser ut til å ha den ønskede effekten (Fekjær, 2004). I litteraturen vises det blant annet hvordan bruken av ordet 'ferdigbehandlet' problematiseres av brukerne selv når det knyttes til rehabiliteringen de mottar (Evjen et al., 2018). Flere forskningsarbeid har fokusert på dette, hvor enkelte studier viser at selve behandlingen personer med rusproblemer mottar, kun utgjør 20 prosent av årsakene til 'tilfriskningen' (Skretting et al., 2015). Med andre ord, etter rehabiliteringstiltakene er gjennomført er det mye opp til en selv, både når det gjelder å opprettholde en ny levemåte, men også finne aktiviteter og nye sosiale nettverk. Min studie har søkelys på denne delen av prosessen, hvor deltakerne forsøker å mestre nye aktiviteter og lære seg fellesskapets spilleregler. Det handler dermed om å forstå hvordan 'bedringsprosesser' i tilværelsen kan oppstå gjennom alminnelige samvær. Skatvedt (2020) påpeker dette, hvor hun hevder at alminnelig sosialt samvær har et betydelig bedringspotensiale for personer som gjennomgår rehabilitering fra rusmisbruk. Fokus er altså på det som skjer *under* deltakelsen i et rehabiliteringsprosjekt, og har derfor ingen ambisjoner om å evaluere prosjektets «effektivitet» i forhold til om deltakerne oppnår varig rusfrihet.

I denne avhandlingen forstås rusmisbruk som et sammensatt livsstilsproblem. Det å forsøke å endre levemåte, fra en tilværelse som er dominert av rusmisbruk og over i tilværelse som ikke

videregående skoler (Berg & Underland, 2012). Anonyme rus og røykeslutt-telefoner og nettsted i offentlig regi informerer om skadevirkningene og farepotensialet som ligger i rus (Folkhelseinstituttet, 2018). I tillegg finnes egne rusenheter, tverrfaglige rusteam og MO-sentere som møter de tyngste brukere på gaten (Pedersen, 1998; Mathiesen, 2003; Semb et al., 2016; Lundeberg & Mjåland, 2017).

er det, handler ofte om muligheten til å motta behandling⁵ (Fjær, 2006; Lauritzen et al., 2013; Hole, 2015). Under rehabilitering kan det utvikles en motivasjon for, og en tro på, at det er mulig å skaffe en annen levemåte som ikke involverer rusmisbruk. Studier har vist at tilrettelagt behandling, hvor den rusavhengige selv får være med å påvirke prosessen, kan være en sentral motivasjon for å bli rusfri (Gjernes, 2007; Fugletveit & Tonholm, 2010; Hansen et al., 2019). Rusmisbruk og kriminalitet henger ofte sammen (Colman & Vander Laenen, 2017), og ifølge Maruna (2001) ligger nøkkelen for å unngå tilbakefall i at tilbakeføringen av innsatte til samfunnet på en verdig måte er grunnleggende problematisk. Maruna knytter dette til mangelen på ritualer som, på en meningsfylt måte, anerkjenner overgangen tidligere domfelte opplever når de skal reintegreres i samfunnet. Mangelen på ritualer står i kontrast til hvordan vi som samfunn straffer dem som begår lovbrudd:

As a society, we make an impressive ritual of punishment – from the drama of the courtroom to the elaborate de-individuation processes involved in institutionalization. Yet, when it comes to reintegration – turning prisoners back into citizens – we typically forgo all such ritual and try to make the process as stealthy and private as possible, if we make any effort at all. This contradiction may account for why the imprisonment of human beings is taken for granted as ‘normal’ or even ‘natural’, and yet the return of the same human beings to communities is the cause of often inordinate concern (Maruna, 2011:4).

Manglende ‘velkomstsereoni’ eller støtte i tilbakeføringen blir, ifølge Maruna, et symbol på hvordan påkjeningene og pinslene i forbindelse med å sitte innelåst ikke anerkjennes i reintegreringsprosessen. Det å kjenne på en slags mindreverdigfølelse, en mangel på ‘tilhørighet’ til majoritetsfelleskapet kan dermed lede til at personer begår ny kriminalitet (Thomas, 1973; Mathiesen, 1982; Laub & Sampson, 2001; Crewe, 2012). Sammenlignet med å avslutte rehabilitering fra rusmisbruk er det heller ingen ‘seremonier’ eller ‘ritualer’ knyttet til å avslutte langvarige rehabiliteringsprosesser. Når behandlingen er over er i realiteten ‘rehabiliteringen’ gjennomført, og det er opp til den enkelte å tilpasse og tilrettelegge for et liv uten rus (Semb et al., 2016). Hjelpeapparatets avgrensede rolle gjør at mye blir lagt over

⁵ En norsk longitudinell studie av et utvalg på 481 personer som søkte rusbehandling i 1998, viste at det er et behov for å intensivere innsatsen overfor dem som forsøker å komme seg ut av rusen og bli rusfrie (Lauritzen et al., 2013). Oppfølgingsstudien viste at den største endringen over en tiårs periode var knyttet til avhengigheten til rusmidler, hvor heroin var redusert fra 62 prosent i 1998 til 16 prosent i 2008. Andelen som hadde oppgitt heltidsarbeid hadde også økt, fra 17 prosent i 1998 til 27 prosent i 2008. På bakgrunn av denne studien fremhever Lauritzen, Ravndal og Larsson at rusbehandlingen i seg selv hadde positiv effekt på å få personene til å slutte med rusmidler. Rusbehandling i seg selv er i midler tid ikke nok for å motvirke tilbakefall til rusen. Blant annet beskrev deltakerne at det å delta i sosiale sammenhenger med tilpassede aktiviteter kunne bryte med ensomhet og passivitet (Lauritzen et al., 2013:135).

på den enkeltes egenmotivasjon. Studier har vist at det å avstå fra å gjenoppta rusmisbruket er krevende (Colman & Vander Laenen, 2017). Nye nettverk og sosiale relasjoner som tilbyr støtte i tunge perioder kan derfor være avgjørende for å motvirke abstinenser. Likevel mangler rusavhengige som er ferdige med rehabilitering ofte slike nettverk (Bennett & Golub, 2012). Å bli overlatt til seg selv øker sannsynligheten for tilbakefall (Schafft & Frøyland, 2006; Wilken & Hollander, 2008).

Manglende oppfølging kan også føre til at rusavhengige må navigere mellom flere ulike rehabiliteringstilbud før de får hjelp. Det kan oppleves som frustrerende og kan bidra til å forlenge prosessen med å skape en rusfri tilværelse. I Norge opplever mer enn 80 prosent tilbakefall på heroin (Skretting et al., 2015). Samtidig kan tilbakefall til rusen forstås som en naturlig del av det å bli rusfri. Fremveksten av ulike 'etterverns-programmer' rettet mot å gi oppfølging (sosial og medisinal) til dem som er ferdige i rehabilitering, har også fått større plass i behandlingsmetodikken (Evjen et al., 2018). Styrking av etterverns-tilbudene blir dermed et eksempel på hvordan helsefaglig eller sosial støtte etter utskrivning fra behandling anerkjennes som viktig for å motvirke tilbakefall (Skretting et al., 2011; Jonassen & Borg, 2013).

1.1.2 Betydningen «gode prosesser» kan ha for rehabilitering

Mennesker med rusproblemer beskrives ofte som personer med sammensatte livsstilproblemer. Skam, stigma, ensomhet og det å bli betraktet som «annenrangs borgere» er faktorer som kan bidra til at følelsen av å bli oppfattet som «annerledes» forsterkes og opprettholdes (Goffman, 1968; Jones & Wallace, 1992; McKeganey, 2001; Kearney & O'sullivan, 2003; Behrens, 2004) og kan bidra til å produsere mønstre av sosialt avvik (Becker, 1963; Behrens, 2004; Lloyd, 2013).

I denne sammenhengen blir det derfor nyttig å ta for seg hvordan prosesser som inneholder de «gode» relasjonene kan bli avgjørende for å skape bedring i tilværelsen generelt. Ifølge Ekeland er det konsensus på rusforskningsfeltet om at relasjonen mellom den rusavhengige og de som skal hjelpe, er en viktig del av rehabiliteringen (Ekeland, 2007; Ekeland, 2011). Gode relasjoner fremheves som et viktig utgangspunkt for å kunne skape endringer. For å få frem mangfoldet i hva gode relasjoner kan bestå av for rusavhengige, kan det være nyttig å trekke frem erfaringer fra aktiviteter som skaper de «gode prosessene». Dette er temaer som har stått i fokus i andre studier som har tatt for seg rehabilitering og rusavhengighet (Gjernes, 2005; Mikaelson et al., 2013; Semb et al., 2016).

1.2 Forskningsdesign og metodologisk rammeverk

Kirkens Bymisjon ble kontaktet⁶, og et samarbeid om å få tilgang til å rekruttere deltakere til studiet ble inngått. Bymisjonen er en stor tilbyder av tjenester innenfor rusomsorgen noe som gjorde det sannsynlig at jeg ville kunne komme i kontakt med personer med ulike erfaringer og opplevelser knyttet til rehabilitering. I en tidlig fase av prosjektet kunne jeg også dra nytte av tidligere forskning⁷, noe som bidro til å gi meg et innblikk i hvordan Bymisjonen utfører sine tjenester. I valget av å ta for meg tiltak organisert av Bymisjonen har jeg vektlagt at dette er en landsdekkende organisasjon, som tilbyr sine tjenester til rusavhengige i alle de største byene i Norge. Organisasjonens størrelse, dens erfaring med rusomsorg og dens betydning for rusomsorg og rehabilitering i en historisk kontekst ble vurdert som ideelt til mitt formål. Prosjektet har ikke undersøkt de religiøse aspektene eller det at Bymisjonen er en diakonal organisasjon, og det religiøse aspektet var et tema som i liten grad opptok deltakerne.

I dialog med personalet fra stiftelsen ble forespørsler og informasjonsskriv om deltakelse levert ut. Prosjektet har fokusert på en systematisk og *strategisk* utvelgelse, hvor målet ikke har vært å rekruttere flest mulig deltakere, men å rekruttere personer som kunne bidra med meningsfylte data⁸ (Gorman et al., 2000). I prosjektet brukes begrepene rusmisbruk og rusavhengighet om hverandre, ettersom deltakerne selv ikke tiller å skille mellom de to særlig vekt når de omtalte sitt eget rusmisbruk. Det å ikke skille mellom begrepene er en tilnærming som er benyttet i andre studier som vektlegger rusmisbrukernes egne beskrivelser og fortellinger (Fugletveit & Tonholm, 2010). Dette er i tråd med intensjonen om at det er deltakernes egne definisjoner og erfaringer som vies plass i denne avhandlingen. Gjennom feltarbeidet ble elleve deltakere, ni menn og to kvinner, rekruttert. De er født mellom 1964 og 1995. Den yngste deltakeren var 23 år og den eldste 54 år på intervjuetidspunktet. Fem personer ansatt som 'nøkkelpersonell' i de forskjellige rehabiliteringstiltakene til Bymisjonen ble også intervjuet. I tillegg til de sosiale aktivitetene i rehabiliteringstiltakene var flere av deltakerne også i andre behandlingsløp.⁹

⁶ Begrunnelse og vurderinger i valget av å ta kontakt med Kirkens Bymisjon utdypes i kapittel 4 om metode og forskningsdesign.

⁷ Utvalgte rapporter basert på undersøkelser av rehabiliteringsprogram i Bymisjonen (Gjernes, 2005; Gjernes, 2007; Breivik & Ravneberg, 2008; Biong et al., 2012).

⁸ En detaljert gjengivelse av rekrutteringsprosessen er beskrevet i kapittel 4 om metode og forskningsdesign.

⁹ Over livsløpet har rusavhengige ofte vært i langvarig kontakt med en eller flere institusjoner eller instanser for rehabilitering (Smedslund et al., 2013; Skretting et al., 2015; Reneflot et al., 2018). Det å ha flere parallelle

Forskningsdesignet til prosjektet er kvalitativt og baserer seg på to typer av data. Intervjudata, i form av biografiske intervju (Nilsen, 1999), og deltakende observasjon (Fangen, 2010; Atkinson, 2014). Observasjonsdataene er samlet inn gjennom et tre måneders etnografisk inspirert feltarbeid. I analysene av deltakernes inngang til rusmisbruket har jeg foretatt en inndeling basert på fødselskohorter, for å systematisere og sammenligne deltakernes livshistorier. Denne tilnærmingen, å benytte seg av livshistorier og basere disse på et kohortdesign (Ryder, 1965) er ikke uvanlig innenfor livsløpsforskning (Elder, 1985; Clausen, 1986). Livshistoriene som data suppleres i dette prosjektet med observasjoner fra de forskjellige aktiviteter deltakerne drev med. I løpet av feltarbeidet ble tre rehabiliteringstiltak selektert for nærmere undersøkelse:

1. Et gatefotballag som tilbyr sosial og fysisk aktivitet (omtalt som «Lynvingen»)
2. En kunstnerisk produksjonsfabrikk for kvinner med rusproblemer (omtalt som «Nøstefabrikken»)
3. Et sykkelverksted som tilbyr arbeidstrening (omtalt som «Hjulet»)

Gjennom å benytte livshistorier og deltakende observasjoner har det vært mulig å generere det empiriske datamaterialet som benyttes for å adressere forskningsspørsmålene. I analysen av datamaterialet følger jeg Blumer (1954) og bruker begreper på en *sensitiverende* måte. Blumer framholdt at begreper i samfunnsvitenskapen sjelden kan anvendes for å angi nøyaktig *hva* en skal se etter (definitive begreper), men at de skal anvendes på en sensitiverende måte gjennom å vise en *retning å se i*. Kapittel 5 tar for seg deltakernes refleksjoner knyttet til prosessen frem mot rusmisbruket. I kapittel 6 undersøkes det hvilke vendepunkt og vendeprosesser som ble avgjørende for å igangsette endringer. I kapittel 7 og 8 undersøkes aktivitetstilbudene. I disse kapitlene er det flere begreper som har hatt betydning for analysene av datamaterialet. I kapittel 7 benytter jeg meg av typologisering (McKinney, 1969) for å analysere deltakernes opplevelser av fellesskapet i gatefotballen. I både kapittel 7 og 8 benyttes begrepet resosialisering som handler om hvordan deltakerne benytter seg av

behandlingsløp gående er ikke uvanlig for personer med rusproblemer. I senere tid har det blitt utviklet flere institusjonsbaserte og nasjonale retningslinjer som er integrerte for å kunne møte mennesker med 'samtidige rus- og psykiatriske lidelser' (ROP) på tvers gjennom tverrfaglig spesialisert rusbehandling (TSB). I slike instanser kartlegges det hvilke former for hjelp som kan eller bør gis. De regionale helseforetakene er også pliktige å kunne tilby tverrfaglig spesialisert rusbehandling. Dette er hjemlet i spesialisthelsetjenesteloven § 2-1 a, første ledd, nr. 5 og § 2-1 a fjerde ledd. TSBs tilbud omfatter ulike former for behandling som døgnbehandling, dagbehandling og poliklinisk behandling. I TSB ligger også et ansvar for områder rettet mot avrusning og å kunne gi øyeblikkelig hjelp til rusavhengige. TSB er en del av det såkalte 'pakkeforløpet' knyttet til avrusning. Pakkeforløpet består av henvisning/oppstart, kartlegging/utredning og til sist behandling/oppfølging.

fellesskapet til å utvikle nye sosiale relasjoner. Resosialiseringen i fellesskapene forstås også som en slags reintegrering gjennom at det kan gi motivasjon og muligheter for å bli deltakende på andre arenaer.

1.2.1 Teoretiske perspektiver

Valget av en *grounded tilnærming* (Glaser & Strauss, 1967) handler om å kunne belyse deltakernes livshistorier kontekststelt.¹⁰ De teoretiske perspektivene som jeg støtter meg på, kan sies å være inspirert av denne overordnede biografiske tilnærmingen (Bertaux, 1981). De teoretiske perspektivene har bakgrunn i to ulike tradisjoner som begge har sine sosiologiske røtter i den tidlige ‘Chicagoskolen’¹¹ (Bulmer, 1986; Lutters & Ackerman, 1996; Tomasi, 1998; Andersson, 2007). Det første perspektivet er livsløpsperspektivet, slik det er formulert av Glen Elder (Elder, 1985). Elders livsløpsperspektiv omtales som et *kontekstualistisk livsløpsperspektiv* (Elder Jr et al., 2003). Flere av begrepene jeg benytter i analysen, er veletablerte i denne forskningslitteraturen (Elder Jr, 1985; Elder, 1998; Mayer, 2004; Hutchison, 2005; Hser et al., 2007). En av hovedstyrkene ved å benytte en slik tilnærming er sensitiviteten for historisk periode livsløpsperspektivet tilfører; individuelle handlinger må forstås kontekststelt, opp imot de periodebestemte strukturene disse handlingene foretas i (Nilsen, 2008; Nilsen & Brannen, 2014).

Det andre perspektivet jeg benytter meg av, er symbolsk interaksjonisme (Blumer, 1969). Denne retningen har også røtter i amerikansk pragmatisme, hvor Mead var en av grunnleggerne (Mead, 1934; Mead, 1977; Lewis & Smith, 1980). Feltarbeidet er etnografisk-inspirert hvor deltakernes beskrivelser vektlegges ut ifra et «nedenfra»-perspektiv. «Nedenfra»-perspektivet handler om at jeg i analysene vektlegger deltakernes forståelser av sin egen «livsverdenen» (Denzin, 2001). Denne tilnærmingen har gitt mulighet til å utvikle ‘tykke beskrivelser’ om deltakernes liv (Geertz, 1973). På denne måten beveger prosjektet seg fra deltakernes selvforståelse og ‘oppover’, for å forstå det samfunnet og de omgivelsene som de er en del av. En slik forståelse poengteres også av Goffman som understreker hvordan

¹⁰ En slik måte å kontekstualisere min studie på, basert i tidligere forskningsprosjekter, har blitt foretrukket fremfor det mer tradisjonelle ‘litteraturoversikten’. Denne tilnærmingen er vist i tidligere doktorgradsavhandlinger i sosiologi, blant annet i Vogts studie av mannsdominerte yrkesfag, som tar utgangspunkt i et kontekststelt livsløpsperspektiv (Vogt, 2013).

¹¹ Etnografiske studier av vanskeligstilte og marginaliserte grupper har lange tradisjoner i sosiologien, hvor flere klassiske bidrag har sin opprinnelse i studier gjort av medlemmer ved den tidlige Chicagoskolen (Thomas & Znaniecki, 1918; Thomas & Thomas, 1928; Dai, 1937; Blumer, 1967).

viktigheten av informantenes liv og oppførsel: «becomes meaningful, reasonable and normal once you get close to it» (Goffman, 1961:ix). Denne fremgangsmåten bidrar til å øke forståelsen for deltakernes livssituasjon gjennom å vektlegge hvordan de selv vurderer og beskriver sine egne muligheter.

1.3 Avhandlingens videre oppbygging

Kapittel 2 Drøfter begreper knyttet til rus og rusomsorg, og gir en historisk oversikt over organiseringen av rusomsorgen i Norge. I dette kapitlet presenteres også Kirkens Bymisjons tilbud i kontekst av den frivillige sektor. Dette kapitlet gir konteksten som er nødvendig for å forankre de empiriske analysene.

Kapittel 3 tar for seg de teoretiske inspirasjonskildene og beskriver bakgrunnen og utgangspunktet for å benytte livsløpsperspektivet (Elder, 1985) og symbolsk interaksjonisme (Blumer, 1969). Den første delen av dette kapitlet tar for seg disse to perspektivenes felles utspring i den såkalte ‘Chicagoskolen’ og gjør rede for noen sosiologiske forskningsbidrag som har vært sentrale i disse tradisjonene. Deretter følger en beskrivelse av noen veletablerte begreper hentet fra livsløpsperspektivet og den symbolske interaksjonismen, og det utdypes hvordan disse har vært fruktbare for den empiriske analyseprosessen. Kapitlet avsluttes med å gi noen refleksjon over hvilke implikasjoner det kan ha for prosjektet å benytte disse perspektivene som overordnet teoretiske rammeverk.

Kapittel 4 drøfter metodene og forskningsdesignet som dette prosjektet benytter seg av og valget av å bruke en *biografisk og grounded tilnærming* (Glaser & Strauss, 1967). Kapitlet starter med å utdype bakgrunnen for å benytte denne typen forskningsdesign, i tillegg redegjøres det for bruken av sensitiverende begrep (Blumer, 1954). Deretter følger en beskrivelse av forskningsprosessen. Denne er strukturert kronologisk for å gi en stegvis gjennomgang av feltarbeidet samt de valgene som ble tatt underveis i prosjektet. Kapitlet avsluttes med å begrunne hvordan de fire empiriske analytekapitlene (kapittel 5 til 8) undersøker et sett av mer spesifiserte forskningsspørsmål. Disse spørsmålene er empirisk basert på de overordnede forskningsspørsmålene, og de ble utformet i løpet av forskningsprosessen.

Kapittel 5 undersøker spørsmålet: *På hvilken måte har prosessen frem mot rusmisbruk påvirket deltakernes livsløpsprosesser?*

Dette er det første empiriske kapitlet og er basert på en analyse av prosessen frem mot rusmisbruk. Analysen bygger på en gjennomgang av alle de elleve deltakernes erfaringer og casebeskrivelsene som ble utarbeidet for hver av dem. Det empiriske spørsmålet har fokus på deltakernes oppvekst, relasjoner til familien, venner og hvordan de selv opplevde miljøene de var en del av. Hva som fikk deltakerne til å oppsøke rusen og hva som fikk dem til å bli værende i rusmiljøene er sentrale temaer i denne analysen. Spenningssøken, eksperimentering og rusens tiltrekkingskraft undersøkes, blant annet ved å benytte Beckers begrepsapparat (Becker, 1963). Bruken av Becker knyttes spesielt til hvordan rusmisbruket, og deltakelsen i rusmiljøene, kunne bidra til å skyve deltakerne lenger ut på samfunnets randsone. Inndelingen i fødselskohorter er gjort for å vise hvordan alder og periode har betydning for prosessen frem mot rusmisbruk. Blant annet i hvordan omgivelsene og samfunnet rundt dem var forskjellig. Kunnskapen om rusmiljøer og rusmidlenes skadepotensial var eksempelvis ikke like utviklet for deltakerne i den eldre kohorten. Prosessen frem mot rusmisbruk forstås også ut ifra hvordan tilgangen på forskjellige rusmidler var ulik i deltakernes oppvekst.

Søkelyset på alder og periode, bidrar til å kontekstualisere deltakernes livshistorier og fungerer som en innramming av deres rusproblemer.

Kapittel 6 undersøker spørsmålet: *Hvilke hendelser eller faser har ført til ønske om endringer og således blitt vendepunkter i livsløpet?*

I dette kapitlet er det hendelser forut for at deltakerne ble med i de sosiale rehabiliteringstiltakene som undersøkes. I likhet med kapittel 5 baserer den empiriske analysen seg på casebeskrivelser som er utformet på alle deltakerne. Analysen er organisert rundt hendelser deltakerne opplevde som utløsende for at de ville bryte med en tilværelse styrt av rus. Disse hendelsene forstås som *vendepunkter*¹² i form av at de markerte begynnelsen på endringsprosessene for å komme seg ut av rusmisbruket. I analysen er begreper om vendepunktene fruktbare fordi det bidrar til å synliggjør hendelser som førte til at de ville bryte med en innarbeidet levemåte. Søkelyset på vendepunkt bidrar også til å forstå hva det var som fikk deltakerne til å oppsøke hjelpeapparatet. Begrepet er i tillegg veletablert i forskningslitteraturen.

Kapittel 7 undersøker spørsmålet: *Hva kjennetegner fellesskapet som oppstår i forbindelse med gatefotball, og hvordan kan det få en integrerende virkning i deltakernes livsløp?*

¹² Begrepet omtales også som «vendeprosesser».

Dette kapitlet tar for seg gatefotballaget «Lynvingen», et rusfritt aktivitetstilbud organisert av Kirkens Bymisjon. Analysene av deltakernes erfaringer med gatefotballaget baserer seg både på observasjonsdata fra feltarbeidet og de biografiske intervjuene. Kapitlet er inndelt tematisk og analysen fokuseres rundt tre sentrale punkter:

1. Sosialisering inn i et rusfritt miljø
2. Fellesskaperfaringer og sosiale relasjoner i gatefotballen
3. Sosial inkludering i overgangen til en ny hverdag: Tilbakeblikk, reintegrering og fremtidstanker

De tre punktene bidrar til bygge en forståelse av hvilke muligheter deltakelse i det sosiale fellesskapet gir for resosialiseringen. Denne resosialiseringen handler om hvordan gatefotballen kan fungere som et ledd i bedringsprosessene til deltakerne gjennom å inkludere dem i et majoritetsfellesskap og motivere til å endre sin levemåte. I analysen av dette tiltaket benyttes det ikke en inndeling etter fødselskohort fordi deltakelse i fotballaget gikk på tvers av alder.

For å skille mellom hvordan deltakerne opplevde det sosiale fellesskapet er deres opplevelser systematisert rundt tre typologier. Disse er utviklet i løpet av analyseprosessen og er basert på 'idealtyper' (McKinney, 1969) som uthever noen kjennetegn ved deltakerne slik de fremstår i observasjoner og intervjuer. I analysen omtaler jeg de tre typologiene som spillertyper: Den *uformelle spilleren*, den *prestasjonsjagende spilleren* og den *sosiale spilleren*. Typologiene gjør det mulig å skille deltakernes beskrivelser fra hverandre og viser hvordan de kan ha ulike motivasjoner for å delta i dette fellesskapet. Typologiene bidrar til å synliggjøre at deltakerne tilpasser seg på ulike måter gjennom å ta ulike roller på laget. Det er heller ingen som presser deltakerne til å delta eller kontrollerer hva de gjør på fritiden. Koblingen mellom det at gatefotballen er et tiltak som baseres på frivillig oppmøte, samtidig som det forventes at deltakerne er rusfrie når de møter opp, skaper en ytterligere dimensjon som undersøkes i dette kapitlet.

Kapittel 8 undersøker spørsmålet: *Hva produseres og skapes i produksjonsverkstedene, hvilke ferdigheter tilegner de seg og kan disse tenkes å ha positiv betydning for tilværelsen generelt?*

Empiriens utgangspunkt er feltarbeidet på «Nøstefarikken» og «Hjulet», og de utfordringene som følger det å skulle innordne seg krav om regelmessig oppmøte og andre krav som ville blitt stilt i et ordinært arbeidsliv. Mitt fokus er ikke rettet mot effekten av deltakelse i slike

tiltak for senere overgang til ordinært arbeid, men mot hvordan det å delta i arbeidstiltak kan lede til forbedringer i tilværelsen generelt. For å besvare det empiriske forskningsspørsmålet har det vært nødvendig å utvikle en forståelse av hva som ligger i 'arbeidstrening' og i forståelsen av arbeid som begrep (Wadel, 1977; Wadel, 1984). Dette er gjort gjennom å vektlegge deltakernes egne beskrivelser og kombinere disse med observasjoner fra feltarbeidet. Den empiriske analysen er basert på tre analytiske dimensjoner ved arbeidstiltakene: *Ferdighetsdimensjonen*, *resosialiseringsdimensjonen* og *livsmestringsdimensjonen*. Dimensjonene benyttes som utgangspunkt for å gjøre en tematisk analyse. Ferdighetsdimensjonen undersøker hvordan deltakerne mottar veiledning og oppmuntring og hvordan dette kan skape både selvtilitt og mestringsopplevelser. Dette fremheves eksempelvis i hvordan det å være i et arbeidsfellesskap med likesinnede kan bidra til å utvikle det Sennett (2008) omtaler som 'craftmanship'.

Resosialiseringsdimensjonen fokuserer på hvordan deltakerne, gjennom aktivitetene, soisaliseres inn i nye fellesskap og nettverk. Denne dimensjonen undersøker også hvordan deltakernes selv modifiseres og endres. Dette skjer gjennom at de mottar anerkjennelse og at de opplever å være en viktig del av produksjonen og arbeidskollegiet. Betydningen dette har for deltakernes resosialisering er knyttet opp imot hvordan de går fra å ha en status som rusavhengige til å være arbeidere. Analysen fokuserer på hvordan dette foregår, gjennom at de får tildelt roller og ansvar som styrker deres selvtilitt, og at de utvikler en tro på egne prestasjoner. Livsmestringsdimensjonen viderefører dette gjennom å fokusere på hvordan det å oppleve mestring kan overføres til andre livsarenaer. Med overføring menes det hvordan praktiske og sosiale ferdigheter kan bidra til å utvikle nye holdepunkter, ikke bare i arbeidstiltaket men også generelt i deltakernes tilværelse. Disse holdepunktene handler blant annet om å motivere til å lykkes på andre områder. Livsmestringen handler dermed om hvordan deltakerne, gjennom å utvikle positive relasjoner blir i stand til å legge om og organisere livene sine på nye måter, og fylle tilværelsen med nytt innhold.

Kapittel 9 oppsummerer og sammenfatter vesentlige funn fra de fire empiriske analysekapitlene. Det avsluttende kapitlet kobler diskusjonen sammen, og funnene diskuteres i lys av prosjektets overordnede forskningsspørsmål. På bakgrunn av kunnskapsproduksjonen som er tilført gjennom denne studien, avsluttes kapitlet med å identifisere noen relevante temaer som kan vært fruktbare å utforske i fremtidige prosjekter innenfor rusforskningsfeltet.

Kapittel 2. Rus og rusomsorg i kontekst

2.1 Innledning

I prosjektet diskuteres deltakernes erfaringer med rehabilitering opp imot det tjenestetilbudet som eksisterer innenfor rusomsorgen. Ut ifra deltakernes fortellinger vil det være utfordrende dersom jeg skulle benytte meg av en snever innramming og forståelse av hva rusomsorg kan eller bør inkludere. Det er viktig å belyse flere perspektiver og tilnærminger til rehabilitering. For å kunne gjøre dette er det nødvendig med en gjennomgang av rusomsorgens historie. Dette er en generell gjennomgang som på ingen måte vil kunne dekke alle de ulike aspektene eller gi et komplett bilde av hvordan tjenestetilbudet i rusomsorgen er organisert. Det er likevel et utsnitt som bidrar til å sette deltakernes egne erfaringer med behandlingsapparatet inn i en større sammenheng. Formålet med en slik fremstilling er å belyse noen sentrale utviklingstrekk i den norske rusomsorgen, kontekstualisert gjennom et historisk tilbakeblikk på rusomsorgen fra gammel til ny tid. Først vil jeg imidlertid gi en kort oversikt over noen forståelser av begreper knyttet til rusfrihet. Det er begrepsliggjøringer som er i stadig bevegelse.

Rusfrihet er et begrep som kan tolkes og defineres forskjellig avhengig av hvem man spør, og det å være rusfri kan ha flere meninger og betydninger for den enkelte. Rusfrihet betyr eksempelvis ikke at en ikke inntar eller bruker ulike rusmidler. Likevel er der noen prinsipielle forskjeller. I forskning er det vanlig å skille mellom tre definisjoner av hva 'rusfrihet' kan innebære (Fekjær, 2004). Det som kjennetegner disse er:

1. Et totalt avhold fra rusmidler i enhver form
2. Et avhold fra illegale rusmidler og et avklart forhold til bruk av legale rusmidler
3. Et avklart forhold til rusmidler generelt (men har benyttet både illegale og legale rusmidler)

Den første definisjonen kjennetegnes av et totalt avhold fra rusmidler, både illegale og legale. Personer som benytter denne forståelsen, kan være påvirket av personlige eller religiøse overbevisninger og oppfatninger som gjør at de ikke ønsker, eller vil være skeptiske til, å innta rusmidler. Begrepet «avholdsmenneske» innebærer vanligvis at en er 'rusfri' fordi en velger å avstå totalt fra rusmidler i enhver form (Pedersen, 2015). En annen definisjon av rusfrihet er å ha et avklart forhold til å bruke legale rusmidler, som alkohol, men ikke benytte illegale rusmidler, eksempelvis narkotiske stoffer. Når det gjelder inntaket av alkohol, vil en

person innenfor denne definisjonen anse seg selv som rusfri fordi de har kontroll over sitt eget inntak og forbruk av alkohol (Braaten, 2015). Alkoholbruken defineres i denne sammenhengen som akseptabelt fordi den inntas med måte, og rusopplevelsen som kommer, oppleves ikke som problematisk fordi personene ikke blir avhengige av alkoholen på samme måte som en med alkoholproblemer (Kolind et al., 2016). Dette er kanskje den formen for 'rusfrihet' som kjennetegner majoriteten i befolkningen. Vi anser oss selv som 'rusfrie' fordi vi har et avklart og kontrollert forhold til rusmidler, hvor det å ta et glass vin på hytten, eller «lønningsspils» med kollegaer, oppfattes som alminnelig og uproblematisk (Henriksen & Sande, 1995; Frøyland, 2005; Pedersen, 2015).

Den tredje definisjonen er den som ligger tettest opp til hvordan deltakerne i dette prosjektet oppfatter rusfrihet. Deltakernes syn på 'rusfrihet' i hverdagen betyr ikke et totalt avhold fra rusmidler, men at de får kontroll over eget bruk av rusmidler. Et totalt avhold fra rusmidler er nødvendig i et avgrenset tidsrom, eksempelvis i periodene med intensiv rehabilitering. En underliggende dimensjon og problematisering av den tredje forståelsen handler om at befatning med illegale rusmidler har et moralsk aspekt, hvor det å ruse seg på narkotiske stoffer fremdeles er ulovlig, det kan straffes og det bryter med etablerte normer i samfunnet. Dette kan medføre at selv om man har god kontroll over eget bruk så betyr dette ikke at samfunnet rundt oppfatter det slik, eller at det av den grunn tillater narkotiske stoffer.

2.2 Historisk kontekstualisering av rusomsorgen

I seg selv er rusomsorgen i Norge et komplekst fagfelt som er formet gjennom historiske endringer, faglige diskurser og politiske skifter (Fekjær, 2004; Skretting et al., 2011).

Oppfattelser knyttet til rus og rusmisbruk utfordrer også moralske, ideologiske og helsemessig spørsmål i samfunnet. Ulike perspektiver, posisjoner og faglige ståsteder har bidratt til å prege debattene knyttet til hvordan mennesker med rus og avhengighetsproblemer skal få hjelp (Pedersen, 2015). Debattene rommer alt ifra rusvaner og edruskap og hvordan dette kan behandles i befolkningen som helhet, til hvordan behandlingsapparatet skal møte dem som står utenfor samfunnet, som tunge narkotikamisbrukere (Alver et al., 2004; Hordvin, 2015). Dilemmaene rundt rusmisbruk varierer, men preges av lovgivningen og den politikken som føres. Et sentralt tema i lovgivningen er hensynet til straff og om rusmiddelet ansees som illegalt, som narkotiske stoffer, eller legalt, som alkoholbruk (Bryhni et al., 2007).

I Norge har bruken av alkohol hatt lange tradisjoner. Som rusmiddel har alkoholen hatt en sentral plass og kan spores helt tilbake til de islandske ættesagaene, Håvamål og

Heimskringla. Det å by på alkohol og skjenke sine gjester ble ansett som et tegn på raushet og gjestfrihet. Alkoholen ble æret, men det ble likevel oppfordret til å drikke med måte. Det å tåle mye alkohol ble ansett som en god egenskap hos en konge, noe som kunne ha sammenheng med at det tilsynelatende kunne oppstå væpnede dueller i forbindelse med etegilder og alkohol. I budskapet fra Håvamål ble det lagt vekt på å utvise måtehold, ved å drikke med moderasjon (Arbeids og sosialdepartementet, 1995). I moderne tid har synet på alkoholbruk tradisjonelt og drikkekultur generelt vært mye debattert. Begrepet «helgefylla» har eksempelvis vært brukt som en måte å beskrive overdrevent alkoholkonsum blant nordmenn i helgene (Bryhni et al., 2007).

Tradisjonelt har debatter rundt alkoholkonsum vært kjennetegnet av et «dualistisk» syn som spesielt vises gjennom alkoholreguleringen. Med et dualistisk syn i den alkoholpolitiske debatten vil problemstillingene knyttet til alkoholbruk dreie seg om årsaken til alkoholproblemene er å finne i alkoholen eller i den som bruker den. Om det er alkoholen i seg selv som er problemet, må strengere tiltak implementeres for å begrense tilgangen. Historisk kan et slikt syn knyttes helt tilbake til forbudstiden som preget USA fra 1920 til 1933, hvor det var forbudt å omsette, transportere og produsere alkohol (Mennell, 1969). Ligger årsakene til alkoholmisbruk hos brukeren selv, bør det iverksettes flere tiltak mot alkoholisme, rettet direkte mot dem som har et avhengighetsproblem (Braaten, 2015). At dette fremdeles er et tvetydig og moralsk ladet tema kommer til uttrykk gjennom de politiske forslagene som fremmes. Disse forslagene handler om hvorvidt Norge skal fortsette å føre en restriktiv og streng alkoholpolitikk, eller åpne for en mer liberalisert praksis. Spørsmål om utvidede åpningstider, salg av sprit og vin i dagligvarebutikkene, avvikling av Vinmonopolet og redusering av skatter og avgifter på alkohol er sentrale spørsmål som preger debatten om alkoholpolitikk (Gjeldsvik, 2004; Braaten, 2015).

Historisk har det vært de sosiale ambisjonene rundt håndtering av alkoholbruk som har vært sentrale i de politiske prosessene. Tiltakene har rettet seg mot misbrukeren, omtalt som «alkoholiker», med et uttalt mål om at disse personene skulle få orden på livene sine. I andre perioder har visjonen om et alkoholfritt samfunn stått som et overordnet mål hvor alkoholen som substans har vært i fokus. Rusmidlet i seg selv ble ansett som et «onde» og

dermed oppfattet som problematisk¹³ (Skretting, 1991; Gjeldsvik, 2004). Underliggende spenninger i tilnærmingen til rehabilitering i det psykiske helsevernet og i russektoren har et historisk, så vel som fagdisiplinært, opphav. Gjennom praktisk og teoretisk arbeid har ulike perspektiver vokst frem og etter hvert blitt førende i rusomsorgen (Evjen et al., 2018:35). Problemer knyttet til alkoholmisbruk ble på 1800-tallet delt mellom verdige og uverdige trengende. De som ble ansett som verdige, ble tatt hånd om ved kursteder. Vanskeligstilte og fattige ble overlatt til frivillige organisasjoner og tatt hånd om av indremisjoner, som hadde ansvaret med å få bygget behandlingsinstitusjoner for de «fordrukne» (Hamran, 2012). Loven om løsgjengeri, betleri og fordrukkenskap ble vedtatt i 1900, med virkning fra 1907¹⁴. Den slo fast at «den som jevnlig misbruker berusende drikk dømmes til tvangsarbeid eller kuranstalt» og var rettet mot sosialt utsatte alkoholbrukere uten fast bopel (Ødegaard, 1937). Avholdsforeninger i regi av arbeiderbevegelsen var siden med på å danne tiltak for alkoholmisbrukere basert på en tanke om samhold og solidaritet. Filantropologien, med sitt religiøse og humanistiske verdigrunnlag og solidaritetstankegang, har vært med og prege denne utviklingen (Fekjær, 2004).

Ved inngangen til 1900-tallet ble alkoholisme forklart som en sykdom, noe som medførte at målsettingen i rehabiliteringen var å utvikle et livslangt avhold fra alkohol.¹⁵ Gjennom en 'åndelig' reise, i form av tolv konkretiserte trinn, kunne personer gjøres i stand til å mestre avhold. Tolv-trinns programmet har i senere tid utviklet seg til å omfatte behandling av en rekke avhengighetstilstander knyttet til rusmidler, spilleavhengighet og andre former for avhengighet. Fra 1960-tallet og utover var Norge preget av flere endringer i rusomsorgen. Statens klinikk for narkomane ble opprettet i 1961 på Hov i Land ved Randsfjorden. Ved å ta hensyn til bakenforliggende psykiske problemer hos de rusavhengige var klinikken en av de første i sitt slag i Nord-Europa som stod for en mer moderne behandlingstilnærming (Evjen et al., 2018:36). På 1970-tallet ble avhengighet til ulike rusmidler i større grad ansett som et anliggende for psykiatrien. I Norge ble behandling for avhengighet flyttet over på

¹³ En av de første store sosiologiske befolkningsstudiene av edruelighetstilstanden var eksempelvis Eilert Sundts studie i 1859 «Om Ædruegheds – Tilstanden i Norge». Sundt ville «drikkeondet» til livs, og hans fokus var orientert mot de samfunnsmessige problemene som var knyttet til dem som drakk for mye.

¹⁴ Hensikten med løsgjengerloven var renovasjon, og elementer av tvang stod sentralt. Personer med avvik ble dømt til tvangsarbeid eller kuranstalt. § 16 om drukkenskap ble opphevet i 1970. Loven om betleri ble opphevet 01.07.2006.

¹⁵ Minnesotamodellen fra 1949, hvor det ble ansett at den som var rammet ikke kunne drikke kontrollert, er et eksempel på dette.

spesialavdelinger og inn i allmennpsykiatriske avdelinger. De ulike formene for behandling var også basert på forskjellige ideologiske tilnærmelser og metodikker. Pasienter med rusmiddelavhengighet kunne dermed bli behandlet med psykofarmaka, ergoterapi, arbeidstrening, psykoterapi og gruppeterapi, alt etter hvilke tradisjoner behandlingsinstitusjonen fulgte (Fekjær, 2004).

Parallelt med den etablerte psykiatrien utviklet det seg nye tenkemåter rundt behandlingstiltakene innenfor sosialpsykiatriske og sosiologiske fagfelt. Forklaringer som sosiale relasjoner, økonomiske forhold, samfunnsstrukturer og politikk inngikk nå for alvor i oppfattelsen av hva som forårsaket ruslidelser. Til dels stod forklaringene i skarp kontrast til psykiatrien. At nye fagfelt fikk fotfeste, og dermed også en mer sentral rolle, kan eksempelvis sees i kollektivbevegelsene som vokste frem i Norden. De var inspirert av nye måter å tenke behandling på. Samleverskap og flat struktur inspirert av marxistisk ideologi ble et sentralt element i Hasselakollektivet i Sverige. I Norge var Solliakollektivet det første behandlingskollektivet. Solliakollektivet var også ett av de første kollektivene som ikke benyttet seg av tvangsmidler i rehabiliteringsprosessen. I stedet var målet å integrere unge med ruslidelser i vanlige meningsfulle liv gjennom et arbeidsfellesskap og solidaritetstenking (Fekjær, 2004).

Fra 1980-årene og utover økte avstanden mellom psykiatrien og russektoren, i form av ideologiske motsetninger knyttet til narkotikabehandling (Skretting, 1991). Etter hvert som flere med ruslidelser også fikk påvist samtidige psykiske lidelser har den ideologiske betingede motstanden mot diagnoser og medikamentbehandling blitt svekket. Et eksempel på dette er hvordan staten i 1995 støttet et offentlig godkjent prosjekt som hadde som formål å gi personer med avhengighet til opiater¹⁶ behandling ved hjelp av metadon. Dette prosjektet bidro til en bredere forståelse for opioidavhengighet som en *sykdom* som kunne bli behandlet med medikamenter. Disse innsiktene førte blant annet til at metadonbehandling på slutten av 1990-tallet ble realisert som statlig prosjekt (Evjen et al., 2018). Behandlingen av tungt belastede narkotikabrukere har historisk sett hatt innslag av elementer knyttet til skadereduksjon. Hendelser som HIV/AIDS-epidemien og tiltak for å bekjempe denne har hatt innflytelse. Tilgjengeligheten av sterile og rene sprøyter er ett av tiltakene som ble implementert for å møte denne epidemien. I årenes løp har behandling rettet mot

¹⁶ Eksempler på opiater er morfin, heroin og kodein.

narkotikabruk sett en tydelig videreutvikling med skadereduksjon og forebyggende tiltak i fokus. Dette i form av legemiddelassistert rehabilitering (LAR), lavterskeltilbud, helsetjenester, overdosestrategier, opprettelsen av sprøyterom og forslaget om heroinassistert behandling¹⁷ (Helse-og omsorgsdepartementet, 2012).

2.2.1 Tjenestetilbudet i rusomsorgen

Når det gjelder de tjenestene som tilbys til personer med rusmiddelproblemer, er skillet mellom alkohol og narkotika ikke så klart. Rusbehandling har tradisjonelt hatt en ambisjon om at det å oppnå en rusfri tilværelse er målet for de som gjennomgår rehabilitering. Dette synliggjøres i hvordan tiltakstjenestene er utformet i en syklus for personer som går inn i rehabilitering: fra avrusning til innleggelse, og videre mot utskriving og tilbud om ettervern (Mathiesen, 2003; Bakketeig, 2009). Studier har vist at i løpet av de senere årene har behandlingstiden blitt kortet ned (Ravndal, 2009; Evjen et al., 2018). Evalueringer som er gjort av de kommunale rustjenestene viser store variasjoner i tilbudene som gis til personer med rusproblemer. I tillegg er det variasjoner i samarbeidet internt i kommunene og mellom kommunene og spesialhelsetjenestene (Stoltenberg et al., 2010). Studier som ble gjennomført i kjølvannet av Rusreformen (2004), avdekket en økt fragmentering mellom behandling, rehabilitering og ettervern, i tillegg til at rusavhengige opplevde økt ventetid på behandling (Lie & Nesvåg, 2006).

Helseforetaksreformen som kom i 2000–2001 var også med på å endre rusomsorgen. Sammen med Rusreformen i 2004 ble behandlingstiltak for personer med rusmiddelmisbruk overført til tverrfaglig spesialisert behandling (TSB). Omtrent på samme tid fikk rusavhengige også pasientrettigheter.¹⁸ Formålet med pasientrettighetene var todelt. Loven skulle bidra til «å sikre lik tilgang på tjenester av god kvalitet ved å gi pasienter og brukere rettigheter overfor helse- og omsorgstjenesten». I tillegg skulle loven «bidra til å fremme tillitsforholdet mellom pasient og bruker og helse- og omsorgstjenesten, fremme sosial trygghet og ivareta respekten for den enkelte pasientens og brukerens liv, integritet og menneskeverd»¹⁹. Det overordnede målet var mer oppmerksomhet på pasienten i form av et mer helhetlig rehabiliteringstilbud. De kommunale tjenestene skulle styrkes betydelig gjennom å få tildelt større ansvar.

¹⁷ Fremmet av Stoltenberg-utvalget i 2010.

¹⁸ Lov om pasient og brukerrettigheter.

¹⁹ § 1-1. *Formål*.

I den siste opptrappingsplanen for rusomsorgen (2016–2020) er hovedinnsatsen rettet mot de kommunene som har de største utfordringene. Regjeringens mål er at tiltakene for personer med rusmiddelavhengighet starter og slutter i kommunene. I St.meld. 19 (2018–2019) presenterte regjeringen hovedutfordringene for rusomsorgen og kortsiktige og langsiktige strategier for å møte nye utfordringer i rusomsorgen. Regjeringen har også tatt til orde for en rusreform²⁰ der reaksjonene på bruk og besittelse av narkotika til eget bruk skal flyttes fra justissektoren og over til helsesektoren (NOU 2019:26).

Ambisjonen om å gi mennesker likeverdige tilbud er også synliggjort i «nasjonal plan for implementering av pakkeforløp for psykisk helse og rus 2018–2020». Denne kom i stand som følge av at flere pasienter uttrykte bekymring for mangelfull innflytelse i eget behandlingsløp. Planen, utarbeidet av Helsedirektoratet i 2016 på oppdrag av Helse- og omsorgsdepartementet, var å styrke det helhetlige behandlingstilbudet til pasienter med psykisk helse- og rusmiddelproblemer (ROP-lidelser). Konkrete tiltak i denne planen var å korte ned ventetid, utredning, behandlingsforløp og oppfølging. Det at rehabiliteringen i større grad har blitt tverrfaglig, kan sees som en respons på stadig flere tilfeller hvor personer med rusmiddelmisbruk har fått påvist samtidige psykiske lidelser. Økningen i antallet rusavhengige med sammensatte lidelser har dermed stilt nye krav til samhandling på tvers av avdelinger, etater og nivåer (Gråwe & Ruud, 2006; Biong & Soggiu, 2015; Brekke et al., 2018).

2.2.2 Rusomsorg i fengsel

Flertallet av dem som inngår i utvalget i dette prosjektet har opplevd å måttet sone i fengsel, enkelte av dem gjentatte ganger. Det å trekke frem hvilke utfordringer som kan være knyttet til å tilby rusomsorg i fengsel, ansees dermed som relevant i dette prosjektet. Fengselet er en arena hvor rusmisbruk foregår, og studier har vist at halvparten av dem som sitter inne i norske fengsler strever med rusproblemer (Bergsgard & Danielsen, 2013).

Mangel på oppfølging når man sitter innelåst store deler av døgnet gjør at mange som soner fortsetter å ruse seg i fengsel. Deling av rusmidler som er tiltenkt å dekke et medisinalt behov, foregår i det skjulte mellom innsatte. Det at det eksisterer en ‘delekultur’ blant innsatte medfører også at rusmisbruket lettere kan opprettholdes. Samtidig bidrar en innarbeidet

²⁰ Utredningen for Rusreformutvalget ble oppnevnt ved kongelig resolusjon 23. mars 2018 for å «forbedre gjennomføringen av regjeringens rusreform der ansvaret for samfunnets reaksjon på bruk og besittelse av illegale rusmidler til egen bruk overføres fra justissektoren til helsetjenesten». Utvalget gav sin utredning, inkludert utkast til lovendringer, den 19. desember 2019 (NOU 2019:26).

delekultur til at frykten for å bli avslørt eller oppdaget blir mindre. Represaliene, i form av å sanksjoner fra fengselet, får dermed ikke denne samme effekten, fordi rusmisbruket ikke oppdages eller stoppes. Dette gjelder særlig for innsatte med lange dommer, hvor det å true med å forlenge dommen som følge av rusrelaterte regelbrudd ikke lenger har den samme avskrekkende effekten (Mjåland, 2014; Mjåland, 2015). Relatert til rusomsorg er rehabiliteringstilbud for dem som sitter innelåst, utfordrende å gjennomføre. Særlig fordi det ikke alltid er slik at de innsatte selv ønsker å bli rusfrie. For noen innsatte fungerer rusen som en 'time-out' fra tilværelsen i fengslet. Det å ruse seg i fengselet blir en måte å ta tankene vekk fra 'pinslene' med å være innelåst (Crewe, 2012).

Flertallet av dem som sitter inne i fengsel har også erfaringer med rusmidler både som brukere og selgere. Historiene de innsatte forteller om hvorfor de havnet i fengsel, handler ofte om rusproblemer som har sklidd ut av kontroll og dermed ledet til kriminalitet (Nurco, 1987). I fengsel er det også et flertall av innsatte som har hatt en 'tøff oppvekst'. 25 prosent av innsatte vokste opp i hjem med rusproblemer og en av ti har foreldre med psykiske lidelser. Studier som har hatt som målsetting å kartlegge rus og helse blant innsatte fremhever at narkotikabruk blant innsatte i norske fengsler utgjør et stort problem (Bukten et al., 2016). Rusbehandling i fengsel kan også problematiseres ut ifra at fangepopulasjonen ikke utgjør en homogen gruppe. Dette gjør det betydelig vanskeligere å gi målrettet hjelp eller behandling. Innsatte som er tunge sprøytenarkomane, eller har suicidale tanker som følge av rusmisbruket, kan vanskelig hjelpes på samme måte som dem som har mindre alvorlige rusproblemer. Det er dermed utfordrende for Kriminalomsorgen å gi ensrettete effektive tilbud. De fleste innsatte må dermed vente på å få hjelp til etter løslatelsen. Denne overgangen, fra fengsel til frihet, er risikofylt fordi den kan medføre overdosedødsfall. Blant annet er sannsynligheten for å dø av overdose ti ganger så høy etter endt soning (Bukten et al., 2016).

Deltakerne i dette prosjektet forteller lignende historier om soningserfaringer og hvordan det å skaffe rusmidler og det å ruse seg i fengsel ikke var problematisk dersom det var noe de selv ønsket. Flere av deltakerne forteller også at i de fengslene de sonet, var det få tilbud som kunne hjelpe dem på måter de selv mente ville være til nytte. Tilbakefall til rusmisbruk etter løslatelse var dermed en naturlig konsekvens for flere av deltakerne. Samtidig var fengselet et sted hvor de fikk tid til å reflektere over denne levemåten. Innenfor murene kunne tanker om å bryte med en tilværelsen styrt av rusmisbruk melde seg. Med over 65 prosent av innsatte med ruserfaring i norske fengsler kan det være praktisk utfordrende å gi rehabiliteringstilbud i fengsel. Flere organisasjoner har de senere årene tatt til ordet for at bemanningen til

rusmestringsenhetene i fengselet må styrkes for å kunne gi et mer helhetlig tilbud til innsatte med store rusproblemer (Bukten et al., 2016; Helgesen, 2017).

2.3 Frivillig sektor og frivillig arbeid

Sektoren for frivillig arbeid²¹ har lenge vært ansett som en viktig faktor i det norske samfunns- og dannelsesliv. Flere av landets folkebevegelser har sitt utspring på 1800-tallet, og de frivillige organisasjonene vi har i dag, er i stor grad et resultat av disse grasrotbevegelsene. 'Organisasjonssamfunnet', tuftet på frivillighet, fungerer i dag som en grunnstein i det norske demokratiet og har stått sentralt som en ivaretaker av norsk kulturliv og dannelse (Elster, 1989). Dette gjelder også for de historiske endringene innen rusomsorgen.

Alkoholistsorgen som vokste frem tidlig på 1900-tallet var en institusjonspreget omsorg som staten etter hvert engasjerte seg direkte i. Til tross for dette har omsorgstilbudene som finnes for alkoholikere i dag, stort sett vært drevet gjennom private organisasjoner og stiftelser, dette til tross for at alkoholistsorgen har mottatt finansiering og statlig støtte til drift fra offentlige institusjoner. I denne sammenhengen er det spesielt de kristne organisasjonene som har stått for mye av tjenestetilbudene til alkoholmisbrukere. En bakenforliggende årsak til dette er hvordan alkoholmisbrukere ble nedvurdert sosialt. I tidligere tider var misbruket et uttrykk for svak viljestyrke og ble ansett som et selvforskyldt problem (Gulbrandsen & Ødegård, 2011).

I en historisk kontekst var samfunnet preget av store sosiale forskjeller. Fattigdom var utbredt og skulle en havne i uføre var det knapt nok noe hjelpeapparat; omsorg ble dermed overlatt til de kristne organisasjonene (Lorentzen, 1990). Kirkens Bymisjon, Frelsesarmeen og Blå Kors tok i stor grad på seg omsorgsoppgavene rettet mot dem som strevde med rusmisbruk. Organisasjonenes filosofi var at inkludering, nestekjærlighet og medansvar skulle gjelde alle mennesker, noe som betydde å omfavne alkoholavhengige. Organisasjonene drev på samme tid misjonerende, noe som medførte at frelse, omvendelse og kristentro aktivt kunne benyttes for å hjelpe personer ut av avhengigheten (Breivik & Ravneberg, 2008). I dag er de nevnte organisasjonene veletablerte, med stiftelser i de fleste større byene og tettstedene rundt om i landet. De frivillige organisasjonene leverer velferdstjenester med tette bånd til det offentlige

²¹ Det frivillige engasjementet i samfunnet er av mange betegnet som en uvurderlig ressurs og de ideelle organisasjonene har hatt stor betydning for utviklingen av det vi kjenner som det norske velferdssamfunnet (Loga, 2018). Debatten om frivillig sektors rolle i velferdsstaten er derfor et omfattende tema, men samtidig er det en debatt som faller utenfor problemstillingen til dette prosjektet.

helseapparatet. Dette er ikke helt uten spenninger, da denne koblingen mellom det private og det offentlige kan hvile på ulike forutsetninger (Lundby, 1980).

Økonomisk støtte og midler fra staten kan sees på som en anerkjennelse av hvordan de frivillige organisasjonene bedriver sitt arbeid. Fra organisasjonenes eget ståsted kan også dette være oppfatningen. Samtidig, fra det offentlige sin side, kan organisasjonene fungere som instrumenter for å oppnå statlig politikk. Dersom de frivillige organisasjonene skulle avvike fra statens intensjoner og overordnede mål, kan det dermed oppstå spenninger. 'Kampen' om tildeling av midler og offentlig støtte har også vist seg å skape konflikter, og enkelte organisasjoner har måttet redusere sine tjenestetilbud som følge av manglende støtteordninger og penger fra det offentlige (Gulbrandsen & Ødegård, 2011)

2.3.1 Stiftelsen Kirkens Bymisjon

«Kirkens Bymisjon er en åpen og inkluderende ideell organisasjon som arbeider i byer over hele Norge, blant mennesker som strever med hverdagen på ulike måter. Vår visjon er at alle mennesker skal erfare respekt, rettferdighet og omsorg»

Sitatet er hentet fra Kirkens Bymisjons uttalte visjon, og teksten oppsummerer på mange måter organisasjonens tilnærming til omsorgsarbeid. Bymisjonen er opptatt av at mennesket skal sees for hva det er og «ingen er bare det du ser» (Kirkens Bymisjon, 2013). Dette er en visjon som har vedvart siden organisasjonens oppstart. På en måte kan teksten leses som et overordnet ståsted, en form for posisjonering når det gjelder synet på å gi humanitær hjelp. Organisasjonens ambisjon er å være en drivkraft mot moraliseringen av marginaliserte grupper i samfunnet. En slik posisjon kan leses som en utfordring rettet mot dem som er i maktposisjoner, noe som vises i organisasjonens strategidokument²² som vektlegger myndiggjøring, sammenheng og påvirkning for marginaliserte grupper. Kirkens Bymisjon fremholder i det samme dokumentet at med et samfunn i utvikling er det nødvendig at også organisasjonen utvikler seg. Strategidokumentet skal hjelpe organisasjonen med dette arbeidet, slik at forandringene 'styres i riktig retning'. Ifølge Bymisjonen gjelder dette nødvendigvis ikke for dem som organisasjon, men for de menneskene som organisasjonen jobber for (Kirkens Bymisjon, 2013:Forordet).

Kirkens bymisjon startet sitt virke 22.januar 1855. I starten var organisasjonen kjent som «Foreningen for indre Mission i Christiania». Etableringen kom som en kirkelig reaksjon på

²² Strategidokument 2014–2018. Vedtatt av styret i Stiftelsen Kirkens Bymisjon den 17.juni 2013. Dokumentet utfyller «Verdidokumentet» og «Kompasset».

industrialiseringen som tok til på midten av 1800-tallet (Lundby, 1980). I historiske dokumenter som Bymisjonen selv har forfattet, kan det leses at organisasjonen holdt dette navnet frem til de skiftet til «Oslos Indremisjon». I 1971 ble medlemsorganisasjonen endret til en stiftelse, og i 1985 fikk den sitt nåværende navn «Kirkens Bymisjon». Kirkens Bymisjon har vært opphavet til flere andre frivillige organisasjoner, som KFUM, Blå Kors og Indremisjonsbevegelsen. Fra å starte som en misjonerende vekkelsesbevegelse fremstår den i dag som en moderne bedrift rettet mot helse- og omsorgssektoren (Lorentzen, 1990; Fanuelsen, 2009).

Nøkkeltall for Kirkens Bymisjon pr. 2020		
Ansatte i hel- og deltidsstillinger	Antall frivillige	Antall norske byer og tettsteder
1800	4500	50

Nøkkeltallene er uthevet, og tallene gjør Kirkens Bymisjon til en av de største aktørene i den frivillige sektoren som arbeider med rusomsorg. Stiftelsen Kirkens Bymisjon er formelt organisert som 12 frittstående stiftelser og er til stede i over 50 byer og tettsteder i Norge. Siden oppstarten har organisasjonen vært involvert i flere former for rusomsorg, både forebyggende og som behandlingsprogrammer rettet mot rehabilitering. Samtidig driver organisasjonen gatenære tiltak og møtesteder i form av kafeer og sosiale fritidstilbud. De organiserer også arbeidstreningstiltak, eldreomsorg, boligtiltak og flerkulturelt arbeid. I tillegg tilbyr de profesjonell behandling og helsehjelp innenfor områdene fysisk og psykisk helse. Det mangfoldige utvalget av tilbud peker på en relativt omfattende og kompleks størrelsesorden når det gjelder hvordan Bymisjonen organiserer sitt arbeid mot mennesker i sårbare livssituasjoner. I den videre fremstilling av Bymisjonens arbeid, strategier og målsettinger vil det for meg være avgrenset til hvordan organisasjonen tilbyr tjenester rettet mot rusmisbrukere.

2.3.2 Organisering, posisjonering og grunnsyn i Bymisjonen

I organisasjonens fremstilling av egen virksomhet står det tydelig at de ønsker å være en inkluderende og mangfoldig organisasjon, tuftet på kristne og humanistiske verdier. Samtidig skal de være åpne for andre tros- og livssynsretninger. Slagordet til organisasjonen er at det skal være «rom for alle». Selv om Bymisjonen arrangerer aktiviteter forbundet med et kristent budskap, i form av messer og lystenning, er dette ikke aktiviteter som er påtvunget, men

baseres på frivillig deltakelse. Fravær av tro skal heller ikke ekskludere noen fra å motta omsorgstjenester (Lundby, 1980).

Selv om organisasjonen har en lang tradisjon for omsorg av alkoholmisbrukere, er det skrevet mindre om organisasjonens offisielle posisjon knyttet opp imot rusmidler som narkotiske stoffer. I 2010 fremla Stoltenberg-utvalget sin «Rapport om narkotika». Denne tok for seg skillet mellom alkohol og illegale rusmidler (Stoltenberg et al., 2010). I Kirkens Bymisjons høringsvar til denne rapporten ble det fremhevet at grensene mellom narkotika og alkoholbruk fremdeles er utfordrende og at det dermed ikke burde opprettes særomsorger ut ifra hvilke rusmidler som benyttes. Et sentralt moment fra Bymisjonens side er at i diskusjonen om å tilby rehabilitering må enkeltindividets personlige behov være det som tillegges størst vekt. Bymisjonen forstår rusmisbruk som en form for psykisk avhengighet, hvor behovet til individet handler om å lære seg å mestre vanskelige følelser i livet. I denne sammenhengen ansees rusmiddelbruken som en form for å lindre det som er vanskelig, en form for selvmedisinering (Kirkens Bymisjon, 2013).

Ut ifra argumentene Kirkens Bymisjonen fremmer, ønsker organisasjonen å forholde seg 'metodisk fleksibel' for dem med behov for hjelp. Dette vil si at organisasjonen ikke har totalavhold fra rusmidler som mål, noe som gjør det lettere å imøtekomme behovene brukerne har til å bedre egen livskvalitet. Denne fleksibiliteten ligger tett opp til strategier for skadereduksjon som allerede eksisterer i rusomsorgen (Fekjær, 2004). Fremfor å kjempe mot rusbruket i seg selv vektlegger organisasjonen å arbeide mot å redusere den enkelte rusbrukers lidelser. Dette er en tilnærming som gjøres uavhengig av om rusmisbruket forstås som en del av denne personens lidelser (Lorentzen, 1990). Bymisjonen fastholder at det å ha fleksibilitet i rehabilitering av rusbrukere er et nøkkelpunkt i deres tjenestetilbud.

I Bymisjonens eget strategidokumentet for 2014–2018 kan det leses at omsorgsarbeidet organisasjonen gjør innenfor rusfeltet skal ha myndiggjøring som øverste prioritet (Kirkens Bymisjon, 2013). Dokumentet viderefører grunnsynet i organisasjonen, at det gjennomgående skal handle om «å utløse selvtillit, optimisme og initiativ» i dem som gjennomfører rehabilitering. I myndighetsgjøringen handler det videre om å kunne utløse evnen og muligheten til å påvirke, slik at mennesker blir i stand til å ta selvstendige valg. Myndighetsaspektet speiler en organisasjon som vektlegger at ikke alle goder er likt fordelt i samfunnet. Skal sårbare mennesker komme i posisjon til å ta grep om eget liv kreves det at asymmetriske maktforhold utfordres (Lorentzen, 1990). Bruken av begrepet likeverd er ment

å balansere denne målsettingen. Dette betyr at det skal være samspill og likeverd mellom de som gir og de som skal få.

2.4 Arbeidsrettete tiltak og gatefotball

I dette prosjektet har jeg blant annet undersøkt to forskjellige arbeidsrettete tiltak som tilbyr arbeidstrening rettet mot personer med rusproblemer. Begreper som arbeid og arbeidstrening har dermed inngått som sentrale dimensjoner i analysene av disse tiltakene. Det vil derfor være fruktbart å avklare forståelsen av arbeidsbegrepet, og hva som menes med arbeidsrettet trening. Jeg benytter Wadels utvidede definisjon²³ hvor arbeid kan forstås som:

«menneskelige aktiviteter som kan påvises å vedlikeholde, etablere eller endre allment verdsatte sosiale institusjoner, enten disse aktiviteter har dette som målsetting eller ikke» (Wadel, 1977:407).

Wadel (1977) påpeker at det å være i arbeid har en sterk symbolsk verdi i det norske samfunnet, og høy arbeidsdeltakelse er en forutsetning for opprettholdelse av den norske velferdsstaten. Politisk er det også en uttalt målsetting at flere skal komme i arbeid, og dermed være i stand til å forsørge seg selv (Arbeids og sosialdepartementet, 2015–2016). Det å være rusavhengig kan medføre at en lever hele eller deler av livet uten at en tar del i det ordinære arbeidslivet (Ravndal, 2015). Manglende formell arbeidserfaring og et krevende arbeidsliv medfører at personer med rusproblemer, til tross for sin deltakelse i arbeidstiltak, ikke klarer overgangen til ordinært lønnsarbeid. Dermed løper de også en større risiko for å forbli marginaliserte borgere (Uggen, 2000; Borg, 2006; Jonassen & Borg, 2013). Utfordringene som rusavhengige møter handler blant annet om at arbeidsplasser skal være et rusfritt sted, noe som kan være utfordrende for personer som følger et rehabiliteringsopplegg og som er i en prosess hvor de 'trapper ned' på rusmidlene. Andre utfordringer handler om at det i sosiale sammenhenger kan skapes forventinger om at man deltar på fester og sammenkomster, aktiviteter som kan involvere rusmidler (Frøyland, 2005). Potensielt kan slik ufrivillige eksponering for rusmidler lede til tilbakefall (Ravndal et al., 1984; Frøyland, 2005; Fjær, 2006; Fugletveit, 2018).

²³ Denne definisjonen åpner for en prosessuell forståelse av arbeid som er i tråd med en sensitiverende måte å bruke begreper på og er hjelpsom i analysene av det som har betydning for deltakerne under selve rehabiliteringsprosessen.

I de senere årene har derfor arbeidstiltak vist seg å være nyttige ordninger for personer som prøver å venne seg av rusavhengighet. Formålet med slike tiltak er å gi deltakerne kompetanse som kan medbringes i det ordinære arbeidslivet. Arbeidstiltak som tilbyr tjenester til personer med rusproblemer kjennetegnes ofte av et økonomisk insitament, i form av å utbetale lønn direkte til deltakerne (Ravndal et al., 1984; Borg, 2006; Jonassen & Borg, 2013). Det finnes flere forskjellige typer arbeidsrettede tiltak og tjenester som er ment å passe for mennesker med behov for støtte i overgangen til arbeidslivet. Tilbydere av slike tjenester kan være i fengsler, behandlingskollektiver, kommuner og gjennom frivillige organisasjoner, for å nevne noen (Schafft, 2008). Enkelte studier har fremhevet hvordan deltakelse i arbeidstiltak kan få betydning for endrings- og utviklingsprosesser. Blant annet har arbeidstrening vært et positivt element i rehabiliteringstilbudet til LAR-deltakere, som en del av en helhetlig rehabilitering²⁴ (Karoliussen et al., 2009:72). Lignende studier²⁵ har også understreket hvordan faktorer som ensomhet, mangel på aktiviteter, ustabile nabolag og det å mangle økonomisk forutsigbarhet i hverdagen kan skape sosial ekskludering (Hansen et al., 2019:8). Internasjonale studier²⁶ som belyser forholdet mellom arbeidsinkludering og rusproblematikk, har vist hvordan deltakelse i arbeidslivet, blant personer med rusproblemer, kan bidra til å redusere rusproblemer og fremme sosial inkludering (Waldorf & Biernacki, 1981; Biernacki, 1986; McIntosh & McKeganey, 2000; McKeganey, 2001; McIntosh, 2014).

Et annet tiltak som har vært sentralt i feltarbeidet var gatefotballtiltaket. I Norge er gatefotball generelt ansett for å være definert som et «lavterskeltilbud» (Sayed, 2012). Det er rettet mot personer med rusproblemer uten at disse må ha en egen henvisning eller på andre måter må søke om plass for å kunne delta i tilbudet (Thompson et al., 2019). «Lavterskeltilbud» er ikke definert inngående i helse- og omsorgstjenesteloven, men i rådene fra Helsedirektoratet står det at lavterskeltilbud bør være tilbud som gir hjelp uten henvisning, tilbyr veiledning for å få personene inn i oppfølgingstiltak, har faglig kompetanse, høy grad av brukermedvirkning og kan være et tilbud for dem som ikke har betalingsevne (Helsedirektoratet, 2018).

²⁴ Helhetlig rehabilitering for LAR-brukere er en del av nasjonal opptrappingsplan for rusfeltet (2016-2020).

²⁵ Evalueringsrapport 2019:10 utarbeidet av Fafo: Bedre livsmestring og sosial inkludering: En behovsanalyse av tiltak organisert gjennom Blå Kors' gatenære tiltak og Steg for Steg.

²⁶ Et klassisk sosiologisk arbeid i denne sammenhengen er Biernacki sin studie av 101 personer med heroinavhengighet. I denne studien ble det fremhevet tre nøkkelfaktorer for at informantene holdt seg rusfrie. Det første var aktiviteter å fylle tiden med. Det andre var at deltakerne, gjennom arbeidstiltak, erfarte at de kunne utforme mer langsiktige og konkrete planer for livene sine. Den tredje faktoren handlet om å skape bekreftelse. Det å bli bekreftet som mennesker, på lik linje med andre, var viktig for informantene og gav dem selvtillit. Bekreftelse bidro også til at informantene, etter de hadde sluttet å ruse seg på skadelige måter, opplevde at de var blitt inkluderte borgere (Biernacki, 1986)

Gatefotballen kom inn i rusbehandlingen gjennom frivillige organisasjoner i 2005–2006. Opprettelsen kom som en respons fra brukere som selv ønsket at denne typen aktiviteter kunne være en del av rehabiliteringstilbudet (Sayed, 2012; Tonholm, 2017). I dag tilbys gatefotball som et sosialt fritidstilbud for rusavhengige i flere norske byer.

Gatefotballen er organisert gjennom frivillige organisasjoner og gjennom norske eliteserielag, hvor Fredriksstad Fotballklubb (FFK) var blant de første til å starte opp denne aktiviteten i 2012 (Tonholm, 2017). I løpet av årene siden gatefotballen først ble introdusert, har interessen for aktiviteten vokst. For å koordinere og samkjøre aktiviteten på nasjonal basis ble Fotballstiftelsen opprettet i 2015. Fotballstiftelsen drives gjennom toppklubbene i Norge og er en ideell organisasjon, stiftet med formål om å skaffe midler og yte støtte til klubber som driver fotballag for rusavhengige (Fotballstiftelsen, 2019). Oppsummert gir dette korte kapitlet en skisse over den norske rusomsorgens historiske trekk. Dette er viktig for å forankre analysene i et kontekstuell bakteppe som er sentralt i mitt teoretiske og metodiske rammeverk.

Kapittel 3. Teoretisk utgangspunkt: Perspektiver og analytiske verktøy

Be a good craftsman: Avoid any rigid set of procedures. Above all, seek to develop and to use the sociological imagination. Avoid any fetishism of method and technique. Urge the rehabilitation of the unpretentious intellectual craftsman, and try to become such a craftsman yourself. Let every man be his own methodologist; let every man be his own theorist; let theory and method again become part of the practice of a craft. Stand for the primacy of the individual scholar; stand opposed to the ascendancy of research teams of technicians (Mills, 1980 [1959]:224).

3.1 Introduksjon

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for teoretiske tilnæringer som anvendes i avhandlingen. Perspektivene baserer seg på en *biografisk og grounded tilnærming* med særlig vekt på Blumers *sensitiverende begreper*²⁷ (Glaser & Strauss, 1967) og Elders livsløpsanalyse. Jeg vil vektlegge betydningen av deltakernes livshistorier i analysene, deres erfaringer i fortid, opplevelser i nåtid og forventninger til fremtiden. Det første perspektivet jeg gjør rede for er livsløpsperspektivet slik det ble formulert av Glen Elder (Elder Jr, 1974). Det andre perspektivet er symbolsk interaksjonisme, slik de ble introdusert av Herbert Blumer (Blumer, 1931; Blumer, 1954; Blumer, 1969). I diskusjonen av disse tas det utgangspunkt i den tidlige Chicagoskolen. Teoretikere og forskere fra Chicagoskolen gjorde etnografiske studier og brukte livshistorier som datagrunnlag for studier av vanskeligstilte (Thomas & Znaniecki, 1918; Park & Burgess, 1921; Mead, 1934; Bulmer, 1986; Hammersley, 1989). Kapitlet avsluttes med en oppsummerende refleksjon over hvordan bruken av disse perspektivene kan bidra med ny innsikt innen rusforskningsfeltet.

3.1.1 Teoretiske perspektiver som har inspirert prosjektet

Livsløpsperspektivet har fungert som den overordnede teoretiske tilnærming for prosjektet (Elder, 1985; Clausen, 1986; Hutchison, 2005). For å skaffe tykke beskrivelser om deltakernes livserfaringer benytter jeg meg av en etnografisk-inspirert tilnærming (Geertz, 1973) som inkluderer deres livshistorier.

Endring av livsførsel handler om endringer i de daglige aktivitetene, fra et hverdagsliv preget av rus og over til andre rusfrie aktiviteter og sosiale nettverk. Jeg vil forsøke å forstå hvordan

²⁷ Beskrivelse av sensitiverende begreper, og hvordan disse har blitt benyttet i dette prosjektet, utdypes nærmere i kapittel 4 Metode og forskningsdesign.

deltakerne dermed etablere nye holdepunkter i sine liv. I den forbindelse er Beckers forståelse av avvik nyttig. Han beskriver hvordan individer blir en del av rusmiljøene, og hva det er ved miljøene som virker tiltrekkende på dem (Becker, 1963; Becker, 1967). Beckers begreper om stempeling og stigmatisering har ikke et eksplisitt fokus i dette prosjektet, men benyttes til å belyse hvordan rusmisbruket, i perioder av livet, kan ha fått deltakerne til å føle seg som mindre verdige individer. Fokuset på beskrivelser av hvordan deltakerne havnet i rusmiljøene, er viktige av flere grunner. Blant annet danner historiene grunnlag for refleksjoner knyttet til deres nåværende livssituasjon. De bidrar også til å belyse de hendelsene som senere utgjorde sentrale vendepunkter i deltakernes liv.

3.1.2 Hvor kommer de teoretiske perspektivene fra?

Livsløpsperspektivet og symbolsk interaksjonisme er beslektede i den forstand at begge har sitt utspring i det som omtales som ‘The Chicago School of Sociology’²⁸, eller ‘Chicagoskolen’. Medlemmene av Chicagoskolen vektla kvalitativt orientert forskning, de benyttet et rikt tilfang av data hvor byen og gatene ble betraktet som et sosialt ‘laboratorium’ (Lutters & Ackerman, 1996). Carey beskriver det slik:

The Chicago sociologists responded to the business-dominated urban society taking shape in the 1920s by challenging and attempting to redirect it. They did this by cooperating with certain elements within the business and welfare communities in an effort to alter the more undesirable features of urban institutional life (Carey, 1975:41).

Et gjennomgående kjennetegn med forskningen som foregikk, var viljen til å komme tett innpå de sosiale fenomenene som ble studert. Park og Burgess *Introduction to the Science of Sociology* er et av bidragene fra den tidlige Chicagoskolen som fikk stor betydning for utformingen av sosiologien som vitenskapelig disiplin (Park & Burgess, 1921). Hauge har også fremhevet denne skolens innflytelse på studier av sosiale avvik og utviklingen av avviksbegrepet (Hauge, 2001)

Innflytelsen til den «tidlige Chicagoskolen» begynte fra utbruddet av første verdenskrig og varte frem til andre halvdel av 1950-tallet. Mennesker gikk fra å leve i rurale og homogene

²⁸ I seg selv er dette navnet en referanse til en gruppe fremtredende forskere som på begynnelsen av det tjuende århundret var tilknyttet University of Chicago, nærmere bestemt Institutt for sosiologi og antropologi (Bulmer, 1986; Tomasi, 1998). Forskningen ved Chicagoskolen var kjent for sin bysosiologi og et ønske om å oppnå nærhet til sosiale fenomen gjennom ‘naturalistisk observasjon’.

bondesamfunn til heterogene industrisamfunn. Byer som Chicago vokste fra midten av 1800-tallet hurtig frem og er et eksempel på datidens ekspanderende storbymetropoler. Universitetet i Chicago ble grunnlagt midt i denne dynamiske byekspansjonen.²⁹ Prinsippene som den tidlige Chicagoskolen var tuftet på, kan forstås som et forsøk på å gjøre datidens sosiologi mer vitenskapelig basert. Dette markerer hvordan forskningen fikk en mer systematisk tilnærming til datainnsamling og analyse, inspirert av europeisk sosiologi. I denne sammenhengen ansees den første instituttlederen, Albion W. Small, for å være et sentralt bindeledd mellom den amerikanske og tyske sosiologiske tenkningen (Gusfield, 1995; Lutters & Ackerman, 1996). Forandringene sosiologien som disiplin gjennomgikk, gjenspeiles også i de temaene og sosiale fenomenene forskerne ved Chicagoskolen var opptatt av å studere, som forslumming, kriminalitet, rasekonflikter og familien (Andersson, 2007).

William I. Thomas (1863–1947) og Florian Znaniecki (1882–1958), begge ved Universitet i Chicago og «Chicagoskolens» sosiologiske miljø, regnes for å være blant de første som gjorde systematisk kvalitativ samfunnsforskning. Røttene til livsløpstilnærmingen kan blant annet spores tilbake til Thomas og Znanieckis fembindsverk *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group*. Deres studie av polske innvandrere som utvandret fra den polske landsbygda til USA i årene 1918–1920³⁰ regnes som et banebrytende enkeltverk både substansielt så vel som metodisk og teoretisk (Thomas & Znaniecki, 1918). I studien var de opptatt av å beskrive hvordan mennesker endres³¹ når samfunnsbetingelsene rundt dem forandrer seg. Studien er den første biografiske studien innenfor sosiologien (Nilsen & Brannen, 2010:678). Thomas og Znaniecki ønsket med dette å utvikle en ny metodologi i utforskningen av sosial forandring. De insisterte på at innen sosial teori måtte man særlig være oppmerksom på handlende individer og grupper, ikke statistiske mengder eller andre såkalte 'objektive' faktorer (Thomas & Znaniecki, 1918).

²⁹ Chicago på begynnelsen av 1900-tallet har blitt omtalt som et økonomisk og kulturelt kaos hvor de samfunnsvitenskapelige retningene som utviklet seg kan sees som forsøk på å beskrive det mangfoldet som utviklet seg i byen (Johansen & Skilbrei, 2011:5).

³⁰ I 1910 var det cirka 350 000 polske immigranter i Chicago-området.

³¹ Sosiale problemer knyttet til rusmisbruk, i form av alkoholisme, ble også adressert av Thomas og Znaniecki. I bondesamfunn var det sosiale kontrollmekanismer som effektivt hindret og sanksjonerte alkoholmisbruk, noe som gjorde det vanskeligere for medlemmene å ruinere seg selv eller sin familie gjennom eksessiv drikking. Alkoholmisbruk fikk likevel fotfeste på grunn av omorganiseringen som fulgte når immigrantene utvandret til Amerika. Økonomisk usikkerhet koblet med svekkelse av sosiale bånd førte til at flere, i tunge stunder, fant trøst i alkoholen. Studien blir dermed et eksempel på hvordan svekkelse av sosial kontroll knyttet til alkoholmisbruk kan forstås i lys av mer generelle og strukturelle forandringer i samfunnet (Kolind et al., 2016:32).

Tradisjonen knyttet til symbolsk interaksjonisme³² har sitt utgangspunkt i Chicagoskolens etnografier om rusavhengighet og avviksstudier. Dais *Addicton in Chicago* regnes som et av de tidligste bidragene (Dai, 1937; Singer, 1999). På et tidlig tidspunkt fremhevet forskere fra denne tradisjonen betydningen av individers handlinger som sosialt situerte og nødvendigheten av å 'fange informantens definisjon av situasjonen' (Blumer, 1931; Blumer, 1967). Det å fokusere på informantenes virkelighetsoppfatning er et vitenskapsteoretisk ståsted som kan spores tilbake til William I. Thomas' begrep 'definisjonen av situasjonen', og dets sosiologiske betydning sammenfattes i det såkalte Thomas-teoremet: «Det mennesket oppfatter som virkelig, blir virkelig i sine konsekvenser» (Thomas & Thomas, 1928). Dette blir dermed en måte å vise hvordan sosiale fenomener kan bygge på aktørenes aktive fortolkninger og erfaringer, som kan få konsekvenser for sosiale forandringer. Forståelsen bygger på hvordan sosiale fenomener formes og oppstår gjennom samhandling med andre. Sosiale fenomener må analyseres i konkret tid og rom, og kan dermed vanskelig forstås uten å samtidig sette seg inn i måten mennesker samhandler på (Blumer, 1986; Andersson, 2007).

I denne perioden var ikke sosiologi og sosialt arbeid betraktet som adskilte disipliner. Fremgangsmåter som ble benyttet innenfor datidens sosiologi ble også ansett som vanlige for dem som drev med sosialt arbeid (Nilsen & Brannen, 2010:679). Den empiriske sosiologien som utviklet seg ved Chicagoskolen var inspirert av pragmatistisk filosofi og arbeidene til blant andre Pierce, Mead, James og Dewey (Lewis & Smith, 1980). Flere av dem som var tilknyttet Chicagoskolen så det som sin samfunnsoppgave å avdekke de rådende levekårene i de belastede og forslummede områdene av byen. Begrepet 'case' var hentet fra sosialt arbeid og ble forstått som sosialarbeidernes oppsummering av klientenes livshistorier (Platt, 1998). Livshistorienes betydning for empirisk sosiologi er dermed nært forbundet med sosialt arbeid. Arbeidene til sosiologen Jane Addams, som sammen med Ellen Gates Starr stiftet veldedighetsorganisasjonen Hull House i Chicago i 1889, fikk stor innflytelse på sosialt arbeid (Deegan, 1988; Addams, 1990). Hull House ble i seg selv etablert for å støtte de vanskeligstilte i de fattige bydelene i Chicago. Fremtredende sosiologer, blant andre Mead, Thomas og Dewey, har alle blitt assosiert med det veldedighetsarbeidet som foregikk ved Hull House (Schneiderhan, 2011).

³² En betegnelse Herbert Blumer gav til den forskningstradisjonen han videreførte fra Meads sosiale behaviorisme.

3.2 Livsløpsperspektivet

Livsløpet kan forstås som «pathways through the age-differentiated lifespan» (Elder Jr, 1985:17) og mer spesifikt som «the sequence of culturally defined age-graded roles and social transitions that are enacted over time» (Caspi et al., 1990:15). Livsløpsperspektivet omtales som interdisiplinært og er fremtredende innen sosiologiske, psykologiske og demografiske fagfelt³³. Glen Elder definerte livsløpet som «a theoretical orientation that guides research on human lives within context» (Elder Jr et al., 2003:10). Ett av de mest betydningsfulle bidragene innen livsløpsperspektivet er Elders klassiske studie *The Children of The Great Depression* (1974). Studiet er en empirisk demonstrasjon av hvordan den samme historiske hendelsen (den store depresjonen) påvirket individuelle liv ulikt ut ifra forskjeller i kronologisk alder og historiske betingelser i samfunnet.³⁴ Elder skilte seg fra tidligere livsløpsforskere ved at han *ikke* var opptatt av å finne lovmessigheter på tvers av tid og rom. Sammen med Hareven viste Elder blant annet hvordan kontekst (i tid og rom) danner grunnlag for hvordan menneskers liv kan utfolde seg. Denne måten å tilnærme seg livsløpsperspektivet på kalte Elder for *kontekstualistisk livsløpsperspektiv* (Elder Jr et al., 2003).

I tillegg til immigrasjon, urbane miljøer og befolkningsforflytning har studier av marginaliserte grupper, som sosiale avvikere, grupper av kriminelle, unge lovbrøyttere, rusavhengige og andre bidratt til å drive livsløpsperspektivet fremover³⁵. I perspektivets tidlige begynnelse, særlig innenfor de kvantitative forskningstradisjonene, ble det utført longitudinelle og kohort-studier hvor en søkte likheter i livsløpene som kunne danne grunnlag for lovmessigheter i utviklingen av avvik (Glueck, 1943; Glueck & Glueck, 1950), noe som står i kontrast til Elders kontekstualistiske livsløpstilnærming (Nilsen & Brannen, 2010:682).

³³ Livsløpsperspektivet tar for seg utviklingstrekk hos individet og familien og ser dem i lys av kulturelle og historiske kontekster og knytter disse til hvordan familiers liv synkroniseres over tid (Hutchison, 2005:143).

³⁴ Elder samarbeidet også med historikeren Hareven, hvor deres første arbeid sammen ble publisert i 1978: *Transitions: The Family and the Life Course in Historical Perspective* (Hareven, 2013). Hareven sitt bidrag til livsløpstilnærmingen omhandler spesielt kombinasjonen av tradisjonelle historiske metoder og historisk demografi med muntlige historier og tverrkulturelle sammenligninger (Hareven, 1978).

³⁵ Deltakere i tidlige longitudinelle studier var ofte avvikere eller lovbrøyttere i tillegg til andre grupper som av ulike grunner falt utenfor samfunnet. De tidligste livsløpsstudiene innenfor studier av avvik ble gjennomført av Eleanor og Sheldon Glueck, som på 1930-tallet samlet inn data fra 500 unge lovbrøyttere om deres livssituasjon (Glueck & Glueck, 1950). Livsløpstilnærmingen har også vært anerkjent innenfor andre disipliner som studerer undergrupper i samfunnet. Dette vises i kriminologiske studier, hvor tilnærmingen har blitt anvendt i undersøkelser som kartlegger endringer i «karrierene» til kriminelle lovbrøyttere. Forskere har da benyttet livsløpsperspektivet til å sammenligne utviklingstrekkene i karrierene og sett disse i sammenheng med hele livsløpet til lovbrøytterne (Sampson & Laub, 1990; Laub & Sampson, 2001; Piquero et al., 2003).

Elder har argumentert for at livsløpsperspektivet kan deles opp i fem kategorier: Utvikling i livsløpet (1), agency (2), historisk periode og geografisk plassering (3), timing ved avgjørelser (4) og linkede liv (5). Elder formulerte det slik:

As consisting of age-graded patterns that are embedded in social institutions and history. This view is grounded in a contextualist perspective and emphasises the implications of social pathways in historical time and place for human development and ageing (Elder et al., 2006:4).

Overordnet kan livsløp, slik det beskrives av Elder, forstås som et fenomen med flere nivåer og som spesifiserer relasjonen mellom historiske endring og personers livserfaring.

3.2.1 Grunnleggende analytiske begreper knyttet til livsløpsperspektivet

Studier som benytter seg av livsperspektivet, har ledet til utviklingen av noen grunnleggende begreper. Hvert av disse begrepene er komplekse og har hatt innvirkning på teoretisering knyttet til livsløpstilnærmingen (Clausen, 1986; Shanahan, 2000). Flere av begrepene inngår som sentrale elementer i livsløpsforskning, og de har også en fremtredende plass i de empiriske analysene som dette prosjektet bygger på. Betydningen begrepene har hatt for analysene av datamaterialet medfører at det er behov for en kort klargjøring av innholdet som følger hvert begrep.

Kohort (cohort)

Begrepet kohort har vært svært betydningsfullt innenfor livsløpsperspektivet og i utviklingen av livsløpsteori. Norman Ryders essay *The Cohort as a Concept in the Study of Social Change* (1965), med sitt 'life stage principle', var blant de første til å utdype og presentere dette begrepets potensial i studier av sosiale endringer. Ryder definerte kohort som: «the aggregate of individuals who experienced the same event within the same time interval» (Ryder, 1965:845). Når kohortbegrepet brukes i forbindelse med alder og periode, er det underforstått at det handler om fødselskohorter. Kohorter varierer i størrelse, og forskjellene påvirker mulighetene for utdanning, arbeid og familieliv. Kohorter kan også utvikle strategier ut ifra omstendighetene de står overfor. Betydningen Ryders essay hadde, når det kom til å analysere forskjellige faser i menneskers, liv fremheves av Elder:

Differences in life stage give us an insight into the adaptive resources, options, and meanings that become potential elements in linking social change to life outcomes. Ryder's essay on the bond between age and time brought more sophisticated

awareness of the connections between historical and individual lifetime and, in doing so, provided fresh insight regarding the temporal aspects of lives (Elder, 1985:25).

Styrken med å benytte kohort er at det muliggjør plassering av individer i historisk tid på en mer spesifisert måte enn for eksempel begrepet 'generasjon', som er beslektet med kohort, men som i livsløpsforskningen oftest brukes om slektsskap i familier (Elder Jr et al., 2003:9).

Overganger (Transitions)

Livsløpsperspektivet fremsetter at mennesker opplever en rekke overganger gjennom livet som kan knyttes opp imot forandringer i roller og statuser som refererer seg til livsløpfaser (George, 1993) såsom overgang fra barn til ungdom, eller fra ungdom til voksen. Flere av disse overgangene kan relateres til familielivet: som fødsel, inngåelse av ekteskap, skilsmisser og død (Hutchison, 2005). Overgangene synliggjøres i hvordan de bidrar til å påvirke og forandre menneskers familiestatus, blant annet i form av utskifting og inkludering av nye familiemedlemmer. Overganger kan også finne sted innenfor små grupper, lokalsamfunn eller i organisasjoner.

Livsbaner (Trajectories)

Forandringer i livet som foregår gjennom overganger er diskre og avgrensede. Når disse først inntreffer, avsluttes en gammel fase av livet og en ny fase tar til (Hutchison, 2005). Overganger står i kontrast til livsbaner, som er retningen, eller kursen, livet beveger seg i. Livsbaner omhandler stabile og langsiktige mønstre av forandringer i en persons liv og består av flere overganger. Livsbaner er ikke nødvendigvis rette linjer, men innehar en viss grad av kontinuitet og sammenheng. Individer og familien lever også livene sine innenfor flere «felt». Dette medfører at livene deres er gjort opp av livsbaner som krysser hverandre. Eksempler på kryssende livsbaner er utdanningsløp, yrkesløp, familieløp og helse (Shanahan, 2000; du Bois-Reymond & López Blasco, 2003).

Livshendelser (Life Events)

Livshendelser kan forstås som en eller flere betydningsfulle hendelser som kjennetegnes av relativt brå forandringer i menneskers liv. Disse forandringene kan medføre alvorlige og langvarige effekter (Settersten Jr & Mayer, 1997). Livshendelser kan medføre at det må gjøres hurtige tilpasninger til nye situasjoner, noe som kan føre til stressende situasjoner, forvirring og ukontrollert oppførsel. For personer med rusproblemer kan dette relateres til å kjenne på

abstinenser knyttet til avvenning, eller å måtte klare seg uten rusmidler som følge av rehabiliteringsopphold (Nash, 1974; Cami & Farré, 2003).

Vendepunkter («Turning Points»)

Et vendepunkt forstås i livsløpslitteraturen som spesielle livshendelser som medfører et varig skifte i livsløpet. Vendepunkter blir dermed ikke ansett som midlertidige avsporinger i livsbanen. Vendepunktene kjennetegnes ved at de har en signifikant innvirkning på personers liv, men de blir først åpenbare etter hvert som tiden går (Wheaton & Gotlib, 1997). Samtidig er vendepunkter tydelige for de som gjennomgår dem, eksempelvis i studien til Wheaton og Gotlib, hvor over 85 prosent av respondentene hevdet å ha opplevd vendepunkter i livet (Wheaton & Gotlib, 1997).

Vendepunkter gjør også at livsløpet kan ta uventede retninger, til og med reverseringer. Eksempelvis kan det forventes at en som er avhengig av alkohol vil fortsette å organisere livet sitt rundt denne substansen, med mindre en eller flere livshendelser blir vendepunkter³⁶ som skaper et 'brudd' og dermed også endringer i dette livet (Hauge, 1999). De fleste livsforløp består også av flere vendepunkter. Noen vendepunkter får livet i ubalanse, eksempelvis ved bruk av narkotiske stoffer og rusmidler. Andre vendepunkter bidrar til å få livet tilbake på rett spor, eksempelvis når mennesker deltar i rehabilitering eller skaffer seg arbeid etter en tid utenfor yrkeslivet. Intervensjoner fra interesseorganisasjoner eller mennesker som er engasjert i sosialt arbeid kan sies å være medvirkende faktorer som kan bidra til vendepunkter. Dette i form av å tilby støtte til personer som er rusmisbrukere og som forsøker å bryte med den livsstilen rusavhengigheten har medført (Wheaton & Gotlib, 1997; Jennings et al., 2016).

3.2.2 Livsløpstilnærmingen som et analytisk rammeverk for å studere rusavhengige

I dette prosjektet er livsløpsperspektivet nyttig fordi det retter blikket mot sosiale forandringer og studerer disse gjennom å fokusere på biografier, kontekster og historiske endringer (Elder, 1985). Livshistoriene strukturerer begivenhetene i fortiden og tilskriver disse betydning med utgangspunkt i nåtidssituasjoner (Hanninen & Koski-Jannes, 1999). I artikkelen 'The Life

³⁶ Rutter har gjennom sin forskning identifisert tre typer av livshendelser som kan utgjøre vendepunkter. Det første er livshendelser som åpnet eller lukket for muligheter. Det andre er livshendelser som fører til varige forandringer i personers miljø. Det tredje omhandler livshendelser som forandrer en person selvforståelse, tro og forventninger (Rutter, 1996).

Course Perspective on Drug Use' (2007) argumenterer Hser, Longshore og Anglin for at livsløpstilnærmingen er et nyttig rammeverk for å undersøke hvordan overganger, vendepunkter og livshendelser kan benyttes til å forstå hvordan rusmisbrukere kan endre sin livsførsel:

(...) by focusing on the patterns or trajectories across individuals' lives and the ways in which those patterns are shaped by social structures and time, the life course perspective offers a broadened organizing framework that potentially allows for characterizing distinctive patterns of drug use trajectories, identifying critical events and factors contributing to the persistence or change in drug use during the life span and analytically ordering the events that occur during that life course (Hser et al., 2007:524).

Hser et al. (2007) argumenterer for at en av hovedstyrkene ved livsløpsperspektivet er at det tar i bruk periode og historisk kontekst for å kunne forklare endringer og tilpasninger.³⁷ Dette gjør at retningen får en mer dynamisk tilnærming enn psykososiale perspektiver, som i denne sammenhengen vil fremstå som historisk nøytrale og statiske (Hser et al., 2007).

Rehabiliteringstilbudet som gis i rusomsorgen i dag kjennetegnes også av å være mer dynamisk og individuelt tilpasset, hvor fritt behandlingsvalg og tverrfaglige samarbeid på tvers av kommunal, privat og statlig sektor er blitt gjeldende praksis (Hutchison, 2005; Haugum et al., 2016; Evjen et al., 2018).

3.2.3 Kjønn, livsløp og rus

I dette prosjektet har jeg ikke eksplisitt antatt et kjønnsperspektiv eller hatt ambisjoner om å undersøke forskjeller i kvinner og menn sitt rusmisbruk, men i fremstillingene av deltakernes fortellinger fokuserer jeg eksempelvis på hvordan perspektiver relatert til kjønn får konsekvenser for vendepunktene i livene til de kvinnelige deltakerne.³⁸

³⁷ Hser et al. fremhever at noen overordnede begreper er fremtredende i utviklingen av rusrelaterte karrierer for personer med rusproblemer. Eksponering for rusmidler, akselererende misbruk, regelmessig bruk, opphold og tilbakefall identifiseres som betydningsfulle faktorer. I tillegg har individuelle brukerkarakteristikk og variasjonene i hvilke rusmidler som benyttes, betydning for ruskarrieren. Livsløpsperspektivet utvider forståelsen av karrierebegrepet ved å også trekke inn begreper som overganger (som inkluderer den sosiale konteksten), vendepunkter (som karakteriseringer endringer), sosial kapital (som karakteriserer betydningen av sosiale relasjoner) og sykdomsbilde. Personers sykdomsbilde integrerer kroniske lidelser, sykdomsforløp og betydningen av interaksjon med helsevesenet og andre hjelpeinstanser (Hser et al., 2007).

³⁸ Begrunnelsen for utvalget og hvem jeg endte opp med å rekruttere, detaljeres i kapittel 4, som tar for seg metode og forskningsdesign.

Menn og kvinner benytter rusmidler, både legale og illegale, i ulik grad og form gjennom livsløpet (Hordvin, 2015). Data som er samlet inn og knyttet til rusmiddelmissbruk viser at kvinner, i større grad enn menn, misbruker foreskrevne rusmidler (reseptbelagte medikamenter og lignende preparater). Samtidig misbruker menn, i større grad enn kvinner, illegale rusmidler som narkotiske stoffer (Nelson-Zlupko et al., 1995; Kandall, 2010; Dahl & Sandberg, 2015). Studier som undersøker forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder misbruksmønstre beskriver hvordan kvinner opplever det å bli rusmisbrukere som en hurtig prosess (Mellingen, 2012). Dette til forskjell fra menn³⁹, som beskriver at de opplever rusmisbruket som gradvis eskalerende, men også langsommere mer stabilt og gjentakende over tid (Herrington et al., 1987). Et av argumentene i diskusjonen viser til er at kvinner, i større grad enn menn, også har psykiske lidelser før de begynner å ruse seg. Motsatt handler det for menn om at rusmisbruk er det som ofte fører til en psykisk lidelse (Mellingen, 2012; Evjen et al., 2018). Andre studier som tar for seg forskjeller i menn og kvinners rusmisbruk fremhever at kvinner, i større grad enn menn, kommer fra familier hvor en eller flere familiemedlemmer også lider av rusavhengighet (Forth-Finegan, 1992).

I boken *Køn og rusmidler: Brug, behandling og kontroll* diskuterer Frank, Bjønness og Søgaard blant annet hvordan kjønnsnormer former menn og kvinners bruk av rusmidler (Frank et al., 2017). Menn forbraker fremdeles mer alkohol og illegale rusmidler enn kvinner (Bloomfield et al., 2006). Nyere forskning har likevel gitt indikasjoner på at kvinners bruk av rusmidler er tiltakende og holder på å ta igjen mannlige rusmisbrukere (Measham & Østergaard, 2009). Den økte oppmerksomheten om kvinner og rusmisbruk kan også forstås i et mer historisk lys. Ravndal (2008) kobler fremveksten av kvinnebevegelsen på 1970-tallet til hvordan kvinners hverdagsliv fikk en mer fremtredende plass i samfunnet. Denne økende interessen for hvordan kvinners liv utfoldet seg, medførte også at forskere fikk en fornyet interesse i å studere former for avvik i kvinners liv. Ifølge Ravndal (2008) var dette spesielt med hensyn til rusbruk, hvor alkohol var det rusmidlet som var av størst interesse i forskningssammenheng. Studier gjort av Ravndal og andre har dermed bidratt til å øke kunnskapen om hvordan kvinner opplever rusavhengighet og rusmisbruk. Kvinners

³⁹ Menn dominerer når det kommer til risikoatferd ved rusmisbruk. Dette gjelder særlig blant unge menn, hvor rundt 15 prosent av dødelige fallulykker og selvmord blant unge og voksne menn, i tillegg til 1 av 3 dødsfall i trafikken skyldes alkoholbruk (Folkehelseinstituttet, 2018). Folkehelseinstituttet skriver også at menn dør av ruslidelser i yngre alder enn det kvinner gjør. I 2018 var det registrert 286 narkotikarelaterte dødsfall (også omtalt som overdoser) i Norge, hvorav 29 prosent var kvinner. Gjennomsnittsalderen til dem som dør av narkotikarelaterte dødsfall har også steget. I 2018 var gjennomsnittet henholdsvis 43 år for menn og 48 år for kvinner (Gjersing & Amundsen, 2018).

opplevelser kan være forskjellig fra menn, både når det gjelder hvilke rehabiliteringstiltak de velger å benytte seg av, og i hvordan rusavhengigheten preger livsløpet (Ravndal, 2008; Dahl & Sandberg, 2015; Frank et al., 2017). Blant annet har studier som undersøker kvinners motivasjon til å bli rusfri, studert hvordan moralske spørsmål, knyttet til graviditet og morsrollen, kan bidra til å påvirke valget om å frivillig oppsøke rehabiliteringstiltak (Chavkin, 1990; Radcliffe, 2011).

3.3 Symbolsk interaksjonisme

Utviklingen av symbolske interaksjonisme krediteres Blumer, men perspektivet har sine røtter i den amerikanske pragmatismen, hvor Mead var en av de fire grunnleggerne (Blumer, 1937; Blumer, 1962; Mead, 1977). Blumers forståelse av hva symbolsk interaksjonisme innebærer, er inspirert av, og bygger på, det begrepsapparatet som Mead utviklet.⁴⁰ Mead rettet oppmerksomheten mot det prosessuelle selvet som består av et 'I' og et 'me' i en pågående dialog (Mead, 1934; Mead, 1977). Det er også i denne sammenhengen betydningen av det Mead omtalte som «den generaliserte andre» kommer frem. Mennesker tar del i samhandling, og gjennom det sosiale livet mennesker tar del i kan selvet konstrueres og omarbeides. Mead forstår selvet som noe sosialt og prosessuelt, utviklet gjennom sosialisering og samhandling med andre.

Blumer, som var student av Mead, videreutviklet Meads filosofiske ideer, og kalte det han gjorde for symbolsk interaksjonisme (Lewis & Smith, 1980). Symbolsk interaksjonisme består av to ord, hvor 'interaksjon' viser til hvordan handlinger mellom flere individer er gjensidig flettet sammen. Blumer definerte symbolsk interaksjonisme ved å referere til tre overordnede premisser:

The first premise is that human beings act toward things on the basis of the meanings that the things have for them. ... The second premise is that the meaning of such things is derived from, or arises out of, the social interaction that one has with one's fellows. The third premise is that these meanings are handled in, and modified through, an interpretative process used by the person in dealing with the things he encounters (Blumer, 1969:2).

⁴⁰ Sentralt står «a conversation of gestures», som omhandler hvordan individer kommuniserer med seg selv, og «use of significant symbol» (Mead, 1977). Mead viser til personens 'indre dialog' med seg selv. Denne indre dialogen vil også være en del av den sosiale samhandlingen som er med på å utvikle selvet.

Det første premisset innebærer at mening skapes og omskapes gjennom interaksjon mellom mennesker. Utgangspunktet for dette premisset hviler på at det ikke er hendelsene i seg selv som er avgjørende, men hvordan vi *fortolker* det som foregår. Joas og Knöbl (2009) benytter eksemplet om hvordan objekter tilskrives forskjellige meninger ut ifra hvordan de fortolkes. Et tre er ikke kun et tre i objektiv og materiell forstand. For den som beskriver treet, vil betydningen av treet være knyttet til konteksten treet fortolkes i. For en biolog kan treet være et praktisk forskningsobjekt som skal og bør analyseres ut ifra en emosjonelt nøytral tilnærming. For en annen person kan treet ha en romantisk betydning, fordi det bringer tilbake minner om det første kjærlighetsmøtet. Felles for disse forståelsene er at objektet (treet) fortolkes i en kontekst som gir det meninger avhengig av den personen som gjør fortolkningen (Joas & Knöbl, 2009:132).

Blumers andre premiss handler om at våre meninger kan *forandres*. Dette skjer gjennom en fortolkende prosess, hvor mening ikke forstås som noe mekanisk eller iboende og dermed ikke vil defineres ut ifra våre individuelle behov, holdninger eller følelser. Samhandling representerer våre tolkninger av de relasjonene vi inngår i. Dette andre premisset kan dermed knyttes til Blumers tredje premiss som tar for seg hvordan mening kan *modifiseres* og *omskapes* gjennom en interaktiv prosess, ut ifra hvordan vi fortolker situasjonen. Dette premisset tar utgangspunkt i hvordan mennesker påvirkes av omgivelsene og knytter dette opp imot de symbolene og fortolkningene som bidrar til å skape mening (Blumer, 1969:2). Dette premisset bygger på hvordan sosiale definisjoner av virkeligheten ikke 'automatisk' tas opp av mennesker, men i stedet inngår i det Blumer omtaler som en 'formativ prosess'. Blumer utdyper dette:

Accordingly, interpretation should not be regarded as a mere automatic application of established meanings, but as a formative process in which meaning are used and revised as instruments for the guidance and formation of action (Blumer, 1969:5).

Mennesker kan velge å motsette eller organisere mening ut ifra de sosiale situasjonene de befinner seg i og ut ifra de handlingene de er engasjerte i. Fangen sier dette om symbolsk interaksjonisme: «En sentral metodologisk følge av den symbolske interaksjonismen er å studere mennesker og fenomener i de situasjonene de inngår i, istedenfor å se dem som isolerte størrelser» (Fangen, 2010:19). Det å forstå, og samtidig sette seg inn i, andre personers roller medfører dermed ikke at du får et «overnaturlig» innblikk i psykologiske tankemønstre hos vedkommende. Fangen fremhever at det å 'sette seg selv i andre sitt sted' innebærer kun at man opparbeider en årvåkenhet og nysgjerrighet for å se ting fra den andre

sitt 'sted'. Videre vil det for en symbolske interaksjonist handle om å gripe dette 'stedet', forstått som hvordan den andre opplever sin verden og gjennom denne utvikler sine meninger (Fangen, 2010). Det å skape mening er dermed i seg selv en fortolkende prosess.

Det å kunne gjøre forandringer, fra en tilværelse som rusmisbruker og over i en tilværelse som ikke skal være styrt av rus, innebærer at deltakerne må lære seg å forandre sin levemåte. I de periodene hvor deltakerne har vært rusavhengige, har livet vært styrt av rusmisbruk og for noen av dem, kriminelle aktiviteter. De kriminelle aktivitetene forstås i denne sammenhengen som å være et resultat av et eskalerende rusmisbruk, hvor rusen etter hvert ble en dyr vane. I avsnittet «*Becoming a marijuana user*» viser Becker hvordan ungdom sosialiseres inn i et rusmiljø. De lærer seg å like rusmidlet og de lærer hvordan de skal bli 'høy' (ruset) på riktig måte slik at det gir nytelse (Becker, 1963:49). Beckers studie av marihuanarøykere og subkulturer viser at det etableres noen spilleregler i rusmiljøene som rusmisbrukerne må følge. Disse reglene læres gjennom å omgås dem som har erfaring og er etablerte i disse miljøene.

Rusmisbruk kan føre til at en velger å isolere seg fra det som var stabile omgivelser. Rusmiljøet kan dermed utgjøre det Gjernes (2007) omtaler som 'et totalt miljø' som det kan være vanskelig å bryte ut av. Totale miljøer er en videreføring av Goffman (1961) sitt begrep 'totale institusjoner' og kan forstås som en lukket livsverden. Det er miljøer som er styrt eller dominert av rusmidler og kriminalitet. For dem som står på utsiden og betrakter disse miljøene, vil denne livsverdenen oppleves som lukket og utilgjengelig. Gjennom å fremheve hvor omfattende det oppleves for deltakerne å være en del av 'totale' rusmiljøer, er det mulig å skape en forståelse av hvordan det å sosialiseres ut av disse miljøene medfører at det må etableres en helt ny tilværelse som skiller seg drastisk fra den tilværelsen deltakerne kjente til i rusmiljøene.

3.4 Oppsummerende refleksjoner knyttet til livsløp og interaksjonisme

I presentasjonen av de to teoretiske inspirasjonskildene, livsløpsperspektivet og symbolsk interaksjonisme, har jeg vært opptatt av å vektlegge deres felles bakgrunn i den tidlige Chicagoskolen. Den historiske koblingen mellom de to teoritradisjonene er vektlagt fordi jeg mener at å fremheve perspektivenes historiske opphav styrker relevansen av å kombinere dem i den analytiske tilnærmingen. Livsløpsperspektivet gir mulighet til å analysere livshistorier som data, noe som er fruktbart i og med at jeg i dette prosjektet benytter meg av en biografisk tilnærming. Perspektiver innenfor symbolsk interaksjonisme har bidratt til å vise hvordan

menneskers oppfattelser av seg selv kan forstås prosessuelt. I denne sammenhengen vil språk, samhandling, situasjoner og symboler få betydning for hvordan meninger kan skapes og fortolkes. Betragtninger og beskrivelser knyttet til fortiden og fremtiden er inspirert av Mead, som understreker at disse må belyses ut ifra nåtiden.

Perspektivet bidrar også til å forstå hvordan det å endre livet, fra en levemåte som domineres av rusmisbruk, og over i en tilværelse som ikke er det, medfører at deltakerne må lære seg nye spilleregler. Gjennom å benytte livsløpsperspektivet er det mulig å undersøke hvordan rusmisbruket utviklet seg, hvordan de hadde det i rusmiljøene og hvordan de har prøvd å komme seg ut av tilværelsen styrt av rus. Symbolsk interaksjonisme komplementerer denne forståelsen gjennom å spesifikt belyse hva slags behandlings- og rehabiliteringsprosesser deltakerne gjennomgår, og hvordan interaksjonen med andre i situasjoner som ikke er rusrelaterte, kan lede til bedring i tilværelsen generelt.

Kapittel 4. Metode, perspektiver og forskningsdesign

Every inquiry must start somewhere (Kaplan, 1974).

4.1 Innledning

I dette kapitlet redegjør jeg for de metodologiske perspektivene jeg har benyttet meg av og jeg utdyper hvorfor jeg valgte å anlegge et kvalitativt forskningsdesign. I første del av dette kapitlet presenteres de metodologiske avveiningene og hvilken betydning disse har hatt for forskningsprosessen, blant annet gjennom å reflektere over utfordringer og muligheter ved det metodologiske perspektivet som studien bygger på. Deretter redegjør jeg for feltarbeidet, rekrutteringsprosessen og utfordringer og begrensninger knyttet til seleksjon og utvelgelsen av deltakerne, og hvordan jeg har arbeidet med de empiriske analysene av datamaterialet. Ethiske spørsmål diskuteres underveis i kapitlet, da de har spilt en vesentlig rolle i de ulike delene av forskningsprosessen.

4.1.1 En grounded og biografisk case-studie

Jeg har valgt å omtale forskningsdesignet til prosjektet som en «grounded og biografisk case-studie» med inspirasjon fra Glaser & Strauss (1967). Det at min studie har en slik tilnærming betyr ikke at jeg har gått inn i prosjektet teoriløst. Dette er i tråd med det Glaser & Strauss (1967) omtaler som teoretisk sensitivitet, som er grunnlaget for Grounded Theory. Flere forhold kan true teoretisk sensitivitet:

Potential theoretical sensitivity is lost when the sociologist commits himself exclusively to one specific preconceived theory (e.g., formal organization) for then he becomes doctrinaire and can no longer “see around” either his pet theory or any other. He becomes insensitive, or even defensive, toward the kinds of questions that cast doubt on his theory; he is preoccupied with testing, modifying and seeing everything from this one angle (Glaser & Strauss, 1967:46).

Glaser og Strauss fremhever at i studier som har en ‘grounded’ tilnærming er det fruktbart å være godt orientert i det fagområdet en ønsker å studere og at det skal være rom for «initial decisions» rundt faglige spørsmål knyttet til tema og vinkling av studien (Glaser & Strauss, 1967:45). De skriver: «the emerging theory points to the next steps – the sociologist does not know them until he is guided by emerging gaps in his theory and by research questions

suggested by previous answers» (Glaser & Strauss, 1967:47). I dette prosjektet har jeg kunnet bevege meg fra det deskriptive til det analytiske, ved å studere deltakernes prosesser.

4.1.2 Den biografiske tilnærmingen

Det metodologiske utgangspunktet jeg har anlagt hviler også på elementer som kan omtales som biografisk (Bertraux, 1981). Inspirasjon til en biografisk tilnærming har jeg blant annet hentet fra arbeidene til C. Wright Mills og hans vektlegging av kontekst i samfunnsforskningen. Mills oppfatning var at samfunnsvitenskap burde være «the study of biography, of history, and of the problems of their intersection within social structure» (Mills, 1980 [1959]:134).

En biografisk fremstilling kan defineres som «en historie som fortelles i nåtiden, om personers liv i fortiden og ens forventninger knyttet til fremtiden» (Nilsen, 1997). Biografier tar spesielt for seg tre nøkkeldimensjoner. Den første er de faktiske hendelsene i en persons liv. Det andre er betydningen disse hendelsene har for han eller henne. Det tredje er hvordan historiene som er knyttet til hendelsene blir fortalt. Disse tre dimensjonene må videre analyseres ut ifra de ulike lagene av kontekst som inngår i utfoldelsen av personers livsløp (Nilsen, 1999; Nilsen & Brannen, 2014). I dette prosjektet ble biografiske intervjuer vurdert som hensiktsmessig fordi det muliggjør å undersøke overganger i en persons livsløp og samtidig relatere disse til større sosiale forandringer i samfunnet. En biografisk fremgangsmåte, sentrert rundt deltakernes erfaringer og knyttet opp imot historisk periode og alder, bidrar dermed å kontekstualisere deltakernes livshistorier. Denne typen intervju kan dermed bidra til å utvikle en forståelse av hvordan vendepunkt og overganger får betydning i deltakernes livsløp. Denne forståelsen er i tråd med et av livsløpsperspektivets overordnede prinsipper, som er å belyse hvordan våre individuelle liv er sammenvevd med andre mennesker, og hvordan disse livene kontinuerlig kan påvirkes og formes gjennom våre samhandlinger (Thompson, 1981).

I prosessen med å analysere datamaterialet har jeg behandlet deltakernes intervjuer som selvstendige caser. For hvert intervju har jeg utarbeidet kronologiske casebeskrivelser om deltakernes liv som identifiserer viktige hendelser i deltakernes livsløp. Dette er en måte å ordne datamateriale analytisk på. Casebeskrivelsene gjør det mulig å sammenligne deltakernes livshistorier med vekt på deres 'rusrelaterte' livsbaner. Casene ble valgt *strategisk*, eller systematisk. Jeg valgte å inkludere personer med rusproblemer og som var deltakere i rehabiliteringstiltak. *Casebeskrivelsene av deltakerne er ikke kun utviklet for å*

analysere hvordan det oppleves å være bruker av, eller deltaker i, rehabiliteringstiltak iverksatt av frivillige interesseorganisasjoner, men at denne fasen i deres liv ses i lys av livsløpet som helhet.

Den spesielle typen biografiske tilnærming er valgt med utgangspunkt i et kontekstuet livsløpsperspektiv (Elder Jr, 1974). Det handler om å få tilgang til en helhet i deltakernes liv gjennom å fokusere på *innholdet* i deltakernes fortellinger. Tilnærmingen skiller seg dermed fra eksempelvis ‘narrative’ opplegg som i større grad konsentrerer seg om den *måten* informantene forteller livshistorien på (Nilsen, 2008). I biografiske tilnærminger som vektlegger det narrative vil det analytiske søkelyset være rettet mot hvordan livshistorier konstrueres av informanten under intervjusituasjonen (Rosenthal, 1993; Taylor & Littleton, 2006). Jeg har ikke valgt en slik tilnærming, men i stedet forsøkt å se på helheten, selve ‘livsprosessen’ i deltakernes fortellinger. Biografiske intervju, slik jeg har benyttet meg av dem, blir dermed et redskap for å utvikle en prosessuell forståelse av deltakernes livserfaringer; sentrert rundt deres beskrivelser av veier inn i et liv som rusavhengig og mulige veier ut av det.

I tidlige diskusjoner om biografisk og annen kvalitativ forskning var fokuset ofte rettet mot hvorvidt en kan stole på det informantene forteller (Nilsen, 2008). Som Bertaux og Thompson (1997) har uttrykt, er det lettere for deltakere i forskningsstudier å lyve om enkelthendelser eller tema (se også Bertaux 1981) enn det er å lyve for å framstille seg selv i et heldig lys gjennom et biografisk intervju. I mitt prosjekt har jeg fokus på deltakernes erfaringer gjennom det de forteller om sine liv, og på deres samhandling gjennom deltakende observasjon. Om de måtte «lyve» eller overdrive om enkelthendelser, ser jeg dette i Thomas’ termer om «definisjon av situasjonen». Jeg er ute etter å forstå deres erfaringer som de forteller til meg i den tillitsrelasjonen som oppstår under intervjuer.

4.1.3 Om ‘sensitiverende’ begrep og forholdet til grounded theory

Sensitiverende begreper ble første gang omtalt av Herbert Blumer i artikkelen «*What is Wrong with Social Theory?*» publisert i 1954. Kjernen i artikkelen er kritikken Blumer rettet mot forholdet mellom datidens ‘social theory’ på den ene siden og den ‘empiriske vendingen’ på den andre (Blumer, 1954:3). Blumers forslag handlet om at for å kunne utvikle en teoretisk forståelse som var brukbar for samfunnsvitenskapene, var det nødvendig å ta utgangspunkt i begreper heller en større teoretiske byggverk. Ifølge kritikken til Blumer er det begrepene som er byggesteiner for teori, og som er basert på empirisk forskning. Blumer skriver:

[...] with clear concepts theoretical statements can be brought into close and self-correcting relations with the empirical world. Contrariwise, vague concepts deter the identification of appropriate empirical instances, and obscure the detection of what is relevant in the empirical instances that are chosen. Thus, they block connection between theory and its empirical world and prevent their effective interplay (Blumer, 1954:5).

Blumers forslag var at begrepene innenfor samfunnsvitenskapen skulle anvendes som sensitiverende instrumenter og han viste dette gjennom å formulere et skille mellom definitive og sensitiverende begreper:

A definitive concept refers precisely to what is common to a class of objects, by the aid of a clear definition in terms of attributes or fixed bench marks. (...) A sensitizing concept lacks such specification of attributes or bench marks and consequently it does not enable the user to move directly to the instance and its relevant content. Instead, it gives the user a general sense of reference and guidance in approaching empirical instances. Whereas definitive concepts provide prescriptions of what to see, sensitizing concepts merely suggest directions along which to look (Blumer, 1954:7).

For å eksemplifisere sitt poeng viste Blumer til at begreper som kultur, sosiale strukturer, klasse, institusjoner og personlighet ikke kan regnes som definitive begreper, men er sensitiverende i sin egenart. Om disse begrepene skriver han:

They lack precise reference and have no bench marks which allow a clean-cut identification of a specific instance and of its content. Instead, they rest on a general sense of what is relevant. There can scarcely be any dispute over this characterization (Blumer, 1954:7).

Blumer fremhever at samfunnsvitenskapelige begreper ofte er sensitiverende, ettersom et fenomen, eksempelvis rusavhengighet og rehabilitering varierer med kontekst og personers livsfase (Blumer, 1954). I mitt prosjekt er sensitiverende begreper anvendelig fordi innholdet ikke er gitt en operasjonalisert definisjon på forhånd. Et eksempel på tre begrep som er benyttet sensitiverende i dette prosjektet, er «rehabilitering», «omsorg⁴¹» og «resosialisering». De er etablerte begreper som jeg har benyttet meg av fordi de kan

⁴¹ Å knytte begrepet omsorg i forbindelse med rehabiliteringstiltak er inspirert av begrepet omsorgsrasjonalitet utviklet av Kari Wærness. Omsorgsrasjonalitet forstås som en tenkemåte som er kontekstuell og deskriptiv heller enn å være formell og abstrakt (Wærness, 1999).

gjenfinnes i mye av den eksisterende litteraturen som tar for seg behandling av rusmisbrukere (Coombs et al., 1976; Kulesza et al., 2017; McKim, 2017).

I min studie har disse begrepene bidratt til å peke ut en tidlig retning å se i for å analysere det empiriske datamateriale. En slik fremgangsmåte er i tråd med en «grounded» tilnærming siden det bidrar til det Glaser og Strauss omtaler som 'teoretisk sensitivitet', som de mener må være utgangspunktet for forskeren dersom denne ønsker å utvikle egne begreper fra sin egen analyse: "A discovered, grounded theory, then, will tend to combine mostly concepts and hypotheses that have emerged from the data with some existing ones that are clearly useful" (Glaser & Strauss, 1967:46). De eksisterende begrepene jeg har benyttet meg av på en sensitiverende måte i analysen åpner for tolkning av deltakernes fortellinger og kan bidra til å skape et større «meningsrom» enn dersom begrepene hadde vært fastlåste og mer 'definitive'.

4.2 Nedenfra-perspektiv og etnografisk feltarbeid

I utformingen av studiens overordnede forskningsdesign har jeg vært inspirert av en Blumeriansk fremgangsmåte, omtalt som «bottom up». Begrepet kan oversettes til noe slikt som en studie gjort 'nedenfra' (Blumer, 1969). Det handler om at jeg, for å kunne fortolke det som utspiller seg i tiltakene både deltar i, og observerer, de aktivitetene deltakerne driver med. Ifølge Atkinson (2014) er utgangspunktet at feltarbeid som er foretatt innenfor en etnografisk tradisjon alltid vil være 'multi-modal' (multi-dimensjonert). Det betyr at flere metodiske strategier er benyttet i datainnsamlingen (Atkinson, 2014:37). Jeg har pendlet mellom nærhet og distanse, for som Album skriver, begge kan være viktige aspekter i dataskapingsprosessen:

En forsker som ikke kommer nær nok, vil ikke kunne forstå de utforsktes verden. En forsker som ikke kommer fjernt nok fra dem, vil ikke kunne klare å oppdage og sette ord på det selvfølgelig, heller ikke å løfte analysene fra det trivielle (Album, 1996:240-241)

Nærhet kan, slik Atkinson beskriver det, gjøre oss i stand til å oppleve og forstå situasjoner fra et annerledes ståsted med bakgrunn i deltakernes perspektiv:

We sometimes do experience what they do, either directly or vicariously by virtue of our close engagement with them. It is at one level a requirement of ethnographical fieldwork that we can – as George Herbert Mead put it – 'take the role of the other', and engage in an empathic reconstruction of what our fellow men and women might comprehend of the world about them and of each other (Atkinson, 2014:23).

Intensjonen med å ta ‘den andres perspektiv’ er å forsøke å forstå den andres erfaringer og synspunkter. Jeg bruker derfor deltakende observasjon og biografiske intervju komplementerende i forskningsdesignet og hensikten er at metodene utfyller hverandre. I bruken av feltnotater har jeg vært opptatt av å «skrive frem» stemningen i aktivitetene. De redigerte feltnotatene blir dermed både en del av datasettet og av fortolkningsrammen. Refleksjonene fra feltnotatene blir til ‘teoretiske memos’ (Glaser & Strauss, 1967:108) og kan, som knagger på veggen, benyttes som ‘huskelapper’ for å gjøre beskrivelsene til deltakerne tykkere.

4.3 Forskningsprosessen

4.3.1 Rekruttering av deltakere

Rekrutteringen av de personene som ble en del av mitt utvalg foregikk parallelt med feltarbeidet og kan grovt beskrives som en stegvis prosess hvor jeg hadde flere innledende møter med «portvokterne». Jeg utarbeidet også to generelle informasjonsskriv, ett til potensielle deltakere⁴² og ett til ansatte og personalet i Kirkens Bymisjon og andre instanser. Informasjonsbrevene skisserte studiens formål og inneholdt en svarslipp som deltakerne kunne signere på. Med tanke på at gruppen deltakere jeg ønsket å undersøke kan sies å være mennesker i sårbare livssituasjoner, ble det tatt en rekke forskningsetiske hensyn i rekrutteringen av deltakere. De internasjonale etiske reglene er utformet med tanke på å beskytte informantenes rett til å kontrollere informasjonen som blir innhentet om dem selv.⁴³ Prosjektet ble meldt til Norsk senter for forskningsdata⁴⁴ og fikk dermed en faglig forskningsetisk vurdering.

Deltakerne i mitt prosjekt ble valgt på bakgrunn av flere kriterier. Det første og mest overordnede kriteriet var at jeg ville komme i kontakt med personer som var rusavhengige, men som i tillegg deltok i forskjellige rehabiliteringsopplegg. I tråd med at jeg har anlagt et livsløpsperspektiv var jeg interessert i å rekruttere bredt, både når det gjaldt livserfaring og levd liv, men også når det gjaldt hvilke rehabiliteringstiltak deltakerne hadde erfaring med. Den yngste deltakeren jeg rekrutterte var 23 år, og den eldste var 54 år på intervjudtidspunktet. Gjennomsnittet på de 11 deltakerne som ble mine «nøkkeldeltakere» lå på cirka 30 år og det

⁴² Se Appendiks I – informasjonsskriv til deltakerne.

⁴³ Forskningsetiske retningslinjer og hensyn til personvern innenfor samfunnsvitenskapelig forskning i Norge overvåkes av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Deres retningslinjer ble sist oppdatert 27. april 2016.

⁴⁴ Norsk senter for forskningsdata. Prosjektnummer: 56598.

var 9 menn og 2 kvinner. Jeg stilte ingen krav til antall år deltakerne hadde hatt rusproblemer eller hvor lenge rusproblemene hadde pågått. Enkelte av de eldre deltakerne i utvalget hadde hatt rusproblemer i henholdsvis tretti og tjuefem år. Flertallet fortalte at rusproblemene startet i barndommen og hadde fulgt dem periodevis gjennom oppveksten. Det at deltakere kunne ha hatt lange perioder med opphold, hvor de kanskje hadde klart å få kontroll over rusavhengigheten, var også interessant å utforske i et livsløpsperspektiv. Hvilke prosesser var det som førte til at livet deres også kunne ta en mer positiv retning, og hva var det som eventuelt førte til at livet sporet av?

Samtlige av deltakerne som inngår i mitt utvalg var av norsk opprinnelse. Flertallet av dem kan også betegnes som å være tilhørende den norske middelklassen. Flere av deltakerne hadde lokal tilknytning, enten til byen eller til landsdelen hvor studien ble gjennomført. Deres rusproblemer var imidlertid varierte. Jeg har valgt å systematisere deltakernes deskriptive bakgrunnsvariabler (alder, kjønn, utdanning og barn) og fremstilt dem i tabell 1, hvor de er tildelt fiktive navn:

Deltaker:	Kjønn:	Alder:	Barn:	Utdanning:	Primær aktivitet i Bymisjonen:	Andre rehabiliteringsopplegg:
Kjetil	Mann	54	X	Videregående med bestått fagbrev	Gatefotball	Selvhjelpsgruppe
Rune	Mann	28		Videregående	Gatefotball	Selvhjelpsgruppe Korttidsbehandling på intensiv rusklinikk
Sverre	Mann	43	X	Fullført grunnfag VGS (VG-1)	Sykkelverkstedet (personalleder)	Selvhjelpsgruppe
Edgar	Mann	27		Fulført grunnfag VGS (VG-1)	Gatefotball	Behandlingskollektiv
Tore	Mann	45	X	Fullført videregående	Gatefotball Sykkelverkstedet	Selvhjelpsgruppe
David	Mann	30	X	Ingen utover grunnskole	Gatefotball	Selvhjelpsgruppe
Ada	Kvinne	35	X	Ingen utover grunnskole	Gatefotball	Behandlingskollektiv
Sindre	Mann	39		Ingen utover grunnskole	Gatefotball	
Alex	Mann	27		Videregående med bestått fagbrev	Gatefotball	
Mari	Kvinne	36	X	Ingen utover grunnskole	Produksjonsfabrikken (aktivitetsleder)	
Steinar	Mann	23		Ingen utover grunnskole	Gatefotball	Behandlingskollektiv

Litt over halvparten av deltakerne (seks stykker) hadde ett eller flere barn. Fem av deltakerne hadde grunnskole som høyeste fullførte utdanning. To av deltakerne (Kjetil og Alex) hadde også fullført videregående med fagbrev/bestått svenneprøve innenfor en yrkesfaglig retning. Oversikten viser også at ti stykker drev på med aktivitetstilbudet «gatefotball». Tore var den eneste i utvalget som parallelt drev på med to av aktivitetene samtidig (gatefotballen og sykkelverkstedet). Mari var også den eneste av deltakerne av de jeg klarte å rekruttere som deltok regelmessig på produksjonsfabrikken. Dette var et sted som var tilpasset kvinner med rusproblemer. Jeg hadde uformelle samtaler med flere av disse kvinnene i løpet av feltarbeidet, men bortsett fra Mari ønsket ingen av dem som ble forespurt å stille til egne intervjuer.

I intervjuene fortalte enkelte av deltakerne også om andre rehabiliteringsopplegg de var involvert i, parallelt med tiltakene de drev med i Bymisjonen. I de tilfellene hvor disse rehabiliteringsoppleggene ble beskrevet som vesentlige og betydningsfulle av deltakerne selv, har jeg inkludert dem i oversikten. Dette gjelder eksempelvis for deltaker Rune, som hadde fått innvilget et opphold på en kortidsklinikk hvor han mottok intensivbehandling for rusavhengighet. Temaer som medbestemmelsesrett, valg av behandlingsprogram, maktstrukturer og behandlingssideologi har vært en del av mine samtaler med deltakerne, men slike tema har ikke vært framtreddende, og de har heller ikke vært del av det som er min problemstilling for studien.

4.3.2 Begrunnelse og begrensninger ved utvalget

I stedet for å rekruttere et høyt antall deltakere har jeg konsentrert meg om å rekruttere deltakere som kan bidra med betydningsrike data. I en tidlig fase av dette prosjektet antok jeg at for å oppnå «metning» (saturation) av datamaterialet ville det være nødvendig med mellom 20–25 deltakere. I metodelitteratur beskrives flere ulike måter en kan bestemme hvor stort utvalget skal være i kvalitative forskningsprosjekt (Gorman et al., 2000). Metning av dataene innebærer en utvalgsstrategi hvor dataene samles inn så lenge den gir forskeren ny informasjon (Glaser & Strauss, 1967). Innspillene til en tidlig versjon av min prosjektskisse var blant annet at 20–25 deltakere var et vel ambisiøst antall som ville legge betydelige beslag på mine ressurser og min kapasitet til å samle inn tykke data. I en revidert skisse foreslo jeg å følge et sted mellom 10–15 deltakere. Dette antallet var blant annet utarbeidet med tanke på at ett av tiltakene Bymisjonen hadde på dette tidspunktet, var et en-til-en rehabiliterings- og veiledningsprogram med plass til inntil 15 unge voksne (under 35 år). En tilnærming jeg

hadde på et tidlig stadium var at prosjektet skulle fokusere på hvordan unge personer med rusproblemer opplever deltakelse i rehabiliteringstiltak i overgangen til voksenlivet. Det viste seg etter hvert at selv om det var et flertall av unge voksne, spesielt på gatefotballtaket, var der også eldre deltakere. I tråd med at jeg valgte å integrere livsløpsperspektivet i den metodologiske tilnærmingen, valgte jeg å ikke avgrense på bakgrunn av alder. Jeg ønsket å samle inn livshistorier som var varierte, hvor det også var mulighet til å komme i kontakt med personer som hadde vært igjennom et langt liv med rusen.

Antallet deltakere må sees i lys av helheten av datamaterialet som også omfatter feltarbeid hvor jeg har fulgt tre forskjellige tilbud i en frivillig organisasjon. Jeg forholdt meg dermed til langt flere enn disse elleve på daglig basis så lenge feltarbeidet varte. Selv om jeg hadde kunnet rekruttere flere deltakere ble det under feltarbeidet også et spørsmål om tid versus ressurser. Koding og transkribering, i tillegg til feltarbeid og intervjuing, foretas parallelt.

Min overordnede problemstilling krever informanter som er inne i et rehabiliteringsprogram hvor sosiale aktiviteter er en viktig ingrediens. De elleve deltakerne er alle i prosesser som i behandlingsterminologien kan omtales som 'tilfriskning' fra rusavhengigheten (Evjen et al., 2018). I forhold til problemstillingen er utvalget vel tilpasset sitt formål. Med en videre problemstilling hadde det vært naturlig å søke et bredere utvalg som også inkluderte deltakere som ikke var under rehabilitering ved intervjuetidspunktet. Av hensyn til at prosjektet hadde en tidsramme på tre år og begrensede ressurser, var en slik dreining av spørsmål og utvalg ikke aktuelt.

Den biografiske metoden jeg har valgt innebærer å la deltakerne fortelle om sine erfaringer i livet. Det er dermed opp til dem selv hvordan de velger å fortelle og presentere sine historier om seg selv til meg som lytter. Det at jeg har tilbragt tid med deltakerne i tiltakene, deltatt i aktivitetene og hatt samtaler med dem betyr nødvendigvis ikke at jeg har kommet nærmere dem og dermed vært i posisjon til å få vite avslørende detaljer fra deres personlige liv. Det er heller ikke en ambisjon innenfor den metodologiske innfallsvinkelen jeg har valgt for de biografiske intervjuene. På grunn av seleksjonskriteriene og utvalgets sammensetning er det ikke overraskende at deltakernes historier om rehabiliteringstiltakene er preget av at de generelt hadde et mer positivt enn negativt syn på hjelpeapparatet. Flertallet av dem som er rekruttert befinner seg i slutten av sine respektive behandlingsopplegg og er dermed blitt en del av fellesskap som for dem oppleves som positive tilskudd i hverdagen. Deres fortellinger kan dermed sies å være farget av oppfatninger som handler om at de, til en viss grad, har fått «hjelp» gjennom at de er en del av et rehabiliteringsopplegg.

Kjønn har ikke vært et seleksjonskriterium, men det at det var færre kvinner som ble rekruttert, har likevel vært et trekk med utvalget. Rusmiddelbruk blant kvinner har økt, både nasjonalt og internasjonalt (Mellingen, 2012), men det er fremdeles menn som er overrepresentert når det gjelder rusavhengighetsproblemer. Både i befolkningen generelt og blant dem som er i behandling for rusmiddelavhengighet er det flest menn (Greenfield et al., 2010; Degenhardt et al., 2013; Sandøy, 2015). I flere av tiltakene jeg observerte var det et flertall av mannlige deltakere, noe som dermed kan sies å speile denne trenden. Unntaket var arbeidstiltaket Nøstefabrikken, som hadde arbeidsrettet trening tilpasset kvinner med rusproblemer. Andelen kvinner i rusbehandling har de senere årene økt, og det å styrke kjønns spesifikk rusbehandling har vært et helsepolitisk fokusområde som har fått mer oppmerksomhet (Lossius & Andresen, 2011; Mellingen, 2012). Arbeidstiltaket «Nøstefabrikken» er et eksempel på dette, og da jeg gikk i gang med mitt feltarbeid visste jeg ikke på forhånd at dette tiltaket var utformet spesifikt for kvinner med rusproblemer.

Nøstefabrikkens utforming hadde bakgrunn i en kjønnsbestemt arbeidsdeling. Betydningen av kjønns spesifikk rehabilitering er omtalt i flere kvalitative studier hvor kvinner med rusproblemer er intervjuet. Blant annet så Trulsson (2002) nærmere på kjønn og misbruk i kvinnelige rusmisbrukeres fortellinger, og fant at fellesskap med andre kvinner kunne gi dem utviklingsmuligheter fordi samværet med jenter i behandlingsfellesskapet stod i kontrast til hvordan forholdet var til andre jenter i misbruket. Muligheten til å undersøke hvordan det var å være fritatt for ‘menneskes blikk og meninger’, og hvordan dette preget det sosiale samværet de kvinnelige arbeiderne seg imellom, er noe jeg har viet plass til i analysen av arbeidsfellesskapet på Nøstefabrikken. Kjønsdimensjonen var ikke et kriterium for utvelgingen av informanter i tiltakene jeg observerte. Når jeg likevel har kunnet sette søkelys på kjønn i avhandlingsarbeidet har jeg dratt nytte av andre kvalitative studier knyttet til rusmisbruk i kjønnsseparert behandling (Neale et al., 2014; Bjønness, 2015; Yule et al., 2015).

4.3.3 Anonymisering av deltakerne og steder i studien

I løpet av prosjektet har jeg vurdert implikasjonene av å omtale personene jeg kom i kontakt med som ‘informanter’. For personer med rus- eller kriminalitetsbakgrunn kan begrepet ‘informant’ forstås som et negativt og stigmatiserende begrep. Dette fordi betegnelsen informant, i enkelte miljøer og sub-kulturer, betyr å være en angiver eller tyster. Dette medfører at bruken av begrepet informant kan gi negative assosiasjoner (Mjåland, 2015). Med hensyn til at jeg inntar et perspektiv hvor brukerens verden konstrueres ‘nedenfra og opp’,

omtaler jeg personene jeg kom i kontakt med som deltakere (participants). Valget har også sammenheng med at jeg var inspirert av hvordan Kirkens Bymisjon omtalte brukerne av aktivitetene. De som var med på gatefotballen, kalte de for «spillerne». De som var med på arbeidstrening ble omtalt som «arbeiderne». De gangene personalet i Bymisjonen omtalte hele grupper tilknyttet de ulike aktivitetstilbudene, ble de beskrevet med ord som «deltakere» og i enkelte tilfeller som «brukere».

Andre måter jeg kunne ha valgt å omtale personene i utvalget på, i stedet for å benytte begrepene informant eller deltaker, kunne ha vært klienter eller som respondenter. Etter min vurdering ligger begrepet «klient» tett opp til en medisinsk forståelse av avhengighet, noe som kan skape et inntrykk av at dette er personer som befinner seg i en sykdomstilstand. Jeg var ikke opptatt av å undersøke deltakernes helse eller på andre måter beskrive forhold av mental karakter. I tråd med studiens tilnærming var jeg opptatt av å beskrive sosiale forhold knyttet til deltakernes erfaringer med rehabiliteringstiltak. Ordet «pasienter» og «klient» benyttes heller ikke i Kirkens Bymisjons arbeid eller i noen av deres virksomheter innenfor rusomsorgen.

Med tanke på anonymiseringshensyn har deltakerne som inngår i det endelige utvalget også blitt tildelt aliaser (fiktive navn). Begrunnelsen for å 'navngi' deltakerne er et grep som er gjort fordi jeg mener det bidrar til å levendegjøre teksten. Jeg har også gitt aliaser til aktivitetstiltakene deltakerne benyttet seg av. Tiltakene er omtalt med fiktive navn, noe som er begrunnet i at dette er tilbud som fremdeles eksisterer, og som dermed benyttes av personer med rusproblemer i det daglige. I de tilfellene hvor jeg har vurdert at beskrivelser kunne medføre utfordringer knyttet til anonymisering, har jeg valgt å omskrive teksten. Dette er et grep som kan gjøres for å unngå komme med opplysninger som kan være direkte eller indirekte identifiserende (Fangen, 2010). Deltakernes egne fortellinger ble gjenstand for slike omskrivninger. I sitatene har jeg eksempelvis forandret hvilke typer kjæledyr deltakerne hadde, jeg har omskrevet yrkestitler der dette har vært nødvendig, og jeg har endret på omtalen av steder i landet der deltakerne har oppholdt seg. Byen og landsdelen hvor prosjektet er gjennomført, er også anonymisert for å unngå personidentifisering. Byen blir likevel omtalt i visse deler av avhandlingen, men da med betegnelsen «en middels stor norsk by.»

4.4 Feltarbeid i Kirkens Bymisjon

Jeg hadde i utgangspunktet ikke noe særlig forkunnskaper om hvordan rusomsorg foregikk i en frivillig organisasjon, da jeg tidligere har konsentrert meg om å undersøke innsatte i fengsel.⁴⁵ Ei heller har jeg arbeidet i slike organisasjoner tidligere. Det at jeg ikke hadde noen nære bånd, hverken i nyere tid til slike organisasjoner eller direkte til Bymisjonen, vurderte jeg som fordelaktig. Dette begrunnes blant annet med at mine «forforståelser» knyttet til hvordan Bymisjonen utførte sine tjenester, ikke var farget av at jeg selv hadde arbeidet innenfor denne sektoren. Samtidig kan mine begrensede forkunnskaper om organisasjonen ha medført at der var interessante situasjoner som jeg, kunne ha fanget opp og beskrevet, men har oversett eller ikke har beskrevet fullt ut.

Å gjennomføre studien i en frivillig organisasjon har også implikasjoner for hvilke typer deltakere jeg etablerte kontakt med. Dette gjelder eksempelvis hvordan organisasjonens tilnærming til tjenester og tilbud innenfor rusomsorgen kan være rettet mot spesielle grupper av brukere (Lorentzen, 1990; Breivik & Ravneberg, 2008; Biong et al., 2012; Lien, 2020). I en tidlig fase av dette prosjektet hadde jeg intensjon om å følge et en-til-en veiledningsprogram rettet mot rusavhengige som hadde behov for sosiale aktiviteter. Studier av denne typen programmer er blitt gjort tidligere, noe jeg anså som en fordel i inngangen til feltarbeidet (Gjernes, 2005; Gjernes, 2007). Det skulle likevel vise seg at Bymisjonen hadde langt flere tiltak enn jeg hadde sett for meg. Flere av tiltakene var også strukturert slik at de foregikk flere ganger i uken til faste klokkeslett. Dette gjorde at det var mulig å møte opp og regelmessig observere dem som deltok på aktivitetene. Jeg valgte å konsentrere meg om de tiltakene hvor deltakelsen var høy og hvor det var mulig for meg å delta uten at jeg forstyrret eller påvirket gruppen. På bakgrunn av det ovennevnte og mine samtaler med portvokterne om hvor jeg burde starte feltarbeidet, ble tre tiltak selektert for nærmere undersøkelse. Tabell 2 viser en oversikt over aktivitetsoppleggene jeg fulgte:

⁴⁵ Se min masteroppgave – *Livsløp og soning: En biografisk studie av innsatte i Bergen fengsel om deres fortid, nåtid og fremtid* (Blaalid, 2016).

Rehabiliteringstiltak	Lokalisering:	Kategori:	Type aktivitet:
Gatefotballen «Lynvingen»	Utenfor bysentrum (forstad)	Idrett og sport	Sosialt/lek/fysisk trening Utvikling av sportslige ferdigheter
Sykkelverkstedet «Hjulet»	Innenfor bysentrum	Reparasjoner, vedlikehold montering	Arbeidstrening Sosial møteplass
Produksjonsfabrikken «Nøstefabrikken»	Innenfor bysentrum	Kunst- og håndverks arbeid	Arbeidstrening / Sosial møteplass /butikkdrift

Disse tre tiltakene ble også valgt på bakgrunn av at de også representerte forskjellige *typer* aktivitetstilbud. Gatefotballen gav meg mulighet til å undersøke et tiltak som var rettet mot å tilby fysisk aktivitet, lek og sosialt samvær. De to andre tiltakene, sykkelverkstedet og fabrikken, var begge rettet mot arbeidstrening.

I analysene av datamaterialet fra Nøstefabrikken har jeg også valgt å omtale et nærliggende arbeidstiltak, «Snekkerboden», som for det meste utførte renholdsoppgaver/vedlikeholdsarbeid. Dette tiltaket var lokalisert vegg i vegg med Nøstefabrikken og var dominert av menn med rusproblemer. Det at disse to tiltakene var basert i en kjønnsbestemt arbeidsdeling er beskrevet i analysene. Jeg har imidlertid valgt å ikke oppgi dette tiltaket i oversikten fordi jeg ikke fulgte det inngående. Denne avgjørelsen hadde bakgrunn i at jeg vurderte det som for ressurskrevende å skulle være på gatefotballen, sykkelverkstedet, fabrikken, gjøre intervjuer og være på snekkerverkstedet i løpet av tiden feltarbeidet varte. Jeg måtte avgrense, noe som resulterte i at snekkerverkstedet ikke fikk samme oppfølging som de andre tiltakene. De gangene jeg var på Nøstefabrikken, kunne jeg likevel observere mennene som jobbet i bakgården. Disse observasjonene har blitt inkludert i analysen som bakgrunnsbetraktninger.

4.4.1 Feltarbeidet og relasjonen til portvokterne

Portvoktere kan forstås som personer eller personale som kan gi forskeren tilgang eller tillatelse til å undersøke et forskningsfelt. Deres funksjon kan dermed være som «døråpnere» fordi de sitter på kunnskap om hvilke steder en bør oppsøke for å kunne observere aktivitetene, og hvem en bør ta kontakt med for å få informasjon om potensielle informanter.

(Wadel, 1991). Deres rolle i et feltarbeid kan være alt ifra å «peke ut» hvor informantene oppholder seg, til mer direkte, å være dem som sitter på «nøkene» for å få tilgang til lukkede eller sårbare grupper (Fangen, 2010). Portvoktere må nødvendigvis ikke være personalet eller fagarbeidere, det kan også være erfarne «medlemmer» av den gruppen eller sub-kulturen man ønsker å studere. Disse medlemmene kan være personer som har inngående kjennskap til hvilke koder og regler som gjelder. I enkelte tilfeller, hvor en undersøker miljøer hvor kriminalitet og vold forekommer, kan det til og med av sikkerhetsmessige hensyn være fornuftig å ha noen som «kjenner miljøet». ⁴⁶

Gjennom feltarbeidet har jeg også deltatt på arrangementer hvor jeg har møtt fagpersoner fra andre frivillige organisasjoner og offentlige institusjoner som har bidratt til innsikt i hvordan det jobbes med rusomsorg. Disse personene har jeg hatt uformelle samtaler med, og det har vært en måte for meg å samle kunnskap om forskjellige organisasjonslogikker når det kommer til arbeid med, og forståelse av, rusproblematikk. Portvokterne som beskrives i dette avsnittet, handler om dem som var nødvendige for at feltarbeidet kunne gjennomføres. Dette var personalet fra Bymisjonen, som i tillegg til å være behjelpelig med å skaffe tilgang til aktivitetene også stilte til intervju. Portvokterne som stilte til intervju, er vist i tabell 3:

Ansatt:	Kjønn:	Rolle:	Arbeidsoppgaver:
Sanna	Kvinne	Koordinator	Gatefotball og en-til-en-veiledningsprogram
Lars Arne	Mann	Hovedtrener og aktivitetsleder	Gatefotball
Torill	Kvinne	Arbeidsleder	Produksjonsfabrikken
Hanna	Kvinne	Koordinator	Sykkelverkstedet, en-til-en-veiledning og verkstedet «Snekkerboden»
Ragnhild	Kvinne	Koordinator og nestleder	Gatefotball

⁴⁶ Denne typen informanter var sentralt i arbeidet Alice Goffman gjorde i *On the Run: Fugitive life in an American city*. Dette var en etnografisk studie hvor Goffman undersøkte hvordan det var å leve som lovløs i en større amerikansk by. Goffman gjorde dette gjennom å følge dagliglivet i et gjengmiljø hvor flere av dem var ettersøkt av politi- og påtalemyndigheter. Hun fremhevet spesielt relasjonene til enkelte av dem hun møtte i dette miljøet som avgjørende for at hun fikk innpass hos resten av gruppen. Goffman fremhevet at det å etablere relasjoner til medlemmer som var ansett som «respekterte» og som hadde «status» innad i miljøet, bidro til at flere dører åpnet seg når det gjaldt å bli kjent med de andre medlemmene (Goffman, 2015).

Disse fem portvokterne, fordelt på fire kvinner og en mann, har vært sentrale i forskjellige deler av feltarbeidet. Jeg ble eksempelvis introdusert for Lars-Arne, fotballtreneren, første gang jeg fikk være med på gatefotballen. Dette ble ordnet gjennom min kontakt med Sanna. Jeg hadde dermed allerede oppnådd «tilgang» til gatefotballaget, men Lars-Arne var den som ledet treningene og som derfor hadde innflytelse på gruppen. Jeg spilte også gatefotball sammen med de andre deltakerne, noe som gjorde at jeg etablerte en nærere relasjon til Lars-Arne. Dette gjorde at det var mulig å diskutere temaene fra en synsvinkel jeg tror ikke ville blitt oppnådd dersom jeg kun hadde observert gatefotballen fra «sidelinjen».

Sanna var den av koordinatorene jeg hadde regelmessig kontakt med gjennom hele prosjektet. Hun hadde ansvaret for å koordinere gatefotballtiltaket på det tidspunktet jeg foretok feltarbeidet, og var den som hadde oversikt over hvilke deltakere som kanskje kunne være interessert i å la seg intervju. Samtalene med Sanna, spesielt i den første fasen av feltarbeidet, var nyttige fordi det gav meg kjennskap både om deltakerne og Bymisjonens virksomhet. Jeg fikk også detaljer som var viktige i relasjonen med deltakerne. Eksempelvis fikk jeg beskjed dersom en deltaker var inne i en 'dårlig periode' og ikke var tilgjengelig for samtale. I løpet av de tre månedene feltarbeidet varte ordnet hun meg også en kontorplass på Bymisjonens hovedsenter.

Torill sin rolle som arbeidsleder på fabrikken var fremtredende, og hun ble en ressursperson for meg når det gjaldt å bli kjent med stedets utforming, regler, rutiner og hvilke oppgaver kvinnene gjorde. Hun var en av dem som hadde vært på fabrikken helt ifra dette tilbudet ble startet opp, noe som gjorde at hun hadde betydelig erfaring med hvordan dette tilbudet hadde preget byens rusavhengige.

De to siste portvokterne, Hanna og Ragnhild, har også vært nyttige i feltarbeidet, men i forhold til de tre førstnevnte har de hatt mindre fremtredende roller. Hanna var også koordinator og i likhet med Sanna, var hun delaktig i å gi meg informasjon om hvilke tiltak jeg kunne undersøke. Jeg hadde likevel kun sporadisk kontakt med Hanna i de senere fasene av feltarbeidet fordi Hanna ikke var involvert i den daglige driften av de tiltakene jeg endte opp med å observere. Ragnhild ble intervjuet mot slutten av prosjektet, etter at hoveddelen av feltarbeidet var avsluttet. Jeg hadde det som kan omtales som et slags fokusgruppeintervju, hvor jeg hadde en samtale med henne og Lars-Arne. Vi diskuterte hvordan gatefotballaget hadde utviklet seg og hvilke målsettinger og ambisjoner Bymisjonen hadde for dette tiltaket fremover. Ragnhild var også ansvarlig for et nytt satsingsområde på gatefotballen, hvor hun skulle koordinere opprettelsen av en egen jentegruppe. Dette intervjuet med Ragnhild og

Lars-Arne var opplysende av flere grunner. Det bidro til å gi meg innsikt i hvordan gatefotballtilbudet utviklet seg, hvordan det var organisert og hvordan fordelingen var på dem som deltok.

Presentasjonen av portvokterne er ment for å gi et bilde av hvordan enkelte personer kan være «døråpnere» når det gjelder feltarbeidet. I det neste avsnittet vil jeg vurdere implikasjonene av å benytte portvoktere i et forskningsprosjekt.

4.4.2 Hvem sin side er du på? Relasjonen til deltakerne og portvokterne i feltarbeidet

Becker skrev en gang at samfunnsforskere og andre som undersøker utsatte og avvikende miljøer eller fenomener ikke bør «skjule» eller «bagatellisere» sine egne synspunkter, hverken i feltarbeidet eller i vitenskapelige tekster. Bakgrunnen for Beckers utspill var at han hadde mottatt kritikk av boken *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*, som kom ut i 1963. Becker hadde blitt beskyldt for å i for stor grad «romantisere» det å være en avviker. Kritikerne argumenterte med at Becker i sitt arbeid fremstod «partisk» fordi forskningen var ensidig rettet mot å fremstille (og forherlige) perspektivet til «de svake» i samfunnet.

Beckers reaksjon for å imøtegå de kritiske innspillene var å publisere artikkelen «Who's side are we on?» i 1967. Som tittelen tilsier, hevdet Becker at vi alle, før eller siden, «velger sider». Dette gjelder også samfunnsforskere: «The question is not whether we should take sides, since we inevitably will, but whose side we are on» (Becker, 1967:239). Jeg har vært opptatt av å fremstå som nøytral, men nysgjerrig utenforstående, noe som kan være en utfordrende og krevende oppgave. Jeg ønsket ikke å, i Goffman sin forstand, ta på meg noen «maske» eller spille et «skuespill» foran dem jeg var i kontakt med (Goffman, 1978). Det jeg kunne gjøre, var å være åpen om hvorfor jeg ville delta på aktivitetene, og håpe at dette var nok til at jeg ble godtatt.

Man kan likevel ikke vite med sikkerhet hvordan man blir oppfattet. Deltakerne og personalet kunne, dersom de ønsket det, unnlate å fortelle hva de egentlig mente om min tilstedeværelse, men så lenge feltarbeidet varte fikk jeg ingen protester på at jeg ikke kunne få være med på det de drev med. Samtidig var det ikke alle som ønsket å stille opp til intervju. Dette kan skyldtes at de fryktet at jeg ville «avsløre» informasjon overfor personalet, eller at de ikke ønsket å dele sine livshistorier med en som var «fremmed» eller som kom «utenifra». Det at enkelte valgte å avslå mine forespørsler om intervju, blir dermed også et eksempel på at det å

etablere relasjoner til deltakerne er et krevende arbeid. Tykke beskrivelser oppstår ikke av seg selv, men blir til som et resultat av at det etableres et gjensidig tillitsforhold. Det kan tenkes at jeg dermed ikke klarte å vinne alle dem jeg møtte sin tillit, men jeg ønsket heller ikke å gå «undercover» (muldvarp) når det gjaldt min rolle på aktivitetene. Jeg prøvde dermed ikke å finne påskudd til hvorfor jeg var på aktivitetene, dersom disse ikke stemte overens med det jeg hadde sagt innledningsvis om min rolle.

Jeg var på aktivitetene for å observere dem, og dette ønsket jeg at deltakerne skulle vite på forhånd. Erving Goffman, i sitt feltarbeid på St. Elizabeths Hospital i Washington, iførte seg eksempelvis en hvit legefrakk i sitt møte med pasientene (Goffman, 1961). Dette gjorde at han kunne observere og beskrive hva som foregikk uten at pasientene ble forstyrret av hans tilstedeværelse. I tiltakene hvor mitt feltarbeid foregikk har det vært få låste dører, både i fysisk og metaforisk forstand. Frivillige aktivitetstiltak kjennetegnes også av at dem som deltar ikke er tvunget dit eller på andre måter er blitt bedt om å gjøre noe som strider mot deres vilje. I feltarbeid i institusjoner eller settinger hvor det ikke bæres uniform eller det på andre måter involverer gjenstander som signaliserer at man har en ‘offisiell’ rolle er det også lettere å ikke skille seg ut fra de andre. Hadde jeg måttet gå med nøkler, alarm eller på andre måter være utstyrt for å kunne gjøre feltarbeidet kunne dette ha hemmet min relasjon til deltakerne. Personalet på Bymisjonen var heller ikke uniformerte, noe som også bidro til å dempe eventuelle ‘skiller’.

Jeg har også vært nøye med å ikke omtale meg selv som «rusforsker» i feltarbeidet. Dette har særlig vært for å unngå å bidra til stigmatisering overfor gruppen jeg ønsket å komme i kontakt med. Det kan tenkes at deltakerne ville vært skeptiske til å snakke åpent med meg dersom jeg hadde signalisert overfor dem at jeg ville ha detaljer knyttet til deres rusproblemer. En slik fremgangsmåte kunne ha gitt negative assosiasjoner og kanskje bidratt til at potensielle deltakere hadde unngått å stille opp til intervju. Dette er også blitt påpekt av andre forskere, at ens egen «forskningsrolle» også kan være med å stigmatisere dem som forskes på (Henriksen & Sande, 1995). I rollen som «rusforsker» besøker man ofte mennesker for å undersøke deres rusproblemer, mens de som forskes på anser eller anerkjenner nødvendigvis ikke at de selv har et problem. De omtaler heller rusproblemet som en «sykdom» eller en avhengighet. Relatert til mitt feltarbeid omtalte jeg meg derfor som «sosiolog» eller «forskeren fra universitetet» når jeg introduserte meg selv og presenterte prosjektet for deltakerne. Dersom deltakerne ønsket flere detaljer knyttet til hvorfor jeg var der, var jeg likevel klar til å svare dem.

Det er viktig å fremheve at det er tilknyttet en viss form for spenning og risiko til det å benytte seg av «mellomledd», som portvokterne, i prosessen med å få tilgang. Forskeren kan ha et ønske om å innta en åpen og fri rolle, men kan ende opp med å være avhengig av portvokterens synspunkter. Dette kan medføre at relasjonen til gruppen som skal undersøkes, påvirkes av «forholdet» som etableres mellom forskeren og portvokter. I tilfeller hvor utvalget defineres som å tilhøre personer i sårbare livssituasjoner, hvor adgangen er mer eller mindre «lukket» fra det offentlige rom, som i fengsel, i institusjoner eller i tunge rusmiljøer, vil ofte den eneste veien inn være gjennom portvoktere (Abrams, 2010). Jeg opplevde ikke at det å benytte meg av portvokterne, i dette prosjektet, hverken kompliserte eller korrumperte mine relasjoner til deltakerne. Det å få innsikt i hvordan personer som deltar i denne typen programmer betegnet som 'frivillige' rehabiliteringsopplegg, og hvordan disse fortoner seg i praksis, har vært både interessant og tankevekkende. Jeg vil anta at det å gjøre en komparativ studie av hvordan relasjonene mellom deltakere og personalet kan oppleves annerledes ut ifra hvordan tiltakene er organisert, og hvilke konsekvenser dette kan få i arbeidet med å bli rusfri, ville vært et spennende forskningsprosjekt for fremtiden.

4.5 Biografiske intervju som data

«Alex har et fast håndtrykk, tatoveringer og er direkte i stilen. Alex gir likevel utfyllende svar og dialogen mellom oss flyter fint. Alex har spilt fotball nesten hele livet til tross for sine rusproblemer. Nå, etter at han begynte på Lynvingen (gatefotball-laget), har han også begynt å få en større interesse for å hjelpe andre. Alex forteller engasjert om denne delen, om hvordan det er mange på laget som ikke har den nødvendige «fotballforståelsen». Men dette er også personer med rusproblemer, de ønsker å prøve noe annerledes, og Alex synes det er flott at folk som ikke er så gode i fotball, eller som ikke er fysisk godt trent, blir med og spille. Målet er å få flere til å se «hvor genialt gatefotballen kan være», som han sier det. Jeg opplever Alex som genuint interessert i sine egne fortellinger. Han er detaljert i sin beskrivelse av gatefotballen og sin egen rolle. Det fremstår ikke som han veier ordene sine med omhu eller utelater opplysninger. Han forteller om livet slitt slik det er, og selv ikke når historiene handler om personlige erfaringer med rusmisbruket, som han nå iverdiger prøver å distansere seg fra, så stopper han ikke. Og slik sitter vi, i Alex sin sofa, i nesten tre timer.»

Utdrag fra feltnotat og møtet med Alex

Utdraget fra mitt møte med Alex er benyttet for å gi et innblikk i hvordan et intervju med en deltaker kunne foregå. Beskrivelsene av hjemmebesøket hos Alex blir en måte å fremheve relasjonen vi etablerte. Det spesielle med besøket var at det var et av de intervjuene med

deltakerne i utvalget som varte lengst. Utdraget fra feltnotatet sier noe om foranledningen, «stemmingen» mens samtalen pågikk, og hvilket inntrykk Alex gav i intervju situasjonen. Intensjonen med å vise denne beretningen i sin helhet er at hvordan stemningen var under selve intervjuet kan være en viktig kilde i datamateriale. Det handler ikke bare om å beskrive hva som ble sagt, men også konteksten det ble sagt i (Weiss, 1999).

I intervjuene oppfordret jeg deltakerne til å fortelle om sin barndom, ungdomstid, forhold til rus og rusmisbruk og relasjoner til familie og venner. Jeg har også vært opptatt av at deltakerne skulle fortelle hvordan de opplevde sin fortid i lys av sin nåtid, og jeg har brukt dette som et utgangspunkt for at de kunne reflektere over sin fremtid (Nilsen, 1999). Den biografiske tilnærmingen har dermed ligget implisitt i intervjuet, men i gjennomføringen har jeg forsøkt å la deltakerne fortelle det de selv ønsket å fortelle angående sin oppvekst.

Jeg gjennomførte intervjuene mens feltarbeidet pågikk, noe som gjorde at deltakerne hadde mulighet til å ta opp igjen tråden fra intervjuet når vi møttes igjen til aktivitetene. Inntrykket mitt var at deltakernes var tilfredse med hvordan våre samtaler hadde foregått i de individuelle intervjuene. utfordringen med å bruke biografiske intervju kan blant annet ligge i at det innhentes personlige opplysninger, og at samtalen berører temaer av sensitiv karakter. For å imøtegå dette har jeg forsøkt å omskrive opplysninger av sensitiv karakter. Det å omtale hendelser slik at anonymiteten ble ivaretatt har for meg handlet om å vise deltakerne den samme tillitten de viste meg gjennom å la seg intervju. Samtidig er omskriving av data fra intervjuene en balansegang, fordi det kan skape utfordringer for den analytiske dybden jeg har ønsket å oppnå. Slike avveininger har jeg måttet gjøre flere ganger i bearbeidelsen av dataene og det er noe som har fått følger for hvordan jeg har valgt å presentere sitater og feltnotater i diskusjonen av empirien.

I gjennomføringen av intervjuene var mitt inntrykk at deltakerne også satte pris på å få muligheten til å dele av sine livserfaringer. I den grad deltakerne «stoppet opp» hadde jeg en struktur i intervjuguiden, hvor jeg kunne ty til oppfølgingsspørsmål ved behov. Jeg var likevel bevisst på at deltakerne skulle fortelle sine livshistorier på sin måte, slik de selv følte for. Dette gjorde at i enkelte intervjuer kunne vi «hoppe» mellom perioder i livet, alt etter hvilke innfall deltakerne hadde om tanker og refleksjoner der og da. Eksempelvis kan det å snakke om ett tema lede til at deltakeren husket, eller ble påminnet, en hendelse vi allerede hadde snakket om, men som var relatert til det spørsmålet vi nå diskuterte. I disse tilfellene avbrøt jeg ikke deltakerne dersom de valgte å gå videre med å snakke om det de «nettopp hadde kommet på». Når jeg ser tilbake på intervju prosessen, har jeg reflektert over at i enkelte

tilfeller har deltakerne «vinglet» mellom temaer i en grad som har gjort kodingen av intervjuet mer tidkrevende. Jeg anser dette likevel som å være en del av de utfordringene man må akseptere når det benyttes et slikt «åpent» format i intervjusettingen.

Hoveddelen av intervjuene omfattet deltakernes nåtid og mindre om detaljer fra deres fortid. Dette kan ha sammenheng med at temaer knyttet til rehabiliteringstiltakene og refleksjoner rundt hvorfor de deltok i aktivitetene, og deres fritidsinteresser var det som opptok dem mest i den nåtidssituasjonen de var i. Flere syntes også det var vanskelig å huske tilbake til spesifikke hendelser fra de var yngre, og noen deltakere var mindre opptatte av å fortelle om «sin forhistorie», hvor de hadde bodd, hva deres foreldre gjorde på og relasjonen til søsken, men heller mer interesserte i å fortelle hva gatefotballen eller arbeidsverkstedene hadde gitt dem av motivasjon til å få et bedre liv.

En utfordring ved å benytte biografiske intervju, er at jeg ber deltakerne om å rekonstruere hendelser og historier som kan ligge flere år tilbake i tid. Dette kan være krevende, og gitt deltakernes utfordringer knyttet til rusmisbruk, psykiske lidelser og andre forhold som kan svekke hukommelsen så kan det å gi en systematisk eller sammenhengende versjon av oppveksten være utfordrende. For å unngå ubehag ved at spørsmålene mine skulle sette deltakerne fast har jeg forsøkt å opprettholde den «frie fortellingen» i intervjusituasjonen. Jeg kunne ha forsøkt å tilrettelegge for flere oppfølgingsintervjuer, og på denne måten forsøkt å supplere, og utfylle, eventuelle «hull» i deltakernes fortellinger og på denne måten gjøre dem enda «tykkere». Slike design er tid- og ressurskrevende. Tidsrammen for mitt prosjekt tillot ikke en slik tilnærming.

4.5.1 Transkribering av intervjumaterialet

Intervjuguiden⁴⁷ var grovt inndelt i tre overordnede deler slik at samtlige av intervjuene ville følge noenlunde samme mal. Intervjuene ble tatt opp på bånd, og det transkriberte materialet fra intervjuene alene, medregnet intervjuene av personalet, utgjorde vel over 300 sider med tekst. I intervjuene med personalet hadde jeg også utarbeidet en intervjuguide⁴⁸ som omfattet spørsmål om den daglige driften av tiltakene, men som også var åpen for at personalet kunne fortelle og dele fritt om sine egne opplevelser knyttet til erfaringer med rusomsorgsarbeid. Jeg transkriberte materialet på egen hånd.

⁴⁷ Se Appendiks II – Intervjuguide til deltakere.

⁴⁸ Se Appendiks III – Intervjuguide til personalet.

Å transkribere er tidkrevende, men det kan også være en tankevekkende og refleksiv øvelse. Det gjør at man får mulighet til å «gjenoppleve» intervjuprosessen, og i selve transkriberingen er det også mulig å skrive ned teoretiske ‘memos’⁴⁹ som man kan komme tilbake til i analysene. Når jeg transkriberte hadde jeg fire «kolonner» som var fremstilt i en tabell som gikk nedover i teksten. En kolonne for nummering av setning, en kolonne for hvem som snakket, en kolonne for hva som ble sagt, og til sist en kolonne hvor jeg kunne skrive inn eventuelle teoretiske ‘memos’. Transkriberingen har foregått i en ‘tradisjonell’ forstand, uten bruk av analytisk software eller andre transkriberingsprogram utover å det å benytte Word. I stedet er materialet kodet gjennom de analytiske «nivåene» fra transkribert intervju til casebeskrivelser. I forbindelse med den analytiske kodingen av datamaterialet har jeg også skrevet ut de transkriberte intervjuene i fysiske eksemplarer og systematisk gjennomgått dem for å markere viktige hendelser, ord og sitater i deltakernes fortellinger.

4.6 Gatefotball og deltakende observasjon

Jeg har «satt meg til rette» på innbytterbenken og noterer flittig i dagboken. Jeg leser i mine egne notater, kikker opp og følger med på det som skjer ute på banen. Brått står en av deltakerne, Rune, rett foran meg. Han har nesen sin nesten nede i observasjonsdagboken min: «Hva for noe lurt er det du sitter og skriver på, da?» spør han alvorlig. Jeg blir overrumplet over spørsmålet og får presset frem: «Nei ... bare litt hva som foregår utpå banen.» Heldigvis smiler Rune, han trekker på skuldrene og gjør seg klar til å entre banen igjen. Tilbake blir jeg sittende litt perpleks: Var han bare nysgjerrig på hva jeg noterte? Gjorde det ham utilpass at jeg hadde dratt frem notatblokken min i stedet for at jeg var med ute på banen?

Hendelsen jeg har beskrevet, er et redigert utdrag fra feltdagboken som illustrerer situasjoner hvor forskerrollen overlapper med deltakerrollen. Disse to er nødvendigvis ikke adskilte i praksis, men i feltarbeidet, og spesielt i de aktivitetene jeg har undersøkt, kunne det være situasjoner hvor disse overlappet. Utdraget ovenfor er et eksempel på situasjoner hvor min interaksjon med Rune endret seg idet han stilte spørsmål med hva jeg holdt på med på benken. Jeg hadde glidd inn i forskerrollen og var i gang med å notere, mens Rune så meg som en av «gutta» som var med og spille. Det at jeg plutselig satt der med en notatblokk, var kanskje et syn som for ham ble motstridende til de forventningene han hadde om min rolle. Situasjonen blir en påminnelse om at deltakerne kunne glemme at jeg var forsker.

⁴⁹ Et teoretisk memo kan forstås som nedskrivning av spørsmål, fortolkninger, tanker, refleksjoner og analytisk retning for hva som kommer videre i innsamlingen av datamaterialet (Glaser & Strauss, 1967:108).

På et tidlig tidspunkt i feltarbeidet erfarte jeg at dette skrivearbeidet kan være utfordrende dersom forholdene ikke ligger helt til rette for å notere. På gatefotballen var jeg i stor grad selv også en aktiv deltaker, og det er naturlig å tenke seg at det ikke var enkelt å notere ned mine observasjoner samtidig som jeg var ute på kunstgresset og sparket ball med deltakerne. Glaser og Strauss bemerker også hvordan det å gjennomgå notater fra feltet kan være nyttig for å oppnå dybden i den teoretiske innsamlingen av dataene. Ofte måtte jeg gjøre dette umiddelbart etter en full dag med aktiviteter, noe jeg opplevde på gatefotballen. Glaser og Strauss fremhever at i slike tilfeller kan forskeren, på tross av at man kanskje er utslitt etter anstrengelsene fra observasjonene, skrive ned og kategorisere det som har foregått. Denne øvelsen kan også gjøre forskeren i stand til å huske tilbake til viktige punkter som kan ha blitt glemt i løpet av den dagens feltarbeid (Glaser & Strauss, 1967:69).

Gatefotballaget «Lynvingen» var det stedet hvor jeg hadde flest besøk, både ukentlig og samlet i løpet av den tiden feltarbeidet varte. Jeg har i ettertid reflektert rundt at ved å være synlig og deltakende i det som foregikk så løper man også større risiko for å gjøre noe som ikke passer seg. Det å gjøre eller si noe feil kan få følger for muligheten til å utvikle nære sosiale relasjoner med deltakerne. I ytterste konsekvens kan det også medføre at man blir oppfattet som uønsket og utestengt (Måseide, 1997). Et eksempel på noe som kunne slått feil ut var fra en oppvarming jeg fikk lede. I en årrekke har jeg vært idrettsutøver i eliteklassen innenfor kampsport. Dette gir meg lang erfaring om basisstyrke og koordinasjon. På et tidspunkt kom jeg i samtale med Sanna om min idrettsbakgrunn, og fikk mulighet til å ha en «annerledes» oppvarming. Før oppvarmingen kom hun likevel til meg med et litt bekymret uttrykk: «Viktig at du ikke viser noen form for slag i dag, mot hodet eller mot kroppen, enkelte har jo opplevd vold og vært med på ting som gjør at særlig det med slag kan være traumatiserende». Dersom jeg hadde inkludert 'kamplignende' aspekter i øvelsene kunne det ha skapt negative assosiasjoner, og i verste fall ha bidratt til å forpurre relasjonene med gruppen. Sanna sin oppfordring tjente dermed som en påminnelse over at det, til tross for rammene rundt, ikke var en helt «alminnelig treningsøkt», men en del av et tiltak for personer i sårbare livssituasjoner.

4.6.1 Arbeidsverkstedene og deltakende observasjon

Når det gjaldt å foreta observasjoner av det som foregikk på arbeidsverkstedene skilte feltarbeidet seg fra observasjonene jeg gjorde på gatefotballtiltaket. Sykkelverkstedet var kjennetegnet av en hektisk atmosfære. Siden lokalet var lite endte jeg med å observere

sykkelverkstedet i kortere økter, ofte en times tid av gangen, før jeg trakk meg tilbake for å notere ned det jeg hadde observert. Livet på Nøstefabrikken fremsto mer sedat enn på sykkelverkstedet. Aktivitetene var strikking, sying og kunstnerisk produksjon. Tempoet i arbeidet var roligere, og det var enklere å orientere observasjonene etter hva som foregikk og enklere å holde oversikt over hvem som kom og gikk. Produksjonsrommet var stort, men akustikken var god, og dette gjorde at jeg kunne overhøre samtaler som foregikk ved kassaområdet selv om jeg satt et stykke unna.

Observasjonene på Nøstefabrikken ble også annerledes enn på Hjulet. Dette hadde blant annet sammenheng med at jeg også fulgte med på «guttene i bakgården» som var tilknyttet arbeidstiltaket Snekkerboden. Det å sitte inne i lokalet til Nøstefabrikken og følge med på damene som arbeidet der, og også notere dersom det foregikk noe utenfor, var overkommelig. Dette fordi aktivitetene kunne utføres i det tempoet man selv ønsket. I løpet av feltarbeidet prøvde jeg å rekruttere flere av kvinnene til intervju. Dette viste seg å være utfordrende, og de fleste forespørslene ble avslått.

I denne sammenhengen kan det at jeg var en mannlig forsker, ha ført til at kvinnene hadde mindre tiltro til meg. De følte ikke for å «betro seg» til noen de ikke stolte på. Aldersforskjellen kan også ha vært av betydning. Jeg kunne, med hensyn til min alder, kanskje vært på alder med sønnene deres. Det kan tenkes at en slik relasjon hadde vært fordelaktig. Jeg ville da, i kraft av å være yngre, ha vært dem 'underlegen' i livserfaring. Min oppfattelse var likevel at kvinnene hovedsakelig avslo på grunn av at intervjuene ville bety at de måtte fortelle mer om seg selv. De kan også ha vært nervøse for å røpe noe, eller si noe som gjorde at de ville komme i konflikt med personalet.

Det at arbeiderne på Nøstefabrikken tillot at jeg observerte dem, men ikke ønsket å være med på noe biografiske intervju har bidratt til at jeg i analysene av datamaterialet fra Nøstefabrikken, i større grad har lent meg på feltnotatene og beskrivelsene derfra. Samtidig har jeg i analysene flittig forsøkt å bruke intervjumateriale fra de som stilte til intervju, noe som gjør at intervjuene med personalet også har fått større plass i analysene av dette tiltaket.

4.7 Analyseprosessen av datamaterialet

Jeg har i løpet av dette kapitlet beskrevet ulike deler av forskningsprosessen. I dette avsnittet sammenfattes disse trådene. Jeg har forsøkt å forholde meg til prinsipper knyttet til å gjøre en grounded-inspirert studie, noe som innebærer at jeg har transkribert samtidig som jeg har gitt navn til og kategorisert fenomener og situasjoner som fremkom som viktige i gjennomgangen

av datamaterialet. Prinsipper knyttet til grounded theory fastholder også at analysene og selve prosessen med datainnsamling foregår samtidig og vekselvis (Glaser & Strauss, 1967). Dette betyr at man både kategoriserer og transkriberer og gjør deltakende observasjoner samtidig. Dette er en fremgangsmetode jeg selv har forsøkt å holde meg til når det gjelder analyseprosessen av dataene jeg samlet. Måten jeg har tilnærmet meg datamaterialet på, kjennetegnes dermed av en dynamisk prosess hvor jeg ikke har ventet til slutten av feltarbeidet med å kategorisere dataene. I stedet har jeg vekslet mellom å kode og kategorisere og gjøre feltarbeidet. Sammenligningene og analysene av dataene har dermed foregått stegvis men de har vært en integrert del av forskningsprosessen (Glaser & Strauss, 1967:105).

Inspirert av en grounded tilnærming har jeg også forsøkt å la «dataene snakke» før jeg har begitt meg ut på kategorisering av mer teoretisk art utover å inkludere de sensitiverende begrepene. Dette handler blant annet om at jeg har systematisert, lest og sammenlignet dataene (både intervjumaterialet og feltnotatene) flere ganger før jeg begynte å utvikle analytiske typologier som kunne hjelpe med å besvare mine overordnede forskningsspørsmål.

Jeg lagt vekt på å forholde meg til begreper på en sensitiverende måte, i tråd med Blumer sin forståelse av hvordan sensitiverende begreper bør benyttes (Blumer, 1969). Begreper som «resosialisering» og «omsorg» som jeg benytter meg av i kapittel 8, er eksempler på hvordan begrepene først og fremst er hjelpemidler til å utforske og kommunisere med empirien. Den sensitiverende begrepsbruken kan også sees i kapittel 5 og 6, hvor jeg har benyttet begreper hentet fra tidligere forskning knyttet til livsløpsperspektivet (Elder, 1985). Disse begrepene har jeg tilpasset empirien jeg har innhentet, men analysene har vært så data-drevne som mulig. Å benytte begreper på en sensitiverende måte har også vært nyttig fordi det bidrar til å balansere det å bygge på etablerte begreper samtidig som jeg har tatt inn nye.

En grov fremstilling av hvordan datamaterialet har blitt analysert vises i tabell 4:

Analyseprosess:	Biografiske intervju:	Observasjon:
Innledende:	<ul style="list-style-type: none"> - Nye caser sammenlignes med eksisterende data - Transkribering av datamaterialet 	<ul style="list-style-type: none"> - Skrivning av feltnotater - Gjennomlesing av feltnotater
Koding, kategorisering og begrepsutvikling:	<ul style="list-style-type: none"> - Gjennomlesing av transkribert tekst - Fortolkning av intervjuene - Utarbeidet biografiske casebeskrivelser - Integrering av begreper - Kontinuerlig sammenligning av datamaterialet 	<ul style="list-style-type: none"> - Redigering av feltnotatene - Systematisering av de redigerte notatene - Fortolkning av feltnotatene - Integrering av begreper - Kontinuerlig sammenligning av datamaterialet
Integrering i analysene:	<ul style="list-style-type: none"> - Videreutvikling og tilpasning av begreper til de empiriske situasjonene - Utvikling av analytiske kategorier - Intervju og observasjonsdata kobles sammen. - Utvikling av deskriptive typologier 	<ul style="list-style-type: none"> - Videreutvikling og tilpasning av begreper til de empiriske situasjonene - Utvikling av analytiske kategorier - Intervju og observasjonsdata kobles sammen - Utvikling av deskriptive typologier
Teoretisering:	<ul style="list-style-type: none"> - Empirien sammenlignes med teori utviklet gjennom analyseprosessen 	<ul style="list-style-type: none"> - Empirien sammenlignes med teori utviklet gjennom analyseprosessen

De tykke beskrivelsene har vært sentrale i utviklingen av analysene. Jeg har benyttet datamaterialet komplementerende i analysene hvor sitatene i analysene er støttet opp av de redigerte feltnotatene fra observasjonsdagbøkene. I enkelte av de empiriske kapitlene har jeg imidlertid valgt å fokusere på den ene typen av data. Dette gjelder eksempelvis i de to tidlige kapitlene som analyserer deltakernes fortid og inngang til rusmidler. Analysene i disse kapitlene benytter i større grad intervjudata som hovedkilde i analysene. I de empiriske analysekapitlene som tar for seg aktivitetstiltakene, er disse datakildene integrert og kombinert i fremstillingen av empirien. Dette gjelder også i det påfølgende diskusjonskapitlet. Bakgrunnen for å benytte en datakilde (intervjudata) i de to første analysekapitlene var at dette gav mening når jeg begynte å strukturere analysene.

I og med at jeg har benyttet et livsløpsperspektiv, ble det naturlig for meg å også ordne de analytiske kapitlene «kronologisk». Dette vil si at *tid* ble benyttet som et sensitiverende begrep når det gjaldt å kategorisere rusrelaterte fellestrekk i deltakernes livsløp, jeg tok analytisk for meg hvordan deres forhold til rusen hadde bidratt til å forme deres livsbaner.

Kapittel 5 analyserer prosessen frem mot rusmisbruket. Kapittel 6 tar for seg vendepunkter og overganger knyttet til rusavhengighet. Dette kapitlet beskriver og analyserer også møtene deltakerne hadde med hjelpeapparatet. Kapittel 7 tar for seg aktivitetene i gatefotballen. Kapittel 8 tar for seg aktivitetene i arbeidstiltakene. I både kapittel 7 og 8 integreres observasjons- og intervjudata i analysene.

En annen viktig dimensjon i fortolkningen av dataene er at jeg gjør bruk av «overganger», «vendepunkter» og «holdepunkter» som sensitiverende begreper. Disse begrepene har lange tradisjoner i litteratur som omhandler livsløpsperspektivet, og studier knyttet til å forstå sosial endring (Elder, 1985). I analysene viser jeg hvordan overganger og vendepunkter i deltakernes livsløp kan bidra å forme nye holdepunkter. Dette er en måte å analytisk fortolke hvordan hendelser som ble beskrevet som viktige i deltakernes liv kunne bidra til å skape livsendringer. I analysene blir det å benytte disse begrepene en måte å analytisk kontekstualisere deltakernes liv, noe som også er i tråd med at jeg i dette prosjektet benytter meg av et kontekstualistisk livsløpsperspektiv. Vendepunkt eller «vendeprosesser» kan brukes som sensitiverende begrep i analysen av erfaringer deltakerne berettet om i intervjuene. Vendepunkter er hendelser i livsløpene deres som de anser å være avgjørende for at den kursen de var inne på i en rustilværelse, førte til et ønske om endring i livet. Begrepet viser hvordan veien ut av rus må forstås i lys av prosesser i livsløpet som helhet.

Kohortbegrepet som analytisk verktøy gjør det mulig å analysere samspillet mellom deltakernes individuelle livsløp og historisk kontekst (Ryder, 1965) og begrepet har en fremtredende plass i de to første analysekapitlene. I kapittel 5 har jeg foretatt en fordeling hvor deltakerne er inndelt i tre fødselskohorter. Eksempelvis gjør denne inndelingen det mulig å analysere hvordan deltakernes alder og livsløpsfase har påvirket deres tanker knyttet til å ville bli rusfrie. Jeg har også benyttet meg av mer generelle sammenligninger av casene på tvers av hele datamaterialet. I analysekapittel 7 og 8 benytter jeg meg ikke av en kohortinndeling. I stedet har jeg åpnet for en fremgangsmåte som tematisk analyserer innholdet i aktivitetstiltakene.

I løpet av analyseprosessen har jeg benyttet meg av en spesifikk type analytisk strategi når jeg skal sammenligne mine caser, nemlig det å utarbeide typologier basert på deskriptive kjennetegn i datamaterialet. Jeg har benyttet meg av typologisering som en måte å

systematisere de empiriske dataene i analysen på (McKinney, 1969). Ifølge Weiss⁵⁰ kan det å introdusere typer og typologier i en analyse være et nyttig verktøy for å gjøre generaliseringer på bakgrunn av konkrete casebeskrivelser. Det å benytte seg av typer er en måte å vise at et sett med «felles» kjernetemaer har blitt identifisert i de spesifikke casene som er undersøkt (Weiss, 1999:173). Typer gjør det mulig å vise «skjelettet», som da er det underliggende rammeverket casebeskrivelsene består av.

I dette prosjektet har jeg, på bakgrunn av gjennomgang av datamaterialet, konstruert flere typologier som har vært instrumentelle i analysene. Typologiene jeg har arbeidet med, kan sies å være deskriptive typer, som skiller seg fra typologier av mer forklarende eller klassifiserende art (Elman, 2005). I tråd med at jeg forsøker å kontekstualisere deltakernes livserfaringer, har jeg også modifisert, revidert og forbedret typologiene etter hvert som nye caser har blitt lagt til i datamaterialet. Dette er en fremgangsmåte som er i tråd med tilnærmingen til Glaser og Strauss (1967). Typologiene har også tjent et analytisk formål gjennom at de har blitt benyttet som en måte å spesifisere de tykke beskrivelsene jeg har samlet inn på deltakerne. Spesifisering av mine caser bidrar også til at potensialet for generalisering øker. Dette «paradokset», at en nøye spesifisering av tykke beskrivelser kan øke potensialet for generalisering, er også spesifisert i andre studier som benytter en biografisk tilnærming (Vogt, 2013).

Spørsmål knyttet til prosjektets potensial for generalisering bør først og fremst leses i lys av kritikken som er knyttet opp imot generalisering på bakgrunn av kvalitative case-studier (Gorman et al., 2000). Det skilles mellom forskjellige typer generalisering, hvor den ene er handler om å tilby statistisk representativitet. Denne typen generalisering har ikke blitt forsøkt gjennomført, eller forfulgt, i dette prosjektet, da det kreves store datasett basert på sannsynlighetsutvelgning (Bryman, 1988; Neuman, 2013). Innenfor kvalitativ forskning har systematisk utvelgelse av caser blitt fremhevet som en måte å øke potensialet for generalisering (Gorman et al., 2000). Dersom casene er valgt ut for å belyse problemstillingen

⁵⁰ Weiss understreker at selv om typer og typologisering kan være fruktbart, er det likevel snakk om konstruerte og «imaginære» begreper som ikke eksisterer i virkeligheten (Weiss, 1999:176). Det er form for konstruering av typologier som er nærliggende en webersk forståelse av idealtyper. I følge Weber bør typer behandles rent konseptuelt, og ikke baseres på virkelige tilfeller (Hendricks & Breckinridge Peters, 1973; Gerhardt, 1994). Weiss understreker at formålet med å vise til Weber sin forståelse av typer er at denne fremgangsmåten kan gi et bedre grep om de empiriske casebeskrivelene. Weiss sitt poeng er at dersom det observerte fenomenet er rikt dokumentert, og typene fanger opp sentrale dynamikker, kan typene i seg selv bli «kraftfulle apparater» som forklarer hvordan hendelser forekommer (Weiss, 1999:176-177).

behøver det ikke være mange. Gobo understreker dette: «few case may suffice. Provided they are chosen carefully» (Gobo, 2008).

I dette prosjektet har jeg beskrevet hvordan jeg har hatt noen overordnede kriterier for utvelgelsen av mine caser. For å belyse min overordnede problemstilling har jeg i utvelgelsesprosessen tilnærmet meg et spesifikt miljø av personer som deltar i rehabiliteringstiltak fordi de ville komme seg ut av rusmisbruket ved å endre sin livsførsel. I disse miljøene har jeg oppsøkt og rekruttert deltakere som var tilknyttet sosiale fellesskap. Jeg har dermed ikke selektert deltakere som utelukkende var engasjert i en-til-en-rehabilitering eller i terapeutiske grupper. Jeg har også rekruttert deltakere med tanke på hva de spesifikt kunne tilby den biografiske tilnærmingen jeg har satset på med mitt forskningsdesign. Casene har også blitt selektert med øye for muligheten til å utvikle tykke beskrivelser på bakgrunn av deres livshistorier. Bertaux (1981), og Bertaux og Thompson (1997), fremhever hvordan livshistorier kan være ypperlig til å illustrere underliggende sosiale og strukturelle relasjoner i samfunnet, dersom de er valgt fra en spesifisert «del av samfunnet» eller et spesifikt «sosialt miljø», noe jeg anser mine caser for å være.

4.7.1 Hvordan de empiriske dataene er presentert

De fire empiriske analysekapitlene, kapittel 5, 6, 7 og 8 har en struktur som skiller seg fra hverandre når det gjelder hvilke typer data jeg har inkludert. Kapitlene har likevel blitt strukturert gjennom å følge samme analytiske fremgangsmåte. Den største forskjellen ligger i hvordan jeg har kombinert de forskjellige typene av data og hvilke caser jeg har valgt å presentere. De tykke beskrivelsene følger hver case, og disse er analytisk utarbeidet gjennom å se til hele datamaterialet. Kapittel 5 og 6 benytter materiale fra de biografiske intervjuene, og kapittel 7 og 8 benytter en kombinasjon av datamateriale generert fra intervjuene og fra de redigerte observasjonsnotatene.

Hvert av de fire kapitlene åpner med et underliggende og spesifisert forskningsspørsmål som er ment å styre analysene. Disse forskningsspørsmålene har blitt omformulert og revidert i løpet av hele forskningsprosessen. De startet deskriptivt, som en måte å få datamaterialet «ned på papiret». Etter hvert som det analytiske fokuset har blitt tydeligere i forskningsprosessen, har disse spørsmålene også endret seg og fått et mer analytisk preg. Dette har dermed vært en prosess hvor de underliggende spørsmålene har endret seg over tid. De har likevel, i løpet av denne tiden, alltid blitt spesifisert ut ifra prosjektets overordnede forskningsspørsmål.

De forskjellige underspørsmålene må dermed anees som empiriske spesifiseringer av det overordnede forskningsspørsmålet som prosjektet bygger på. En spesifisering angående casene som følger hvert av de empiriske kapitlene: Dersom jeg skulle forsøkt å integrere hele casematerialet i hvert empirisk kapittel, ville dette ha fått konsekvenser for den analytiske dybden jeg har vært opptatt av å skape. Det ville ikke vært plass til annet en overfladiske betraktninger og korte karakteristikk, i stedet for de tykke og rike beskrivelsene. I stedet har hvert kapittel presentert de casene som har vært ansett som informative og opplysende for analysene. Casene som har blitt valgt til hvert kapittel har også blitt valgt på bakgrunn av deres bidrag til å spesifisere og kontekstualisere de analytiske forskningsspørsmålene.

Kapittel 5. Oppvekst og livsløp: Prosessen frem mot rusmisbruk

5.1 Innledning

I dette kapitlet undersøkes deltakernes fortid og oppvekst. Utgangspunktet for analysen er å undersøke deres beskrivelser av og refleksjoner over hvordan og hvorfor de begynte med rusmidler og hvilke konsekvenser rusmisbruket fikk for dem.

I intervjuene ble deltakerne oppfordret til å fortelle om når de begynte å bruke rusmidler om hvordan det var å leve med rusmisbruk og være en del av rusmiljø, og, for noen av dem, drive med kriminelle aktiviteter. Jeg vil sammenligne casebeskrivelsene for å undersøke hvordan rusmisbruket påvirket relasjonene til familien, til venner og til kollegaer. Jeg vil også undersøke hva som preget de periodene deltakerne klarte å holde seg unna rusmisbruk og hva de mente var viktig for at slike perioder oppsto. Et kontekstuel livsløpsperspektiv (Se kapittel 3) er lagt til grunn og benyttes for å organisere og sammenligne livshistoriene (Elder Jr, 1985; Elder Jr et al., 2003; Heinz et al., 2009).

Forskning har vist at for personer med rusproblemer kan erfaringer fra oppveksten og utfordringer fra barndoms- og ungdomstiden, ha betydning for hvordan de opplever sin livssituasjon i nåtid (Fugletveit, 2018). Deres tanker og drømmer for fremtiden er også formet gjennom det de har opplevd og erfart gjennom livet. Det er dokumentert at rusproblemer i familien kan medføre store konsekvenser for barn som vokser opp under slike forhold, og prege dem i voksen alder (Velleman & Templeton, 2003). Noen av deltakerne i denne studien opplevde rusmisbruk og kriminalitet i nær familie og fremhevet at det å være vitne til slike aktiviteter fikk dem til å prøve rusmidler i ung alder. I dette kapitlet vil jeg undersøke: *På hvilken måte har prosessen frem mot rusmisbruk påvirket deltakernes livsløpsprosesser?*

5.1.1 Kohortavgrensning og historisk periode

Deltakernes beskrivelser av egen bakgrunn og prosessen frem mot rusmisbruk må ses i lys av den periodespesifikke konteksten de inngikk i. Det innebærer å plassere deres fortellinger og opplevelser knyttet til rusmisbruk inn i en større samfunnskontekst. En slik komparasjon av livshistorier relatert til historisk kontekst, vil også gjøre det mulig å forstå hvordan samfunnet problematiserte rusmisbruk på den tiden deltakerne vokste opp, og hvordan det fikk innvirkning for de forskjellige tilbudene (eller fravær av tilbud) som var tilgjengelige for

dem.⁵¹ For å kunne foreta en biografisk komparasjon er deltakerne sortert inn i tre fødselskohorter. En kohort kan defineres som grupper av individer som til samme tid opplever de samme hendelsene innenfor det samme tidsintervallet (Ryder, 1965). Kohortavgrensingen som jeg har foretatt, er inndelt med 5 års intervaller for kohort 1 (Steinar, Edgar, Alex og Rune er født fra 1990–95), 9 års intervall i kohort 2 (David, Ada og Mari er født på 80-tallet og Sindre er født mot slutten av 1970-tallet), og 11 års intervall for de eldste deltakerne i kohort 3 (Tore og Sverre er født på 1970-tallet og Kjetil er født på 1960-tallet). Kohortavgrensingen er fremstilt i tabell 5:

Kohort 1: 5-års-intervall 1990–95	Kohort 2: 9-års-intervall 1979–88	Kohort 3: 11-års-intervall 1964–75
<i>Alex (29)</i>	<i>Sindre (39)</i>	<i>Kjetil (54)</i>
<i>Rune (28)</i>	<i>Mari (36)</i>	<i>Tore (45)</i>
<i>Edgar (27)</i>	<i>Ada (35)</i>	<i>Sverre (43)</i>
<i>Steinar (23)</i>	<i>David (30)</i>	

5.2 Innramming: Deltakernes forhold til rusmidler

Rusmidlene ble introdusert gjennom omgangskretsen og i de sosiale nettverkene deltakerne var en del av. Flere av dem prøvde rusmidler for første gang når de gikk på ungdomsskolen, i alderen elleve til fjorten år. De begynte med cannabis (hasj og marihuana) og alkohol. Det er ikke uvanlig at cannabis er det illegale rusmidlet deltakerne først eksperimenterte med. Det er vist at bruken av hasj kan lede over i andre og sterkere narkotiske stoffer (Pedersen et al., 2019). Noen av deltakerne fremhevet at tilgangen på illegale rusmidler (som hasj) var nokså uproblematisk. De visste hvem de skulle gå til dersom de ønsket å ruse seg, mens andre beskriver hvordan rusmidlene var tilgjengelige gjennom en utvidet omgangskrets av venner og bekjente fra skolen og nærområdet. Flertallet vokste opp på små tettsteder. Eksperimentering med narkotiske stoffer foregikk vanligvis sammen med likesinnede, og det gjorde at deltakerne fikk sosial tilknytning til fellesskaper hvor rusmisbruk var sosialt akseptert.

⁵¹ En detaljert redegjørelse for tilbud til rusavhengige i de ulike periodene faller utenfor rammen av avhandlingen. Hovedsaken her er å diskutere prosessen frem mot rusmisbruk i forhold til livsløpet som helhet; det er deltakernes fortellinger om dette som står i fokus.

Det handlet om å delta på fester eller samles på steder uten voksenpersoner som ikke var en del av rusmiljøet (som foreldre, lærere, myndighetspersoner som politi, barnevernkontakt og lignende). Unntaket var Tore, som oppgav at han ikke hadde brukt/forsøkt illegale rusmidler i oppveksten. For noen av deltakerne var det å ruse seg ikke sosialt akseptert i familien, og medførte at bruken av rusmidler foregikk i det skjulte. I andre tilfeller var det motsatt, og for en av deltakerne var foreldrene selv rusmisbrukere, og de forsynte han med rusmidler fra rusmiljøet de inngikk i.

Alkohol ble også brukt av de fleste deltakerne. Alkoholbruk oppgis likevel ikke å være utløsende for at deltakerne begynte med narkotiske stoffer. At casebeskrivelsene, på tvers av kohortene, viser erfaringer med bruk av alkohol, er rimelig og forventet ettersom det er dokumentert at alkohol er ett av våre mest benyttede rusmidler (Skretting et al., 2015; Bye & Skretting, 2018)⁵². Med sitt inntog i ungdomsmiljøer på midten av 1960-tallet er cannabisbruk et relativt nytt fenomen (Skretting et al., 2011). Introduksjonen til cannabis har også foregått i ulike tidsperioder, for den yngste kohorten var det på midten av 2000-tallet at de begynte å røyke hasj. I den mellomste kohorten var det midten og slutten av 90-tallet at hasjbruken tok til. De som var plassert i den eldste kohorten, prøvde hasj for første gang på 70-tallet (Kjetil) og slutten av 80-tallet (Sverre). Sosial tilknytning til rusmiljøer tidlig i ungdomsårene kan være problematisk og vedvare i voksen alder (Pedersen & Skrandal, 1998), noe livshistoriene til Kjetil og Sverre også viser.

5.2.1 Rusens problematiske sider

Av intervjuene fremkom det at det var vanskelig for deltakerne å gjøre rede for hvor mange år av livet de hadde hatt rusproblemer. For noen var det vanskelig å huske tilbake til pauser og perioder som ikke var styrt av rusmisbruket. Med perioder som ikke styres av rusmisbruk menes det perioder hvor rusmidlene ikke påvirket tilværelsen negativt. Rusfrie perioder i livet oppsto både frivillig og ufrivillig, eksempelvis som følge av deltakelse i rehabiliterings- og behandlingsopphold, eller soning i fengsel. Det kunne også komme av at deltakerne tidvis deltok i arbeidslivet og måtte endre på den russtyrte levemåten for å ikke å miste jobben. Som kohortene illustrerer, er det et stort spenn i alder på deltakerne, fra den yngste deltakeren i

⁵² Alkoholbruk i Norge er utbredt, ifølge statistikken til SIRUS (Statens institutt for rusmiddelforskning), som sammen med Statistisk sentralbyrå utarbeidet en befolkningsundersøkelse over bruk av alkohol i perioden 2012-2019. Rapporten viser at åtte av ti nordmenn har drukket alkohol siste år. Halvparten av disse har drukket 6 eller flere alkoholenheter ved samme anledning. I 2019 oppgav 85 prosent av befolkningen at de hadde drukket siste år, og om lag 70 prosent at de hadde drukket de siste fire ukene (Bye & Skretting, 2018; Folkehelseinstituttet, 2018).

kohort 1 (Steinar) født på midten av 90-tallet, til den eldste i kohort 3 (Kjetil) som er født på 60-tallet. Spennet i alder gjør at det er stor variasjon i datamaterialet i hvor mye erfaring deltakerne hadde med forskjellige former for rusmidler. Det varierer også hvilke rusmidler de mente hadde skapt mest problemer, men det var hovedsakelig illegale rusmidler som heroin, kokain og amfetamin. I tillegg har flere av deltakerne erfaringer med forskrevne og ikke forskrevne medikamenter (blant annet subutex, antabus og smertestillende). Hvilke rusmidler de forskjellige deltakerne vurderte som «mest problematiske» i oppveksten, er vist i tabell 6:

Typer rusmidler:	Deltakere:
<p><i>Illegale:</i> Heroin/kokain Amfetamin (også metamfetamin og GHB)</p>	<p>Ada, David, (Steinar) Kjetil, Sverre, Steinar, Edgar, Sindre, Alex</p>
<p><i>Legale:</i> Alkohol</p>	<p>Tore, Mari, Rune</p>

At et rusmiddel regnes som det primære betyr ikke at det er det eneste rusmidlet som brukes. På tvers av kohortene ser vi at deltakerne brukte en kombinasjoner av flere forskjellige rusmidler. Edgar, fra den yngste kohorten, fortalte at et vanlig mønster i rusmisbruket var å mikse en blanding av «piller, alkohol og amfetamin» når han var på fest. Oversikten viser at amfetamin er det rusmidlet som brukes mest. De forskjellige kohortene tenderte mot å oppleve rusens virkninger forskjellig Kjetil, fra den eldre kohorten, fortalte hva amfetamin betydde for ham:

«Det er amfetamin som har vært mitt største (...) ja, det som har fått de verste konsekvensene. Ellers har jeg brukt nesten alt av rusmidler. Men det er det som har vært det verste. Det var «favoritrusmidlet» mitt, for å si det sånn (latter).» Kjetil (54)

Sitatet er et eksempel på hvordan deltakerne kunne føle en spesiell tilknytning til et bestemt rusmiddel. Kjetil hadde tretti års erfaring med bruk av rusmidler, og som flere av de andre casene i datamaterialet forteller han at han hadde brukt «nesten alt av rusmidler». Amfetamin utviklet seg likevel til å bli «favoritrusmidlet», samtidig som det var det «verste rusmidlet» i den forstand at det var rusmidlet han benyttet mest og som bidro til å forsterke avhengigheten. Steinar, fra den yngre kohorten, delte lignende synspunkter om sin bruk av amfetamin. I tidsrommet før Steinar ble hektet på amfetamin, hadde han vært innom både hasj, alkohol,

heroin og kokain. Det skulle likevel bli misbruket av amfetamin som fikk størst konsekvenser for Steinar. Han beskriver den umiddelbare «forelskelsen» han følte på etter å ha prøvd dette rusmidlet:

«Her oppe så debuterte jeg over på amfetamin da, for det er jo denne landsdelens «favoritt-rusmiddel» da, tydeligvis. Og det tok ikke lang tid før jeg injiserte det i armen. Og der var jeg jo forelska ifra første, det var bare «tzhik» (imiterer lyden av injisering), så var jeg helt «stup» (ruset). Så det skremte meg lite grann, at det kunne være så fantastisk.» Steinar (23)

Steinar sin reaksjon på amfetamin var, i hans øyne, både kraftig og uventet og viser hvordan et bestemt rusmiddel, på kort tid, kan få stor betydning. Rusmidlet tok kontroll over tilværelsen, og euforien og nytelsen han fikk fra skuddene overskygget andre alternative livsførsler.

5.2.2 Typologisering av deltakernes rusmisbruk

Innenfor forskning på rusomsorg deles hovedsakelig rusmisbrukere i tre grupper: måteholdsbrukere, misbrukere og avhengige (Folkehelseinstituttet, 2018). Måteholdsbrukere er personer som sjelden opplever problemer som følge av sin bruk av rusmidler, eller som påfører andre problemer. Misbrukere forstås som personer som gjentatte ganger selv erfarer problemer grunnet bruk av rusmidler og som i tillegg påfører andre problemer. Personer med avhengighet til rusmidler er de som ikke makter å styre sitt forbruk av rusmidler, og som selv opplever problemer som følge av avhengigheten, samtidig som avhengigheten også skaper problemer for andre (Fekjær, 2004; Skog, 2006). Det er få klare skillelinjer i inndelingen, noe som gjør at brukere kan bevege seg mellom alle de tre gruppene.

Karakteristiske kjennetegn ved oppveksten og hvordan deltakerne kom inn i en livsførsel styrt av rusmisbruk, kan brukes til å utforme analytiske typologier (McKinney, 1969). De tre typologiene er utformet for å kategorisere livshistoriene og for å vise hvordan deltakerne opplevde at rusmisbruket fikk konsekvenser for livsløpet. Tabellen viser de tre typologiene med tilhørende kjennetegn: *akselererende rusmisbruk* (seks deltakere), *eksperimenterende rusmisbruk* (fire deltakere) og *kontrollert rusmisbruk* (en deltaker). Fordelingen av deltakerne i typologiene viser at flertallet av casene er plassert i typologien som kjennetegnes av et «akselererende rusmisbruk». Typologiene er fremstilt i tabell 7:

Typologi:	Typologiske kjennetegn:
Akselererende rusmisbruk	
<ul style="list-style-type: none"> - Steinar (kohort 1) - David, Ada, Sindre (kohort 2) - Sverre og Kjetil (kohort 3) 	<ul style="list-style-type: none"> • Deltakerne befinner seg i et 'nedre' alderssjikt når de introduseres til rusmidler (fra 11 år) • Deltakerne har få grenser og opplever mangel på støtte i oppveksten • Rusmisbruket gjør dem til avvikere, de tar avstand fra familien og venner som ikke ruser seg • Oftest kun en forelder i husholdningen • Enkelte har vokst opp i fosterhjem • Erfaring med både illegale og legale rusmidler • Rusmisbruket fører til sosiale problemer for deltakerne og for andre (konflikt med foreldre, skole og andre institusjoner) • «Snøball-effekt» i bruk av rusmidler: Beveger seg fra «svake» til «sterkere» narkotiske stoffer • Rusmisbruket leder til en kriminell løpebane og rusen blir (periodevis) en karrierevei og deltakernes primære levebrød (inntektskilde)
Eksp eksperimenterende rusmisbruk	Typologiske kjennetegn:
<ul style="list-style-type: none"> - Rune, Alex, Edgar (kohort 1) - Mari (kohort 2) 	<ul style="list-style-type: none"> • Rusopplevelsen er hovedsakelig knyttet til spenningsøking og eksperimentering • Oppvekst preget av lite rutiner/grenser, men har kontakt med familien og venner (også venner som ikke ruser seg) • 1-2 foreldre i husholdningen i oppveksten • Bruker både illegale og legale rusmidler • Rusmisbruket førte til sosiale problemer og kunne skape problemer for andre • Rusavhengigheten ledet ikke til en kriminell løpebane: I stand til å forsørge seg selv uten å drive med kjøp og salg av narkotisk stoffer
Kontrollert rusmisbruk	Typologiske kjennetegn:
<ul style="list-style-type: none"> - Tore (kohort 3) 	<ul style="list-style-type: none"> • Rusproblem inntreffer først i voksen alder • Benytter ikke illegale rusmidler • Mener selv å ha kontroll over rusmisbruket • Kom fra et stabilt hjem, opplevde trygghet i oppveksten og fortsatt kontakt med familien i voksen alder • To foreldre gjennom hele oppveksten

De tre typologiene viser hvordan deltakere plassert i én kohort kan dele fellestrekk med deltakere plassert i en annen kohort. Samtidig blir typologiseringen en måte å skille kohortene fra hverandre når det gjelder hvordan misbruket preget livet deres i voksen alder.

5.3 Å havne i rusmiljøer: Oppvekst, eksperimentering og sosialisering

Rusmisbruk i den yngste og mellomste kohorten

Et fellestrekk ved deltakerne i mitt datamateriale er at introduksjonen til rusmidler, og de første møtene med rusmidler, kom tidlig i livet. Enkelte av deltakerne tilhørende den yngre kohorten, Alex, forteller at det hadde vært rus i hjemmet «så lenge han kunne huske». Alex ble født i 1990 og kommer fra en liten bygd. Han ble født inn i et liv hvor foreldrene hans var det han omtaler som aktive rusmisbrukere. Brukerutstyr, alkohol, sprøyter og en stadig strøm av ukjente og fremmede mennesker ble en del av hans oppvekst:

«Vet ikke hva jeg kunne vært, en tre-fire år. jeg kan huske noen sånne minner fra da jeg var liten, jeg er så liten at jeg står og holder meg til bordet fordi jeg kan ikke gå, en gang. Og da husker jeg, jeg husker at jeg har sett ting som hasj og sprøyter og pulver og sånt når jeg var unge. Som jeg ser, som jeg kan huske at jeg ser på bordet når jeg var unge, jeg kan kjenne lukten ut av hasjen. Men jeg tenkte jo ikke noe over det, ikke sant, men så kommer jeg på det nå i senere tid som voksen.» Alex (28)

Erfaringene fra å vokse opp i et russtyrt hjem er såre og sterke, og minnene gjør fremdeles inntrykk på ham i voksen alder. Alex forteller at en av grunnene til at han begynte å ruse seg var at foreldrene inkluderte han i sine aktiviteter:

«Jeg har jo fått dop hos foreldrene mine utallige ganger. Tatt overdose på dop som jeg har fått av foreldrene mine, så det, de er en medvirkende årsak til at jeg havnet i rus ja. Men det er ikke deres skyld. Men de har jammen meg vært en god pådriver hele veien. Ikke har de prøvd å få meg ut av det heller, nå når jeg først har begynt å ruse meg så, var det greit, da var det bare å fortsette å være en del av den der «klikken» da.» Alex (28)

Familienettverket hadde en destruktiv effekt på Alex sin levemåte. Han ble sosialisert inn i en «klikk» og ble en del av et rusmiljø som skaffet ham og vennene det de måtte ønske av rusmidler. Ada, fra den mellomste kohorten, ble født i 1983, og ble introdusert til rusmidler og hasjrøyking når hun begynte på ungdomsskolen på midten av 90-tallet. Ada forteller at hun bodde med en alkoholisert mor. Hun beskriver sin far som stabil, men fraværende som omsorgsperson på grunn av jobb. Ada forteller at farens fravær gjorde at det var mor, med sine rusproblemer, som måtte stå for deler av oppdragelsen:

«Hun, mamma, var jo alkoholiker. Så kommer jo fra et hjem med rus, da. Nei, det er vel det eneste. Opplevde jo mye dårlig der (...) Så jeg følte meg jo ikke «hjemme» i min egen familie.» Ada (35)

Ada forteller at en av årsakene til at hun begynte å eksperimentere med hasj, var at det åpnet for nye muligheter. Det å vokse opp med en mor med rusproblemer bidro også til at hun ikke følte seg vel hjemme i sin egen familie. Hun hadde behov for flere omsorgspersoner, og fant tilhørighet et annet sted enn hjemme. I skolegården fikk hun seg nye venner, og enkelte av disse vennene introduserte henne for hasj og lærte henne hvordan hun skulle røyke. I motsetning til Alex var ikke Adas familie klar over at hun røykte hasj. Hun etablerte seg i et sosialt miljø og fikk avstand til de dårlige opplevelsene hun hadde i hjemmet. Rusmisbruket skapte dermed en overgang til et miljø som var annerledes og spennende. Moren til Ada reagerte med sinne og viste liten forståelse for datterens nye sosiale omgivelser:

«Hun, mamma, hun ble jo veldig hissig, ja. Men vennene mine reagerte ikke sånn, ikke på den her hasj-røykingen. Men jeg skled jo ifra de (vennene) av andre årsaker også da. Men familien min, de var sint og skuffet da.» Ada (35)

Historien til Ada viser at på tross av morens fordømmelse kan suget etter rusen være sterk nok til å holde henne i miljøet, og derfra skli videre ut på skråplanet. Dersom Ada hadde ruset seg kun på alkohol er det ikke sikkert at familien ville reagert på samme måte, eller at de ville reagert like kraftig. Det kan tenkes at reaksjonen kom fordi hasjen regnes som et 'inngangsport-stoff' (Pedersen, 2015). Ada utviklet etter hvert en livsførsel hvor det meste handlet om å ha nok penger til neste rusopplevelse. Fra hun var i starten av tjuårene og over en ti års periode, levde Ada et såkalt «superkriminelt liv» hvor hun var en del av det Gjernes (2007) omtaler som «totale miljø», hvor rusrelaterte og kriminelle aktiviteter i stor grad strukturerte hverdagslivet. Hun distanserte seg fra familien og fra venner som ikke drev på med de samme aktivitetene som henne. Ada fulgte dermed et mønster som er kjent for flere unge som utforsket rusmidler, hvor tyngre og mer skadelige stoffer introduseres og medvirket til at hun opplevde et akselererende rusmisbruk.

Rusmisbruk i den eldste kohorten

I den eldste kohorten finner vi Sverre, Tore og Kjetil. Både Tore og Sverre er i midten av 40-årene, men deres kontakt med, og introduksjon til, rusmidler, var svært forskjellig. Sverre ble født i 1975, og likt flere av casene fra den yngre kohorten opplevde han rusmisbruk og omsorgssvikt i nær familie i ung alder. Sverre forteller om mishandling fra stefaren og at han levde i en konstant frykt:

«Stefaren min den gangen tok meg opp, og så skulle jeg se en filmsnutt ut av en som ble spikret opp på en garasjeport. Og da la jeg merke til at han fyren som spikret han andre opp

han så ikke redd ut og han var jo skurken. Han var den kriminelle (...) Og ifra jeg var to til jeg var syv så banket han der fyren (stefaren) meg jevnlig (...) Så det eneste jeg hadde kjent på det var å være redd, ikke sant? Og det er en drivkraft større en alt, å sleppe unna det. Så det ble liksom min bane, da (det kriminelle livet). Det (mishandlingen) var også grunnen til at jeg sluttet å tro på Gud (...) Jeg har jo vært kriminell og vært avhengig lenge før jeg begynte å ruse meg. Så det har aldri vært noe annet liv.» Sverre (43)

Hendelsene som beskrives i oppveksten, satte sterke spor og var en utløsende faktor for den kriminelle karriereveien og den rusrelaterte løpebanen som Sverre havnet i. De som var kriminelle levde sine liv uten frykt, slik Sverre oppfattet det. Han ønsket også å leve et slikt liv, og gjennom mishandlingen ble han 'hardnet'. Tore ble født i 1973, og han beskriver oppveksten som tilnærmet normal. Foreldrene var gift og begge hadde fast arbeid. Både Sverre og Tore kommer fra den samme byen, men de vokste opp i forskjellige bydeler og var ikke i hverandres omgangskrets.

80-tallet var en periode hvor det begynte å bli mer samfunnsoppmerksomhet rundt skadevirkningene av det å bruke narkotiske stoffer og hvordan slike stoffer kunne prege unge mennesker og ungdomsmiljøer (Fekjær, 2004; Skretting et al., 2011). Det var vanlig at myndighetene arrangerte informasjonsmøter på skoler og samfunnshus for å opplyse innbyggerne om potensielle skadevirkningene ved bruk av narkotiske stoffer. Sverre forteller om hvordan et slikt 'opplysningsmøte' fikk helt andre konsekvenser enn den forebyggende effekten det var tenkt å ha. Informasjonsmøtet ble et vendepunkt for å starte opp med kjøp og salg av rusmidler:

«Når jeg var en tretten-fjorten så hørte jeg politiet hadde en sånn (...) de skulle «informere om rus» og sånne ting. Og da satt jeg nå baki en sal der og hørte på. Og da sa de at det var (mange) tusen i byen som hadde hatt befatning med cannabis og marihuana. Og i mitt hode så stoppet egentlig resten, for at da begynte jo jeg å tenke at, ja, ja, hvis jeg tar (et antall) tusen av de bort, for det er noen som har vært på en fest eller har en bror eller noe, altså, det er sånn diffust. Så sitter jeg igjen med (et mindre antall) tusen hverdagsrøykere. (Noen) tusen hverdagsrøykere de røyker et gram om dagen, det er (noen) tusen gram, det er (noen) kilo. (Noen) kilo hasj (...) da tenkte jeg, «hmm», hvis jeg begynner å selge hasj, så uansett, så klarer jeg ikke å mette markedet.» Sverre (43)

Sitatet viser hvordan Sverre, i forholdsvis ung alder, planlegger en «karriere» som narkotikalanger. Det viser også at han var en person som kalkulerte hva han kunne få ut av det å omsette narkotika. Sverre sin historie står i kontrast til hvordan Tore beskriver sin oppvekst.

Tore forteller at ungdomstiden var preget av hverdager med lite struktur. Det var lite kontroll og grensesetting fra foreldrenes side, og Tore og vennene fikk stort sett holde på fritt med sine aktiviteter. Likevel utviklet ikke han rusproblemer, og han var heller ikke en del av rusmiljøer. Han og vennene fartet i stedet rundt i byen og «gjorde en og annen rampestrek», uten at det medførte nevneverdige konsekvenser. Han var spesielt opptatt av lagsport og fotball:

«Sporten ble min måte i oppveksten, ja. Det og kamerater, det betydde veldig mye også. Flokk i lag. Vi satt jo aldri hjemme, vi gjorde jo aldri det. Vi var ute og flakket rundt omkring hele tiden, var vi. Så, enten på fotballen, eller inn å drive rampestreker eller hva det var for noe, noe var det nå.» Tore (45)

Sitatet viser hvor viktig idretten var for Tore. Det var en aktivitet som krevde at han holdt fokus og kan derfor tenkes å være en faktor som gjorde at han ikke oppsøkte rusmiljøene. I tillegg drev vennene hans på med idrett. Det å være i et sosialt 'idrettsmiljø' kan dermed ha bidratt til at Tore ikke så noe behov for å oppsøke en alternativ livsførsel. Han trivdes med tilværelsen og vennene han hadde. Tore forteller at miljøet, etter hvert som han vokste opp, har forandret seg. I voksen alder kunne han ikke lenger se ungdommer som holdt på slik han og vennene gjorde:

«(...) sånn som jeg ser nå og utviklingen Ingen sånne «venneflokker» som drar rundt og spiller fotball, det skjer jo ikke. Alt er jo organisert. Du har ikke tid til det. Eller sitter hjemme og spiller Playstation.» Tore (45)

Sitatet viser at han oppfattet dagliglivet i sin egen oppvekst for å være mindre preget av struktur og ordnende forhold enn hvordan det er for unge som vokser opp i dag. Foreldrene til Tore engasjerte seg lite i hans fritidsaktiviteter, noe som er en kontrast til hvordan dagens foreldre, i større grad, er tilstedeværende og opptatt av at barna skal drive med organiserte aktiviteter og engasjere seg på ulike livsarenaer (Bischoff & Odden, 2002; Hellevik, 2005; Strandbu et al., 2017). Sverre og Tore har opplevd mange av de samme hendelsene til samme tid. De kom fra det som kan betegnes som middelklassehjem, og de vokste opp i samme by. Sitatene viser likevel at deres levemåter var preget av kontraster. Sverre sine barndomsminner handler om opplevelser av omsorgssvikt. En voldelig stefar satte dype spor i Sverre sin bevissthet og var en av årsakene til den kriminelle karriereveien. Tore beskriver en oppvekst hvor foreldrene var lite opptatt av aktiviteter han drev med og hvilke miljøer han var en del av. Det kan tenkes at mangelen på kontroll og oppsyn henger sammen med at så lenge aktivitetene ikke ble ansett som skadelige eller farefulle (som det å innta rusmidler) eller

destruktive (som hærverk og innbrudd), så var det akseptabelt for Tores foreldre at han var ute sent med vennene.

5.3.1 Rusens tiltrekningskraft

Den yngste og mellomste kohorten

For noen av deltakerne ble det å ruse seg en form for virkelighetsflukt. Rune fremhevet hvordan det å røyke hasj sammen med kompisene på hyttetur var en måte å koble av på. Andre deltakere har lignende historier, hvor rusmidlene bidro til å redusere stress og fortrenge bekymringer eller negative tanker. Noen av deltakerne hadde amfetamin som sitt favoritt-rusmiddel, og det å ruse seg på amfetamin kunne frembringe en intens lykkefølelse. Sterke kroppslige opplevelser er en egenskap ved rusen som går igjen i flere av casebeskrivelsene. Det at rusen både kunne bidra til å løfte deltakerne opp til en 'lykkelig tilstand', samtidig som oppløftingen bidro til å fortrenge vonde minner og opplevelser, gjorde den tiltalende i deltakernes øyne.

Det at rusen ikke utelukkende hadde negative sider, er i denne sammenhengen en viktig dimensjon for å forstå dens tiltrekningskraft. Et kjennetegn med rusmidler er hvordan de både kan ha en 'søt' og en 'bitter' side (Pedersen, 2015). Hva det var som virket forlokkende med rusen, blir et utgangspunkt for å kunne forstå hvilke meninger deltakerne tilla rusmidlene og sin egen russtyrte livsførsel. Et spørsmål de kan ha stått overfor flere ganger i løpet av livet er om det å innta rusmidler, i deres øyne, innebærer å ruse seg bort fra noe eller inn i noe?

Casene viser at det å bli sosialisert inn i et rusmiljø ble en virkelighetsflukt fra et 'vanlig' liv. Ada savnet inkludering i et sosialt fellesskap hvor hun kunne kjenne seg akseptert og forstått. Hun fortalte hvordan hun fikk dekket behovet for 'tilhørighet' gjennom tilværelsen i rusmiljøene:

«En av grunnene til at jeg begynte med, valgte rusen, da, det var jo mangel på tilhørighet. At jeg ikke hørte til noen plasser da. Jeg fant tilhørighet i rusen, da, i miljøet.» Ada (35)

Ada sitt behov for å finne tilhørighet i et miljø viser at fellesskapet hun fant i rusmiljøet, ble en tiltrekningskraft for henne. I rusmiljøet var hun en av de andre, hun var på 'innsiden' og en del av et sosialt fellesskap. Ada forteller at hun strevde med å finne seg til rette i de nettverkene som var vanlige for en på hennes alder. Hun valgte derfor å oppsøke avvikende miljøer og fant seg en plass der.

I Ada sitt tilfelle bidro kontakten med rusmiljøer, og spesielt bruken av de illegale rusmidlene, til at hun havnet på skråplanet. Hun er dermed i typologien kategorisert med et 'akselererende rusmisbruk' fordi den rusrelaterte livsførselen blant annet bidro til å igangsette hennes kriminelle karriere. Hun 'gikk gradene' i rusmiljøet, gjennom å lære seg terminologi, koder og regler for hvordan hun skulle oppføre seg for å passe inn. Hun gikk fra å være en eksperimenterende rusmisbruker på søken etter nye sosiale forbindelser til å bli det hun omtalte som en «superkriminell». Ada forteller om hvordan veien frem mot å bli «superkriminell» handlet om at rusmisbruket eskalerte, hun mistet kontrollen og hennes handlinger fikk en stadig større 'snøballeffekt':

«(...) Kjente allerede til miljøet, så når sønnen min var to år og jeg var 21-22 år, så var jeg på en fest, da, og drakk og så fikk jeg i meg noen piller, og etter da så har jeg ikke klart og hentet meg inn før nå, da. Men da ble det en sånn her «snøballeffekt» eller jeg var veldig fort på heroin, da. Det gikk veldig fort. Og så ble jeg 'super-kriminell' og svindlet folk, og, ja, brøt meg inn og alt mulig.» Ada (35)

Inklusjonen i et rusmiljø hvor gjensidig avhengighet og hyppige utskiftninger av aktører preget hverdagen medførte at tilværelsen til Ada skiftet karakter. Den gikk fra å være strukturert rundt vanlige aktiviteter til at mye av tiden var strukturert rundt aktiviteter som innebar å skaffe seg rusmidler, og å ha sosialt samvær med andre rusmisbrukere. Hun mistet kontakten med familien, falt ut av utdanningsløpet og klarte ikke å skaffe seg fast bosted, og som «superkriminell» utviklet hun også en skepsis overfor myndighetspersoner. Ada forteller at det kunne være daglige episoder hvor hun ble stoppet og kontrollert av politiet på grunn av tilknytningen til rusmiljøene.

Både i den yngste, mellomste og eldste kohorten var bruken av rusmidler forbundet med en viss spenning. Rusen tiltalte deltakerne, og det å ruse seg sammen med venner, i skolegården eller på fester frembrakte velbehag. Steinar forteller om hvordan tiden på ungdomsskolen gav han mulighet til å utforske rusmidler og dermed også rusmiljøene:

«Når ungdomsskoletiden kom og det ble småfesting og man kom i kontakt med folk og (...) og hasjen kom fort inn i bildet, selvfølgelig. Og da var jo, det var jo utrolig mye bedre å røyke hasj enn å trene.» Steinar (23)

Når deltakerne hadde lært seg å gjenkjenne velbehaget rusen kunne gi dem, både effektene og det sosiale i å ruse seg sammen med venner, oppsøkte de gjerne rusen oftere og oftere. Sporadisk og 'uskyldig' bruk gled etter hvert inn i et regelmessig mønster, noe Steinar

fremhever. Han opplevde at rusmidlene gav ham et «sug» og en «intensitet», som han tidligere kun opplevde gjennom intensiv fysisk aktivitet. Etter hvert som han ble en regelmessig rusmisbruker, erstattet hasjen behovet for de harde fysiske treningsøktene:

«(...) Stort sett, som jeg har vært igjennom hele livet, en sånn 'sportslig fyr'. Trente mye og var veldig glad i den intensiteten som er i sport. Men jeg hadde jo denne her evnen til også, til å ha kompiser som var glad i den, ja, på jakten etter 'det lille ekstra', det litt mer spennende, litt utenfor rammen og, denne her typen 'dette er ikke bra'.» Steinar (23)

Steinar fremhever søken etter en alternativ livsførsel, noe som kunne gi han og vennene nye måter å oppleve spenning på i hverdagen. Rusmidlene ble dermed, i Steinars øyne, en aktivitet som dekket behovet for spenningen han var ute etter. Det å drive med sport bidro til å gjøre hverdagen meningsfylt. Han elsket harde fysiske treningsøkter, boksing, vektløfting og løping, så lenge aktiviteten var hard og intens. Treningen var Steinars måte å skape positivitet i hverdagen, men treningen i seg selv var ikke nok. Sitatet til Steinars illustrerer en av sidene med rusmidler som Becker (1963) beskriver hvor utforskningen og utprøving av rusmidler, sett fra deltakernes perspektiv, kan fremkalle opplevelser som etter hvert erstatter og fortrenger behovet for andre aktiviteter:

«Fungerte jo supert, ikke sant. For jeg trenger jo ikke å slite meg ut, jeg kan jo bare ta en 'piff' (hasj) og så er alle tanker, problemer og bekymringer borte. Så den ble jo, ble jo hekta med en gang. Og da, fra ungdomsskolen og videre utover, så var det det (hasj) som var tingen. Og da begynte jeg og å komme mer i kontakt med de som solgte ting. Begynte å selge det selv for å opprettholde en dyr vane.» Steinar (23)

For Steinar resulterte hasjrøykingen i at treningen ikke fikk samme mening som tidligere. Han kunne få dekket behovet for «intense» opplevelser gjennom rusmidlene. Steinar forteller videre om hvordan hasjrøykingen eskalerte. Kontakt med avvikende miljøer utviklet seg til at han begynte med kjøp og salg av rusmidler, for å opprettholde sitt behov. Sitatet til Steinar viser hvordan rusen kan oppleves som en ressurs fordi den gir nytelse og spenning. Det viser også hvordan det å bli avhengig av rusmidler kan utvikle seg til et «bordet fanger-problem». Med det menes det at Steinar etablerte en dyr vane som han ikke ønsket å slutte med. Studier viser at rusavhengige ofte møter på dette problemet. Det som i utgangspunktet handler om å skaffe rusmidler til eget bruk, får etter hvert økonomiske konsekvenser. Rusmisbruket akselererer, og for å skaffe nok midler til å dekke kostnadene opparbeider han seg «gjeld» til andre personer i rusmiljøet (Stene et al., 2008). For å kunne opprettholde rusmisbruket begynner han å selge narkotika selv. Han er blitt en «dealer». Dermed får han tettere bånd til

og blir en del av en subkultur og en kriminell underverden. Andre case i typologien for akselererende rusmisbrukere viser til opplevelser likt dem Steinar beskriver. De ser ingen annen utvei, og rusmidlene (og salg av stoff) blir en måte å opprettholde denne livsførselen på.

Rusmidlene kunne oppleves som en ressurs på flere måter. For Edgar var det å ruse seg forbundet med å utforske og teste grenser. Han beskriver blant annet at han, på nattklubber, ofte hadde behov for noe med 'sterkere effekt' enn hva alkoholrusen kunne tilby:

«Jeg trengte bestandig amfetaminet imens de andre (vennene mine) drakk. Og jeg tok bestandig en pille oppi drinken min. Eller svelget ned tre tabletter og tok meg en stor landing blandet med kokain. Og de gikk og kjøpte seg en «shot» (dram med brennevin). Jeg skulle bestandig toppe det.» Edgar (27)

Edgar synes å ha en oppfatning om at den intensive rusingen på festene var en måte å sprengre grensene på eller 'toppe det' som han kalte det. Gjennom å bruke sterkere stoffer, og stoffer som også regnes som illegale rusmidler, i dette tilfellet amfetaminet og kokainet blandet sammen med alkoholen, opparbeidet han seg status i vennegjengen. Edgar forteller at en av grunnene til at han ruset seg så hardt på fest, var at rusen var en utvei, en måte å døyve problemer knyttet til mobbing han opplevde som følge av vektproblemer:

«Følte meg ikke god nok. Følte meg aldri like god som de. Følte meg bestandig litt utenfor og annerledes. Jeg har bestandig sett på meg selv som annerledes for jeg var jo veldig tung og overvektig når jeg gikk på barne- og ungdomsskolen. Ble mye mobbet, og fikk jo høre mye at det var feil. At det var noe feil med meg og sånt, og de følelsene og tankene hengte jo lenge i.» Edgar (27).

Rusmidlene ble en flukt fra mobbingen i skolegården. Edgar vokste opp på en liten plass hvor flesteparten kjente hverandre og hvor det var få alternativer til å bytte skole. Han hadde dermed begrensede muligheter for å slippe unna mobbingen fra klassekameratene. Rusmisbruket kombinert med den vågale oppførselen av å innta rusmidlene i sosiale sammenhenger ble dermed en måte å vise dem at han kunne være like god som, eller til og med bedre enn, vennene:

«Men når jeg da tok noe som dempet, alt av følelser og alt og fikk tankene over på noe helt annet så gjorde jeg jo det. Det var vel den største grunnen til at jeg bestandig skulle «toppe», da.» Edgar (27)

Sitatet viser at rusmidlene også hadde en tiltrekningskraft som ikke er relatert til den euforiske nytelsen av å innta rusmidlene. Det å ruse seg bidro også til å få tankene over på noe annet, og dempet skammen Edgar kjente på som følge av at han oppfattet seg som annerledes.

Følelsene, som dem skammen skaper, kan sitte lenge i kroppen. De negative tankene og opplevelsene av å bli mobbet fulgte ham i tenårene og når han begynte å gå ut på nattklubber. Det å ruse seg ute i påsyn av vennene ble derfor en måte å fremstå på som 'tøff', som en som gikk sine egne veier og ikke var redd for å skille seg ut, og det gav han anseelse og status i sosiale sammenhenger.

5.3.2 Når bruk blir misbruk: Alkoholens mange ansikter

Den yngste, mellomste og eldste kohorten

Casebeskrivelser fra både den yngste, mellomste og eldste kohorten fremhevet at alkohol var et hovedproblem når gjaldt misbruk av rusmidler. Det er likevel forskjeller i hvordan de identifiserte sine alkoholproblemer. Virkningen av alkohol varierer fra person til person, og påvirkes av flere faktorer som personlighet, genetikk, toleranse og drikkesituasjon (Evjen et al., 2018:67). Rune, fra den yngre kohorten, trekker frem at for ham var det en kombinasjon av rusmidler hvor hasjrøyking og stordriking på fest utgjorde hovedproblemene. Sporadisk bruk av hasj og festdriking skled over i et regelmessig misbruk. Alkohol og hasjrusen gjorde at Rune ble mer løssluppen, rusen gjorde ham mindre selvkritisk, og han fikk problemer med å kontrollere sine impulser:

«Aldri holdt på med noen sånne tyngre stoffer sånn egentlig, sånn kokain og amfetamin og sånne her ting, det har aldri vært min ting. Det har vært hasjrøyking og alkohol, det er det som har vært mine utfordringer. Startet med eksperimentering og så ble det til slutt bruk og til slutt et misbruk. Veldig mye alkohol og veldig mye piller, og, ja (...) jeg hadde null impuls kontroll. Ingen tanker. Skyt først og spurte etterpå, liksom. Så det var mye atferdsproblemer i den perioden der.» Rune (28)

Rune hadde motvilje mot såkalte «tyngre stoffer» og han identifiserte seg ikke med de personene eller miljøene hvor slike rusmidler ble brukt. En av årsakene til at han holdt seg unna de tyngre narkotiske stoffene var at han hadde sett hvilken virkning slike rusmidler kunne ha på personer i hans omgangskrets:

«Masse vitner til det. Både folk som setter sprøyter og «snorter» (sniffer rusmiddel igjennom nesen). Helt forferdelig. Ødelegger livene sine. Det er folk som sitter som en gjeng og ruser

seg. Er våken i dagevis. Det er ikke noe jeg gidder å være en del av. Aldri vært noe for meg det der.» Rune (28)

Møtet med rusmiljøer som benyttet tyngre stoffer, hadde en preventiv effekt på Rune. Han ønsket ikke å bli inkludert i tyngre rusmiljøer fordi det kunne lede til stigmatisering og risiko for å bli betraktet som en 'annenrangs borger'. Frykten for å bli utsatt for stigmatisering kan henge sammen med at rusmisbrukere, som er i tyngre rusmiljøer, ofte utsettes for negativ stempling fra omgivelsene (Behrens, 2004; Lloyd, 2013). Hasjrøyking og drikking var en form for aktivitet som i Rune sine øyne fremstod som mer uskyldig. I tillegg opplevde han fremdeles å ha en form for kontroll over rusmisbruket. Det var han som styrte inntaket av rusmidler og ikke rusmisbruket som styrte ham. Terskelen for å kunne ruse seg på disse rusmidlene var også lavere. Å sette sprøyter eller sniffe rusmidler ønsket han ikke fordi han ikke ville identifisere seg som «narkotikamisbruker». Det å gå fra hasj og alkoholdrikking og over på tyngre stoffer og miljøer innebar å bryte en barriere som ville medføre tap av den kontrollen Rune følte han hadde over rusmidlene.

For flere av deltakerne tiltok og eskalerte alkoholmisbruket i ung alder. Alkohol kan være som «ringer i vannet». Det er vårt mest utbredte rusmiddel, og bruken av alkohol kan «veves inn i sosiale aktiviteter, hyggelig samvær og flørt» (Pedersen, 2015:55). Alkohol kan være et rusmiddel som gjør det utfordrende å definere hvor skillet går mellom bruk og misbruk, fordi skillelinjene på dette området er uklare og tvetydige. I tillegg preger drikkepress og behovet for gjensidig anerkjennelse våre oppfattelser av den kollektive drikkekulturen (Pedersen, 2015). Drikking er gjerne sosialt akseptert i festlige sammenhenger, men dersom man må på arbeid dagen etterpå forventes det måtehold. Rune, som ikke hadde slike forpliktelser, var kanskje mindre bekymret for hvilke konsekvenser alkoholmisbruket skapte for ham. Tore, fra den eldste kohorten, var i motsetning til de andre i denne kategorien, en etablert familiefar i fast arbeid da han begynte å miste kontrollen, og det medførte at drikkingen fikk langt større personlige konsekvenser:

«Mitt rusbilde det er jo her i byen på en måte. Så, ja, det har nå vært på den måten å gå ut på byen å drikke seg full» Tore (45)

Hovedsakelig handlet alkoholmisbruket om at han oppsøkte nattklubber og barer – steder hvor han var godt synlig – for å drikke alkohol, og det blir dermed et eksempel på hvordan bruk og misbruk av alkohol ikke har klare skillelinjer. Tore beskriver hvordan drikkemønstrer

hans etter hvert tok overhånd, og de stabile rammene i livet hans, jobben, forholdet til kollegaer, familien og venner, ble brutt ned:

Mitt problem det begynte mer i slutten av trettiårene. Så det er ikke så lenge (...) Før det så var jeg stabilt i jobb og alt det her i tjue år. Tjue år i det offentlige. Så begynte det å gå utover jobb og alt, ja. Så, tilslutt, så måtte jeg bare si opp, hadde mye på hjemmebane også for faren min var syk og alt det der, så tok jo mye vare på han. Så det ble mye, og plutselig så ble det en ventil der du bare trykker av. Så ble jo 'nei, tror heller jeg drar ut og drikker', så ble jeg værende der ute liksom (latter)». Tore (45)

Tore hadde behov for å «trykke av ventilen», som han omtalte det, og han avreagerte med å gå på byen, på barbesøk, hvor alkoholen kunne hjelpe med å redusere bekymringene. Det å benytte alkohol som et middel for å redusere stress er ikke et uvanlig fenomen (Herrington et al., 1987; Gjeldsvik, 2004; Mellingen, 2012). Alkoholen ble hans måte å håndtere en periode i livet på som til tider fremstod hektisk og kaotisk. Tore forteller at for han var det alkoholen som var problemet, og at han ikke hadde vært involvert i rusmiljøer eller benyttet illegale rusmidler. Det gjør at hans rusproblemer skiller seg fra flertallet av casebeskrivelsene i datamaterialet:

«Jeg jo aldri hatt det problemet med den type rus, da, sånn som det er her, ikke sant, med Bymisjonen. Det er jo mere den «pubgreia», det er jo mere den som er skummel for meg. Hvis jeg hadde slitt med den type ting (narkotiske stoffer), så ville jeg ikke jobbet her. For det ville blitt for nært meg, rett og slett.» Tore (43)

Tore omtalte sitt rusproblem og sin atferd som følge av alkoholmisbruket som annerledes enn dem som misbrakte tyngre stoffer og han hadde ikke kjent noen trang til å utforske illegale rusmidler.

5.4 Overgangen til en russtyrt livsførsel: Utvikling av et regelmessig misbruk

Regelmessig rusmisbruk i kohort 1: Edgar

I *Outsiders* (1963) beskriver Becker hvordan det å lære seg å nyte effektene av marihuanaen ikke er den eneste forutsetningen for å utvikle et stabilt bruksmønster. For å fortsette 'karrieren' som marihuanarøyker, og gå fra sporadisk til regelmessig bruk, må brukeren konfrontere de eksisterende verdier og normer som er førende i samfunnet (Becker, 1963:59). Den sosiale kontrollen legger føringer på aktørene gjennom regler som utvikles og håndheves. Becker omtaler de som utøver sosial kontroll som samfunnets 'moralske entreprenører'

(Becker, 1963:147–148). Ugelvik definerer sosial kontroll som: «ulike forsøk på å få folk til å oppføre seg slik man mener folk *bør* oppføre seg» (Ugelvik, 2019:14). Handlinger som det å røyke marihuana kan bli ansett som uakseptable og unyttige og dermed stemples som umoralske og avvikende. Becker fremhever hvordan den sosiale kontrollen påvirker marihuanarøykernes muligheter til å utvikle et regelmessig misbruk (Becker, 1963:60–61). Edgar forteller at han i oppveksten var opptatt av at han ikke ønsket at familien skulle få vite om omfanget av rusmisbruket, og dermed forsøke å gripe inn eller forstyrre aktiviteten:

«Jeg var bestandig flink til å lure de (familien) på den måten at jeg sa bestandig ifra, jeg gir bestandig lyd ifra meg, som gjorde at da fikk jeg lov å være i fred å ruse meg. Jeg svarer bestandig på telefonen uansett hvor på trynet jeg var.» Edgar (27)

Mobiltelefonen var i denne sammenhengen sentral. Han svarte alltid når foreldrene ringte, eller når de var bekymret for hvor han befant seg. Edgar var opptatt av å opprettholde en ytre «fasade» hvor omfanget av rusmisbruket ble avdramatisert. På denne måten ville ikke aktivitetene fremstå som bekymringsverdige. Han unnlot derfor å fortelle hele sannheten, slik at han fikk være i fred til å eksperimentere med rusen. Edgar gikk også dypere inn i hvordan telefonsamtalene med foreldrene kunne foregå:

«Jeg sa bestandig ifra at jeg drar dit, jeg drar hit. Men jeg trengte jo ikke å dra dit som jeg sa jeg dro. De trodde det, altså, det var bestandig lyd å få, hørte bestandig ifra meg. Så den bekymringen, jeg kunne si at ja, jeg kommer hjem i morgen, Og så sa jeg, da, når neste dag kom og det begynte å nærme seg kveld, så kunne jeg gi beskjed om at nei, faen jeg gadd ikke å komme hjem allikevel.» Edgar (27)

Måten Edgar fortalte «hvite løgner» på, kan relateres til det Becker fremhever om den sosiale kontrollen som omhandler hemmelighold ('secrecy'). Kontrollen utøves gjennom at brukerne er opptatt av at ikke-brukere må forhindres fra å få innblikk i aktivitetene (Becker, 1963:67). Hemmeligholdet og «fasaden» var en del av en bevisst strategi for å kunne fortsette å bruke rusmidlene:

Så, på å utnytte denne måten, så klarte jeg å lure de (familien) ganske mye. Klarte å berolige de med at det ikke var så «ille», at det gikk bra.» Edgar (27)

Edgars handlinger blir også en måte å forstå hvordan bruken av illegale rusmidler måtte foregå i det skjulte fordi han fremdeles bodde hjemme. Han var avhengig av foreldrenes støtte i form av bolig og økonomi. Under slike forhold ville det vært vanskelig å skjule et regelmessig misbruk. Becker viser til et lignende eksempel som Edgars tilfelle når han beskriver en ung

mann som, mens han fremdeles bor hjemme, forsøker å etablere et regelmessig misbruk av marihuanarøyking. Dette viser seg å være problematisk, spesielt grunnet utfordringen med å skaffe rusmidlet uten å røpe sine aktiviteter for foreldrene (Becker, 1963:68). Eksempelene viser dermed hvordan suget etter rus kan gjøre Edgar og den unge mannen i Beckers beskrivelse desperate etter løsninger. De er nødt til å finne måter hvor de kan opprettholde den rustyrte livsførselen fordi suget etter rusen har tatt kontroll over tilværelsen.

Regelmessig rusmisbruk i kohort 2: Mari

Mari forteller om hvordan forholdet til alkoholen preget livet hennes i oppveksten, som hun beskriver som en serie av stadige «omstillinger til det verre» i form av å leve med en mor som var alkoholiker, flytting og at foreldrene skilte lag. Alkoholen fikk en dominerende plass i tilværelsen fordi hennes mor hadde et behov for å ha henne som «drikkekamerat»:

«Jeg begynte å ruse meg så tidlig. Så jeg var rundt elleve når jeg begynte å ruse meg, så jeg har liksom ikke så mye hukommelse ifra den mindre tiden. Men jeg husker jo det at moren min var alkoholiker, så jeg husker ikke så mye positivt, men jeg husker veldig mye negativt. Jeg har flyttet rundt. Så det var litt sånn, den største omstillingen til det verre, det var jo når foreldrene mine gikk fra hverandre og jeg og mora mi flyttet og hun plutselig trengte selskap.»

Mari (36)

Mari sin opplevelse hvor rusmidlene ble tilbudt henne fra den nærmeste familien, minner om Alex sin opplevelse. Forskjellen var at Mari ikke ble tilbudt narkotiske stoffer, men likevel fikk drikkingen sammen med moren store konsekvenser for henne. Sitatet viser at for enkelte deltakere, som Mari og Alex, så kan dem som står nærmest, som foreldrene, bidra til at både tilgang og inntak av rusmidler øker:

«Det var moren min som trengte noen å drikke sammen med (...) Og så bare eskalerte det. Og når man begynte å drikke sammen med vennene sine og sånne her ting, så eskalerte det bare enda mer.» Mari (36)

Da Mari ble eldre og begynte å gå på fester og drikke med venner, tok hun de usunne vanene med seg. Drikkekulturen som ble etablert sammen med moren, ble dermed overført til andre sosiale omgivelser. I likhet med noen av de andre casebeskrivelsene begynte også Mari med kjøp og salg av narkotiske stoffer. Hennes historie viser, i likhet med flere av de andre, at det å selge rusmidler skjer fordi deltakerne har behov for økonomisk finansiering til å opprettholde rusmisbruket. Rollen som 'narkotikalangere' blir dermed et fellestrekk som går på tvers av kohortene. Det å begynne å selge stoff påvirkes dermed mindre av faktorer som

alder og periode og mer av rusens tiltrekningskraft. Det å bli narkotikalanger fikk sosiale følger for Mari og medførte at relasjonene til dem rundt henne endret karakter:

«Jeg har ingen gamle venner. De fleste vennene jeg hadde i rusperioden, de var bare kunder, jeg drev og solgte og da, når jeg sluttet å selge, så var ikke de der lenger.» Mari (36)

Mari forteller at etter hvert som hun kom inn i en livsførsel styrt av rusmisbruk, var en av følgene at hun ikke hadde det hun omtalte som «vanlige» venner. Det kan tenkes at ved å omtale andre i rusmiljøet som sine 'kunder' unngikk hun å utvikle tette eller nære bånd. Måten Mari omtaler andre i miljøet på, er et mønster som gjenfinnes i 'totale' rusmiljøer (Gjernes, 2007) hvor gjengyrsomhet, rusmisbruk og kriminalitet kan være en del av hverdagen. Mari, som hadde vært i rusmiljøer over tid og lært seg spillereglene, kan dermed ha utviklet en skepsis overfor andre. I tøffe rusmiljøer hvor det kan være vanskelig å skille 'venner' fra 'fiender', kan rusmisbrukere ofte være mistenksomme, både mot personer innad i rusmiljøet og utad mot utenforstående og myndighetsautoriteter (Hanlon et al., 1990; Miethe & McCorkle, 1997). Det å unngå for tette bånd ble dermed Mari sin måte å sosialisere på. Dette vises i sitatet ovenfor, hvor interaksjonene i rusmiljøet for henne først og fremst handlet om overfladiske bekjentskaper.

Flere av casene i datamateriale har lignende beskrivelser av hvordan det var å leve med en tilværelse styrt av rusmisbruk. Steinar og Ada, fra den yngste og mellomste kohorten, skildret begge et distansert forhold til sine omgivelser. Når de beskriver rusmiljøene og de sosiale forbindelsene, bruker de ord som 'mistenksomhet', 'skepsis', 'svik' og 'fiender'. De er begge i typologien 'akselererende rusmisbrukere', og deres beskrivelser av miljøet og hvordan de sosiale relasjonene var underordnet det å opprettholde rusmisbruket, er eksempler på at rusmisbruk hadde første prioritet. Dermed er det et trekk for deltakerne i den akselererende typologien at rusmisbruket, og suget etter rusmidler, kontrollerte hvordan interaksjonen med andre foregikk. Mari forteller at når den russtyrte livsførselen tok kontroll over livet hennes, så medførte dette også at hun mistet kontakten med familien:

«Jeg har en søster som jeg har kontakt med nå (...) Vi hadde ikke det (kontakt) når jeg ruset meg, men vi har det nå.» Mari (36)

Rusmisbruket fikk henne til å trekkes seg unna sosiale aktiviteter med dem som hun oppfattet for å være 'utenfor' rusmiljøet. Hun forteller også at det at hun trakk seg unna familien gjorde at hun kjente på ensomhet, men det stoppet henne ikke fra å fortsette med en russtyrt

tilværelse fordi hun, i denne perioden av livet, ønsket å fortsette rusmisbruket uforstyrret og uhindret.

Regelmessig rusmisbruk i kohort 3: Tore

Tore, fra den eldre kohorten, fremhever at drikkemønstret hans gav ham problemer i form av å havne i et «dårlig hjul». Alkoholens tiltrekningskraft handlet for Tore om å kunne være ute på pub kvelden igjennom for å drikke. Å drikke på bar, omgitt av andre mennesker, gav han den stemningen og atmosfæren han hadde behov for når han drakk. Det å være på bar ble en del av «komfortsonen». Ute på byen var det mulig for ham å distansere seg fra familiære forpliktelser, og drikkingen tok bekymringer vekk fra jobben:

«Det er en sånn komfortsone for min del, slapper av, få den «flukten». Altså jeg har sett det som en flukt. For jeg har sprunget litt ifra forpliktelser og ansvar før og at jeg har gjort det på den måten der, jeg har ikke sagt ifra en gang. «Går det bra med Tore?» Sant? (latter) Merkelig den måten jeg har gjort det på. Man sitter i en boble, på puben, sitter der og, og tiden står stille, du bryr deg ikke så mye om hva som skjer på utsiden. Ringer telefonen, så tar du han ikke. Er bare å slå av. Gir faen. Det er lett å gjøre altså.» Tore (45)

Barbesøkene ble et «fristed», en slags «sosial boble». Det var et sted hvor Tore glemte tiden og han kunne hengi seg til en aktivitet som gav ham personlig utbytte, i form av rusfølelsen, og et sosialt utbytte, i form av å kunne 'skravle' om alt og ingenting. Ansvar og forpliktelser var noe som tynget hverdagen til Tore, og han kjente et stort behov for å 'avregere'.

Drikkemønstret til Tore gjorde det uaktuelt å sitte hjemme, drikkingen var en sosial aktivitet og den skulle gjøres ute på byen sammen med andre:

«Jeg kjøper ikke øl til vanlig. Å ha øl i kjøleskapet det skjer jo ikke. Så alt det jeg drikker var jo ute på byen. Og da blir det dyrt (...) Det er litt den måten jeg har drukket på, litt i perioder. Så får du nå lønn og så gir du faen i noen uker, så må du begynne på nytt igjen. For jeg lånte aldri penger til å forbruke, ikke sant. Kan ikke låne penger til å sitte på byen, du er jo nummer én mann til å bli tatt (gjenkjent) (...) Så blir du jo lett å finne da, du sitter jo inne på den puben (latter).» Tore (45)

De personlige økonomiske kostnadene kom som en konsekvens av den økte drikkingen. Det at Tore hadde fast inntekt og var i en stabil jobb i det offentlige, hjalp lite når månedslønnen ble brukt opp i et hurtig tempo. Det at Tore var nølende når det kom til å kontakte venner og kjente angående å låne penger som skulle brukes på pubbesøk, viser at han selv var klar over at denne aktiviteten ikke var 'normal'. Det kan tenkes at motviljen mot å spørre om å låne

penger har sammenheng med at personer i hans omgangskrets ville reagere negativt på hyppigheten av barbesøkene dersom de visste hva pengene skulle brukes til. De kunne oppfatte det å låne penger til alkohol som en form for avvikende oppførsel. Han beskriver også hvordan kroppen fikk en fysisk reaksjon på drikkingen. 'Bakrusen' som fulgte av den eksessive drikkingen var noe Tore ville bli kvitt og det å 'reparere' med mer alkohol ble en løsning:

«Den der «bakfylla», jeg ble så jævlig dårlig at jeg fikk ikke noen mulighet til å (...) bare, «nei, jeg må reparere», få det vekk med en gang, «quick fix», det er fort gjort. Samtidig som du vet at du blir dårligere. Og da er du kanskje blakk.» Tore (45)

På engelsk er dette fenomenet (å 'reparere' bakrusen) kjent som «hair of the dog that bit you» og er et uttrykk forbundet med folketro. Metoden tok utgangspunkt i at rabies kunne motvirkes av å legge hår fra hunden som bet i såret i den tro at det ville hjelpe. I forskningen er det lite som tyder på at bakrus kan behandles (eller 'repareres') med mer alkohol. Blant annet fordi det fremdeles debatteres hva bakrusen skyldes. En forklaring er at bakrus skyldes flere ulike mekanismer som utløses av alkoholen (Verster, 2009). Å reparere med alkohol handlet for Tore sin del om å finne kortsiktige løsninger som kunne gi resultater, noe han var overbevist om at alkoholen kunne hjelpe med. Mangelen på selvdisciplin når han var ute og drakk var også en faktor som skapte rusproblemer:

«Dra nå å ta deg en øl og så går du hjem etter det. Det er jo ikke meg, det (latter). Det er sånn: En øl? Da tar flyet av og jeg gir meg ikke før bensinen på flyet går ut og flyet styrter. Den der biten der (...) det var ikke mye selvdisciplin der, altså. Man bryr seg ikke, rett og slett. Likegyldig til ting rundt.» Tore (45)

Håndteringen av drikkesituasjonen og den manglende selvdisciplinen beskrives som «et fly går tomt for drivstoff og styrter». Han klarte ikke å stoppe å drikke, og han ble likegyldig overfor konsekvensene det kunne føre til. Det er vist at dersom en drikker mye over tid utvikler kroppen en høyere toleranseevne. Dette betyr at man må drikke mer for å oppleve den samme rusen som tidligere, noe som kan lede til avhengighet (Evjen et al., 2018:68). I Tore sitt tilfelle kunne de hyppige barbesøkene ført til at han økte toleransen. Koblet med mangelen på selvdisciplin var dette faktorer som bidro til at alkoholdrikkingen etter hvert utviklet seg til et rusproblem. Når Tore drakk mye, forandret han sin væremåte overfor de sosiale relasjonene rundt seg:

«Det er litt sånn «Doktor Jekyll & Mr. Hyde»-type. Du bryr deg ikke. Folk kan også se på meg at når jeg drikker, at jeg forandrer meg lite granne. At personligheten skrur om litte granne. Det er jo rart. Hvordan man gjør det. Synes det er merkelig selv. Jeg føler det selv, med en gang, endringer.» Tore (45)

Beruselsen gjorde Tore til det han selv omtalte som en «Dr. Jekyll & Mr. Hyde-type». Begrepet er hentet fra romanen med samme navn, skrevet av Robert Louis Stevenson.⁵³ Uttrykket brukes i litteratur som omhandler schizofreni, personlighetsforstyrrelser og det å leve parallelle liv (Straussner et al., 1979; Reed Jr, 2006). Barbesøkene på nattestid gjorde at Tore også levde et parallelt liv, hvor han på den ene siden skulle være en ansvarlig familiefar i full jobb, men på den andre siden, når beruselsen tok overhånd, ble han en ‘Mr. Hyde-skikkelse’ som var oppsøkende og snakket usammenhengende:

«Det er litt sånn, jeg går litt på de samme pubene, på en måte, hvordan de ser meg. For jeg står jo bare og henger i den bardisken og prater jo «møkk» (latter). Og står der time ut og time inn.» Tore (45)

Sitatet viser hvordan drikkemønstret til Tore kunne fremstå for andre personer som han kom i kontakt med i baren. I løpet av kvelden ble han slørete i blikket og pratet usammenhengende «fyllprat». Drikkingen på kveldene var ikke sosialt akseptert, noe som fikk konsekvenser:

«Du klarer ikke stoppe selv om du vet du skal på jobb på mandagen. Så det å ringe jobben på mandagsmorgen og si du er syk, når du egentlig bare er dritings (latter). Det er ikke noe særlig. Det er pinlig. For jeg var aldri borte ifra jobben. Jeg hadde ikke hatt fravær på over tjuv år. Og plutselig så fikk jeg masse fravær. Folk begynner å spørre, hva i faen er det for noe? Og selvfølgelig jeg har jo blitt sett på byen. Jeg går på byen, jeg er lett synlig, folk bare «okey, akkurat». Tore (45)

Sitatet viser hvordan personer i hans sosiale nettverk begynte å stille konfronterende spørsmål om atferden. Han kjente seg skamfull over situasjonen med drikkingen og opplevde det som pinlig å måtte svare for seg. Han ønsket ikke å fremstå som mislykket, men samtidig var det krevende å opprettholde fasaden og det ‘stabile ytre’ som var nødvendig for å unngå kritiske blikk. En av grunnene til at Tore ble plassert i den kontrollerte rusmisbruker-typologien er at han hadde en form for kontroll over alkoholen og drikkingen. I hans øyne var byturene ‘uskyldig moro’, og drikkingen hans var ikke til ‘skade’ for andre. Han ruset seg heller ikke

⁵³ Romanens engelske titteloversettelse er *The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde* og ble utgitt for første gang i 1886. I Norge ble boken utgitt for første gang i 1927 på Gyldendal Norsk Forlag.

på noe annet enn alkoholen, og han kom seg på arbeid. Likevel viser beskrivelsene hvordan pubbesøkene ble lagt merke til. Når han drakk endret han sin oppførsel, og over tid ble atferden lagt merke til. Han innså heller ikke hvordan drikkingen og det 'dårlige hjulet' han hadde kommet inn i, ble oppfattet av omgivelsene. Det var først når konsekvensene tårnet seg opp på andre livsarenaer, og han ble tatt i løgner av arbeidsgiveren, at han skjønnte hvor alvorlig rusproblemet hadde blitt.

5.5 Erfaringer fra en russtyrt tilværelse : Galskap eller nyttig lærdom?

Kjetil

I den frivillige behandlingssektoren brukes begrepet 'erfaringskunnskap' om personer som bruker den kompetansen de har opparbeidet seg gjennom et langt liv med rus, til å hjelpe andre ut av en russtyrt livsførsel (Gjernes, 2005; Skatvedt & Edland-Gryt, 2012; Biong et al., 2012). I flere av casebeskrivelsene fremkommer det hvordan deltakerne reflekterer over at rusmisbruket har gitt dem en form for kunnskap og erfaringer som de nå kan benytte seg av for å hjelpe andre. I både den mellomste og eldste kohorten var det flere deltakere som løftet frem betydningen av å bruke de rusrelaterte erfaringene sine til noe. Forstått i en 'omsorgskontekst' skilte særlig én av casebeskrivelsen fra den eldste kohorten seg ut:

«Jeg har jo ødelagt hele mitt voksne liv (latter). Hvis jeg kan bruke det til noe nyttig, så er det ikke helt bortkastet. Du skjønner hva jeg mener. Ja, jeg ser jo på mitt eget liv (...) den galskapen det har gjort, og nå som jeg er rusfri, å begynne å tenke på alt det man har vært med på og hvordan liv man har levd, med kriminalitet og alle de tingene der.»

Kjetil (54)

Kjetil var, sammen med Sverre, den av deltakerne som hadde desidert lengst erfaring med rusmidler og rusmiljøer. Han forteller at det var 'mye galskap', men etter å ha kommet inn i sosiale rehabiliteringstiltak begynte han å reflektere over at kunnskapen hans, selv om den var forbundet med noe 'negativt', kunne brukes til å hjelpe andre i samme situasjon. Dette er forståelig, at dersom man deler kunnskap om vold, salg av narkotika, langing, ran og andre former for kriminalitet, så kan det svekke ens sosiale posisjon på arenaer hvor denne kunnskapen ikke er ansett som 'sømmelig', eller er sosialt akseptabelt. Refleksjonene til Kjetil viser likevel hvordan han vurderer at det han har tilegnet seg av lærdom gjennom et langt liv i rusmiljøene, også kan ha en verdi på andre areaer. Kjetil har erfart rusens skyggesider. I de tunge periodene har han ikke vurdert at det han lært om rusen kan brukes til noe, fordi han har tenkt på seg selv og ikke på andre:

«Det, liksom, har vært hele fokuset i livet mitt. Det er jo galskap, ikke sant. Og nå når jeg ser den galskapen så, og hvor ille det egentlig er og hvor livet bærer hen, da kjenner jeg virkelig at jeg får lyst til å advare andre eller få hjelpe folk der jeg kan. Jeg føler at jeg er såpass opppegående, ja, at jeg har de egenskapene som skal til, da, for å få folk til å høre på meg. Har liksom drevet på med rus i førti år, ja.» Kjetil (54)

Møtet med behandlingsopplegg- og rehabiliteringstiltak har gjort at Kjetil har kjent på motivasjon og mestring. Gjennom å motta omsorg og støtte til å endre sin livsførsel har han begynt å fokusere på at rusavhengigheten er skadelig, både for seg selv og for omgivelsene som berøres. Det at han nå vil 'advare andre' viser at han vil bruke sine livserfaringer på en positiv måte. I rehabiliteringstiltakene, som gatefotballen og i selvhjelpsgruppene, har han funnet den nødvendige motivasjonen for å kunne ta tak i sine egne problemer. I et kontekstuell livsløpsperspektiv (Elder Jr et al., 2003) kommer lærdommen fra rusmiljøet dermed til 'nytte' mange år senere. Det vises gjennom hvordan erfaringene som han har tilegnet seg i et rusmiljø, forstått i en temporal kontekst, kan få nye betydninger når de senere inngår i andre kontekster og på andre livsarenaer, som i de sosiale rehabiliteringstiltakene.

I rehabiliteringstiltakene vektlegges 'brukererfaringene' og den kompetansen som de rusavhengige selv har opparbeidet seg. Brukertilnærming bærer dermed frukter fordi den gjør at Kjetil ikke anser seg selv som stigmatisert eller uten verdi. Med sin omsorg for andre kan han utgjøre en viktig forskjell i rehabiliteringsfellesskapene han inngår i.

5.5.1 Avbrekk og avbrudd: Rusfrie perioder i deltakernes liv

Den mellomste og eldste kohorten: Ada og Kjetil

Et poeng i analysen var å finne hvilke perioder rusen *ikke* var like fremtredende. Varigheten på de rusfrie periodene kunne være fra noen måneder til flere år. De rusfrie periodene må likevel ikke forstås som noe «endelige» avbrudd fra rusen, og deltakerne som hadde perioder hvor de ikke ruset seg, opplevde ofte tilbakefall. I den yngste kohorten var det færre som fortalte om slike «rusfrie» perioder i livet. Deltakerne fra den mellomste og eldre kohorten som hadde levd lenger og opparbeidet seg mer 'erfaring' med rusmidler, hadde i større grad enn de fra den yngre kohorten fått tid til å oppleve perioder uten rusmisbruk. Jeg har valgt å fremheve erfaringene hos Ada, fra den mellomste kohorten, og Kjetil, fra den eldste kohorten, som eksempler på rusfrie perioder, og hvilken betydning de selv tiller det å ha slike perioder i livet.

Kjetil forteller at han fikk seg jobb som matros om bord på en båt. Dette ble en pause fra rusen. «Pusterommet» skapte «optimisme»:

«Fikk tilbud om en jobb om bord på båt. Så jeg reiste opp hit, det var sommerjobb, da, og reiste opp her og jobbet og jobbet og jobbet. Bare var om bord, tjente penger, for jeg hadde mye gjeld som jeg skulle betale ned. Så fikk jeg etter hvert som den høsten kom, så var de så fornøyde med meg at jeg fikk fast stilling der. Og da begynte jeg å få liksom sånn fri, to uker på og to uker av (...) Fikk meg leilighet (...)» Kjetil (54)

Jobben ga Kjetil han en strukturert hverdag. Han hadde selv vokst opp i kystnære strøk og, jobbet på fiskebåter. Livet på sjøen var ikke uvant for ham, og ombord på båten lærte han seg arbeidsoppgavene raskt, noe som ble lagt merke til av arbeidsgiveren. Jobben utviklet seg til en fast stilling takket være innsatsen han la ned, den gav ham arbeidserfaring, fast inntekt og han skaffet seg egen leilighet. Fremtiden så lys ut, men den rusfrie perioden ble avløst av en ny periode hvor rusen tok overhånd:

«Så begynte jeg å ruse meg når jeg var hjemme, liksom. Og, bare sånn litt, og, begynte å leke med rusen igjen. Og da traff jeg en jente som også drev og ruset seg. Ble stupforelsket i henne og det gjorde jo til at rusbruket mitt eskalerte noe voldsomt når jeg traff henne. Fordi at, ja, jeg sa til henne at jeg hadde lyst, at vi skulle bli rusfrie. Ja, hun ville bli rusfri men «ikke nå», liksom (latter). Så var vi i lag i fem år helt til hun nesten døde på grunn av at hun fikk en alvorlig sykdom (...) Da hadde jeg også fått sparken fra den jobben» Kjetil (54)

Sitatet viser at Kjetil kjente på en form for deltakerpress. Relasjonen til kjæresten var også et viktig holdepunkt i livet hans. Rusmisbruket endte med å koste han jobben, og forholdet til kjæresten fikk en dramatisk slutt. Forbedringene i levekår under den rusfrie perioden, gjennom den nye jobben og det at han hadde skaffet sin egen leilighet, var ikke nok til å forhindre at han falt tilbake til den russtyrte livsførselen.

Ada fortalte hvordan det å oppleve at hennes levemåte gradvis forverret seg, påvirket hennes syn på rusmisbruket. Hun forteller at soning i fengsel ble et 'pusterom'. Borte fra de kriminelle miljøene fikk hun tid til å reflektere over sin egen situasjon:

«Ja, nei jeg har jo som sagt sønnen min, da. Og han ble jo bare eldre og eldre og ja (...). Og familien og sånt og det gjorde jo også mye. Og så har jeg vært mye ut og inn av fengsel. Så, ikke sant, for hver gang jeg har gått inn i fengsel så har jeg følt meg veldig lettet, for jeg har følt meg veldig sliten.» Ada (35)

Ada forteller at det å bli eldre og det å se sin sønn bli eldre fikk positiv betydning for at hun ville endre på den tilværelsen hun hadde utenfor fengslet. Her ser vi et eksempel på hvordan kjønn og rus kan få betydning for endring. For kvinner med rusproblemer kan morsrollen og det å få barn få betydning for å ville forlate den russtyrte eller kriminelle livsførselen (Fridell, 2002; Ravndal, 2008; Mellingen, 2012). Studier som har sett på forskjeller mellom hvorfor kvinner og menn vil bli rusfrie, viser at kvinner, i større grad enn menn med rusproblemer, oppgir at hensynet til barnet, og det å ha en omsorgsrolle i barnets liv, kan være en motivasjon til å oppsøke rehabiliteringstiltak (Baker & Carson, 1999; Radcliffe, 2011; Yule et al., 2015). Morsrollen er en sentral faktor for at Ada ønsker å gjøre endringer, noe som også kan gjenfinnes i casebeskrivelsen til de andre kvinnelige deltakerne i dette prosjektet. Samtidig er det verdt å nevne at 'farsrollen' ikke ble tillag særlig vekt for at de mannlige deltakerne ville komme seg ut av en russtyrt livsførsel. Historiene til mennene som var fedre i både den yngste, mellomste og eldste kohorten, viser at det var andre forhold ved rusmisbruket og deres livsførsel som gjorde at de ønsket å bli rusfrie. De rusfrie periodene til de av deltakerne som var fedre var heller ikke kjennetegnet av at det var hensynet til barna som holdt dem unna rusmidlene.

Ada beskriver soningen som en lettelse fordi den kunne gi henne en pause fra et ellers turbulent liv. Likevel viser historien til Ada at det å ha perioder borte ifra rusmisbruket i seg selv ikke var nok til å gjøre endringer:

«Men for hver gang så har jeg fått et snev av et perspektiv over, men så har jeg gått ut igjen (av fengselet) og ruset meg. Men jeg har bestandig beholdt det der perspektivet. Så det har bygd på seg, men det har vært en kjempelang prosess, da.» Ada (35)

Ved hvert nytt fengselsopphold tenkte hun at hun skulle få orden på livet sitt. Rusmisbruket og det å være en del av et kriminelt miljø var ikke en del av hennes langsiktige plan for hvilken retning livet skulle ta fremover. Kombinert med at hun ønsket å ta tilbake omsorgsretten for sønnen sin, fikk hun motivasjon til å søke en alternativ livsførsel. For Ada ble fengselsoppholdet verdifullt, fordi det var en måte å komme ut av den destruktive «boblen» hun befant seg inne i når hun var i rusmiljøet. Litteraturen som omhandler det å modnes ut av et liv som rusavhengig peker på at en faktor som får betydning er selvransakelsesprosessen som gjøres av den enkelte (Prins, 1995). Det er erkjennelsesprosesser som bærer tanken på at tiden kan være inne for å slutte. Det at Ada utviklet et 'nytt perspektiv' på tilværelsen gav henne avstand til misbruket. Hun kjente også på det å bli eldre og at hun begynte å bli 'for gammel' for tilværelsen som superkriminell.

Erfaringene til Ada og Kjetil viser at rusfrie perioder kunne bestå av både frivillige (jobb om bord på båt) eller mindre frivillige opphold (soning i fengsel). Et kjennetegn ved flere av beskrivelsene er at deltakerne forbinder rusfrie perioder med å oppleves av å ha «kontroll» over rusmisbruket. Å ha noe å gå til bidro til at de i perioder kjente seg som ‘vanlige’ folk. Historien til Kjetil viser at det ikke skal mye til før han «havnet utpå» igjen og fikk et tilbakefall. De rusfrie periodene kan likevel gi en personlig gevinst for deltakerne, hvor Ada for hvert fengselsopphold fikk ‘beholdt perspektivet’ sitt om at hun skulle klare å komme seg ut av rusmisbruket.

5.6 Avsluttende diskusjon

Kohort-inndelingen i dette kapitlet har gjort det mulig å forankre deltakernes fortolkninger av sine liv og sine erfaringer til tid og sted og knytte deres rusrelaterte opplevelser til alder og periode. Denne fremgangsmåten står sentralt i livsløpsperspektivet. Intensjonen med kohortinndeling var å undersøke spørsmålet som ble presentert innledningsvis: *På hvilken måte har prosessen frem mot rusmisbruk påvirket deltakernes livsløpsprosesser?*

Faktorer som har vært sentrale i dette kapitlet, er hvordan deltakerne ble sosialisert inn i rusmiljøene, hvilken tiltrekningskraft rusmidlene hadde på dem, hvordan de kunne opprettholde og eskalere sitt rusmisbruk og hvilke konsekvenser rusmisbruket fikk. Gjennomgangen av datamaterialet viser at for flertallet av deltakerne i den yngste kohorten startet rusmisbruket i forholdsvis ung alder mens de gikk på ungdomsskolen. Oppveksten var preget av eksperimentering og søken etter spenning. Casebeskrivelsen til Steinar viser eksempelvis hvordan røykingen av hasj erstattet behovet han hadde for å ta seg fysisk ut gjennom trening.

De fikk tilgang til rusmidlene gjennom sosiale sammenhenger, av klassekamerater og venner, og i noen tilfeller også fra foreldrene. De kom inn i rusmiljøer og observerte eldre kamerater, og de lærte seg hvordan de skulle røyke hasj og drikke alkohol. Rusmidlene ble ofte inntatt på private hjemmefester eller på steder hvor det ikke var voksenpersoner til stede. Rusmisbruket og det å komme inn i rusmiljøer ble for noen av deltakerne en livsførsel som representerte et alternativ til et ‘vanlig’ liv. Det å være i rusmiljøer var spennende, og det gav dem status og respekt i venneflokken, blant annet vist gjennom det Edgar tolket som ‘risikoatferd’. For tre av casebeskrivelsene som ble plassert i den eksperimenterende rusmisbruker-typologien, handlet det om å sosialiseres inn i en livsførsel som var ‘på skråplanet’ kjennetegnet av ‘ulovligheter’ og rebelsk oppførsel. Med unntak av familien til Alex, hvor foreldrene selv var

rusmisbrukere, reagerte familiene i de tre casebeskrivelsene med bekymring over atferden, noe som gjorde at for å opprettholde et regelmessig bruk måtte inntaket foregå i det skjulte.

Steinar, som jeg i typologien har kategorisert som akselererende rusmisbruker, var preget av rastløshet i ungdomstiden. Han søkte derfor etter nye sosiale forbindelser og holdepunkter i rusmiljøene. Til forskjell fra de andre i den yngste kohorten vokste Steinar opp i en stor by og i en bydel preget av kriminalitet. Dette kan være en av årsakene til at han raskere skled over i tyngre rusmiljøer og begynte å ruse seg på tyngre narkotiske stoffer. Sosialiseringen inn i rusmiljøene viser også at for alle casebeskrivelsene i kohort 1 var røykingen av hasj et 'inngangsport-stoff' til rusmiljøene. En forskjell fra kohort 1 og de andre kohortene er at det i mindre grad vises til rusfrie perioder i livet. Det kan ha sammenheng med at dette var de yngste deltakerne som dermed også hadde kortest erfaring som rusmisbrukere og færre rehabiliteringsforsøk bak seg.

Rusens tiltrekningskraft på deltakerne i den mellomste kohorten handler, i likhet med den yngste kohorten, om eksperimentering og etter hvert utprøving av tyngre stoffer. Mari skiller seg ut fordi det primært var alkohol og det å være morens 'drikkekamerat' som ledet henne over i rusmisbruk. Hennes prosess frem mot rusmisbruket kan dermed minne om Alex, hvor det var foreldrene som stod for tilgangen til rusmidlene i oppveksten. I analysene av casene fra kohort 2 har jeg særlig vektlagt de to kvinnene sine livshistorier. En av grunnene var muligheten til å sammenligne deres rusrelaterte historier og rusmisbruket med de mannlige deltakernes beskrivelser. Livshistoriene til Mari og Ada viser hvordan kjønn og rus kan få betydning for rusfrie perioder i livet. Blant annet er omsorgsrollen, og opplevelsen av å være mødre, viktig for å ville endre på den russtyrte tilværelsen. Dette er noe som kjennetegner de kvinnelige deltakerne og var ikke relatert til kohort. De mannlige deltakerne, i alle kohortene, tilla eksempelvis ikke farsrollen noen sentral betydning for at de ville oppsøke rehabilitering.

Casebeskrivelsene viser at flere av deltakerne i den mellomste kohorten kom inn i kriminelle nettverk. Ada forteller at for henne var det å kjenne på tilhørighet og støtte en av grunnene til at hun oppsøkte rusmiljøene. Typologiene viser hvordan rusmisbruket også handler om hvilke typer rusmiljøer deltakerne havner i. I den mellomste kohorten kom deltakerne inn i hardere miljøer enn flere av de som er plassert i kohort 1 (med unntak av Steinar). I tyngre miljøer kan omsetting av narkotiske stoffer og det å opparbeide seg gjeld i rusmiljøet være faktorer som gjorde at noen av deltakerne utviklet en kriminell karriere. Det er vist at vennennettverk og økonomiske bindinger, i form av å opprettholde eget bruk gjennom kjøp og salg av narkotika, ofte kjennetegner hvordan rusmisbrukere blir tettere knyttet til rusmiljøet. Vold, konflikter og

frykt for gjengjeldelse kan også bidra til å gjøre den russtyrte tilværelsen både traumatisk og utfordrende i dagliglivet (Blumer, 1967; Hanlon et al., 1990; Chen & Kandel, 1995; Boys et al., 2001; Lloyd, 2013). Det er eksempler på kriminelle karriere i alle de tre kohortene, noe som kan tyde på at alder og historisk kontekst, for disse deltakerne, hadde mindre betydning for at de kriminelle løpebanene utviklet seg.

I den eldste kohorten var det sprikende hvordan prosessen frem mot rusmisbruk ble opplevd. Kjetil og Sverre hadde forholdsvis like innganger, hvor de begynte å eksperimentere med rusmidler i ung alder, og etter hvert begynte de også å selge narkotiske stoffer. Sverre fremhever hvordan han, på bakgrunn av opplysninger han fikk på et folkemøte, begynte å planlegge en karriere med kjøp og salg av narkotika. Historien til Sverre viser også hvordan omsorgssvikt, frykt og mishandling førte til at han tidlig planla en kriminell karriere. Tore er et eksempel på hvordan alkohol kunne utvikle seg til et rusmisbruk i voksen alder. Tore sin historie illustrerer hvordan det å utvikle rusproblemer i voksen alder kan føre til andre konflikter enn hva deltakerne i de andre kohortene opplevde. Det viser også at det er forskjeller på det å misbruke illegale og legale rusmidler. Det å ruse seg på et legalt rusmiddel kan få konsekvenser dersom drikkemønstret eskalerer og kommer ut av kontroll. Casebeskrivelsen til Tore blir dermed et eksempel på hvordan overdreven bruk av legale rusmidler over tid fikk store konsekvenser for hans livssituasjon.

5.6.1 Å benytte kohortinndeling og typologier

Kohortinndelingen har vært sentral for å kunne sammenligne de forskjellige casebeskrivelsene. Kohortinndelingen har også gjort det mulig å gjøre komparasjoner av hvordan deltakerne hadde like innganger, men ofte ulike utganger når det gjaldt hvordan rusmisbruket utviklet seg og hvilke konsekvenser rusmisbruket fikk, både sosialt og personlig. Det at rusmisbruket utviklet seg på forskjellige måter, er vist gjennom de tre typologiene jeg utformet. Denne kategoriseringen gjorde det å undersøke forskjeller i rusmidlenes tiltrekningskraft og hvordan noen av deltakerne falt lenger ut på skråplanet enn andre. Blant annet vises dette i forskjellene mellom de av deltakerne som jeg i typologien kategoriserte som enten akselererende eller eksperimenterende rusmisbrukere. Casebeskrivelsene som i typologien ble kategorisert som akselererende rusmisbrukere, fremhever blant annet en raskere overgang til tyngre rusmidler og overgang til kriminelle karrierer. Det at rusmisbruket for noen av deltakerne startet med eksperimentering, er også et mønster som kan gjenfinnes blant unge som utforsker rusmidler og oppsøker rusmiljøer (Vedøy & Skretting, 1968; Arner

et al., 1980; Kleiman, 2007). Kohortene har gjort det mulig å vise hvilke likheter og forskjeller som er i datamaterialet, både når det gjelder deltakernes barndomsberetninger, sosialiseringen inn i de forskjellige rusmiljøene, i tillegg til hvilke konsekvenser rusmisbruket fikk for deltakernes livsførsel.

Kapittel 6. Vendepunkt og overganger i livsløpet: Deltakernes møter med hjelpeapparatet og nye holdepunkter i hverdagen

6.1 Innledning

Dette kapitlet tar utgangspunkt i deltakernes livssituasjon og konteksten for deres tilværelse. Det undersøkes på hvilke måte begivenheter i livet førte til prosesser som motiverer deltakerne til å ville legge om sin livsførsel og hvordan begivenhetene kunne utgjøre vendepunkter i tilværelsen. Studier av personer med rusproblemer viser at vendepunkter kan være av avgjørende betydning for å bryte med en levemåte styrt av rusmisbruk (Wheaton & Gotlib, 1997). Noen opplever også flere vendepunkter i løpet av livet, det kan være vendepunkter som gir håp om at det finnes noe bedre, og at det er mulig å leve et rusfritt liv (Fugletveit & Tonholm, 2010; Brodahl & Pettersen, 2018). I datamaterialet beskriver noen av deltakerne konkrete vendepunkter som inntraff på et bestemt tidspunkt i livet, andre opplevde vendepunkt mer som «vendeprosesser», hvor en serie av hendelser førte til at de ville oppsøke rehabilitering og komme seg ut av rusmisbruket. Med vendeprosesser menes forandringer som fremstod gradvise og dermed ikke var umiddelbart merkbare for deltakerne.

Med vendepunkt som utgangspunkt for å analysere endringer i deltakernes livsførsel spør jeg: *Hvilke hendelser eller faser har ført til ønske om endringer og således blitt vendepunkter i livsløpet?*

6.2 Kunnskapsgjennomgang av vendepunkt

Innenfor et kontekstuell livsløpsperspektiv har bruken av vendepunkt vært en måte å identifisere et tidsrom eller punkter i livet som signifikant innvirker på, og har betydning for, personers videre livsløp (Elder, 1985; Elder Jr et al., 2003). Elder fremhever hvordan livsløpsperspektivet kan bidra til bevissthet om sammenhold mellom tidlige og senere hendelser i livsløpet og hvordan disse er forbundet med hverandre, eksempelvis i forholdet mellom ungdomstid/ å være ung voksen og høy alder (Elder, 1985:35). Likeledes kan rusrelaterte erfaringer deltakerne gjør seg tidlig i livsløpet, få betydning for deres motivasjon til å komme seg ut av rusmisbruket på et senere tidspunkt. Livsløpsperspektivet viser dermed hvordan vendepunkter kan bidra til at nye baner i livet oppstår. Elder skriver:

Some events are important turning points in life – they redirect paths. The lifetime effects of ordinary events and turning points cannot be appraised without taking into

account four sets of variables: (1) the nature of the event or transition, its severity, duration, and so on; (2) the resources, beliefs, and experiences people bring to the situation; (3) how the situation or event is defined; and (4) resulting lines of adaptation as chosen from available alternatives. (Elder, 1985:35).

Deltakernes rusrelaterte livshistorier synliggjør hvordan de ikke er alene om rusproblemene og at deres relasjoner, til venner, til familien og til omgivelsene er viktige for hvordan rusmisbruket kan anta nye retninger. Sammenhold mellom tidlige og senere livshendelser handler om å vise hvordan vendepunktene inntreffer som følge av at konsekvensene av rusmisbruket over tid tårner seg opp og blir uhåndterlige. Likevel viser gjennomgang av litteraturen at det å finne entydige svar på hva som får personer med rusproblemer til å slutte med rus fremdeles ansees som en utfordring på rusforskningsfeltet (Fekjær, 2004; Skretting et al., 2011; Borg et al., 2013; Semb et al., 2016).

Fortellinger om hva som påvirker en person til å slutte med rusmidler, og hvilke vendepunkter og hendelser som har vært viktige, ordnes gjerne ut ifra et behandlingsløp. Studier som undersøker rehabiliteringsprosesser og hvordan rusbrukere oppnår avhold fra rusmidler, viser at brukerne selv vektlegger behovet for at rehabiliteringen bør tilpasses hvert enkelt individ (Fekjær, 2004; Karagöz, 2006; Lauritzen et al., 2013; McIntosh, 2014). Det vil også være ulikt hvilke strategier personer med rusproblemer velger når de skal venne seg av rusmidler. Enkelte bruker eksempelvis mulighetene til å komme i jobb som et utgangspunkt for å endre livsførsel (Fugletveit, 2018).

Studier av deltakelse i arbeidslivet blant personer med kriminell bakgrunn og personer med rusproblemer fremhever at viljen til å utvise handlekraft, bevissthet rundt egen fortid og hva de ønsker å få ut av fremtiden, kan være viktig motivasjon til å gjøre endringer som skaper stabilitet i livet (Uggen, 2000; Schafft & Frøyland, 2006; Fugletveit, 2018). Andre studier som tar for seg rusavhengige og deres beslutninger om å endre livsførsel fremhever at alder har betydning for å slutte med skadelig rusmisbruk (Svensson & Kristiansen, 2005). Alder forstås da i sammenheng med at det gir økt modenhet og innsikt, noe som er viktige elementer for å kunne ta beslutninger som gjør at en kan avslutte rusmisbruket (Karlsson & Wickström, 2003).

6.2.2 Vendepunkt og ‘The rock bottom’

«The rock bottom», eller ‘bunnpunktet’ er et begrep som har likhetstrekk med vendepunkt og benyttes i rusforskningen for å undersøke hvordan rusavhengige personer endrer sin livsførsel (Fugletveit & Tonholm, 2010). Brill et al. omtaler det slik:

[...] that they had grown tired of the drug life, but one further dimension emerged. Many of them actually felt that they had hit an especially low point in their lives. We seek that this point, which we shall term «rock bottom”, was a very important push to impel many of our respondents to seek help” (Brill et al., 1972:298).

Studien til Brill et al. tar for seg amerikanske heroinmisbrukere og hvordan de arbeidet med å forlate rusmiljøene gjennom å endre sin levemåte. Begrepet brukes for å forstå på hvilket punkt de negative konsekvensene får personer med rusproblemer til å ville endre kurs. Det understrekes derfor at ‘rock bottom’-begrepet ikke må kobles til andre indikatorer som forklarer hvorfor personer med rusproblemer gjør livsendringer, som alder (Brill et al., 1972).

Begrepet beskriver «dramatiske livskriser» hvor individet har kommet til et personlig «bunnpunkt» som følge av rusmisbruket. Det er på dette ‘rock bottom-nivået’ at den rusavhengige innser at noe må gjøres. Grensene for hva personer med rusproblemer opplever som bunnpunkt i livet er forskjellige, noe som medfører at hva som utgjør bunnpunkt, ikke kan generaliseres til å gjelde alle personer med rusproblemer (Brill et al., 1972).

Forskning på vendepunkt i livet til personer med rusproblemer fremhever at de gjerne beskriver flere forsøk på å komme ut av en russtyrt livsførsel. På ett tidspunkt i livet befinner de seg likevel på et ‘bunnpunkt’ hvor valget de tar videre vil være avgjørende. Rusavhengige personer har beskrevet det som å stå på en avsats, der det å fortsette med rusbruken vil medføre alvorlige konsekvenser (Topor, 2002). Disse konsekvensene kan være av både fysisk, psykisk og sosial karakter, men sees gjerne på som kombinasjoner av disse faktorene (Topor, 2002).

‘Bunnpunkt’ kan knyttes opp mot vendepunktbegrepet, men samtidig vil det å fokusere på bunnpunkter i større grad handle om faktorer som preger rusmisbrukere i en *individuell situasjon* og dermed i mindre grad til den relasjonelle konteksten. Bunnpunktene tar utgangspunkt i hendelser som skjer på et tidspunkt i livet hvor rusmisbrukeren er langt nede. Faktorer knyttet til hva som gjorde at rusmisbrukeren ville forlate den russtyrte livsførselen, analyseres dermed ut ifra ‘bunnpunktet’ i seg selv i stedet for å ta hensyn til sosiale relasjoner

og samspillet med omgivelsene. Det inviterer derfor til en mer individualistisk tilnærming. Elder har vist at vendepunkter, og hvordan de påvirker individers liv, med fordel kan forstås i en bredere kontekst fordi de bidrar til å knytte tidlige og senere livshendelser sammen. Poenget er at forbindelser, og hvilke overganger og endringer vendepunktene skaper, kun blir synlig når man tar hensyn til de *relasjonelle, kontekstuelle og historiske betingelsene* og studerer samspillet mellom dem (Elder, 1985).

6.2.3 Oversikt over deltakernes vendepunkt

Tabell 8 gir oversikten over vendepunkter. De er identifisert gjennom å ta utgangspunkt i de opplevelsene deltakerne selv anså som å være betydningsfulle i livsløpet. Tabellen er ordnet etter hvilken kohort deltakerne tilhørte:

Kohort	Deltakere	Vendepunkt	Støtte/overføring
1	Rune	En alvorlig ulykke	Familien fikk vite om omfanget av Runes rusproblemer
1	Edgar	Overdose på nattklubb. Måtte på sykehuset hvor han våknet opp og kjente seg «alene»	Edgar bestemte seg for å ta tak i rusproblemene for å gjenoppta og styrke relasjonene til familien
1	Alex	Mistet et familiemedlem	Valgte å flytte tilbake til hjemmeplassen for å gå i behandling og gjenopptok kontakten med familien
1	Steinar	Steinar sin far opplevde at Steinar kom hjem en kveld neddopet og i dårlig helse	Fikk sendt Steinar til legen og etter hvert videre inn i rehabilitering
2	Ada	Ville ta tilbake omsorgsretten for barnet	Ada ønsket å være en mor for barnet som hun mente hun hadde sviktet
2	Mari	Innså omfanget av rusmisbruket og ønsket å skjerme barnet	De tomme spritflaskene i uteboden gjorde at hun innså at den russtyrte livsførselen hadde tatt overhånd
2	Sindre	Unngikk fengsel og fikk i stedet samfunnsstraff	Sindre fikk hjelp av en advokat og ble dømt til samfunnsstraff i stedet for fengsel. Han opplevde å få tett oppfølging og støtte til å endre livsførsel
2	David	Angrep på politimann	David unngikk forvaring og valgte å oppsøke rehabilitering
3	Sverre	Kom inn på en korttidsenhet for rusbehandling	Ble stabilisert på medikamenter og oppsøkte behandling
3	Tore	Ble oppsagt i jobben han hadde hatt i tjue år og søkte seg inn i en avrusningsklinikk	Valgte å legge seg inn på avrusningsklinikk for å overkomme alkoholproblemene og den russtyrte levemåten
3	Kjetil	Kom seg ut av et konfliktfylt og destruktivt kjæresteforhold med moren til hans barn	Bruddet bidro til at hverdagen opplevdes som mindre konfliktfylt og han fant støtte i et kristent fellesskap/selvhjelpsgruppe

6.3 Kohort 1: Vendepunkt i livet til Steinar, Rune, Edgar og Alex

Den yngste deltakeren i studien, *Steinar*, var en av dem som havnet på «skråplanet» som følge av en tøff oppvekst. Konfliktene i hjemmet gjorde at Steinar allerede i barneskolealder havnet i fosterhjem. Han beskrev at han var i miljøer hvor han ble hardnet og «raskt voksen» og rusmisbruket gradvis gikk fra hasjrøyking og alkohol og over på tyngre stoffer som heroin og amfetamin. Overgangen til tyngre stoffer gjorde også at miljøene ble tøffere og hardere, og for å ha nok penger til å ruse seg begynte Steinar med kriminelle aktiviteter:

«Altså, du har dem kriminelle underverden, det er det som har vært «miljøet» på en måte. Der har man ingen venner, det skal man ikke tro. Det vet man. Alt de tenker på er penger. Man blir fort voksen og man får «spenning» ifra tidlig alder og blir fort hektet (...).» Steinar (23)

Steinar forteller om hvordan han etter hvert skjønnte at rusmisbruket tok overhånd, blant annet da han begynte å injisere tungt stoff ved hjelp av sprøyter:

«Det tok ikke lang tid før jeg injiserte det (stoffet) i armen. Og der var jeg jo forelska ifra første, det var bare «thck» (imiterer å sette seg ett skudd) så var jeg helt stup, så det skremte meg lite grann.» Steinar (23)

Det gikk nedover for Steinar etter overgangen til å sette skudd i armen. Selv om Steinar var vant til å ruse seg på andre rusmidler, ble overgangen til å ruse seg i form av å sette sprøyter et vendepunkt da han nådde «bunnen»:

«Det har stort sett gått, liksom, «nedover» og nedover, og så, til jeg traff den der (...) Det er en sånn gammel, jeg tror det er fra 80-tallet eller noe sånt, som lagde en sånn her «mal» på hvordan det går med en alkoholiker. Som kan brukes generelt, da (...) det var ikke så mye rusmidler da, på 60-tallet. Så hvordan de gikk ifra, ikke sant, å ha «alt man trenger» og så går det nedover og nedover til alkohol blir (...) så kommer man ned til bunnen. Der blir man, så liksom, innrømme at man har et problem og få hjelp eller så gjør man ikke det og fortsetter. Da går det liksom bare bortover, til, da er det de du ser ute i gatene. Tigger penger for å få seg en øl, ikke sant. Det er der du havner. Så jeg var jo nede her på bunnen og så valgte jeg da å komme meg opp igjen istedenfor å så fortsette.» Steinar (23)

Han sammenligner det å havne på bunnen med hvordan personer som misbruker alkohol kan havne i en negativ «spiral». Steinars beskrivelse blir et uttrykk for hvordan rusmisbruket gjør at rusavhengige personer oppgir enhver form for verdighet i jakten på å skaffe seg rusmidler. Bunnpunktet for den rusavhengige, ifølge Steinar, inntreffer når det må tiggges om penger for å opprettholde misbruket. Han beskriver denne opplevelsen fordi han selv har hatt øyeblikk som

har vært bunnpunkter, hvor han har innsett at det ikke er mulig å komme lenger ned. Det å gjøre endringer i den russtyrte livsførselen er likevel en tidkrevende og omfattende prosess, og for Steinar kom vendepunktet når han en sen kveld kom hjem ruset og møtte sin far i døren:

«Det var faren min som ble bekymret. For han, bestefaren min, han var alkoholiker helt siden jeg var liten, og, når jeg kom hjem en natt på døren der så, så han bestefar i «hele meg», da ble han jo livredd. Han er død da, sa det var som å se sin døde far, liksom (...) stå der i døren og gyngje. Så han bare sendte meg rett til legen. Så da, bestefar var jo over femti og jeg var tjueto, litt av en forskjell, det går fortere nå i vår alder. Det er en lang prosess. For man har jo brukt tid på å ødelegge det her, ikke sant. Nedbrytning, så man må få jobbet seg opp igjen.»
Steinar (23)

Hendelsen med faren ble et øyeblikk som opplevdes dramatisk for dem begge, og en av grunnene for farens sterke reaksjon på Steinars rusmisbruk var familiehistorikken. Det at forbindelsen mellom far og sønn var sterk fremhever også et av Elders hovedpoenger når det kommer til vendepunkter, at de må forstås ut ifra relasjonelle og kontekstspesifikke forhold (Elder, 1985). Det vises blant annet gjennom hvordan Steinar reflekterer over at familiehistorikken bidro til at faren tok affære for å få Steinar til å oppsøke hjelpeapparatet.

Rune forteller om hvordan en enkeltepisode, i form av en alvorlig og rusrelatert ulykke han var innblandet i, fikk store konsekvenser for hans livsførsel. Rune forteller at inntak av mye alkohol gjorde ham mindre bekymret for konsekvensene drikkingen hadde, og han ble mer impulsiv og utagerende og tok støtte sjanser:

«Min vei mot rehabilitering. Det startet jo med at, før jul, så klarte jeg å bli utsatt for en alvorlig ulykke. Og det gav meg en skikkelig «eye opener», at, nå må det gjøres ett eller annet. Så jeg dro jo til fastlegen dagen etter og sa det at jeg trenger hjelp, jeg har et problem, og ble henvist videre til psykiater.» Rune (28)

Hendelsen fikk også konsekvenser på flere måter, blant annet måtte Rune inn i arresten, og han ble anmeldt. Den alvorlige ulykken ble et vendepunkt fordi den fikk Rune til å innse hvor nær han hadde vært å miste livet, samtidig som han fikk 'øynene opp' for rusmisbrukets skadepotensial. Hendelsen bidro dermed til å utløse tankene om at den russtyrte livsførselen ikke kunne fortsette. Samtidig viser sitatet at han ikke kunne gjøre endringene alene. Han forstod at han hadde behov for hjelp i form av å ha et profesjonelt hjelpeapparat rundt seg. Den alvorlige ulykken blir dermed et eksempel på en enkelthendelse som ble et vendepunkt

fordi den motiverte Rune til å oppsøke rehabilitering. Familien var ikke klar over Rune sitt rusmisbruk, men etter den alvorlige ulykken var misbruket ikke lenger mulig å skjule:

«Det var ikke noe særlig. Så står hun mamma og venter på meg i innkjørselen når jeg kommer hjem og spør (om ulykken) og 'hva har skjedd med deg'?» Rune (28)

Rune forteller at familien visste at han var på private hjemmefester og at han kunne komme sent hjem, men de hadde ikke sett for seg at han hadde utviklet et alvorlig rusproblem:

«Det med den (alvorlige ulykken), ja, det var «big surprise», det hadde ikke de trodd, ikke jeg selv engang. Men når det kommer til bruket mitt så var det ikke noe sånn kjempeoverraskelse» Rune (28).

Det at foreldrene fikk vite at de hadde en sønn som befant seg i et rusmiljø, i tillegg til at hendelsen var dramatisk og Rune var nær ved å miste livet, ble en sterk kombinasjon og vendepunktet kom som et resultat av at foreldrene fant ut hva han drev på med:

«De skjønnte jo med en gang at jeg var påvirket. Så det var jo rett inn på arresten. Tolv timer. «Jeg hadde høy promille. Så jeg skulle jo egentlig ikke huske alt.» Rune (28)

For Runes foreldre var det et sjokk at sønnen hadde sklidd over i et rusmiljø, og han forteller at foreldrenes reksjon var både sinne og bekymring over hans atferd. Det at Rune i tillegg måtte svare for politiet, og havnet i arresten, er faktorer som bidrar til å forsterke alvorsgraden i hendelsen. Ulykken ble dermed et vendepunkt, fordi Rune personlig innså at han ikke lenger kunne fortsette med sin 'maskerade', og det ble et vendepunkt sosialt fordi han måtte reparere forholdet til familien. Rune hadde ikke lenger noe å skjule fordi ulykken hadde eksponert omfanget av misbruket.

«Før (...) det var liksom bare lyge og se den andre veien. Men man lærer etter hvert på den harde måten at sånn er det ikke. Så det lønner seg å være ærlig uansett. Så jeg kom til et punkt der jeg lærte noe annet.» Rune (28)

Alex forteller om hvordan et vendepunkt for ham var bortgangen til et familiemedlem. Alex vokste opp med foreldre som var rusmisbrukere, og i oppveksten ruset han seg ofte sammen med dem. I starten av tjuårene bestemte Alex seg for å flytte fra hjemstedet, og det var i løpet av denne tiden at han fikk beskjed om et rusrelatert dødsfall i familien. På det tidspunktet drev Alex, sammen med den daværende kjæresten, en butikk. Han og kjæresten hadde flyttet til en ny plass fordi Alex ønsket å skape avstand til de tidligere rusmiljøene han hadde vært involvert i der han hadde vokst opp. Han forteller om hvordan det å flytte til en ny

by ble et friskt pust, han etablerte en stabil levemåte, forsøkte å holde seg unna rusmidler og hadde faste rutiner i den nye byen han bodde i. Alex var kun i midten av tjueårene da han fikk beskjeden om familiemedlemmets bortgang:

«Jeg drev den butikken, rett etter at den gikk konkurs så døde et familiemedlem av en overdose. Da, da var det sykemelding på meg altså.» Alex (29)

Det stabile livet Alex hadde skapt seg var på denne tiden i ferd med å forsvinne, og meldingen om familiemedlemmets bortgang var en opprivende beskjed å få i en periode hvor mye ikke gikk hans vei:

«Vet du den dagen der, eller den ettermiddagen der, den husker jeg ganske godt. Mest fordi at reaksjonen min var så ekstrem at jeg blir aldri å glemme det. Jeg gikk rundt (...) knuste jo hele leiligheten. Hele leiligheten ble kondemnert. Til slutt så smalt jeg neven rett i pipemuren, da var det kveld.» Alex (29)

Alex forteller at den kraftige reaksjonen var noe han aldri kom til å glemme. Det viser hvor tungt det var å få tilværelsen snudd opp ned:

«Så når (en nær person) dør på den måten der, så føler jeg at man blir fratatt ett eller annet som ikke var rettferdig. Og derfor så følte i hvert fall jeg at det var feil å bare akseptere at «sånn var det» og at, ja, la livet gå videre. Jeg ville ikke leve med det, jeg ville ikke akseptere det» Alex (29)

Alex sørget tungt over tapet, han ble deprimert, og livet i den nye byen ble ikke den samme etter hendelsen og ble et vendepunkt fordi det utløste det som beskrives som en «tøff periode»:

«Samboeren min, hun visste ikke hva hun skulle gjøre. Hun kom med mat til meg og kom med kaffe til meg. Drakk opp kaffen og ba henne om å ryke til satan i helvete ut, skulle ikke se trynet hennes. Du skal ikke komme her og late som du bryr deg om meg, at du prøver å late som du er glad i meg, og gjør masse ting for at jeg skal bli glad. Jeg vil ikke være glad. Sant? Jeg ville faen ikke være glad. Jeg klarte ikke å le, når jeg lo så fikk jeg dårlig samvittighet, for hvordan i faen kunne jeg være glad når (familiemedlemmet) nettopp var død?» Alex (29)

Alex strevde med å finne mening i hverdagen, han ønsket ikke å ha det bra og han ville heller ikke ha omsorg eller støtte fra andre. Han isolerte seg og trakk seg unna sosiale forbindelser. Depresjonen Alex havnet i, ble forsterket av hvor urettferdig han kjente at situasjonen var blitt. Han ble innesluttet, og kjærestens omsorgsforsøk ble avvist. Alex fortalte at depresjonen pågikk i om lag et år før han innså at noe måtte gjøres. Vendepunktet ble beslutningen om å

flytte tilbake til hjemplassen. Han ønsket å få behandling for depresjonen og han ville komme nærmere familien for å kunne sørge over tapet av familiemedlemmet sammen med dem:

«Når jeg kom opp igjen til (hjemplassen min) så gikk det to måneder inne på behandlingsstedet, så slapp den der svarte skyen over hodet mitt, den forsvant. Fikk ordentlig hjelp og sluttet med rus, og, ja, fikk døgnrytmen og matvanene på plass. Nå har jeg ikke de der dagene (...) jeg har dager der jeg er lei meg og føler at det er tungt, men det er ikke på langt nær, det er ikke ting som holder meg i sengen.» Alex (29)

Behandlingsoppholdet hjalp ham på flere områder. Kostholdet bedret seg, han fikk på plass nye rutiner og kom inn i en riktig døgnrytme. Gjennom å flytte tilbake til hjemplassen fikk han også anledning til å være nærmere de øvrige familiemedlemmene, noe som hjalp for å bearbeide sorgen. Flyttingen tilbake til hjemplassen gav livet et nytt meningsinnhold, fordi det viste han at det var mulig å leve en alternativ livsførsel, som stod i kontrast til det livet han hadde levd. Valget om å flytte tilbake til hjemplassen kan dermed være et eksempel på en «vendeprosess». Dette i vises i hvordan behovet for å omgi seg med relasjoner som opplevdes som meningsfylte kan igangsette en bedringsprosess.

Edgar opplevde hvordan en overdose på rusmidler ble et vendepunkt for han, gjennom å våkne alene på sykehuset uten at familien eller noen andre hadde blitt informert:

«Jeg hadde meg en overdose i fjor og våknet opp på sykehuset mutters alene og fant ut at nå var det på tide å kanskje få hjelp. Når ikke de nærmeste visste om det og ikke var blitt ringt og blitt varslet eller noen ting. Var jo ikke så heftig den overdosen, men det var, de hadde nå hentet meg livløs på et utested og da hadde jeg spist noe piller og drukket noe alkohol, og, det var ikke noe kontakt å få. Men det var ikke noe kult å våkne opp alene.» Edgar (27)

Edgar var en vågal type som mikset forskjellige rusmidler når han var ute på fest. Det at han ruset seg 'hardere' enn vennene, gav han respekt og status i miljøet. Overdosen i seg selv satte ikke en stor 'støkk' i han siden han var en hardnet rusmisbruker. Vendepunktet var kombinasjonen av overdosen og det å våkne opp 'mutter's alene'. Det viser hvordan Edgar, i likhet med flere av de andre i den yngste kohorten, fremhever betydningen av de sosiale relasjonene. Edgar, på tross av sin vågale oppførsel og det at han fortalte 'hvite løgner' om rusmisbruket, hadde også behov for foreldrenes støtte i livet sitt. Vendepunktet handlet om at overdosen, og det at familien ikke var blitt informert om at han var innlagt på sykehuset, fikk han til å innse at den russtyrte livsførselen ikke lenger var noe han ville fortsette med:

«Jeg gikk til psykologen min, og så sa jeg det at du, nå, du må søke meg inn, det her går ikke. Det gikk nå tre uker så var jeg nå her (i et behandlingskollektiv). Så, når mamma og pappa, de fikk jo vite at jeg hadde søkt meg inn når jeg hadde fått plass. Da sa jeg det til dem. Så fant jeg ut at (dette tettstedet) det var, det var borte ifra hjemplassen, men det var allikevel nærmere enn hvis jeg skulle reist (til en annen kant av landet).» Edgar (27)

Det å komme inn i rehabilitering og få plass på behandlingskollektivet, gav Edgar motivasjon. Han fremhevet at relasjonene til familien også hadde betydning i prosessen med å bli rusfri. Nærheten til hjemplassen og til foreldrene ble en form for trygghet i denne overgangsfasen. Edgars case viser hvordan overdosen utløste et vendepunkt som gjorde at han ville endre livsførsel. Samtidig viser hans historie at det å gjøre endringer er en tidkrevende prosess. Det at man har kommet til et vendepunkt og innsett behovet for hjelp markerer dermed ofte kun starten på rehabiliteringsprosessen. Betydningen av vendepunktene handler om å forstå hendelsene deltakerne beskriver i et prosessuelt perspektiv, hvor vendepunktene bidrar til å igangsette overgangene som gjør det mulig å arbeide seg ut av rusproblemene.

6.3.1 Kohort 2: Vendepunkt i livet til Ada, Mari, Sindre og David

Ada ble gravid da hun var nitten år, i en periode av livet som kan karakteriseres som turbulent. Livet som «superkriminell» var vanskelig å kombinere med moderskapet:

«Jeg røykte jo hasj frem til jeg ble gravid med sønnen min når jeg var nitten (...) jeg var jo i voldelige forhold også. Det var jeg vel i mange år, så når jeg gikk ut av det forholdet til slutt da, at jeg gikk over på heroin. Så jeg skiftet, det å være avhengig av et menneske, det kan være like ille som rus. Så jeg føler nå, sånn i ettertid når jeg ser tilbake på det der, ja, skiftet ut han (kjæresten) med heroin, da.» Ada (35)

Ada hadde destruktive relasjoner til menn som var i det kriminelle miljøet hun selv var en del av. Det var et avhengighetsforhold som hadde like sterk tiltrekningskraft som rusmisbruket. Hun kom seg ut av det voldelige forholdet, men betalte en høy pris gjennom å begynne med tyngre stoffer. Det at Ada var avhengig av relasjoner i rusmiljøet er ikke uvanlig for kvinner med rusproblemer som havner i et mannsdominert miljø. Forskning på rusmisbruk og kjønn viser blant annet at tyngre rusmiljøer ofte er dominert av en 'maskulin' livsførsel. Miljøene er preget av konkurranse, indirekte relasjoner og hierarkiske strukturer (Byqvist & Olsson, 1998). Gutter og jenter utvikler forskjellige tilpasninger, hvor jenter i større grad enn gutter er sterkere knyttet opp til relasjoner til andre. I venninnerelasjoner er det mindre hierarki og mer likhet. Målet med samhandlingen er de relasjonelle båndene mellom jentene (Bjerrum Nielsen & Rudberg, 1990). Med et slikt perspektiv blir rusproblemer knyttet til forsøk på å mestre

krevede relasjoner til andre (Greenfield et al., 2010). For Ada sin del blir dette synlig i hvordan hun beskriver at hennes måte å mestre et vanskelig og destruktivt forhold på var å gå over på tyngre rusmidler. Det superkriminelle livet og relasjonene i rusmiljøet var altopplukende men moderskapet, og det at hun hadde en sønn hun ville ta tilbake omsorgen for, ble et vendepunkt:

«Jeg har jo som sagt sønnen min da (...) og familien og sånt (...) Ja, jeg skulle ha omsorgen for sønnen min tilbake og alt mulig, liksom.» Ada (35)

Relasjoner utenfor det kriminelle miljøet var det som gav Ada håp om en alternativ livsførsel. Muligheten for å få sønnen tilbake, i tillegg til å kunne gjenoppta kontakten med familien, ble viktige holdepunkter som motiverte Ada til at hun ville forsøke å komme seg ut av den superkriminelle løpebanen. Noen kvinner med rusproblemer opplever graviditeten og det å føde et barn som en av de viktigste opplevelsene de gjennomlever. Graviditeten kan dermed i seg selv være et vendepunkt, en form for bekreftelse på normalitet og fruktbarhet (Radcliffe, 2011). Casebeskrivelsen til Ada viser at omtanke for sønnen var viktig for henne, selv om hun var en del av et kriminelt og russtyrt miljø. Det å betrakte seg selv som en dårlig mor, eller at hun var en 'dårlig forsørger' dersom hun ikke tok grep for å endre sin situasjon, ble et vendepunkt:

«Jeg har jo dette med tilbakeføringen av sønnen min, det er jo en stor utfordring. Hvis jeg ikke får han hjem (...) og får jeg han hjem så, han er (tenåring) og han er den rette alderen og sånn der, da må jeg også passe på. Det er en utfordring da, for da må jeg også ta tid til meg selv. Ja, jeg er jo veldig aktiv ifra før av. Så utfordringen blir å stoppe opp og puste litt (latter). Må ikke bli for mye på en gang ja, for da kan det jo gå en annen vei.» Ada (35)

Det å ta tilbake omsorgsretten for sønnen handlet om at hun ville delta i hans liv, men denne deltakelsen kunne ikke skje på den livsarenaen hun var en del av med kriminaliteten og rusmisbruket. Ada måtte forlate rusmiljøet, og det å bli kvitt rusproblemene omtaler hun som en lang prosess. Det handler ikke kun om å endre livsførsel eller oppsøke rehabilitering, det handler også om å vise overfor omgivelsene, og for henne selv, at hun var skikket til å ta tilbake omsorgen for sønnen. Omsorgsarbeidet (Wærness, 1978) knyttes i denne sammenhengen til moderskapet og det å kunne være en god mor for sin sønn.

Mari forteller at for henne kom vendepunktet i form av at hun innså at rusproblemene hadde tårnet seg opp. Hun slet med alkoholproblemer og drakk mye. I likhet med Ada hadde Mari også en sønn. På det tidspunktet hvor Mari innså at hun måtte gjøre noe med rusproblemet,

bodde sønnen hjemme sammen med henne og gikk på barneskolen. Mari forteller om hvordan møtet med alle de tomme flaskene i uteboden fikk henne til å innse at rusmisbruket hadde gått for langt:

«Det har vært en del sånne settinger, men liksom hovedinnstillingen når at jeg skjønnte at jeg måtte ta tak i ting og bli rusfri og sånne herre ting det, da gikk sønnen min på barneskolen. Og jeg gikk inn i boden min og telte alle de tomme spritflaskene, og jeg vet ikke hvor mange tomme rødvin kartonger, og det er jo bare på en måned. Og han bodde hjemme hos meg og da måtte jeg bare ringe barnevernet å få han flyttet. Og så måtte jeg begynne å ta tak i ting.»
Mari (36)

Møtet med de tomme flaskene opprørte henne. Vendepunktet handler om at hun kom til at denne livsførselen, kombinert med at hun hadde omsorg for sønnen, ikke var sunn, hverken for henne eller for barnet hun hadde ansvar for. Hennes avgjørelse om å kontakte barnevernet viser at hun var villig til å gjøre drastiske endringer. Det at hun gav fra seg omsorgsretten frivillig kan virke utradisjonelt, men i Mari sitt tilfelle handlet det om å skjerme sønnen fra sitt eget misbruk. Hennes ønske om å få flyttet sønnen kan også være en indikasjon på at Mari hadde tillit til barnevernet, noe som ikke alltid er tilfellet blant rusmisbrukere som har kontakt med forskjellige myndighetsorgan, fordi de opplever at deres meninger ikke vektlegges, de blir ikke hørt og de risikerer å bli 'overkjørt' av saksbehandlere (Turøy, 2006).

Historiene til begge de to kvinnene viser at kjønnsdimensjonen og moderskapet, fikk betydning for at de ville endre sin livsførsel. Det viser hvordan kvinner med rusproblemer som har barn kan knytte sin identitet opp imot relasjonene moderskapet gir dem (Radcliffe, 2011; Yule et al., 2015). I tilfellene hvor de mannlige deltakerne hadde barn ble ikke relasjonene til barna, eller omsorgsarbeidet, fremhevet som vendepunkter for at de ville endre sin livsførsel. Relasjoner til barna ble fremhevet som viktig på tvers av kohortene for de mannlige deltakerne, men ofte i andre kontekster og sammenhenger, og ikke som vendepunkter for å komme ut av rusmisbruket.

David hadde i likhet med Ada havnet i kriminelle miljøer. Han forteller at for han var det spenningen med kriminaliteten, og ikke rusmisbruket i seg selv, som drev han over i en kriminell løpebane. Det kriminelle og rusrelaterte miljøet David var en del av lignet på et «totalt miljø». Dagliglivet var styrt rundt de kriminelle og rusrelaterte aktivitetene. David oppdaget tidlig at han hadde et «talent» for kriminalitet. Han forteller at han var en dominerende figur i det kriminelle miljøet grunnet hans rolle som kriminell, hvor han var kjent for å være både fryktløs og voldelig. Han hadde sittet i fengsel flere ganger og i en

periode av livet handlet det meste om den forbryterske karrieren. En voldshendelse mot en politimann skulle vise seg å få stor betydning og kan således forstås som et vendepunkt:

«Jeg fikk beskjed, at etter jeg holdt på å drepe han politimannen, at hvis ikke det skjer noen endringer nå, så blir det å få en forvaringsdom, og da er det ikke sikkert at du kommer ut igjen. Og det gikk opp en del lys for meg da, at faen, det her går ikke mer. Da skjønnte jeg egentlig hvor langt det hadde gått, da. Selv om jeg prøvde å bagatellisere mye andre store greier som har skjedd så var det, det var en stor vekker å få høre det i retten, at de hadde tenkt å sperre meg inne, kanskje aldri sleppe meg ut igjen.» David (30)

Vendepunktet handler om at David skjønnte at han var nære på å aldri slippe ut av fengselet igjen. På grunn av den kriminelle løpebanen hadde han flere ganger i løpet av livet vært i konfrontasjoner med politiet. Likevel ble angrepet på politimannen, og etterspillet i rettsaken, et vendepunkt. Alvoret ble understreket av at David så vidt unngikk en potensiell forvaringsdom. Det at han kunne ha endt opp med og blitt sperret inne for resten av livet gjorde sterkt inntrykk.

David kunne bli voldsom og han hadde problemer med å kontrollere sinnet. Samtidig forteller han at han måtte være 'nådeløs' fordi miljøene han vanket i var preget av nådeløshet. David hadde mye aggresjon inne som han måtte få utløp for, og på ett tidspunkt fikk han en ADHD-diagnose. I denne perioden var tilværelsen preget av rusmisbruk og kriminalitet, men han var også aktiv med fotball på et lokalt elitelag. Sport og idrett var noe han trivdes med:

«Men det er klart, når jeg begynte å bli arrestert og de kom og hentet meg på trening og, det er en relativt liten by så folk får jo vite hva som foregår ikke sant. Og da fikk jeg ikke være med lenger. Det var ikke forenelig. Og det forstår jeg jo.» David (30)

David forsøkte å opprettholde elementer av en alternativ livsførsel gjennom å delta i organisert idrett og inngå i et sosialt fellesskap i fotballklubben. Det at han ble arrestert på trening, og stigmaet forbundet med å bli stemplet som kriminell i påsyn av kamerater, medvirket til at David trakk seg unna treningsmiljøet. Livsførselen skled dermed lenger ut på randsonen av samfunnet. Samtidig eskalerte de kriminelle og russtyrte aktivitetene, og disse vedvarte helt til voldshendelsen mot politimannen inntraff. Hendelsen med politimannen fikk han til å oppsøke fastlegen:

«Det var jo i forbindelse med at jeg holdt på å drepe han der politimannen, da. Så fikk jeg, fastlegen han sa at du må prate med noen, å få noe hjelp, for muligens har du en personlighetsforstyrrelse, for det er ikke normalt å oppføre seg på denne måten (...) min

reaksjon er som regel vold eller at jeg blir så dominerende i kroppsspråk, at jeg får det som jeg vil uansett.» David (30)

Alternativene han ble forelagt retten, viser hvordan han innså hvor mye den voldelige atferden hadde berørt omgivelsene. David fikk valget om at enten måtte denne livsførselen endres, hvis ikke var sannsynlighet stor for at han aldri ville slippe ut av fengsel igjen. Alvoret i situasjonen gjorde at David ble motivert til å oppsøke hjelpeapparatet, fordi det å komme seg ut av den kriminelle livsførselen nå ble ansett som det eneste alternativet. Han hadde behov for å få hjelp til å ta kontroll over aggresjonen og de voldelige utbruddene, og det var ikke noe han kunne gjøre alene.

Sindre er den eldste av deltakerne i den mellomste kohorten. I likhet med David hadde han en kriminell fortid, og han hadde vært involvert i miljøer hvor både rusmisbruk, vold og kriminalitet var dagligdagse hendelser. *Sindre* forteller om en tung oppvekst, hvor han tidlig begynte å røyke hasj. Da han var i tjuårene, mistet han også et nært familiemedlem til sykdom, noe som gikk spesielt innpå han og førte til at rusmisbruket eskalerte. *Sindre* beskriver at han i perioder forsøkte å forlate rusmiljøene og den kriminelle livsførselen. Han prøvde å finne alternative levemåter og nye sosiale forbindelser. Det var likevel omstendigheter som forpurret planene. *Sindre* fikk helseproblemer, og den kriminelle tilværelsen satte en stopper for utdanningsmulighetene:

«Gikk rett og slett fra sittende stilling til stående hele dagen og da sviktet ryggen. Så da ble jeg jo midlertidig ufør på grunn av det. Så prøvde jeg å begynne på universitetet da, og da var det, ja, i løpet av første året så var det på en måte at jeg ble arrestert for noe som var, jeg skjønnte at her blir det fengselsstraff. Og da forsvant motivasjonen fullstendig.» Sindre (39)

Sindre forteller at han sonet i fengsel og forsøkte å studere videre mens han satt inne. Det å skulle studere i fengsel var krevende, og han mistet motivasjonen. Fengselet karakteriserte han heller ikke som noe 'rehabiliteringsopphold'. Etter at soningsoppholdet var over fremhevet han hvor viktig det var å være i aktivitet for å holde seg unna skråplanet:

«(...) ferdig med det (fengselsoppholdet), klart det blir et «vakuum» når man er ferdig med noe. Så har det jo gått litt sånn, vært på arbeidsutprøving diverse plasser. Så ble det jo en periode hvor jeg ikke hadde noe å gjøre, og da skled det jo ut igjen.» Sindre (39)

Tilbakeføring til samfunnet kan være utfordrende dersom innsatte føler de har lite å komme tilbake til. Det å mangle støtte, i form av nettverk og sosiale relasjoner, kan skape det vakuumet som *Sindre* beskriver (Maruna, 2011). *Sindre* havnet etter hvert tilbake i fengsel, og

i likhet med David hadde han nå flere dommer og fengselsopphold bak seg. I løpet av de årene han hadde vært i rettssystemet hadde Sindre kommet i kontakt med en advokat.

Relasjonen til advokaten gjorde at Sindre unngikk fengselsstraff:

«Det ble jo til slutt et valg jeg måtte ta, som sagt det var enten tilbringe flere år i fengsel eller finne ut «nok er nok» og skjønne at det her går ikke lenger. Hadde jeg ikke hatt den advokaten jeg hadde, så tror jeg heller ikke jeg hadde (...). For han sa på forhånd, liksom med en gang det her skjedde, jeg ble jo varetektsfengslet og satt på fullt isolat og havnet på sykehus, og der satt det tre væpna politi liksom utenfor døren. Det var da, da følte jeg meg kriminell (latter). Men da sa han advokaten, hvis du gjør akkurat som jeg sier, så garanterer jeg deg samfunnsstraff. Ja, så har jeg brukt han i alle saker, opp igjennom.» Sindre (39)

Sitatet viser hvordan den russtyrte og kriminelle levemåten hadde bygget seg opp over tid. Et vendepunktet for Sindre handler om hvordan han unngikk en ny runde i fengsel og i stedet ble dømt til samfunnsstraff. Relasjonen han hadde til advokaten var viktig i denne sammenhengen. Han hadde negative erfaringer med fengselsoppholdene og en ny fengselsstraff ville kun bidra til å forlenge den kriminelle løpebanen. Det å bli dømt til samfunnsnyttig tjeneste kan dermed forstås som et vendepunkt gjennom å dra livet til Sindre over i et positivt spor. Han opplevde å få tett oppfølging og hjelp til å kunne strukturere hverdagen:

«Nå har jeg jo mere «ro» til å faktisk tenke igjennom hva det er jeg vil og sånn, og inntil videre så har jeg det veldig fint her.» Sindre (39)

Sindre, som i tillegg til rusproblemene hadde psykiske problemer, fikk også hjelp til behandling gjennom å bli innlagt på en rehabiliteringsinstitusjon og startet på en prosess med å arbeide seg ut av rusmisbruket og forlate den kriminelle løpebanen. Sindre forteller likevel at det var en krevende og farefull prosess. På et tidspunkt ble han oppsøkt hjemme hos seg selv og overfalt av bekjente fra det kriminelle miljøet. Overfallet var dramatisk og voldelig, men det styrket Sindre sin motivasjon til å ville holde seg unna bekjente fra den kriminelle fortiden.

6.3.2 Kohort 3: Vendepunkt i livet til Kjetil, Sverre og Tore

Kjetil var den eldste i utvalget og hadde vært rusavhengig i over 30 år. Det lange livet med rusproblemer gjorde det krevende å skulle huske tilbake til enkelthendelser som hadde ført til store forandringer. Kjetil fortalte om perioder i livet hvor han hadde forsøkt å holde seg unna

rusmisbruket, og han fremhever hvordan destruktive relasjoner førte til at han skled utpå igjen og gjenopptok de rusrelaterede aktivitetene:

«Såne der forhold, hadde en annen en også, moren til sønnen min (...) forferdelig destruktivt forhold som faktisk ødela veldig mye. Hun brukte barnet som et pressmiddel (...) og det gjorde jo at jeg fikk en, jeg måtte føye meg etter hun hele tiden, og alt det her frustrasjonene det her medførte, førte til at jeg ruset meg mer. Det pågikk i mange år, så det har ikke vært, sånn forhold og med damene og alt sånn her, det har ødelagt mye for meg (latter). Så jeg har faktisk bestemt meg, nå når jeg skal bli rusfri. Holde meg unna seksuelle relasjoner og forhold, ja, rett og slett. Jeg har så dårlig erfaringer.» Kjetil (54)

Rusmisbruket hadde eskalert som følge av de destruktive relasjonene fordi hans måte å avreagere på var å ruse seg hardere enn tidligere. Vendepunktet til Kjetil handler om at livet var kommet inn i en negativ spiral. Han hadde behov for fellesskap som kunne gi han positive opplevelser. Kjetil var kristen, men grunnet den russtyrte livsførsel hadde han tidligere ikke hatt noen mulighet til å ta del i et kristne fellesskap:

«Jeg tror på Gud, da, så jeg går jo til en sånn her menighet. Møter i helgene (...) og det er jo også veldig inkluderende. Kommer inn der, kan bare gå og sette seg ved et bord og alle blir bare glade for å se deg. Ikke sånn det er ute i verden. At du bare kunne gått på en kafe og sette deg ved et bord sammen med noen (latter). Det kan du i en sånn der menighet i sånne sammenhenger. Det synes jeg er fint, mye bra folk der.» Kjetil (54)

Det eskalerende rusmisbruket hadde gjort at han hadde fjernet seg fra de fellesskapene han ønsket å bli inkludert i. Han hadde så å si «ruset seg ut av Guds nåde». Vendepunktet kom når han fikk avsluttet det destruktive forholdet. Stresset relatert til konflikten om barnefordelingen slapp taket, og han fikk mulighet til å utforske andre aktiviteter. Omsorgsfølelsen Kjetil hadde overfor andre var en av grunnene til at han oppsøkte tiltakene til de frivillige organisasjonene. Her fikk han møte likesinnede som arbeidet med sine rusproblemer, og han gjenopptok medlemskapet i det kristne fellesskapet. Vendepunktet til Kjetil handler dermed om at han fikk en 'åpenbaring' og en tro på at det var mulig å bli tatt tilbake i Guds nåde, og han fikk tilbake en hverdag med innhold som opplevdes som meningsfylt.

Det å bli inkludert i fellesskapet bidro til å dempe behovet for å ruse seg. I overgangen til en livsførsel som ikke er styrt av rusmisbruk eller kriminalitet kan tilknytning til religiøse og åndelige fellesskap, eller det å bli en del av selvhjelpsgrupper, få stor betydning (Thuen & Carlsen, 1998; O'Connor & Perreyclear, 2002; Van der Meer Sanchez & Nappo, 2008). Inkluderingen i det religiøse fellesskapet gav Kjetil en trygghet. Det gav han også nye sosiale

forbindelser og et nettverk hvor han kunne engasjere seg i andre aktiviteter som ikke var rusrelaterte.

Sverre begynte tidlig å planlegge en karriere med kjøp og salg av rusmidler, og han hadde mange år som rusmisbruker bak seg. Den rusrelaterte livsførselen hadde ført til en negativ spiral, og han var inne på tanken om å ta sitt eget liv. Vendepunktet for Sverre kom samtidig som han var inne i denne negative perioden, i form av et tilbud om å oppsøke en korttidsenhet for rusbehandling. Sverre forteller at korttidsenheten hjalp han, fordi han ble 'stabilisert på medisiner':

«Så, jeg skulle egentlig dra å hjelpe (et familiemedlem) å renovere et sommerhus. Og så, når jeg er ferdig med det, så skulle jeg bare gå opp i låven og henge meg tenkte jeg. Men så ville det seg sånn at jeg skulle inn her (i byen) på ett sånn der korttidsenhet for rus og bli stabilisert på noen medisiner. Det skulle da skje før jeg var ferdig med det her prosjektet.» Sverre (43)

Han forteller at i løpet av oppveksten hadde han flere ganger forsøkt å komme seg ut av kriminaliteten og den russtyrte livsførselen. Utfordringen var at han ikke visste hvordan han skulle avslutte eller forlate rusmisbruket, noe som gjorde han fortvilet:

«Ja, altså, jeg visste jo egentlig ingen måter å avslutte livet sånn på. For jeg sluttet jo å være kriminell før jeg sluttet å ruse meg, og det førte jo til at jeg var jo så «høyjustert» at jeg trodde jeg hadde masse penger og greier så jeg kunne slutte å være kriminell. Man bruker plutselig kanskje tjue tusen i døgnet, på å opprettholde rusingen, så går det fort penger.» Så til slutt så, så jeg ingen muligheter til å komme meg ut av noen ting. Så jeg tenkte det at, og når jeg ikke klarte å ruse meg i hjel engang, og det er klart, når du dytter inn noe i kroppen din så ville ha tatt livet av alle i denne her etasjen, og du våkner opp igjen, så føler du deg faen meg bra mislykket, egentlig. Og ikke greide det engang, liksom.» Sverre (43)

Han kjente på en desperasjon over at den russtyrte livsførselen hadde tatt overhånd. Det å komme seg ut av de kriminelle aktivitetene hjalp lite så lenge rusproblemet fremdeles hang over han. Det var også et nederlag å ikke klare å ta sitt eget liv gjennom overdoser, og han kjente seg ensom og alene om problemene. Korttidsenheten han kom inn på, beskriver han som en type avrusningsklinikk hvor personer med rusproblemer ble tilbudt akutt og intensiv behandling:

«Når jeg var der (på korttidsenheten) så tenkte jeg at, faen, de har så godt betalt for at jeg er her at jeg kan like så godt komme meg av de her opiatene, men jeg skulle fremdeles røyke både hasj og sprit og alt det her. Og så kom jeg til å tenke på at, faen, de klarer ikke å endre på fem og tjue år med rusinntak på seks uker. Så det ble sånn at jeg bare søkte meg videre, så

bare, det «rullet bare», ikke sant. Så jeg skjønnte ikke egentlig heller da at jeg skulle slutte å ruse meg. Når jeg dro videre derifra i behandling så trodde jeg at jeg endelig skal jeg få lære å ruse meg normalt.» Sverre (43)

For Sverre kan muligheten han fikk til å komme inn på en rusmestringsenhet hvor han fikk hjelp til å komme over 'de verste' abstinensene forstås som et vendepunkt. Det å være på klinikken var slik Sverre opplevde det en midlertidig løsning, han hadde fremdeles planer om å ruse seg. Han skulle bare lære seg hvordan det var å ruse seg normalt igjen først. Oppholdet ble imidlertid et vendepunkt fordi det markerte begynnelsen på prosessen mot å komme ut av den russtyrte livsførselen. Det at han fikk mulighet til å bli sendt videre inn i hjelpeapparatet, viser hvordan Sverre sitt vendepunkt må forstås prosessuelt. Det å komme ut av en russtyrt livsførsel handlet for ham om å omgi seg med profesjonelle hjelpere.

Tore opplevde at det å miste jobben han hadde hatt i det offentlige i tjue år, ble den hendelsen som gjorde at han for alvor innså at misbruket av alkoholen hadde nådd et 'bunnpunkt' i livet. Det å miste jobben, for han som alltid hadde vært i arbeid hele sitt yrkesaktive liv, fikk betydning for å ville komme seg ut av den russtyrte livsførselen. Samtidig forteller Tore at det ikke var enkelt for han, som hadde alkoholproblemer, å 'hoppe opp på hesten igjen':

«Man tror det er bare å «ja, hoppe på hesten» og sånn ja, men det er ikke så enkelt. Det hendte jo jeg prøvde og, så gikk jo rett i en fjellvegg.» Tore (45)

Tore strevde med å stoppe å drikke når han først var i gang, og hans forsøk på å bli rusfri på egen hånd var mislykkede. Det at han selv tok kontakt med hjelpeapparatet, fordi han innså at han ikke klarte å gi opp alkoholen på egen hånd ble et vendepunkt. Han hadde behov for profesjonelle relasjoner rundt seg som kunne motivere han til å bryte med rusmisbruket:

«Så til slutt så måtte jo man be om behandling, rett og slett. Det var jo det jeg sa til meg (selv) at jeg skulle i behandling, tror jeg har trykket på for hardt her nå (latter). Jada. Så var det å ta en prat med psykolog og den typen ting. Så var det greit.» Tore (45)

Besøket hos psykologen hjalp han med å søke seg videre inn i det rehabiliteringstiltaket han hadde behov for. Tore forteller at han blant annet fikk plass på en avrusningsklinikkk som lå landlig til:

Jeg fikk behandling med en gang så, en måned ventetid eller noe sånt. Oppe i (en mellomstor by). Midt i ingenmannsland, fin natur og ja. Det var en fin gjeng der oppe. Og da ser man jo problemene på nært hold, for å si det sånn, og man blir bedre kjent med seg selv ikke minst. Hva man vil, egentlig. På tide å kutte ut den biten der og se på noe annet. Det har ikke vært så enkelt,

det har det ikke vært. Jeg har jo hatt mine ting som jeg har tatt med hjem, har ikke vært så enkelt å sleppe taket på ting, det har det ikke vært. (Alkoholen) har jo vært mitt mønster i lang tid. Og det er ikke bare-bare å kutte det på et halvt år. Du må ha noe å gjøre, ikke sant.» Tore (45)

Avvenningsklinikken beskrives som et rolig sted. Det gav nærhet til naturen, og han fikk anledning til å bli bedre kjent med seg selv. Det å komme inn i egnede omgivelser var viktig. Men rehabiliteringen kunne ikke starte før Tore hadde motivasjon i orden, og klarte å gi slipp på det som han beskriver som sitt mønster i lang tid. Det å bli nykter innebærer ofte alkoholikere må gå i seg selv. De må forsøke å fri seg fra den siden av deres tilværelse som kaster skygge (Warren et al., 2003; Reed Jr, 2006). I tilfellet med Tore måtte han eksempelvis prøve å komme ut av rusproblemene gjennom å bli kvitt «rovdyret» 'Mr. Hyde' ved å finne tilbake til sin «indre» 'Dr. Jekyll' og dermed klare å motstå alkoholens tiltrekningskraft.

6.4 Avsluttende diskusjon

Innledningsvis tok dette kapitlet opp spørsmålet: *Hvilke hendelser eller faser har ført til ønske om endringer og således blitt vendepunkter i livsløpet?*

Analysene av casebeskrivelsene viser at vendepunktene kom som følge av at deltakerne innså at rusmisbruket ikke lenger var mulig å håndtere på egen hånd. Noen av deltakerne kom til at de måtte endre sin livsførsel fordi de ikke ville miste betydningsfulle relasjoner i livet, andre igjen opplevde monumentale hendelser som gjorde at alternativet var å endre seg eller risikere alvorlige konsekvenser. Analysene av casebeskrivelsene viser at for flere av deltakerne kom vendepunktene som et resultat av at de erkjente at den russtyrte livsførselen ikke kunne fortsette. I de følgende avsnittene reflekteres det over forskjeller og likheter mellom vendepunktene til deltakerne i de forskjellige kohortene.

6.4.1 Vendepunkter

I den *yngeste kohorten* hadde noen av deltakerne opplevd monumentale hendelser som gjorde at de innså hvilke konsekvenser rusmisbruket hadde fått for deres livsførsel. For noen av deltakerne, som Rune og Edgar, bidro hendelsene til at omfanget av rusmisbruket ble eksponert. Familiene fikk vite hvordan rusmisbruket hadde tatt kontroll over livene deres. Det at rusmisbruket ble eksponert kunne være stigmatiserende, men samtidig bidro det til at familien stilte seg bak dem, gjennom å tilby støtte i en tung tid. I den yngste kohorten var støtten til familien, på tross av at deltakerne var involvert i tyngre rusmiljøer, viktig for dem. Relasjonene til foreldrene fremheves ikke i like stor grad i den mellomste og eldste kohorten,

noe som viser at de yngste var mer knyttet til familien. Det kan ha sammenheng med at flere av dem bodde hjemme, eller hadde nær kontakt med familien, noe som gjorde at rusmisbruket også var vanskeligere å skjule. Vendepunktene i den yngste kohorten skiller seg også fra den mellomste og eldste i den forstand at deltakerne ikke hadde erfaring med rusfrie perioder forut for vendepunktet. Det kan ha sammenheng med at de ikke hadde levd 'like lenge' med rusmisbruket og den russtyrte livsførselen som deltakerne i de to eldre kohortene. De yngste deltakerne deler også fellestrekk med de andre casebeskrivelsene som går på tvers av datamaterialet. Det handler blant annet om at vendepunktene kom som en konsekvens av at rusmisbruket eller den kriminelle løpebanen hadde bygget seg opp over tid. For noen av deltakerne handlet det om at rusmisbruket gjorde dem vågale og impulsive, som førte til at de gjorde noen dårlige vurderinger. Det kunne være å bli utsatt for alvorlige ulykker eller å ta overdoser. Det at deltakerne i den yngste kohorten ikke hadde like mange år som rusmisbrukere, gjør likevel ikke deres vendepunkter mindre monumentale eller betydningsfulle.

Casebeskrivelsene i den *mellomste kohorten* viser hvordan omsorgsarbeid ble betydningsfullt for å skape vendepunkt. I to av historiene, Ada og Mari, fremheves moderskap som avgjørende for å ville forlate den russtyrte livsførselen eller komme seg ut av livet som superkriminell. Analysen av vendepunktene til de mannlige deltakerne i den mellomste kohorten viser at hendelsene de fremhevet som viktige for å oppsøke behandling, har likhetstrekk med noen av de andre mennene. De vektlegger likevel det relasjonelle, som det å ha en dyktig advokat som gjorde at de unngikk fengsel, eller hvordan en dramatisk voldshendelse, utløst av aggresjon, og etterspillet i rettssaken, gjorde at de innså alvoret i situasjonen.

I den *eldste kohorten* handler vendepunktene om prosesser og serier av hendelse som gjorde at deltakerne ville endre sin livsførsel. Flere av deltakerne forteller at denne prosessen kunne oppleves som smertefull, og abstinenser kunne føre til uønskede tilbakefall. Vendepunkter kan også komme i form av terapeutiske nettverk og 'åndelige' fellesskap. Det å komme inn i de rette omgivelsene, hvor en ikke kjenner på stigma eller skam over å være rusmisbruker, kan være viktig for at vendepunktet skal føre til varige forandringer.

6.4.2 Vendepunkt på tvers av kohortene

Det å utvikle et rusproblem kan føre til forandringer, brudd og overganger i hverdagslivet og bidra til at rusmisbrukere utelukkes fra aktiviteter de tidligere har deltatt i (Svensson & Kristiansen, 2005). Analysen viser at det å gjøre endringer for å komme seg ut av en russtyrt livsførsel, også innebærer brudd på den tilværelsen og de rutinene som deltakerne har etablert. Vendepunktene bidrar til å skape ubalanse i livsløpet, fordi de involverer hendelser som gjør at deres livsførsel kan ta nye retninger som de ikke har kontroll over. I kontekst av deltakernes rusrelaterte livsløpsprosesser kan dermed vendepunktene forstås som at de har bidratt til å skape ubalanse i positiv forstand. Hendelsene kan involvere smertefulle prosesser i form av skamfullhet over at rusmisbruket ble avslørt, eller at deltakerne innser konsekvensene av rusmisbruket. Samtidig har vendepunktene hjulpet deltakerne til å endre perspektiv over tid, noen av dem har innsett at de ikke lenger kunne håndtere rusproblemer selv, og de hadde behov for profesjonell hjelp. Andre deltakere har innsett at det å endre livsførsel ikke er noe de kan gjøre alene, og gjennom vendepunktene har de funnet styrken til å oppsøke hjelpeapparatet eller de har fått hjelp av familien til å komme inn i rehabiliteringstiltak.

Analysene viser også hvordan tilbakeføring til samfunnet etter et fengselsopphold ikke oppleves som et vendepunkt. Det å ha blitt løslatt uten noe form for støtteapparat som står klart, i form av nettverk eller sosiale forbindelser, kan gjøre reintegrering problematisk (Maruna, 2001; Maruna, 2011). Løslatelsen blir et tomt «vakuum», og deltakerne sklir dermed tilbake i de kriminelle løpebanene. Vendepunktene de mannlige deltakerne opplevde, handler mer om at de fikk omgi seg med et støtteapparat. Det handlet om tett oppfølging over tid, slik at de fikk ro til å etablere nye rutiner. Det å ha noe å gå til, i form av en jobb i en idrettsklubb, viser blant annet hvor viktig slike initiativer er for å skape nye holdepunkter i livet. Deltakerne har behov for å prøve ut en alternativ levemåte. Det å gjøre tilpasninger til en ny tilværelse er tidkrevende. Dette fordi rehabilitering tar tid og overgangen til et nytt liv tar tid. Vendepunktene må dermed forstås ut ifra hvordan de bidrar til å både skape, og igangsette, overgangsprosesser i deltakernes liv. Støtte og motivasjon fra et hjelpeapparat kan dermed utgjøre en forskjell, fordi det gjør deltakerne i stand til å fungere på andre livsarenaer enn dem de kjenner fra rusmisbruket.

Samtidig fremhever noen deltakere at den russtyrte livsførselen har vært et mønster i lang tid. Det å gå i behandling utgjør dermed kun deler av jobben med å bli rusfri. Det handler også om de relasjonelle og kontekstuelle prosessene, hvor overgangen til en livsførsel som ikke er styrt

av rusmisbruk, innebærer at deltakerne må gi slipp på noe som har hatt stor tiltrekningskraft på dem. Det er et sentralt punkt når det gjelder å forstå hvilken betydning vendepunktene har for deltakerne over livsløpet.

Vendepunktene er også forskjellige ut ifra de sosiale og personlige betingelsene som er knyttet til hver enkelt av deltakerne. Samtidig er vendepunktene monumentale, i den forstand at de er hendelser som igangsetter en prosess som innebærer at et 'gammelt' liv, med alt det innebærer, må brytes opp og en ny levemåte må etableres. Casebeskrivelsene viser at deltakerne, på tvers av kohortene, har behov for å erstatte gamle relasjoner med nye når de skal endre sin livsførsel. Det å få profesjonell hjelp og veiledning kan bidra til å få kontroll over rusmisbruket. Men dersom deltakerne skal klare å etablere en rusfri tilværelse, har de også behov for å lære seg sosiale spilleregler og sosialisere seg med andre i nye fellesskap og på andre livsarenaer enn den de kjenner fra tilværelsen som rusmisbrukere. I kapittel 7 og 8 vil det bli sett nærmere på hvordan inkludering i rusfrie rehabiliteringstilbud kan utgjøre en forskjell, og hvordan aktiviteter og sosiale relasjoner i slike tiltak kan bidra til å skape en hverdag med et annet meningsinnhold enn det som preger hverdagslivet til en som kontinuerlig ruser seg.

Kapittel 7. Gatefotball, fellesskaps erfaringer og sosial inkludering

«Dette er noe *mer* enn bare fotball» – Rune, deltaker

7.1 Innledning

Gatefotball er en type tiltak som har vist seg å være effektivt for å få personer til å la være å ruse seg. Forskning har dokumentert at sportslige aktiviteter, som gatefotball, kan være positive bidrag i hverdagen for personer med rusproblemer (Sayed, 2012; Sherry & Strybosch, 2012; Lee Williams et al., 2013; Tonholm, 2017). Erfaringene fra studier av gatefotball for vanskeligstilte, både i nasjonal og internasjonal forskningslitteratur, fremhever at dette er en aktivitetsform som kan være sosialt inkluderende, bygger fellesskap og bidrar til «antistigmatisering» (Pringle & Sayers, 2004; Pringle, 2009; Jeanes et al., 2018; Thompson et al., 2019). I dette kapitlet er jeg opptatt av å forstå hvordan fellesskapet som oppstår kollektivt innad i gatefotballgruppen kan bidra til å fremme sosial inkludering. Med sosial inkludering menes det overganger som bidrar til at en rusfri hverdag oppleves som enklere for deltakerne.

Gatefotballaktiviteten gir deltakerne mulighet til å møtes i et fellesskap hvor de kan få nye erfaringer, og forenes rundt et felles kroppslig, fysisk og sosialt prosjekt. Jeg vil undersøke hvordan dette fellesskapet gir deltakerne tilgang til nye sosiale relasjoner og nettverk gjennom å bruke fellesskapsbegrepet på en sensitiverende måte. Kapitlet undersøker også om og hvordan deltakelsen i dette miljøet kan få betydning for at de blir mer deltakende på andre livsarenaer. Det undersøker dermed hvordan gatefotballen kan oppleves som en meningsfylt aktivitet, og hvordan den kan bidra til at de kan endre sin livsførsel. Følgende underspørsmål er formulert: *Hva kjennetegner fellesskapet som oppstår i forbindelse med gatefotball, og hvordan kan det få en integrerende virkning i deltakernes livsløp?*

7.2 Gatefotball: Et sosialt aktivitetstilbud for rusavhengige

Da gatefotball først dukket opp ble det omtalt som «Street Soccer Football» (Pringle, 2009). Bakgrunnen var at frivillige interesseorganisasjoner ønsket å starte opp fotballag for å skape et sosialt tilbud for vanskeligstilte og marginaliserte grupper (Sherry & Strybosch, 2012; Welty Peachey et al., 2013; Jarvie & Ahrens, 2019). I Norge er gatefotball regnet som et lavterskeltilbud, som vil si at det er rettet mot personer med rusproblemer uten at disse må ha

en egen henvisning eller må søke om plass for å kunne delta (Thompson et al., 2019). I 2005–2006 ble gatefotballen en del av de frivillige organisasjonenes aktivitetstilbudet til rusmisbrukere. Først ute var Frelsesarmeen gatefotball som senere ekspanderte aktiviteten til å gjelde Blå Kors og Kirkens Bymisjon (Sayed, 2012).

Erfaringene med gatefotball i frivillige organisasjoner i Norge har medført at også profesjonelle eliteseriekubber har fattet interesse for aktiviteten. I 2011 ble Fredrikstad fotballklubb den første profesjonelle klubben til å tilby gatefotball for rusavhengige. Positive erfaringer fra Fredrikstad gjorde at flere toppfotballklubber (primært basert på Østlandet) tok initiativ til å starte egne lag. Siden dette har utviklingen ekspandert, og behovet for en mer strukturert organisering medførte at Fotballstiftelsen ble opprettet i 2015. Fotballstiftelsen er den overordnede paraplyorganisasjonen for gatefotball-lag i Norge. Hvert år arrangerer stiftelsen norgesmesterskap i gatefotball i tillegg til flere cuper på lokalt nivå. Per 2020 er det 21 deltakende lag fra toppklubbene på herresiden som tilbyr fotballaktiviteter på dagtid for personer med rusproblemer (Fotballstiftelsen, 2019). Ifølge Fotballstiftelsen er gatefotballprosjektet definert som toppklubbenes «viktigste felles samfunnsprosjekt».

Forskning på gatefotball i norske byer springer i stor grad ut av studien knyttet til gatefotballmiljøet som oppstod i Fredrikstad (Tonholm, 2017). Gatefotballmodellen har siden spredt seg til flere byer, kommuner og tettsteder (Kobro et al., 2019). Studien av FFKs gatefotballprosjekt viser at det å delta i gatefotball ble en positiv opplevelse som gav økt mestringfølelse. Aktiviteten bidro også til å skape bedre struktur i hverdagen (Mikaelsen et al., 2013).

7.2.1 Lynvingen gatefotballag som case

Før jeg går nærmere inn på deltakernes opplevelser presenteres gatefotballaget de var tilknyttet. I tråd med at jeg har tildelt deltakerne fiktive navn, har jeg også valgt å gi laget til Kirkens Bymisjon et alias. Jeg har kalt gatefotball-tiltaket for 'Lynvingen'. Heretter vil jeg benytte navnet Lynvingen når jeg omtaler dette laget.

På det tidspunktet jeg møtte deltakerne var Lynvingen et relativt nystartet tilbud. Tiltaket var igangsatt av brukere av Kirkens Bymisjon med tidligere fotballfaring som ønsket å utvikle et miljø for fotballinteresserte personer med rusproblemer. Karakteristika ved Lynvingen slik aktiviteten var på det tidspunktet mine observasjoner fant sted er presentert i tabell 9:

Nøkkeltall Lynvingen:	Antall:	Fordeling:
Deltakere:	18–20 (aktive)	Flertallet var mannlige spillere Det var personer med norsk etnisitet og personer med minoritetsbakgrunn
Personer tilknyttet støtteapparatet:	3	Hovedtrener, koordinator og en praktikant fra Bymisjonen
Dager i uken med aktivitet:	2	Onsdager og fredager
Når foregikk aktiviteten:	Ettermiddagstid	Selve treningen varte vanligvis i 45 – 60 minutter
Hvor foregikk aktiviteten:	Utenfor bykjernen	I et innendørs lokale på kunstgressbane omkranset av netting
Observasjoner totalt:	25	Ukentlig besøk (1–2 ganger i uken) i tre måneder, inkludert cuper/konkurranser
Oppmøte på de observerte treningene:	I snitt mellom 8–12 deltakere pr trening. Fredagstreningene hadde noe lavere oppmøte	Flertallet av de som deltok fast på Lynvingen var deltakere fra mitt utvalg

Casene i dette kapitlet er ikke inndelt etter kohorter. I stedet benytter jeg meg av en tematisk struktur. Deltakernes vei inn i gatefotballen beskrives kronologisk. Det vil si at jeg tar utgangspunkt i det tidsrommet deltakerne ble kjent med tiltaket, og bruker dette som utgangspunkt for å undersøke hvordan deltakelsen i tiltaket preget deres levemåte, både i dagliglivet og overordnet, i livsløpet. På bakgrunn av analysene av datamaterialet har jeg også foretatt en typologisering (McKinney, 1969) av deltakerne.

Typologiene er utviklet ved å bruke to typer data. Den ene er data hentet fra de biografiske intervjuene. Det andre er observasjonsdata hentet fra beskrivelsene i feltnotatene. Feltnotatene er redigerte utdrag fra mine observasjoner og handler om hvordan jeg fortolket den sosiale interaksjonen mellom deltakerne på fotballbanen.

7.2.2 En typologisering av karaktertrekk: «Spillertyper» på Lynvingen

Jeg har delt typologiene inn i tre overordnede spillertyper. Begrepet spillertype er i seg selv et generelt og velbrukt begrep i fotballen. Det viser til ferdigheter og karaktertrekk ved enkeltpersoner. Et fotballag trenger mange og ulike spillertyper for å fungere optimalt. Et lag kan bestå av den sterke forsvarsspilleren eller den tekniske og raske spissen, den viljesterke og utholdende midtbanespilleren. Styrken i laget ligger i at spillerne er ulike typer og dermed komplementerer hverandres ferdigheter, noe som gir en slitesterk lagdynamikk (Ronglan, 2010:36). Dette vil også gjelde gatefotballag som Lynvingen.

Det er særlig tre spillertypene jeg har sett komme til uttrykk i Lynvingen. Jeg har kalt dem, *den uformelle, den prestasjonsjagende og den sosiale spilleren*. Tabell 10 gir en oversikt over spillertyper, typologiske kjennetegn og casibeskrivelsene som passer til karaktertrekkene:

Spillertyper:	Typologiske kjennetegn:	Casebeskrivelser som passer karaktertrekkene:
Typologi 1: Den uformelle spilleren	<ul style="list-style-type: none"> - Avslappet holdning til både det sportslige og sosiale innholdet i aktiviteten - Mindre opptatt av ferdighetsutvikling og presentasjon - Har ikke noe konkret formål med aktiviteten, eller aktiviteten er en fritidssysse/hobby - Gatefotballen oppleves som meningsfylt - Gatefotballfellesskapet i seg selv er ikke nok for å bli rusfri. Behov for andre former for samtidige behandlingstiltak (rusklinikk, arbeidstrening og ruskollektiver) 	Sindre, Steinar, Tore, David
Typologi 2: Den prestasjonsjagende spilleren	<ul style="list-style-type: none"> - Ambisøs holdning, fokuserer på det sportslige innholdet i gatefotballen - Fremstår som lederfigurer i miljøet. Har en 'mentorrolle' overfor andre deltakerne i gruppen - Konkurranser/konkurransesituasjoner gir motivasjon til å forbedre og utvikle egne ferdigheter - Karrierebevisst: Tar på seg ekstraoppgaver utover sin egen deltakelse i fellesskapet (Bidrar som assistenttrener, oppsøker trenerkurs, skaffer sponsorer, er med på dugnad) - Aktiviteten er oppslukende og kan bidra til at deltakerne holder seg rusfrie 	Rune, Alex, Edgar
Typologi 3: Den sosiale spilleren	<ul style="list-style-type: none"> - Deltar hovedsakelig på grunn av det sosiale innholdet i aktiviteten. - Tar initiativ til utenomsportslige aktiviteter i gruppen - Opptatt av at sosiale relasjoner og bånd til andre deltakere kan bidra til å holde seg unna rus - Omsorgsrolle overfor andre deltakere på tiltaket - Det sportslige innholdet handler om å skape et fellesskap der deltakerne støtter og motiverer hverandre - Ros/komplementer og det å omtale hverandre med respekt fremheves som sentrale for å opprettholde fellesskapet 	Kjetil, Ada

Typologiene jeg har utformet, følger en lignende fremgangsmåte som Maccoby sin studie av bedriftsmanagere (Maccoby, 1978). Spillertypene er basert på hvordan deltakerne fremstilte seg selv i intervjuene og mine observasjoner av hendelser i gatefotballaktiviteten. Jeg vektla også hvordan de i intervjuene beskrev og vurderte de andre deltakerne sin innsats. De tre

spillertypene ligner Maccobys «ideal typer». ⁵⁴ Det er viktig å være oppmerksom på at flertallet av deltakerne på Lynvingen (i likhet med Maccobys studie) hadde karaktertrekk som gjorde at de kunne passe inn i flere av typene. Dette gjelder spesielt den 'sosiale' og 'uformelle' typen, som deler flere fellestrekk. Disse to typene skiller jeg likevel fra hverandre, eksempelvis i hvordan enkelte av deltakerne i den sosiale typologien inntok en aktiv rolle som omsorgspersoner overfor deltakere som var nye i tiltaket.

7.3 Sosialisering til et rusfritt miljø

«Det er viktig å skape seg rusfrie nettverk. Og der er ingen bedre plass å begynne enn hos de som har lyst å bli rusfrie og de som klarer det.» Steinar (23)

Steinar var opptatt av å etablere nye relasjoner for å arbeide seg ut av rusproblemene. Sitatet viser hvordan betydningen av å skape rusfrie nettverk er sentralt for å komme seg ut av en livsførsel styrt av rusmisbruk. Å skape rusfrie nettverk, slik Steinar beskriver det, handlet om å komme i kontakt med andre som også arbeidet med å endre sin livsførsel. Det å komme inn i nye nettverk var en av grunnene til at gatefotballen interesserte han. Lynvingen tilbydde en aktivitetsform hvor han fikk mulighet til å bli kjent med andre som var der av de samme grunnene som han selv. Steinar fortalte at han i utgangspunktet ikke kunne så mye om fotball, og sporten interesserte ham egentlig ikke. Men han var interessert i å holde seg i aktivitet, og han likte å trene. Steinar fikk høre om gatefotballtilbudet gjennom en bekjent, og etter først å ha vært skeptisk bestemte han seg for å gi det et forsøk:

«Det var en annen ungdom her (på behandlingskollektivet) som spurte om jeg ville være med på en sånn fotballtrening da. Og så sa jeg til slutt ja. For, jeg hadde ikke noe interesse for fotball, jeg hatet å se det på TV, alt sammen det var bare, skjønte ikke poenget.»

BB: Og hva synes du om fotballen nå da?

«Jeg var med på det og så var det jo litt gøy allikevel. Og når jeg kom tilbake nå på mitt andre opphold (på behandlingskollektivet) så hadde jeg lyst å gå tilbake igjen til fotballen, da. Og nå, nå ser jeg på fotball på TV og er interessert i det. Fotballen har blitt interessant igjen, hvert fall. Jeg er veldig fornøyd med treningene. Ja, så har vi alltid, vi snakker etter

⁵⁴ I *The Gamesman: Winning and Losing the Career Game* (1987) presenterer Maccoby et portrett av ulike typer av managere/ledere fra 12 amerikanske selskaper, og ut i fra datamaterialet konstruerte han fire typer managere: 'gamesmen', 'craftsmen', 'jungle fighters' og 'company men'. Det Maccoby var opptatt av, var å vise hvordan disse managerne hadde forskjellige tilnærminger til det å drive en bedrift. Typologiene var basert på 'idealtyper' siden få av managerne kunne plasseres i én kategori alene. De fleste managerne var kombinasjoner av de forskjellige typologiene (Maccoby, 1978).

treningene. Vi sitter jo og snakker litt om det som har skjedd under denne treningen og så tar vi opp ting som skal skje videre fremover, ikke sant. Det er alltid ett fint samhold mellom spillerne og trenerne.» Steinar (23)

Steinar, i typologien 'uformell spiller' opplevde det som positivt å bli en del av fellesskapet på Lynvingen. I utgangspunktet var han av den oppfatning at fotball egentlig ikke var noe for ham. Men gjennom å møte andre spillere oppdaget Steinar at dette også var personer som også forsøkte å komme seg ut av rusmisbruket. Dette gjorde at han endret sin oppfatning. Det sportslige innholdet i aktiviteten gikk fra å være regnet som uinteressant og kjedelig til å bli en morsom aktivitet. Han lærte seg å sette pris på fotballen som fysisk aktivitet og opplevde at han kom i bedre form. Steinar hadde likevel en avslappet tilnærming til aktiviteten. For han var det viktig at det ikke krevde for mye av han som deltaker å være med. På Lynvingen kunne han møte opp og spille fotball uten at det måtte ligge 'noe mer' i innsatsen.

Den uformelle spilleren kjennetegnes av at både de sosiale og fysiske aspektene med å delta i fellesskapet vurderes som likeverdige av de som tilhørte denne typologien. For Steinar er Lynvingen et fellesskap hvor han får nye sosiale erfaringer gjennom å møte andre deltakere og han kan tilbringe tid sammen med venner. Aktiviteten er i seg selv også ordnet på en slik måte at den ikke krever for mye. Han behøver kun å møte opp, så får han dekket behovet for å være sosialt og fysisk aktiv. Steinar peker på at det gode samholdet på treningene hadde betydning for at han ønsket å oppsøke Lynvingen igjen etter at han hadde vært borte fra tiltaket i en periode. Dette kommer fram i et utdrag fra feltnotatene:

Det er onsdags ettermiddag og klart for gatefotball sammen med deltakerne på Lynvingen. Idet jeg ankommer ser jeg flere av de andre deltakerne, blant annet Ada, Steinar, Sindre og Rune på parkeringsplassen. Vi hilser mens vi er på vei inn i lokalet hvor Lynvingen holder til. Stemningen mellom deltakerne er god, de småprater muntert med hverandre mens vi går til treningshallen hvor kunstgressbanen ligger. Det prates om hverdagslige temaer, alt ifra «vind og vær» til fotball. Steinar og Rune snakker om hva som er bra måter å gjøre styrketrening på, noe som engasjerer dem. Spesielt Rune, han er alltid ivrig etter å høre om nye treningstips. Rus og rusmidler nevnes ikke i noen av samtalene som jeg overhører. Som flertallet av deltakerne stiller jeg i treningsklær. Alt etter hvor mange som dukker opp i dag så kan det bli mest tid på benken eller det kan bli mye spilletid for meg ute på banen. Dette er en avklaring jeg har med støtteapparatet. Jeg er med å spille dersom de mangler innbyttere eller har behov for at noen 'stepper' inn. Treneren samler deltakerne ute på gressmatta til det faste spillermøte. Dette er et fast ritual der alle sitter i en sirkel og hører på beskjeder fra støtteapparatet. Det gis noen praktiske opplysninger og treneren snakker om hva som blir

tema og fokus for dagens økt. Sanna, som har en mer sosial/praktisk rolle i støtteapparatet, minner om overnattingsturen de skal arrangere til helgen. Hun forsikrer seg om at alle vet når de skal møte opp og hvor. Flere av deltakerne smiler når hun forteller om denne.

Overnattingsturen er et «sosialt» tilbud deltakerne kan benytte seg av og et ledd i å få deltakerne til å sosialisere også utenfor fotballbanen. Det er populært, og omtrent samtlige av de som har møtt opp til dagens økt rekken hånda i været når Sanna spør hvem som skal bli med.

Så er det tid for oppvarming. Alle deltakerne varmer opp sammen, det jogges, korte lengder med høye kneløft, armene svinges fra side til side og det tøyes ut. Jeg observerer deltakerne fra sidelinjen mens de varmer opp. Jeg merker at småprattingen har stilnet. Ansiktsuttrykkene har blitt mer fokuserte, blikkene til deltakerne er ikke flakkende eller festet på hverandre. Nå fokuserer flertallet av deltakerne blikket fremover. De ser konsentrerte ut. Sindre og Steinar er to av dem som følge treneres beskjeder. Fra sidelinjen ropes det ut stadig nye oppvarmingsøvelser og bevegelser. Jeg kikker på Steinar og Sindre, de jogger avslappet ved siden av hverandre på oppvarmingen. Jeg vet at de kjenner hverandre fra tidligere, og de ser unektelig ut som to «lagkompiser» der de beveger seg. Likt kledd, i fotballtøy donert fra den lokale toppfotballklubben. De virker ivrige etter å komme i gang begge to. Jeg hører Sindre si lett anstrengt og pustende til Steinar: «Jøss, begynt å få litt puls du, skal bli bra å komme i gang.» Steinar kikker på ham fra øyekroken, uten å bryte eller senke tempoet svarer han: «Jepp, det blir gøy. Håper det blir litt slitsomt i dag også.»

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

De kameratslige utvekslingene mellom Steinar og Sindre er et eksempel på hvordan deltakerne former sosiale bånd og relasjoner på fotballbanen. De gjorde oppvarmingsøvelsene sammen og de hadde sine «små samtaler» og fremstod slik to «lagkompiser» i en ordinær fotballklubb kanskje ville ha oppført seg. Det at de begge hadde rusproblemer var også vanskelig å forestille seg gjennom å observere hvordan de beveget seg ute på kunstgresset. De snakket ikke om rus, men konsentrerte seg om aktiviteten.

Forskning har vist at for personer som forsøker å komme ut av en livsførsel styrt av rusmisbruk, kan det å oppsøke rehabiliteringstilbud innebære en krevende omstillingsprosess, fordi det innebærer å forlate rusmiljøet (Kaplan et al., 1984; Furuholmen & Andresen, 1998; Fjær, 2006). Noen av deltakerne i mitt materiale fortalte at det å komme ut av rusmisbruket ikke bare handlet om å kvitte seg med abstinensene eller suget etter rus. De var i tillegg nødt til å omstille seg sosialt og mentalt. Sindre fortalte at han hadde vært en del av et kriminelt rusmiljø, og hadde opparbeidet seg bekjentskaper der som han var knyttet til. Han fortalte at

det å bryte med disse nettverkene var krevende, men også en nødvendig prosess, for å komme seg videre:

«Det verste for meg nå det er jo egentlig (...). Jeg kuttet jo kontakten med sikkert over nitti prosent av de jeg brukte å ha kontakt med. Så klart, det merket jeg jo i lang tid. Før så hadde jeg folk rundt meg hele tiden. Nå er det nesten ikke-eksisterendes. Men det er jo også et bevisst valg, altså jeg måtte jo ta noen valg og det får jo konsekvenser. Så det, men det var bedre enn å sitte to og ett halvt år i fengsel. Valget stod egentlig mellom å skjerpe meg, eller to og ett halvt år i fengsel. Og det er klart, da begynner det å gå noen tanker i (...) da ville det blitt tredje soningen.»

BB: Hvordan følte det at du kuttet kontakten med folk?

«Det er klart, det var en lang prosess. Det er jo ikke enkelt. Og det er jo, tror nok det egentlig er de færreste som klarer det uten noe hjelp eller innleggelse eller noe form for noe, gjerne avrusning eller ett eller annet. Men jeg har aldri vært igjennom noe sånt, jeg har tatt mine egne valg.» Sindre (39)

Avgjørelsen om å forlate det kriminelle miljøet hvor han hadde sine venner var en sosial påkjenning. Samtidig var han bevisst på at det å bli værende i miljøet, og det å fortsette å ruse seg eller drive med kriminelle aktiviteter, ville få sine konsekvenser. Å være en del av slike miljøer kan gi sosial angst, rusrelaterte helseplager og økonomiske utfordringer, eksempelvis gjennom å opparbeide seg intern gjeld i rusmiljøet (Nurco, 1987; Hanlon et al., 1990; Lloyd, 2013). Det å forlate rusmiljøet var et valg han tok på egen hånd, for sitt eget beste, uten hjelp eller innblanding fra andre. Livsstilen med rus og kriminalitet var ikke forenelig med å komme over i en ny levemåte.

Personer som strever med å komme seg ut av sine rusproblemer kan kjenne på stigma fordi de opplever majoritetssamfunnet som lite inkluderende og det er få sosiale tilbud å velge mellom som er tilpasset rusmisbrukeres situasjon (Lloyd, 2013). På Lynvingen var det ingen av de andre deltakerne som stilte spørsmål om hans bakgrunn eller hvorfor han hadde valgt å oppsøke dette tiltaket. Dette var noe Sindre satte pris på:

«Jeg kjenner bare noen få av de, liksom, og vet hva de, hva som har ødelagt (livene deres). De som jeg ikke vet noe om de orker jeg ikke å spørre om noe (...). Det går for det samme, egentlig, det er ikke så viktig for meg. Det viktigste er jo at de får utbytte og får noe igjen.» Sindre (39)

På Lynvingen behøver ikke Sindre å skjule hvem han er. Det er et tiltak hvor deltakerne er innforstått med at hver og en av dem har livshistorier preget av rusmisbruk eller kriminalitet. Åpenhet har vist seg å være viktig for hvordan sportslige aktivitetstiltak blir betydningsfulle for personer med rusproblemer (Tonholm, 2017). Aktivitetene blir arenaer der det er det sportslige, og ikke deltakernes individuelle problemer, som settes i fokus. Det overordnede målet handler i stedet om å komme seg i bedre form gjennom å være en del av et sportslig og sosialt fellesskap av «likesinnede» (Crabbe, 2000). Sindre forteller at det var Steinar som gjorde han oppmerksom på gatefotballaktiviteten:

«Jeg begynte jo med klatring (aktivitetstiltak i Bymisjonen). Det var det det startet med, så fikk jeg jo tilbudet (...) eller fikk vel vite om det med fotballen (...). Jeg kjenner jeg jo han Steinar ganske godt. Han brukte jo og å være med på de treningene.» Sindre (39)

I det tidsrommet han fikk vite om gatefotballen, prøvde han ut flere forskjellige aktiviteter som ble drevet av Kirkens Bymisjon. Sindre fortalte at han var glad i å holde seg i fysisk aktivitet, og han likte å være ute i naturen. Han kjente likevel at klatringen ikke var nok for å skape seg nye nettverk eller få dekket de «sosiale behovene». Det at det var Steinar som fortalte om gatefotballen, en person som Sindre anså som en ‘venn’, viser hvordan relasjoner og nettverk kan få betydning for å tørre å gi seg ut på nye aktiviteter. Det er ikke sikkert Sindre ville ha oppsøkt gatefotballen på egen hånd, men det hjalp å kjenne noen fra før av. Sosial omgang rundt en felles interesse, som fotball, kan bety at en over tid knytter sosiale bånd og relasjoner til andre personer (Hoëm, 1978). Å gjøre aktiviteter sammen over en lengre periode blir dermed en av forutsetningene for at vennskapsbånd kan knyttes og opprettholdes. Rune beskrev hva gatefotballen betydde for han:

«Du har jo samholdet i laget, selvfølgelig. Det å prestere, mestringsfølelse. Rett og slett. Det er noe jeg ikke har hatt på lenge, lenge. Så det, det gir meg et veldig stort løft, gjør det, og det gir meg ikke den trangten til å ruse meg, kan du si.» Rune (27)

Aktiviteten er med på å gi han «et løft», som han kalte det, noe som kan tolkes som en form for gjenfunnet optimisme. Ved å delta aktivt i fellesskapet og gjennom å spille fotball sammen med de andre fikk han en mestringsfølelse. Det å prestere på fotballbanen bidrar til at han velger å holde seg unna rusmidler de dagene han drev med aktiviteten. Beskrivelse av det gode samholdet som skapes på treningsfeltet, er et eksempel på hvordan erfaringene fra fotballen gir en ‘snøballeffekt’.

Rune var en av dem som hadde spilt fotball i oppveksten. Det at han nå opplever at han kan benytte seg av de ferdighetene og kunnskapene han utviklet i barndommen, gav mersmak:

«Det bare bygger på seg rett og slett, blir bedre og bedre basert på fotballen, ikke sant. Så det er på, helt klart en vei ut av rusen. Uten tvil. I hvert fall et bra utgangspunkt.» Rune (27)

Rune tilhører typologien prestasjonsjagende spiller, og sitatene viser hvordan han beskriver at fotballaktiviteten i seg selv er det som gir et godt utgangspunkt for å finne ‘veier ut av rusen’, som han omtalte det. Fellesskapet på Lynvingen handler om at de som deltar, tar opplegget og aktiviteten seriøst. Rune beskriver de andre deltakerne som sine ‘lagkamerater’, og han er nødvendigvis ikke opptatt av at deltakerne skal knytte tette sosiale bånd utenom tiltaket. Samholdet skapes først og fremst på treningsfeltet, når de gjør aktiviteten og opptrer som ‘et fotballag’.

Når Rune går ut på fotballbanen så er det aktiviteten i seg selv som skal stå i fokus. Hva deltakerne velger å gjøre utenom tiltaket har mindre betydning for fellesskapsfølelsen ifølge Rune og de andre som tilhørte den prestasjonsjagende typologien. Det er hva deltakerne tilfører laget som ansees som viktig. Sosialiseringen i fellesskapet handler dermed vel så mye om den ‘ikke-verbale’ kommunikasjonen som er knyttet til deltakernes bevegelser ute på fotballbanen. Med dette menes det utvikling av ballkontroll og det å vise innsatsvilje og forståelse for hvordan gatefotballen spilles (eksempelvis å ta seg tid til å sette seg inn i regelverket). Vektleggingen av ‘ikke-verbale’ sider av gatefotballen er et typisk trekk for deltakere som er plassert i den prestasjonsjagende typologien.

Trening med Lynvingen onsdags ettermiddag. Det er merkbart at enkelte av deltakerne fremstår som litt «ivrigere» typer enn andre. Rune er et slikt eksempel. Han er omtrent alltid på treningene. Han er utadvendt, alltid smilende og jeg ser ham ofte prate engasjert om fotball med de andre deltakerne. Men det er noe med hvordan Rune alltid prøver å «gi alt» når vi spiller kamper. Han fokuserer voldsomt på å gjøre det bra. Rune spiller ikke så mye som utespiller på kunstgressbanen, men han har en fast rolle som målvakt og han tar rollen meget seriøst. Dette merkes når jeg eller noen av de andre deltakerne er på det andre laget og spiller mot ham. Det er nesten helt umulig å score. Han hiver seg etter ballen. Det er fascinerende å tenke at dette er den samme Rune som sier han har store rusproblemer utenom treningene. Men måten han spiller på er intensiv: «Nå er buret (målet) stengt, folkens» kan han si når vi tar en pause. Rune er god i mål og han vet det selv. Samtidig virker han takknemlig, for at han får holde på med fotballen. Det virker som han har funnet noe som gir mening, både trivsel og trening, på samme tid.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Situasjonen fra observasjonsdagboken viser hvordan Rune blir engasjert og motivert av å spille en så sentral rolle på fotballbanen. For de prestasjonsjagende typene er det å forbedre sine ferdigheter for hver trening det viktigste. De lager seg egne 'små mål' for å bli bedre på en liten del av spillet. For hver trening har de dermed alltid 'nye' arbeidsoppgaver. For de prestasjonsjagende typene er det alltid noe som kan forbedres i spillet. Det kan tenkes at det å ha slike arbeidsoppgaver gir en rehabiliterende effekt fordi det skaper et konkret fokus. De er der for å utvikle sin fotballkompetanse, i tillegg å få det sosiale utbyttet av å treffe andre i felleskapet. Utdraget fra observasjonsnotatet kan også være en indikasjon på at det å ha 'gode lagkamerater' rundt seg kan være viktig for å skape bedring.

Rune tar gatefotballen så seriøst at det ikke lenger er «plass» til rusmisbruk i livet hans:

«Jeg er jo avhengig av mitt for å få hverdagen til å gå rundt. Og de dagene jeg skal trene så tar jeg jo ingenting, ruser meg ikke før trening. Jeg går jo på tabletter som jeg får hos legen og de tar jo ikke jeg før jeg skal på trening. De er jo ganske (...) du blir jo sløv ut av de ikke sant. Og så er jeg litt glad i øl ikke sant. Og de dagene jeg trener (gatefotball) så motiverer jeg meg til å ikke drikke.» Rune (27)

Rune er åpen om at det hender han ruser seg utenom de dagene det er trening, både på alkohol og tabletter. Samtidig fremheves det hvordan fotballaktiviteten ikke er forenelige med rusmisbruk, fordi det blir vanskeligere å yte like mye om han er 'sløv av rusen'. Det å drive med gatefotball har dermed en motiverende effekt på Rune, fordi det er en aktivitet han gjør det godt i, og som han lykkes med. Motivasjonen handler om at han er klar over at de gode prestasjonene krever at han holder seg borte fra rus.

7.3.1 Gatefotball som et rusfritt tilbud: Oppførsel og konsekvenser ved regelbrudd

Deltakerne måtte signere såkalte «spillerkontrakter» hvor de forpliktet seg til å følge noen regler. Det var for eksempel ikke lov å snakke om rus og rusmidler på trening og det var totalforbud mot å fysisk eller psykisk trakassere andre. Sanna, som var en del av støtteapparatet, fortalte at innholdet i spillerkontraktene og regelverket var noe hun og fotballspillerne hadde utviklet sammen:

«Litt sånn spesielt, at, vi har jo spillerkontrakter. Og det er jo basert på, vi har jo dem, det er jo spillerne selv som har utviklet. For jeg la til en sånn spørreundersøkelse for å lage de

(kontraktene). Så det er jo veldig fint for da får dem jo, jeg har jo vært veldig opptatt av å bruke dem (spillerne), altså brukervedvirkningen.» Sanna (støtteapparatet, KB)

BB: Så dette var noe de ønsket omtrent, da?

«Ja. For det handler om at, liksom, å ha den trygghet og de rammene, så alle vet (...) og hvis det kommer noen på trening som er påvirket så vet de at det blir utestengelse (...) det er ganske harde bud egentlig. Men de er jo veldig sånn her at skal man forholde seg rusfri så kan man ikke ha den «syngen under puten». Så det er liksom den «tøffe kjærlighet» som nesten hele den gjengen sier, at man må få konsekvenser hvis det er noe regelbrudd.»

Sanna (støtteapparatet, KB)

Sanna var opptatt av at denne måten å inkludere spillerne på gav de en mulighet til å komme med innvendinger og innspill til utformingen av regelverket. Det medførte også at de var innforstått med at utestenging fra trening ikke var ment som straff, men et virkemiddel for å hindre uønskede situasjoner og for å skjerme spillerkollektivet. Regelverket skulle bidra til å etablere tydelige grenser for hva som var og ikke var sosial akseptable atferd og som ble ansett som nødvendige for at deltakerne skulle kunne fungere som et fellesskap. Sanna beskrev reglene som en form for «tøff kjærlighet», fordi det å stille krav var til deltakernes eget beste. Alex, som i typologien er ‘prestasjonsjagende spiller’, beskrev hvordan de som ikke klarte å forholde seg til reglene ikke ble værende lenge på Lynvingen:

En gang har det vært en jente her som var ruset. Hun var ikke (...) hun kom ikke mer. Jeg tror ikke hun var så veldig interessert i fotball. Hun ville vel bare prøve hvordan det var. Så hun fikk beskjed om å ikke (...) enten komme tilbake edru eller ikke komme tilbake. Da valgte hun å ikke komme tilbake.» Alex (29)

Det at noen spillere forsvinner ut, er et eksempel på hvordan kravet om at deltakerne må være rusfri på trening kan få innvirkning på rekruttering av nye deltakere. Alex fremhever blant annet at det å være interessert i fotballaktiviteten er avgjørende for om nye deltakerne blir værende. Dersom personer med rusproblemer skal klare å overholde reglene om å være rusfrie på trening, må aktiviteten oppleves som meningsfylt (Welty Peachey et al., 2013; Lee Williams et al., 2013; Tonholm, 2017; Jarvie & Ahrens, 2019).

Det er likevel forskjeller i datamaterialet i hvordan aktivitetene oppleves som meningsfulle. De sosiale spillertypene var eksempelvis opptatt av at det ble arrangert sosiale turer. For disse deltakerne var det de sosiale relasjonene og forbindelsene med de andre som var avgjørende for å bygge samhold i laget. Andre deltakere, som de i den uformelle typologien, var tilfredse

så lenge det var et treningstilbud tilgjengelig hvor det ikke ble stilt for høye krav. Det viktigste for de uformelle spillerne var å treffe personer i samme situasjon som dem selv og som ønsket å endre på sin levemåte. Deltakerne som tilhørte den prestasjonsjagende typologien var opptatt av at aktiviteten i seg selv kunne motiverte dem til å holde seg unna rusmisbruk. Gatefotballens tiltrekningskraft handlet for de prestasjonsjagende typene om at det var en aktivitet hvor de kunne sette seg konkrete ferdighetsmål. De sosiale relasjonene i fellesskapet handlet om å utvikle egne og andres fotballferdigheter. Uten et felles regelverk kunne det utviklet seg avvikende oppførsel på treningene, som for eksempel konflikter som leder til vold og andre uønskede hendelser. Over tid kunne slike hendelser ha preget samholdet i gruppen negativt. Det å unngå 'rusprat' var derfor viktig:

«Vi har ikke noe samtaler om den «rusbiten», da. Det prøver vi å prate minst mulig om egentlig. For her skal vi spille fotball, her skal vi ikke prate om rus, skal ikke være noe rus.»
Rune (27)

Rune var opptatt av at det var i alles interesse å følge regelen om å unngå å snakke om rus og rusmidler. Dersom samtaler om rus får «satt seg» i gruppen, kan det skape konflikter mellom deltakerne som kan eskalere. Jeg observerte ikke at spillerne snakket om rusmisbruk på fotballbanen, men sitatet ovenfor gir en indikasjon på at slike situasjoner, kunne ligge 'under overflaten'. Ada fortalte om hvordan hun var bekymret for å risikere å møte personer i 'aktiv rus' på Lynvingen:

«Først så tenkte jeg jo «nei», for jeg var redd for at jeg skulle møte masse aktive rusavhengige. Men jeg så jo da at det var flere aktive på behandlingskollektivet, da, som også spilte gatefotball. Så til slutt så heiv jeg meg med. Og derifra så har det bare ballet på seg.»
Ada (35)

Ada, i typologien 'sosial spiller', hadde liten kjennskap til hvordan Lynvingen var organisert når hun først fikk høre om aktiviteten. Hun måtte dermed overvinne forestillingene om at hun kunne risikere å treffe noen 'gamle kjente' eller noen som var synlig påvirket av rusmidler. Ada fant støtte i at enkelte av de andre deltakerne var bekjente som Ada hadde tillit til, noe som bidro til at hun turte å ta sjansen på å bli med. Hun opplevde det som et 'stort steg' de første gangene. Blant annet fordi hun måtte motivere seg selv til å gå utenfor komfortsonen. Det at hun etter hvert kjente seg trygg handler om at hun innså at her var andre i samme situasjon som henne selv. Det var personer som også ønsket å skaffe seg en ny tilværelse. Det å delta på Lynvingen ble for henne mer enn et vanlig tidsfordriv. Deltakelsen gav henne fysisk aktivitet og sosialt samvær på samme tid, noe hun opplevde som motiverende for

hennes muligheter til å holde seg unna de kriminelle og russtyrte miljøene. Andre deltakere hadde lignende opplevelser:

«Jeg har spilt som keeper i mange år. Så hev jeg meg med på en trening og det gav meg bare mersmak, egentlig. Jeg føler at fotballen, det er på en måte starten av rehabiliteringen. Der starter det, vil jeg si. Det har gitt meg så utrolig mye at det aner du ikke». Rune (27)

Lynvingen ble det Rune omtaler som ‘starten av rehabiliteringen’. Han kom inn i et fellesskap hvor alle var underlagt de samme reglene, og for Rune var det slike omgivelser han hadde behov for når det gjaldt å motivere seg til å endre livsførsel. Det å omgås andre som hadde et ‘brennende hjerte’ for å spille fotball, bidro til å forsterke hans engasjement.

Keeperutnevnelsen var blant annet et høydepunkt. Det var en tillitserklæring fra de andre spillerne, noe som gav en form for status i fellesskapet og ga ‘mersmak’, som han kalte det. Samtidig handlet det å få tildelt keeperrollen ikke kun om bekreftelse, det ble også en form for ‘belønning’ for hans dedikasjon til aktiviteten.

7.4 Fellesskaps erfaringer og samhold: Sosiale relasjoner i gatefotball

Hvilke type fellesskap aktiviteten på Lynvingen utgjør og hvordan fellesskapet påvirker og former deltakernes erfaringer har betydning i analysen. Fellesskap er en type begrep som i Blumeriansk forstand kan anvendes på en sensitiverende måte, dvs. som en retning å se i uten at det blir gitt en operasjonell definisjon, slik definitive begreper har. Det vil her bli brukt til å undersøke hvordan felles aktiviteter bidrar til å utvikle og utforske forskjellige sider ved deltakelse i aktiviteten gatefotball. Forholdet mellom fellesskap og begreper med lignende innhold, som samhold og integrasjon, kan være flytende (Kval et al., 2007).

Inspirert av Durkheim (1965) kan en side ved fellesskapet på gatefotballen forstås som en form for kroppslig ritualisert bevegelse, hvor deltakerne som enkeltindivider forenes i en gruppe. Sport kan regnes som en ‘oppbyggende og normaliserende’ aktivitet (Crabbe, 2000; Green, 2009). Forstått på denne måten kan fellesskapet på gatefotballen få en integrativ funksjon for deltakerne, fordi det bidrar til å «bygge bro» fra en tilværelse som ‘avviker’ til en tilværelse som ‘normal’. I gatefotballen, som i andre fellesskap, er grunnlaget at medlemmene har noen felles interesser, erfaringer og skaper noe sammen. De samles rundt aktiviteten i seg selv, og de finner sin rolle og sin ‘plass’ i laget. Et annet punkt av betydningen handler om at de er villige til å gjøre det som kreves for at laget skal bli bedre. Dette både krever og skaper samhold og fellesskap. Kjetil var en av de eldste deltakerne og en av de som hadde regelmessig oppmøte på treningsfeltet:

«Dette (gatefotballen) er ukens store høydepunkt.» – Kjetil (54)

For Kjetil var det opplevelsen av å være i et rusfritt fellesskap som gjorde gatefotballen attraktiv. Kjetil hadde en brokete fortid etter et langt liv som rusmisbruker. Han kom inn i et fellesskap som var inkluderende:

*«Det er kjempeartig, det er et veldig sånn inkluderende miljø. Sanna (fra støtteapparatet) har laget fine sånne der instruksjoner om hvordan vi skal forholde oss til hverandre, prate til hverandre med respekt og være inkluderende og gi ros, og, ja, den typen ting. Og den er jo veldig fin, da.»
Kjetil (54)*

Sitatet viser at Kjetil omtaler fellesskapet på Lynvingen som et 'inkluderende miljø', noe som blant annet handlet om at de fikk klare instruksjoner for hvordan de skulle oppføre seg overfor hverandre. De var «medspillere» og ikke «motspillere», i den forstand at de skulle samarbeide om arbeidsoppgavene og behandle hverandre på en respektfull måte, noe som bidro til å skape samhold i gruppen.

Forskning på rusmisbruk viser at rusavhengige ofte isolerer seg fra omverdenen, de utvikler negative tanker om seg selv, blir suicidale, og de blir dratt inn i en nedadgående spiral som kan være krevende å komme ut av (Svensson & Kristiansen, 2005; Karagöz, 2006; Brodahl & Pettersen, 2018). Gatefotballen motvirker dette, fordi det er en aktivitetsform som bidrar til å skape glede og trivsel, og blir sånn sett et positivt fellesskap som handler om noe annet enn rusrelaterte aktiviteter. Sitatet til Kjetil er et eksempel på dette, fordi han opplever at det har en egenverdi å delta. Det er ikke bare gatefotballen som gjør at han føler seg bra, det er også det at han får ha sosialt samvær med folk i samme situasjon som han selv.

Gatefotballen ble et fellesskap hvor Kjetil opplevde at hans egne erfaringer kunne komme andre til gode:

«Det å være med på Lynvingen og få folk som faktisk er kommet ut av rusen og hjelpe de med å få et bedre liv ute og de utfordringene som er der. Så det er jo mange stadier, jeg kunne også tenkt meg å begynne å jobbe mer med forebygging av rus. Jeg er jo desidert eldst av alle som er med. Så jeg er liksom litt sånn «onkel» (latter). Jeg får den rollen.» Kjetil (54)

Kjetil identifiserte seg som en 'senior' i fellesskapet. Han var eldre enn de andre deltakerne og hadde vært igjennom flere rehabiliteringsopphold. Gjennom prøving og feiling i forskjellige rehabiliteringstiltak har han opparbeidet seg erfaringer som han ønsker å benytte til å hjelpe andre som hadde det vanskelig. Behovet for å være støttende for de spillerne som strevde med problemer i dagliglivet utenfor banen gjorde at han ble oppfattet som en som

brydde seg og en som kunne vise omsorg. Han viste at han var opptatt av rehabiliteringsprosessene som de andre spillerne gjennomgikk. Det at de deltok på aktiviteten betydde nødvendigvis ikke at livet utenfor aktiviteten gikk på skinner:

«Hvis noen ikke kommer på treninger, så spør gjerne Sanna meg hvordan går det med dem og sånt. Så prøver jeg å kontakte de og dra de inn igjen, ja.» Kjetil (54)

Kjetil var kjent med byens rusmiljø og hadde lang erfaring med hvilke type problemer en russtyrt levemåte kunne føre til. Hans kjennskap til rusmiljøer gjorde at støtteapparatet på Lynvingen henvendte seg til han dersom spillere ikke dukket opp på trening. De hadde tillit til Kjetil sin evne til å 'dra de inn igjen', som han kalte det. Seniorrollen i fellesskapet gav han også anerkjennelse og ble en form for status innad i miljøet. Det å holde et våkent øye over andre deltakere opplevdes som et meningsfylt bidrag til fellesskapet. Kjetil påtok seg denne rollen fordi han trivdes med det. Det var også en som rolle ble verdsatt i det sosiale fellesskapet både av deltakerne og av støtteapparatet.

Howdan deltakerne reflekterte over sin egen rolle i fellesskapet og hvordan ferdighetene de hadde kunne bidra til å hjelpe de andre spillerne, synliggjøres gjennom de forskjellige spillertypene. Alex, i den prestasjonsjagende spiller-typologien, var opptatt av at en av hans oppgaver var å ta vare på nye deltakere:

«Nei, det er jo litt, jeg synes det er veldig godt også, å ta vare på de som ikke (...) altså jeg føler jo for min egen del at det sportslige det er jeg veldig trygg på i fotball så vet jeg hva jeg kan og jeg vet hva (...) altså, jeg føler at jeg er i mitt element på fotballbanen, det er jeg jo.» Alex (29)

Det var aktiviteten som foregikk ute på banen og det å kunne hjelpe de andre spillerne til å utvikle sin fysikk, teknikk og 'fotballforståelse' som stod i fokus. Han beskriver at det at han selv kjente at han mestret de tekniske og fysiske aspektene med fotballen, gjorde at han kunne rette oppmerksomheten mot å hjelpe de andre på laget. Alex var i sitt rette element på treningsfeltet, han var lagets kaptein og han hadde en rolle som assistenttrener. Alex hadde spilt fotball siden han var guttunge, og flere av de andre deltakerne så opp til ham fordi han var flink til det:

Trening med Lynvingen fredags ettermiddag. Det å spille mot Alex har jeg etter hvert erfart at er ingen enkel oppgave. Enten om jeg står i mål eller er utespiller så er han kanskje den av deltakerne som er vanskeligst å møte i dueller. Det verste er om jeg står i mål, for det er krevende å stoppe de harde skuddene hans. Kroppen hans virker nesten å være skapt for

fotball. Han er lang, har raske bevegelser og viser god kroppskoordinasjon. Med min bakgrunn fra kampsport føler jeg at på disse områdene er vi noenlunde like. Men der hvor jeg og de andre som spiller mot Alex virkelig kommer til kort, er ballkontrollen. Dersom Alex får tak i ballen så er det omtrent umulig å ta den fra ham igjen. Alex er ikke egoistisk med ballen når han spiller. Han er opptatt av at dem rundt ham skal få det til. Han slår pasninger til medspillerne og forsøker å sette dem opp i posisjon til å score mål. Enkelte ganger, når jeg har vært med å spille, har jeg spøkefullt nevnt for Alex at han kanskje kunne spilt mot alle oss samtidig og fremdeles vinne. Alex smiler av dette, men han sier at det er ikke det som er poenget med gatefotball slik han ser det. Poenget er å få alle aktive i 'spillet', selv om ikke alle er like gode.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Alex var et 'konkurransemenneske' i den forstand at han ønsket å gjøre det bra på treningsfeltet. Med sin fotballbakgrunn på høyt nivå i oppveksten var han også en av de beste spillerne på laget. Han målte også sine fotballferdigheter opp imot deltakere fra andre gatefotballag som han spilte mot når laget reiste rundt og deltok i cupspill. Han var opptatt av å stille krav til seg selv og utfordre sine egne grenser. Å prestere fysisk og teknisk på treningsfeltet var viktig for han. Det var alltid et nytt mål å strekke seg mot i gatefotballen. Observasjonsnotatet viser hvordan dette var en aktivitet som gav han mulighet til å vise frem sine ferdigheter i fellesskapet. Gode tilbakemeldinger fra treneren gav mestringsfølelse. I tillegg fikk han ros fra de andre deltakerne som beundret hans tekniske ferdigheter. Samtidig var ikke Alex kun opptatt av å dyrke en konkurransementalitet. Det at han allerede var en av de beste spillerne, gjorde at han ønsket å hjelpe til på trenersiden for å løfte laget. Han forteller at det gav han motivasjon av å lære bort sin ekspertise og å se at andre hadde et utbytte av aktiviteten.

Fremstillingen av Alex og hans interaksjon med de andre deltakerne på treningsfeltet indikerer at personer med høy fotballforståelse kan ha utbytte av å være i et fellesskap med spillere som ikke er like gode i fotball som dem selv. I fellesskap med store forskjeller i ferdighetsnivå kan likevel gnisninger oppstå. Med dette menes det at skjevheter i nivå kan føre til at de flinkeste ikke får vist sitt potensiale, samtidig som de svakeste i gruppen kanskje vil mene at øvelsene blir for krevende. Men ut ifra observasjonene var det lite som tydet på at det på Lynvingen var slike skjevheter. Det var få tegn på noen utpreget 'elitekultur', eller at noen spillere dannet egne mindre grupper

eller frøs ut andre. Alex var eksempelvis opptatt av at for å styrke fellesskapet så måtte alle, uavhengig av ferdighetsnivå, føle seg som en del av laget.

David, i typologien 'uformell spiller' fortalte at han i utgangspunktet ikke kjente til gatefotball som aktivitetsform fordi det var en type rehabiliteringstiltak han ikke hadde benyttet seg av tidligere. Det som tiltrakk David med gatefotballen var muligheten til å kombinere det fysiske og det sosiale på samme arena:

«Nei, det med fellesskapet var vel at det var sosialt og å få trent litt. Man blir jo veldig isolert av å være kriminell. I hvert fall på det viset som jeg har vært så kan man ikke la noen få vite noe om det eller, så man blir jævla ensom på toppen der da. Så det sosiale er jo noe jeg jobber med (...) mellommenneskelige relasjoner og noe jeg trenger i livet mitt. Få pleiet de mellommenneskelige relasjonene og sosiale biten som jeg overhodet ikke mestrer eller har håndtert på en fornuftig måte. Komme opp i en god funksjon.» David (30)

David var opptatt av at livet som kriminell hadde ført til at han isolerte seg fra sine omgivelser, noe som gjorde at han hadde få venner som ikke tilhørte de kriminelle nettverkene. Han følte seg ensom og sliter med å etablere andre sosiale relasjoner. David fortalte at for ham var det ikke rusen som hadde vært det mest utfordrende i livet, men at han ikke maktet å kontrollere sine egne aggressive impulser. Han gikk derfor i terapi for sinnemestring i tillegg til fotballtiltaket.

David hadde behov for sosialt samvær, og i tillegg var han interessert i holde på med noe som var fysisk hvor han kunne bli svett og sliten. Gjennom fellesskapet på gatefotballen fikk han oppfylte begge disse behovene. David, som 'uformell spiller, hadde ikke utformet noen konkrete mål med sin deltakelse i fellesskapet. Først og fremst handlet det om å delta for å hjelpe seg selv og for å komme inn i et fellesskap hvor han kunne holde på med 'vanlige' sosiale aktiviteter som ikke krevde for mye. Men dette menes det ikke at han ikke var ivrig på treningene. Det handlet i stedet om at han på gatefotballtiltaket kunne konsentrere seg utelukkende om aktiviteten, uten å måtte konfronteres med sine rusproblemer.

7.4.1 Et tiltak for både jenter og gutter: Alder og kjønnssammensetning på gatefotballaget

Lynvingen var åpent for både jenter og gutter. Ada var den eneste kvinnelige deltakeren som deltok regelmessig på de observerte treningene. I samtaler med deltakerne fortalte flere at i turneringsspill kunne det ofte være blandede lag som spilte mot hverandre, eller det kunne

være rene herre og damelag. Flertallet av deltakerne på Lynvingen var positive til at jenter og gutter hadde felles aktiviteter. Kjønnssammensetning hadde ikke stor betydning for Alex, det som derimot var sentralt var at de som deltok var motiverte og tok aktiviteten seriøst. Ada hadde blant annet vært innom det norske landslaget i gatefotball,⁵⁵ og hun fortalte hvordan det å kunne trene og sosialisere med andre jenter var en positiv erfaring:

«Det her landslaget, det er bare i ett år. Så er de pliktige å ta inn nye. Men jeg skulle ønske det varte lenger (latter). Nei, for vi var et utrolig fint lag, da, og ivrige jenter. Det var veldig bra samhold da. De passet på å ha en miks av det, trening og sosialt. For det er det som er med gatefotballen, man går jo inn for å vinne, men man skal ha det artig også.» Ada (35)

Ada sin opplevelse viser hvor positivt det var for henne å få spille sammen med andre jenter med rusproblemer. Det å treffe andre aktive jenter i gatefotballmiljøet, som kom fra andre steder i landet, og kunne utveksle erfaringer, var nyttig for henne. På det tidspunktet hvor jeg besøkte Lynvingen, hadde de ikke utviklet noe eget tilbud for jenter. Flertallet av deltakerne var menn. Det må likevel nevnes at når jeg besøkte Lynvingen mot slutten av prosjektet hadde Bymisjonen fått flere forespørsler og henvendelser fra jenter som ønsket at det skulle etableres et eget fotballag for jenter.

Medlemskap i Lynvingen hadde ingen øvre aldersgrense. Den eldste deltakeren jeg var i kontakt med var Kjetil på femtifire år. Nedre aldersgrense var ikke spesifisert, men det var få deltakere under tjue år på de observerte treningene. Tore fortalte hvordan den blandede alderssammensetning var noe han selv oppfattet som positivt:

«Liksom, de unge på en måte, som har mye i seg, de har konkurranseinstinktet. De har, altså, det smeller, de får den her «tenningen». Og det savner jeg selv, for jeg har ikke det ordentlig. Men jeg hadde den: «faen, jeg er blitt eldre altså», jeg er mye mer «laidback» (avslappet) nå. Mye mere rolig. Og hvordan vil det påvirke de andre igjen? Vi smitter jo på hverandre her.» Tore (45)

De yngre hadde ofte et større konkurranseinstinkt enn de eldre spillerne. Det at fellesskapet består av deltakere med forskjellige utgangspunkt, både når det gjelder alder, kjønn og ferdighetsnivå, hadde i Tore sine øyne en positiv betydning. Det å møte yngre deltakere, som har 'tenningen', som han kaller det, påminnet han om sin egen ungdomstid. Tore opplever likevel ikke det at han var en av de 'eldre' som negativt, men han savnet å ha like mye

⁵⁵ Landslaget er organisert gjennom Frelsesarmeen og består av både gutter og jenter. Hvert år rekrutteres det nye spillere som deltar i VM for hjemløse (Homeless World Cup). Uttaket til landslaget er basert på deltakelse i blant annet NM i gatefotball. Uttaket er basert på en helhetlig vurdering og ikke kun på fotballferdigheter.

livskraft i kroppen som de unge. Tore fremhever at deltakernes entusiasme 'smitter på hverandre'. Dynamikken mellom det å ha eldre og yngre deltakere i samme gruppen skaper et balansert fellesskap, påpeker Tore:

«Hvis jeg er for laidback så vil det også ha effekt på dem (de andre spillerne), om man ikke vet om det. Underbevisst, hva som skjer egentlig i en gruppe, det å ha litt mere «go» så blir det mer «go». Sånn er det. Hvis en person er der så (...) Og det er sånn som de unge, par ut av de som kan være litt (røff) men det skal være litt «go». Det skal det være, det liker jeg. Jeg var sånn selv. Kanskje ikke helt der enda, men jeg prøver. Leter etter «gnisten». Bare en kjip takling så begynner jeg å bli helt råskinn da, da tar det helt av (latter).» Tore (45)

Dynamikken handler om hvordan deltakernes atferd og væremåte overfor hverandre påvirker det sosiale fellesskapet. Tore opplever at relasjonen til de yngre tenner en gnist han ikke klarer å skape på egen hånd. Å spille mot de yngre og konkurransesugne øker hans innsats og tenningsnivå. Tore får dermed stort utbytte av interaksjonen med de yngre deltakerne . Samhandling med de yngre hjelper han med å holde aktiviteten i fokus, men den gir han også viktig motivasjon til å yte det han klarer:

Trening med Lynvingen fredag ettermiddag. Deltakerne er inne på kunstgressbanen. Det spilles kamp, som betyr fire mot fire ute på banen. I dag er det ti deltakere på trening, så det blir alltid noen som får pause. Utenom Ada og en ny jente er det kun gutter i dag. Omgangene varer i syv minutter og spillet er intensivt. I og med at begge lagene er fylt opp, sitter jeg på innbytterbenken utenfor banen. Allerede etter et par minutters spill er det flere av deltakerne som puster tungt. Når det signaliseres for å bytte tar de yngre kortere pauser før de er med i kampen igjen. Ute på banen hører jeg Alex spør om Kjetil vil ta en pause, noe han vil. Tore, når han er på banen, henger mye bak i «forsvarssonen». Enkelte ganger blir han med opp foran motstanderens mål i det jeg forstår kalles etablert angrep. Spillet bølgjer hurtig frem og tilbake og det er ofte de yngre deltakerne som tar seg av løpingen med ball. De eldre henger litt lenger bak på egen banehalvdel eller forsøker å komme i en god posisjon og motta ballen fra de yngre. Jeg tenker at det kanskje er naturlig at det blir slik, gitt den intensive spillestilen som kjennetegner gatefotball. Likevel virker det som 'rollefordelingen' mellom de yngre og eldre er noe deltakerne er vant med.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

På Lynvingen ble det tatt hensyn til at deltakerne hadde forskjellig utgangspunkt, både når det gjaldt fysisk form, alder og fotballferdigheter. Treningsøktene var intensive, og det var mye

som foregikk på en gang, men spillerne, både de yngre og eldre, var oppslukte i aktiviteten, en indikasjon på at de ønsket at det skulle være et høyt tempo.

Relasjonsbyggingen mellom deltakerne vises også i interaksjonene og i den dynamikken som oppstår under treningsøktene. Det var ingen som kom med negative bemerkninger dersom en av de eldre deltakerne ikke løp like mye som de yngre. Det var heller ingen negative reaksjoner dersom en spiller bommet på «åpent mål». I stedet fikk deltakerne oppmuntrende tilrop når de forsøkte seg på en finte, eller et skudd. Det å komme med støttende tilbakemeldinger var det som skulle stå i fokus. På denne måten handlet det om at de som ikke var like tekniske eller like godt fysisk trent som de beste spillerne, fremdeles fikk en god opplevelse. Ingen skulle utelates eller kjenne på prestasjonsangst. Det sosiale fellesskapet handler dermed både om å bygge opp deltakernes selvkontroll og få deltakerne til å engasjere seg i spillet. I tillegg handlet det om å gi ros og oppmuntring slik at deltakere kunne kjenne på mestring. Det å bygge opp individer, gjennom fellesskapet, er dermed en av gatefotballens sentrale funksjoner.

7.4.2 Trygghet og mestringsfølelse gjennom gatefotball

«Når vi reiser til NM da har vi jo egne avtaler. For det, det er veldig viktig, spesielt dette med trygghet da, at de vet hva de har å forholde seg til.» Sanna (støtteapparatet, KB)

Sanna fortalte at spillerkontraktene bidro til å skape trygghet blant medlemmene i fotballaget. Deltakerne visste med dette hva som ble forventet av dem og hvilke regler de måtte forholde seg til. I forbindelse med konkurranser, som norgesmesterskapet i gatefotball, utformet støtteapparatet et strengere regelverk enn det deltakerne var vant med på de ordinære treningene. «NM-reglene» handlet blant annet om at det ikke skulle være inntak av rusmidler, hverken under konkurransen eller utenfor, så lenge oppholdet varte. Sitatet fra Sanna viser hvordan reglene bidrar til å bygge en fellesforståelse om at rusmidler, i enhver form, ikke var akseptert. Deltakerne som aksepterte spillerkontraktene fikk også utdelt fotballdrakter og treningstøy, sponset av den lokale toppfotballklubben. Deltakerne beskrev utdelingen av drakter som en positiv opplevelse:

«Man blir jo veldig stolt, da. Det er en veldig god følelse. Hun Sanna (fra støtteapparatet) har ordnet de på ett eller annet vis, og det mener jeg er ifra toppfotballklubben vi har fått de. De har sponset oss.» Ada (35)

Draktene var profesjonelt utformet med logoer og sponsormerker. Det å iføre seg fotballdrakten hjalp Ada til å se seg selv på en ny måte. Hun fikk det hun omtaler som en 'god

følelse' av å være likt kledd som de andre deltakerne. 'Uniformeringen', hvor de fikk utdelt «profesjonelt» fotballtøy, gav en form for status i gruppen og bidro til at de identifiserte seg som «utøvere» og fotballspillere i stedet for personer med rusproblemer. Fotballdraktene, med sine logoer og sponsormerker kan bli et symbol på fellesskap og profesjonalitet (Sherry & Strybosch, 2012; Thompson et al., 2019). Gjennom å delta i gatefotballfellesskapet 'speiler' deltakerne seg i hverandre (Cooley, 1902). Det å iføre seg en fotballdrakt gir mening for deltakerne gjennom at de identifiserer seg med de andre spillerne på laget, noe som styrker «lagfølelsen» og «lagånden». Uniformering kan bidra til å utvikle en fellesskapsfølelse gjennom å bli et symbol på samhold og tilhørighet (Hertz, 2007).

Fra tid til annen deltok spillerne på Lynvingen i turneringer. Det å få være med å konkurrere var noe som var forbeholdt de av deltakerne med stabilt og regelmessig oppmøte. Det var også slik at spillerne med lengre 'ansienitet' i fellesskapet ble prioritert. Samtidig understreket støtteapparatet at det at ikke alle kunne være med å reise, ikke betydde at de andre spillerne var utelukket eller ekskludert fra fellesskapet. Støtteapparatet tok seg ofte god tid til å fortelle om bakgrunnen for avgjørelsene knyttet til laguttaket:

Trening med Lynvingen onsdags ettermiddag. Sitter på innbytterbenken og ser på at det nærmer seg tid for at treningen er over. Sanna og Lars-Arne (hovedtreneren) fra støtteapparatet har samlet deltakerne nede ved det ene målområdet i enden av kunstgressbanen. Det er tid for spillermøte før alle skal hjem hvert til sitt. Deltakerne, svette og andpustne etter en fysisk økt, sitter i en halvsirkel og betrakter de to. Lars-Arne er engasjert, det nærmer seg NM og han er opptatt av at gruppa holder fokus: «Bra jobbet i dag alle sammen. Synes vi fikk til mye av det etablerte spillet i dag som vi også skal forsøke å få til nede på NM», sier han oppmuntrende. Deltakerne kikker smilende på hverandre, de virker også fornøyde med egen innsats. Sanna tar et steg frem og løfter hendene: «Dette her er så bra jobbet, folkens, det er så viktig at vi alle er med og støtter opp på de siste øktene.» Hun tar en liten pause og fortsetter: «Og selv om ikke alle skal reise så husk på at dere alle er like viktige». Hun lar det henge litt i luften før hun fortsetter: «Så håper jeg at de som ikke reiser følger med på Facebook og sånt. Viktig at vi heier masse, det er sånn det blir en bra opplevelse for alle». Etter hvert er spillermøtet over og jeg observerer deltakerne som rusler ut av treningshallen. Det er ingen sure miner å se fra dem som ikke skal reise. Det virker som deltakerne er innforstått med at der ikke er nok midler, eller plasser, til at alle kan bli med på tur. Der de beveger seg mot utgangen hører jeg spøk og latter, akkurat som før, og det er tydelig at de er vant til slike «pep-talks» fra trenerne.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Det å få delta på norgesmesterskapet i gatefotball var en gulrot for deltakerne. Samtidig var det enighet om at den mest rettferdige ordningen var at de som hadde vært med lengst fikk reise. Det var få tilfeller av det som kan minne om et «a-lag» og et «b-lag». Støtteapparatet fremhevet at de alle var på «ett lag». Det var også Bymisjonen, med hjelp fra sponsorer, som dekket de økonomiske utgiftene med reise og opphold i forbindelse med utenbys turneringer. Begrensninger i økonomien til Lynvingen medførte at det ikke var mulig for at alle spillerne, i tillegg til støtteapparatet, kunne være med på reiser. Hovedtreneren Lars-Arne brukte NM som et middel for å motivere til hardere innsats på treningene: «Nå må dere ta i, ikke lenge igjen til NM», eller: «Kom igjen Rune, det er bra keeperspill, sånn der vil jeg se i NM.», kunne han si. Det var likevel ingen forskjell på hvordan han behandlet deltakerne. De som skulle reise til NM og de som ikke skulle reise, fikk like mye oppmerksomhet og motiverende tilrop fra treneren. Det hovedtreneren hadde fokus på var at å reise til NM kunne være ett (av flere) nyttig mål spillerne kunne konsentrere seg om:

«Jeg tok den praten før vi reiste nedover. Hvordan forventninger har vi til turneringen? Og da kom det frem at, ja, vi må nå vinne og gjøre det bedre enn i fjor (...). Så tok jeg opp det med at vi er forskjellig, vi er forskjellig som spillere og forskjellig utgangspunkt. Men målet er ikke å vinne. Men vi kunne diskutere det. Men for meg er ikke målet å vinne. Målet for oss er at vi skal gå ut av NM styrket som fellesskap. Et godt miljø, føle at man har bidratt, har tilhørighet og ikke tenke topping. Med en gang vi tenker topping så ekskluderer vi. Det vil si at det er noen som får spille mindre, noen tør ikke å gå inn på banen. For 'hvis jeg går innpå så blir vi dårligere, så taper vi', og der, sånn skal ikke vi ha det.» Lars-Arne (hovedtrener)

Hovedtrener understreket at deltakerne på Lynvingen hadde forskjellige utgangspunkt og forskjellige forutsetninger, både fysiske og sosiale. Forskjellene, i alder, i fysisk form, i ferdighetsteknikk, rus- og psykisk helsehistorikk, alle var de faktorer som måtte tas hensyn til. Hovedtreneren sin rolle på Lynvingen var å sørge for at disse faktorene ikke ble undervurdert. Dersom deltakerne selv fikk bestemme oppsettet av laget til et mesterskap, kunne det medført at autoritære typer, som de prestasjonsjagende spillerne, ville brukt sin 'maktposisjon' og innflytelse innad i gruppen til å ta beslutningene.

Sitatet fra hovedtreneren, hvor han sier ordene «for meg handler det ikke om å vinne», er et eksempel på hvordan Lynvingen bør fremstå. I hans øyne skal ikke prestasjoner måles i hvem som er 'raskest' eller 'sterkest'. Lynvingen er en type aktivitet og et fellesskap hvor deltakerne skal være velkomne uansett sine tidligere erfaringer og kunnskaper om fotball. De skal ikke ekskluderes om de ikke er eksperter eller er i dårlig fysisk forfatning. Med sine

mange års erfaring fra tradisjonell fotball hadde han et «trent øye» for de utfordringene som kan oppstå i konkurransesituasjoner. Situasjoner kan medføre et press på at kampene «må» vinnes, og for enkelte kan dette presset bli for stort. Treneren var opptatt av at det likevel ikke skulle være slik at han, selv i rollen som hovedtrener, skulle være den som tok alle avgjørelsene. Spillerne var selv nødt til å komme frem til løsningene seg imellom. Beslutningsprosesser og avgjørelser ble tatt av deltakerne sammen. Det at flere i større grad får være med å 'bestemme' i fellesskapet er viktig for å skape en stabil gruppedynamikk:

«Jeg ønsket jo at to av de her skal være trenere for laget, det er ikke jeg som skal være trener. Det er ikke jeg som skal gå rundt og være motivator og motivere. Det er de selv som skal motivere. Og så er det jo sånn som han Alex, han har sagt ja til å være trener, og Edgar. Da får de mer den rollen å motivere, brenner litt for det og får nye (spillere) inn, ikke sant, i gruppen. Da tror jeg vi får en veldig bra både inngang og en stabilitet i det.» Lars-Arne

Refleksjonene til hovedtreneren viser at deltakerne hadde behov for å ha noen spillertyper innad i gruppen de kunne se opp til. Det kan tenkes at Alex og Edgar, som 'spillende trenere', og med sitt brennende engasjement, dermed utfylte en slik rolle og motiverte de andre i fellesskapet. Ada var blant dem som hadde behov for slike forbilder på treningsfeltet fordi hun var en av dem som ikke hadde noe erfaring med å spille fotball, hverken fra tradisjonell fotball eller gatefotball. I oppveksten hadde hun vært aktiv i håndball, men denne aktiviteten hadde rusmisbruket og den kriminelle løpebanen satt en stopper for. Alex fortalte hvordan han synes det var gledelig å se hvordan Ada fikk økt motivasjon og mestringsfølelse av å spille gatefotball:

«For eksempel, det å spille hun Ada god. Det er ikke alltid like lett, men når man får det til så er det jævlig artig, for hun Ada blir sinnssykt glad og alle blir glade på Ada sine vegne.» Alex (29)

Når Ada mestret teknikker og bevegelser på trening var dette noe hele gruppen opplevde som positivt. Det indikerer, blant annet, at det var et sterkt samholdet i fellesskapet, og det viser hvordan deltakerne, på tvers av typologiene, var solidariske og opptatt av at positive erfaringer var noe som kom hele gruppen til gode. Alex brukte uttrykket å 'spille Ada god':

«For eksempel, jeg dribler av keeperen og så sentrer jeg (slår en pasning) til Ada så hun bare kan skyte i åpent mål. For eksempel. Det er bedre det enn å skyte selv. Og om hun bommer på åpent mål så er det ja, ja, da prøvde hun nå i hvert fall. Neste gang så scorer hun.» Alex (29)

Det at de andre var opptatt av at Ada skulle få en god opplevelse blir et eksempel på en måte å inkludere deltakerne i fellesskapet. Ada fremhevet hvordan det for henne var viktig at det sosiale fellesskapet stod i fokus:

«Det jeg mener med fellesskap, at det er tilhørighet. Og vi har samlinger, spillermøter. Enten så, det kunne ha vært korte (møter), men det er der bestandig da (spillermøtene). Så er det så fint å så se når det kommer nye inn, og det har jeg lagt merke til (på spillermøtet), spesielt de siste gangene hvor bra det går. Altså, folk har bestandig tatt godt imot (...) de (nye spillere) sklir så godt inn i gruppen. Så det er veldig fint.» Ada (35)

Spillermøtene bidro til å skape tilhørighet til fellesskapet, noe Ada var spesielt opptatt av. Møtene gav henne tid til å bli bedre kjent med de andre spillerne, og det var også en måte å ønske nye spillere velkommen inn i miljøet. Ada som var plassert i typologien 'sosial spiller', beskriver hvordan det å inkludere nye deltakere i gruppen på en omsorgsfull måte hadde betydning for å styrke følelsen av fellesskap. Det indikerer også at det på Lynvingen var etablerte rutiner for hvordan nye spillere skulle ivaretas, noe som er et eksempel på at deltakerne var opptatt av at inkludering var viktig. Dersom nye spillere ble mottatt med en 'kald skulder' eller likegyldighet, kan det tenkes at de ikke kommer tilbake. Ada, som selv hadde opplevd hvor vanskelig det kunne være å finne tilhørighet, hadde kjent på hvordan det var å være 'utenfor'. Spillermøtene som Ada beskriver kunne likevel være forskjellige både i form og innhold, og var avhengig av situasjon. To eksempler på ulike spillermøter er gjengitt fra feltnotatene:

Spillermøte situasjon 1, før kamp: Deltakerne har delt seg inn i to lag og det er tid for å spille noen omganger (kamper) mot hverandre. Deltakerne skal spille etter NM-reglene, noe som gjør at det er fire spillere ute på banen, i tillegg til innbyttere. Før kampen settes i gang hører jeg: «Da tar dere et kjapt spillermøte» fra treneren Lars-arne. Spillerne på hvert lag responderer på beskjeden. De samles i en klynge, de står oppreist og holder armene skulder over skulder og former en liten sirkel hvor ansiktene peker innover mot midten. Edgar og Alex har en kapteinrolle på hvert sitt lag. Jeg befinner meg på utsiden av kunstgressbanen og det er dermed ikke lett å høre utvekslingen på banen. Jeg observerer likevel at det gis noen korte og konkrete beskjeder: «Du begynner bak», sier Alex til en deltaker på sitt lag. «Pass på at dere blir med opp i angrep dersom vi klarer å bryte spillet deres» sier Edgar. Stemningen er seriøs og deltakerne lytter oppmerksomt. Motivasjon før alvoret begynner.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Spillermøte situasjon 2, etter trening: Deltakerne sitter på kunstgresset, svette og fornøyde etter å ha fullført nok en økt med gatefotball. Der de sitter på gresset har de formet en uryddig sirkel. Noen deltakere tøyer ut, andre teiper såre knær og ankler. Enkelte andre deltakere reiser seg og går for å fylle opp vannflasken. Sanna og Lars-Arne fra støtteapparatet sitter sammen med deltakerne. Deltakerne snakker om økten de nettopp har hatt. En 'flau situasjon', hvor en av deltaker bommet på åpent mål, gjenfortelles med stor innlevelse. Historiene fremkaller latter blant de andre deltakerne. Det snakkes generelt om gatefotball. Enkelte av deltakerne er opptatt av at det snart er NM, andre igjen sier de gleder seg til neste sosiale happening. Samtalene og temaene går litt på kryss og tvers. Etter hvert må enkelte av deltakere rekke skyss hjem. De takker for treningen og forsvinner ut. Om lag et kvarters tid etter treningene var ferdig er det kun et par av deltakerne igjen. Møtet avsluttes med at de siste deltakerne reiser seg og rusler ut av treningshallen.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Det første eksemplet viser en situasjon hvor spillermøtet var en samling innad i det ene laget som varte i noen få minutter. Intensjonen med møtet var å motivere deltakernes innsats før de skulle spille kamp mot hverandre. Kommunikasjonen på det første spillermøtet bestod av korte utvekslinger mellom lagkameratene, og det var ofte den av deltakerne med lengst fotballerfaring som førte ordet, og det dreide seg om prestasjon, konkrete arbeidsoppgaver og om det som skulle foregå ute på fotballbanen. Jeg observerte hvordan samlingsformen hadde en effekt på deltakerne innad i laget, spesielt de som tilhørte den uformelle spiller-typologien: Fra å være en uformell aktivitet gikk fotballtreningen over til å bli seriøs. Spillerne rettet seg opp, og de lyttet oppmerksomt til beskjedene som ble gitt av lagkapteinen under samlingen.

Den andre situasjonen beskriver et spillermøte som foregikk etter at treningsøkten var over. Alle deltakerne på treningen deltok på møtet, i tillegg til støtteapparatet. De satt avslappet og masserte sine såre muskler og stive bein samtidig som de snakket seg imellom om hvordan de opplevde dagens økt. Møtet var et fast innslag og ble dermed en form for 'avsluttende ritual' på treningene.

De to situasjonene som beskrives i utdraget, er eksempler på hvordan gatefotballen er en aktivitetsform som tillater, og i noen tilfeller krever, at spillerne forholder seg til hverandre på forskjellige måter. Deltakerne får dermed muligheten til å øve på ulike måter å oppføre seg på overfor hverandre, noe som indikerer at de samtidig «lærer seg» sosiale ferdigheter som gjør dem i stand til å håndtere forskjellige situasjoner. Det å trenes opp i å kommunisere gjennom å innta en 'seriøs' rolle i det ene øyeblikket, mens i det andre kreves det at de er 'tilbakelent'

og klarer å føre uformelle og avslappede samtaler, er en av grunnene til at fellesskapet som oppstår på Lynvingen kan ha en ‘normaliserende’ effekt og dermed bidra til produktiv og positiv endring. Bruken av ‘fellesskap’ som sensitiverende begrep har hjulpet til å vise mangfoldet av aktiviteter og kommunikasjonsformer som sammen bidrar til utvikling av følelse av mestring og å bli godtatt som en deltaker i et større fellesskap.

7.5 Overgangen til en ny hverdag: Tilbakeblikk, reintegrering og fremtidstanker

«Ny Start (rehabiliteringstiltaket) og de aktivitetene vi kan gjøre utenfra er veldig viktig. Å få ut de her, man må bare få ut, «tømme» hodet litt. På Lynvingen, det er en fin måte å tømme, bare bli helt tom i hodet. Blir ikke utslitt skal man gå rundt her (på behandlingskollektivet). Det er en sunn flukt, tenker jeg.»

BB: Komme seg litt bort?

«Ja. Jeg går ofte i elven her og fisker på «tunge dager». Bare stå å kaste litt og ikke tenke så mye. Bare tenke på å ta den fisken.»

BB: Det er litt det samme du kjenner på med Lynvingen?

«Ja. Det er, jeg er så utslitt, altså utslitt, jeg er veldig «lettet» etter treningene. Det er tungt der og da, men så går det ett kvarter og så blir det fint. Og etter den cupen vi hadde så var jeg jo helt ferdig. Jeg var så sliten når jeg kom hit, hadde så vondt i hodet, beina var jo gele, og da gjorde det seg med en god natts søvn. Det rensker litt opp.» Steinar (23)

Steinar beskriver at gatefotballaktiviteten har blitt et viktig holdepunkt i hverdagen, fordi det gir han en form for ‘sunn flukt’ hvor han kunne ‘tømme hodet’. Aktiviteten bidrar til å ta oppmerksomheten hans vekk ifra de vanskelige og negative tankene som den russtyrte livsførselen skaper. Steinar var en person som hadde behov for å ha rolige omgivelser rundt seg i rehabiliteringsprosessen. Dersom han hadde ‘tunge dager’, kunne suget etter rusmidler bygge seg opp, noe som gjorde det nødvendig å av reagere gjennom aktiviteter Avbrekk som det å ta seg fisketurer var noe som ledet til mindre stress. Gatefotballen skapte også situasjoner som tok fokuset vekk ifra rusmisbruket, fordi det var en aktivitet som var krevende og gjorde at Steinar ble fysisk utslitt. I likhet med fisketurene var det å bli fysisk utslitt en måte å koble av på.

Kjetil fortalte at en av de forandringene han hadde lagt merke til etter at han ble med på Lynvingen, var hvordan omgivelsene rundt han reagerte positivt på fotballmiljøet:

«Sønnen min synes det er morsomt med gatefotballen. Han er veldig glad for at jeg har tatt tak i livet mitt. Han var innom på jobben her, smilte som en sol, ja. Det er godt å se at folk begynner å få troen tilbake igjen. For både han og dattera mi har vært skeptiske til at jeg skulle klare det her, fordi at jeg har skuffet dem så mange ganger før.» Kjetil (54)

Steinar beskriver også hvordan det å delta på gatefotballaktiviteten kunne være positivt for kontakten med omgivelsene:

«Det er jo noe med å skille personen fra problemet. Så det tror jeg mange fikk et inntrykk av på den cupen. Tror jeg hjalp. Og da se, liksom, de vet at Lynvingen er et 'rus-lag' og da få se oss stå der og dele ut trofeet og være ordentlige og høflige og, ser jo det at vi er ikke så 'gjerne'.» Steinar (23)

Eksemplet Steinar viste til handler om hvordan han og de andre spillerne på Lynvingen deltok i en lokal gatefotball-cup. Spillerne på Lynvingen var selv med på å arrangere turneringen, og cupen samlet også utøvere som ikke hadde rusproblemer. Turneringen er et eksempel på hvordan Steinar og de andre på Lynvingen kunne vise omgivelsene at de var like 'normale' som alle andre, fordi de ble gitt muligheten til å opptre som 'vanlige' folk i en sosial sammenheng og motta aksept fra omgivelsene.

Noen av deltakerne fortalte historier om hvordan gatefotballen var den ene brikken de manglet for å komme inn på en kurs som ledet mot en annen tilværelse. Rehabilitering handler ofte om at brikkene for å endre livsførsel er til stede, men det er de selv som må finne ut hvordan de skal komme over i et annet spor.

Gatefotballen kunne få en rehabiliterende effekt når spillerne selv innså hvor meningsfull aktiviteten kunne være for å skape produktive endringer:

«De har laget en sånn der reklamefilm om han som er en av ti, eller han som er nummer ti på laget, han ene av de ti guttene på laget som ikke vil dra hjem etter trening fordi at foreldene ruser seg, eller, ja, det er han. Jeg er han der guttungen, som har, ja, brukt fotballen til det helt siden jeg var liten. Det er stor forskjell på nivået, veldig stor forskjell på Lynvingen. Delvis fordi noen begynte nettopp, og noen har spilt fotball lenge. Men det gjør akkurat det samme for alle sammen. Det ser jeg. Dette tar, folk kan slite med hva som helst, men det forsvinner når de går inn på gressmatta.» Alex (29)

Sitatet viser at gatefotballen har vært sentral for at Alex har holdt seg unna rusmisbruk og skadelige rusmiljøer. Forskning på rusavhengighet har dokumentert at personer som har det vanskelig, ofte kjenner et behov for å finne nye aktiviteter som gir mening. Deltakelse i

religiøse menigheter eller det å engasjere seg i nye hobbyer og fritidsaktiviteter kan bli en 'flukt' fra en vond hverdag (Johnson et al., 2000; Biong & Ravndal, 2007). Helt fra Alex var guttunge brukte han fotballen som en måte å få bort de negative tankene på. Mange år senere viser det seg at fotballen også kan ha god effekt. Beskrivelsen hans indikerer at det i gatefotballen produseres en slags sosial 'verktøykasse' som kan hjelpe personer under rehabilitering. Redskapene i denne verktøykassen er de relasjonelle båndene og forbindelsene som skapes og utvikles gjennom sosialt samspill under treningene og på møter. Alex fremhever at han vet at de andre deltakerne på laget opplever det samme sosiale utbyttet som han selv gjør.

Det å utvikle sosiale relasjoner som kan hjelpe deltakerne til å skaffe seg et bedre liv, foregår dermed 'kollektivt'. Produktive endringer skjer også fordi det er deltakerne selv som hovedsakelig er ansvarlige for å skape det sosiale fellesskapet. Gjennom fotballen har han funnet en aktivitet hvor han kan utvikle mange sider av sin personlighet:

«Jeg involverte meg, jeg begynte bare å involvere meg i det der trener-greiene med en gang. Jeg gjorde det fordi at det bare kommer automatisk, sier ting til folk og prøver å gjøre sånn at det blir, at de spiller bedre og får ting til, da.» Alex (29)

Fellesskapet styrker Alex sin selvfølelse fordi det handler om at alle skal ha en stemme. Alex forteller eksempelvis om hvordan forskjellen på det å bli valgt til kaptein i tradisjonell fotball var annerledes enn hvordan det foregikk på gatefotballen:

«Vi hadde avstemning på treningen der alle spillerne fikk bestemme (...) fordi at han Lars-Arne sa at på dette her laget (Lynvingen) så må vi bare gjøre det sånn at vi har en avstemning om ting, fordi at ellers, på fotballag, så er det treneren som bestemmer alt. Og hvis vi skal ha en kaptein, så er det han som sier «du er kaptein» og så får resten av laget beskjed om det og ferdig med det. Men i Lynvingen så har vi det litt sånn at vi er med hele laget og bestemmer, så da ble det spurt på en trening om det var greit for hele laget at jeg tar og er med på å ha regi på treningene og har oppvarmingene og alt det her greiene her.» Alex (29)

Måten Alex forteller om at han ble valgt til rollen som kaptein, og ikke utpekt, eller at han utpekte seg selv, viser hvordan det sosiale fellesskapet på Lynvingen fungerer. På dette laget skal alle stemmene telle like mye, uansett hvilket nivå eller eventuelle statuser man hadde innad i gruppen. Det å bli valgt blir dermed en tillitserklæring som ikke kun handler om at Alex var god i fotball. Det handler også om at han var god til å lede andre, og han brydde seg om at de andre spillerne skulle få frem sitt potensial. Det blir en form for anerkjennelse han kanskje ikke hadde opplevd i de fellesskapene han hadde deltatt i tidligere. I et

rehabiliterings- og behandlingsperspektiv kan slike tillitserklæring være viktige fordi det forsterker Alex sin 'tilbakeføring' til en vanlig hverdag.

Ada på sin side forteller at for henne handler gatefotballen om at det gir henne positive gjøremål hun kan se frem til:

«Jeg føler meg veldig 'rik', på en måte. Føler jeg har fått et veldig stort nettverk og familien min er der og alt (...). Så gleder jeg meg veldig til den turen (sosial arrangement med Lynvingen) og så gleder jeg meg veldig til vi skal til NM for da møter jeg jo mange av de som jeg har vært på VM sammen med også, så det blir bra.» Ada (35)

Ada viser hvordan gatefotballen er blitt en av de konstruktive byggsteinene i livet. Hun forteller at hun har tatt tilbake nettverk og at hun har kontakt med familien. Samtidig tilfører gatefotballen en ekstra dimensjon gjennom å gi henne noe å se frem til. Hun skal på sosiale turer og på turneringer, hendelser som gjør at hun må holde seg unna rusmisbruk. På denne måten tilbyr gatefotballen en alternativ livsførsel. I Ada sitt tilfelle og for flere av de andre deltakerne handler det om at etter å ha vært med på gatefotballen over tid så endrer den seg, fra å være et alminnelig tidsfordriv til å bli en sentral kilde for sosialt samvær. Det blir dermed en indikasjon på at fellesskapsfølelsen som utvikles gjennom å være med i gatefotballmiljøet kan få en vedvarende effekt på deltakerne. Det sosiale utbyttet er dermed ikke noe som 'avatar' straks treningsøkten er over.

7.6 Avsluttende diskusjon

Det overordnede forskningsspørsmålet for dette kapitlet var formulert slik: *Hva kjennetegner fellesskapet som oppstår i forbindelse med gatefotball, og hvordan kan det få en integrerende virkning i deltakernes livsløp?*

Analysene viser at gatefotballen er en aktivitet hvor deltakernes rushistorikk og fortid ikke er et hinder for å inkluderes i fellesskapet. Overordnet er gatefotballen på Lynvingen en type aktivitet som kjennetegnes av at det er lav terskel for å delta. Den viktigste forutsetningen er at spillerne må møte opp rusfrie på trening. Lynvingen er et frivillig tilbud og de som kommer for å spille møter opp fordi de selv har lyst, og ikke fordi de er en del av et pålagt eller tvungent rehabiliteringsopplegg. Spillerne vet at de når som helst kan forlate fellesskapet dersom de kjenner at de er inne i en tung eller vanskelig periode. Likevel viser analysene at spillerne kommer tilbake uke etter uke fordi gatefotballen er en aktivitet som gir dem mersmak.

7.6.1 Typologier og fellesskapsferinger i et gatefotballmiljø

Jeg konstruerte tre typologier/spillertyper og kategoriserte deltakerne basert på motivasjonen/beskrivelsene av egen innsats og deres roller i fellesskapet. De tre typologiene var: den sosiale spilleren, den prestasjonsjagende spilleren og den uformelle spilleren.

Deltakernes typologiske kjennetegn viser at fellesskapets betydning kunne være forskjellig og varierende. De som i typologien var kategorisert som prestasjonsjagende spillere, var totalt oppslukt i aktiviteten. På treningsfeltet påtok de seg ofte lederroller og de hadde en seriøs og målrettet holdning til aktiviteten. Andre igjen, som tilhørte den sosiale spiller-typologien, deltok på grunn av det sosiale utbyttet. De av deltakerne som tilhørte den uformelle spiller-typologien, anså aktiviteten på Lynvingen først og fremst som et fornuftig tidsfordriv. Det var en aktivitet som var ukomplisert og likefrem.

Gatefotballen forener deltakerne gjennom et felles kroppslig og sosialt prosjekt. Analysene viser også at Lynvingen var en møteplass på tvers av aldersgrupper. Det som kunne motivere en deltaker på tjue, var kanskje ikke det samme som ville motivert en deltaker på femti. De yngre deltakerne kunne ha større konkurranseinstinkt fordi de hadde et høyere 'tenningsnivå' enn de eldre spillerne. Det at det var en miks av eldre og yngre betydde også at de yngre måtte ta hensyn under kampene. Spennet i alderssammensetningen kunne også være positiv på andre måter. De yngre og de eldre deltakerne hadde ulike erfaringer og kvaliteter som de tok med seg inn i fellesskapet. Noen av de yngre hadde spilt mye fotball i oppveksten, og de fant sin rolle på Lynvingen gjennom å ta et ekstra ansvar for å lære opp nye deltakere. De eldre deltakerne igjen kunne blant annet benytte sine erfaringer fra den russtyrte levemåten til å ta seg av de som hadde det vanskelig. Analysen viser at det særlig var tilfellet for Kjetil gjennom hans rolle som den omsorgsfulle 'senioren' i fellesskapet.

7.6.2 Gatefotball som sosialt fellesskap og som steg i en overgangsprosess

Analysene viser at sosialisering inn i gatefotballfellesskapet er en prosess som foregår stegvis. Det å bli familiær med miljøet innebærer at deltakerne må gjøre seg kjent med hvilke spilleregler som gjelder og hvilken atferd som er akseptabel. De som har vært i tiltaket over lengre tid, har blant annet opparbeidet seg erfaringer for hva som ble ansett som 'riktig' oppførsel, noe som igjen blir lærdom som kan overføres til de som var nye. «Lærings-situasjonen» som foregår når spillerne forteller hverandre om teknikk, om terminologi og om oppførsel, er sosialisierende og bidrar til at sosiale relasjoner utvikler seg. Noen av deltakerne fikk eksempelvis nye venner da de begynte på fotballaget, mens andre

igjen syntes det var mer enn nok å bare møte opp på treningsfeltet. Det at ikke alle spillerne ønsket å utvikle tette eller nære relasjoner, ble også akseptert i fellesskapet. Det skulle være rom for å møte opp og 'spille litt fotball' som hovedtreneren sa det.

Deltakelse i gatefotballmiljøet skapte også motivasjon og mestringsfølelse. Analysene viser at de som ble oppslukte av aktiviteten, ofte hadde et mer stabilt oppmøte på treningene enn de som anså aktiviteten som et rent tidsfordriv. De typologiske inndelingene viser at deltakerne identifiserer seg med forskjellige deler av aktiviteten. I Beckers (1963) forstand kan det å begynne med gatefotball bidra til å reversere en 'avvikende prosess', gjennom å være en aktivitet som oppleves som 'normaliserende' og 'oppbyggende'. Den tilbakeførende 'effekten' det kan ha på deltakerne handler om at de på gatefotballaktiviteten blir inkludert i en gruppe hvor de kan gjøre aktiviteter som oppfattes som normale. Samtidig kan det å gjøre aktiviteter som oppleves som normale av omgivelsene også styrke deres eget selvbilde. Med dette menes det at personer i deres vennekrets, familie og andre legger merke til at deltakerne 'lykkes med noe'. Ut ifra analysen som er gjort i dette kapitlet er det grunn til å anta at slike opplevelser ville kunne overføres til andre livsarenaer og statusgivende roller i samfunnet.

Jeg har brukt begrepet 'fellesskap' på en sensitiverende måte for å utforske hvordan forskjellige sider av deltakelse i gatefotball kan ha positive virkninger i deres nåtidssituasjon og i forhold til å være en ressurs i overgangen til en rusfri tilværelse.

Det å være en del av miljøet på Lynvingen kan sees på som en overgangsprosess, hvor deltakernes status som rusavhengige gradvis erstattes av oppfatninger om at de er fullverdige samfunnsmedlemmer. Denne overgangsprosessen viser seg på fotballbanen blant annet i hvordan deltakerne anerkjenner hverandres ferdigheter, både sosiale og fysisk, og hvordan det å få utdelt sponsordrakter kan bli et symbol på tilhørighet til et fellesskap.

Sosialiseringsprosessen som deltakerne opplever, forsterkes ytterligere av at det å drive med sportslige aktiviteter blir ansett som sosialt akseptert av omgivelsene (Crabbe, 2000; Green, 2009; Jeanes et al., 2018; Jarvie & Ahrens, 2019; Kobro et al., 2019).

Dersom deltakernes beskrivelser legges til grunn, vil det å være engasjert i et tilbud som gatefotballen bidra til at de blir sosialt inkludert i meningsfylte og normaliserende aktiviteter. Det etableres tillit og tro på seg selv og på andre. Samtidig oppleves aktiviteten som helsefremmede gjennom at deltakerne gjør seg kroppslige og sosiale erfaringer. Gatefotballen kan dermed få en 'reintegrerende' effekt på deltakerne ved å skape muligheter for å etablere rusfrie nettverk. Samtidig stilles det få krav, og det er ukomplisert å bli med.

Kapittel 8. Rehabilitering og arbeidstrening: Ferdighetsutvikling, resosialisering og livsmestring

«Det kreves ingen forkunnskaper, det eneste jeg trenger å vite er at du er villig til å jobbe de fire timene du kommer hit og at du er i stand til det. That's it!»

- Torill (arbeidsleder)

8.1 Innledning

I dette kapitlet tar jeg for meg hvordan deltakelse i arbeidsrettete tiltak fikk betydning for at deltakernes kunne endre sin tilværelse. Jeg fokuserer på aktivitetene i arbeidstreningen og vil undersøke om deltakelsen bidrar til læring, mestring og sosialt fellesskap.

Opptrappingsplanen for rusfeltet 2016–2020 fremhever betydningen av å utforme tiltak som kan motvirke sosial ekskludering av personer med rusproblemer. Det vises blant annet til at 41 prosent av tjenestemottakerne med rusproblemer hverken har noen form for lønnsarbeid eller deltar i aktiviteter som er meningsfylte. Opptrappingsplanen påpeker at: «Arbeidsrettete tiltak og aktivisering i et arbeidsrettet løp er sentralt for rehabilitering og inkludering av personer med rusproblemer i arbeids- og samfunnsliv» (Prop. 15S 2015–2016:59). Fjær, (2006) argumenterer også for at deltakelse i arbeidstiltak, som en tilleggsaktivitet i rehabilitering av rusavhengighet, kan bidra til å fylle hverdagen med meningsfylt innhold og gi økt livskvalitet.

Kirkens Bymisjon tilbyr forskjellige former for arbeids- og aktivitetstiltak for rusmisbrukere i flere norske byer. Dette kapitlet bygger på empiri om deltakernes erfaringer med to av Bymisjonens arbeidstiltak, en kunstnerisk produksjonsfabrikk og et sykkelverksted. Jeg retter oppmerksomheten mot tiltak hvor den primære aktiviteten er arbeidstrening og analyserer hvordan aktivitetene i disse tiltakene kunne oppleves som meningsfylte i hverdagen og i tilværelsen generelt. Det er deltakelse i tiltakene i seg selv som står i fokus her, ikke nytteverdien dette har i form av eventuell senere inntreden på det ordinære arbeidsmarkedet.⁵⁶

For å undersøke hvilken betydning arbeidsverkstedene kunne få for deltakernes muligheter til å bli rusfrie, har jeg gruppert aktivitetene i tre dimensjoner:

⁵⁶ Jeg har ikke data til å undersøke om deltakelsen på sikt vil føre til konkrete jobber i det ordinære arbeidslivet. Det viktigste her er å finne ut hvordan deltakelse i slike tiltak leder til forbedringer i tilværelsen generelt, noe som uansett vil være en viktig forutsetning for senere eventuelt å finne lønnet arbeid på jobbmarkedet.

- *Ferdighetsdimensjonen*
- *Resosialiseringsdimensjonen*
- *Livsmestringsdimensjonen*

Følgende spørsmål er utgangspunkt for den empiriske analysen: *Hva produseres og skapes i produksjonsverkstedene, hvilke ferdigheter tilegner de seg og kan disse tenkes å ha positiv betydning for tilværelsen generelt?*

8.1.1 Ferdigheter, resosialisering og livsmestring

De tre dimensjoner ved virksomheten gir mulighet for å systematisere beskrivelsene av produksjonen/aktivitetene i arbeidstiltaket. Målet er å vise hvilke sosiale prosesser som foregår på arbeidsplassene der deltakerne skal inngå i et rusfritt arbeidsfellesskap, og hvordan dette kan få betydning for å skape bedring i tilværelsen generelt. Datamaterialet tar utgangspunkt i deltakernes beskrivelser av egen innsats og hvordan de vurderte og reflekterte over hvilken betydning det fikk å være en del av arbeidsfellesskapet. Deltakernes beskrivelser, sammen med observasjonsnotatene utgjør datagrunnlaget. Oversikten over de tre dimensjonene er vist under i tabell 11:

Dimensjoner:	Hva kjennetegner de tre dimensjonene:
Ferdighetsdimensjonen	<p>1) <i>Det tekniske innholdet i å utvikle nye ferdigheter:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Motta kyndig opplæring og veiledning - Lære seg de tekniske spesifikasjonene av et håndarbeid - Lære seg å mestre håndverksprosessen med å utforme et produkt fra start til slutt (eksempelvis til produktet holder den standarden som gjør at det kan selges til kunder) - Lære deltakerne til å arbeide selvstendig og målrettet med arbeidsoppgavene <p>2) <i>Det sosiale innholdet i å utvikle nye ferdigheter:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kyndig opplæring har betydning for å bli en produktiv bidragsyter - Sosiale og praktiske ferdigheter utvikles i et relasjonelt 'mentorforhold' - Ferdighetsutvikling: Fokus på de praktiske og sosiale prosessene knyttet til å lære seg nye håndverk - Betydningen av «likemannshjelp» i utvikling av nye ferdigheter - Mestring av aktivitetene bidrar til å skape en grunnleggende «craftmanship», der arbeiderne ønsker å gjøre arbeidet på en god måte
Resosialiseringsdimensjonen	<p><i>Kjennetegn som har betydning i resosialiseringsdimensjonen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Resosialisering forstås som inkludering i et arbeidsmiljø med likesinnede, som har fokus på å tilby rusfrie aktiviteter, noe som er sentralt for å kunne endre sin livsførsel: <ul style="list-style-type: none"> - Støtte og oppmuntring kan få betydning for å ville endre livsførsel - Utvikling av gjensidig tillit mellom arbeiderne og personalet - Opplevelsen av at det er et fellesskap hvor det er rom for å gjøre feil - Samtaler i et skjermet fellesskap med likesinnede skaper trygghet og forutsigbarhet - Lønnsarbeid som sosial status: De er arbeidstakere, ikke rusmisbrukere - Produktive bidragsytere til fellesskapet, snarere enn 'passive' mottakere av tjenester
Livsmestringsdimensjonen	<p><i>Kjennetegn som har betydning for livsmestringsdimensjonen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Livsmestring handler om at arbeiderne, gjennom å bruke sine erfaringer, både sosiale og tekniske, blir i stand til å gjøre egne livsstilsendringer gjennom å speile seg i andres erfaringer • Livsmestring handler om hvordan hverdagen struktureres på nye måter: <ul style="list-style-type: none"> - Utvikling av mellommenneskelige relasjoner - Sette grenser og samtidig respektere andres grenser - Skape nye holdepunkter i form av positive erfaringer (i arbeidsfellesskapet) - Bidra til at arbeiderne tar steget over i det ordinære arbeidslivet - Opplevelsen av å se seg selv som en deltakende og samfunnsnyttig borger

Ferdighetsdimensjonen viser til utvikling av praktiske og sosiale ferdigheter, og inngår som en del av livsmestringen. *Resosialiseringsdimensjonen* innebærer også ferdigheter, men det er en annen dimensjon ved denne som det pekes tilbake på, gjennom hvordan inkludering i et arbeidsfellesskap kan være et utgangspunkt for å skape nye sosiale nettverk.⁵⁷

Utviklingen av resosialiserings- og ferdighetsdimensjonene er delvis inspirert av Gjernes (2005) sin studie av hvordan sosial rehabilitering foregår i aktivitetstiltak for rusavhengige. Med 'sosial rehabilitering' menes det da hvordan deltakelse i rehabiliteringsaktiviteter har betydning for å «skape individer som kan bli medlemmer av kollektiv eller sosiale nettverk som de selv kan velge» (Gjernes, 2005:10). Jeg har bygget videre på dette ved å knytte de opp til det jeg omtaler som *livsmestringsdimensjonen*. Denne dimensjonen handler om hvordan aktivitetene i arbeidsfellesskapet kan bidra til å skape nye holdepunkter i hverdagen. Med livsmestring menes det dermed hvordan tidligere og senere erfaringer kan kobles sammen i en rehabiliteringsprosess. Gjennom å speile seg i andres erfaringer kan deltakerne tilegne seg kunnskaper som kan få betydning på andre livsarenaer enn bare dem de kjenner til i arbeidstiltaket.

Livsmestringen handler dermed om hvordan deltakerne kan motiveres til å legge om livene sine, gjennom å skaffe seg andre kunnskaper. Dimensjonen tar utgangspunkt i hvordan forskjellige typer ferdigheter, utviklet i et kollektivt og sosialt arbeidsfellesskap, kan få betydning for å skape bedring i tilværelsen generelt. I denne sammenhengen har jeg anvendt begreper som 'ferdigheter', 'resosialisering' og 'livsmestring' på en sensitiverende måte i Blumersk (1954) forstand. Selv om det er noe overlapp mellom dimensjonene så bidrar de likevel til å nyansere bildet av hva som foregår i arbeidsfellesskapene.

8.2 Beskrivelser av de to arbeidstiltakene: Utforming, formål og organisering

8.2.1 Nøstefabrikken – et sted for kvinner med rusproblemer

«Vi ønsker at våre arbeidere skal oppleve en meningsfull hverdag gjennom å ha en jobb og et fellesskap å gå til.»

Kirkens Bymisjon

⁵⁷ I *Pathways to a Social Class* (2006) benytter blant annet Bertaux og Thompson seg av denne distinksjonen knyttet til studier av sosiale mobilitetsprosesser og hvordan disse endrer seg over tid.

Nøstefabrikken er et arbeidstiltak som tilbyr lønnet dagsarbeid⁵⁸ for kvinner som har ulike utfordringer knyttet til rus og psykisk helse, og som ikke kan være i ordinært arbeid.

Nøstefabrikken kan karakteriseres som et 'lavterskel' arbeidstiltak, i den forstand at det ikke ble stilt noen krav til forkunnskaper for å bli arbeidere. Det er et tilbud som vektlegger å være åpent og tilgjengelig, hvor kvinnene kan møte opp og delta i et arbeidskollektiv som ikke krever langsiktige forpliktelser. Det skal være et sted både for de som forsøker å komme seg over i ordinært arbeid, og de som har behov for et sosialt værested som kan hjelpe med å holde rusen på avstand i noen timer.

Navnet 'Nøstefabrikken' er et alias jeg har gitt tiltaket av hensyn til å bevare anonymiteten. Jeg omtaler stedet som en fabrikk fordi formålene med Nøstefabrikken er at arbeiderne skal produsere varer for salg. Stedet har et verksted hvor kvinnene (av personalet omtalt som arbeiderne) produserer håndlagde varer som selges i fabrikkens butikk og en nettbutikk. Det er en form for arbeidstilbud som dermed kan sies å være knyttet til salg av varer og tjenester. En landsdekkende studie viser at 76 av 84 arbeidstiltak i Kirkens Bymisjons regi, tilhører kategorien 'bedrift, salg av varer og tjenester' (Lien, 2020).

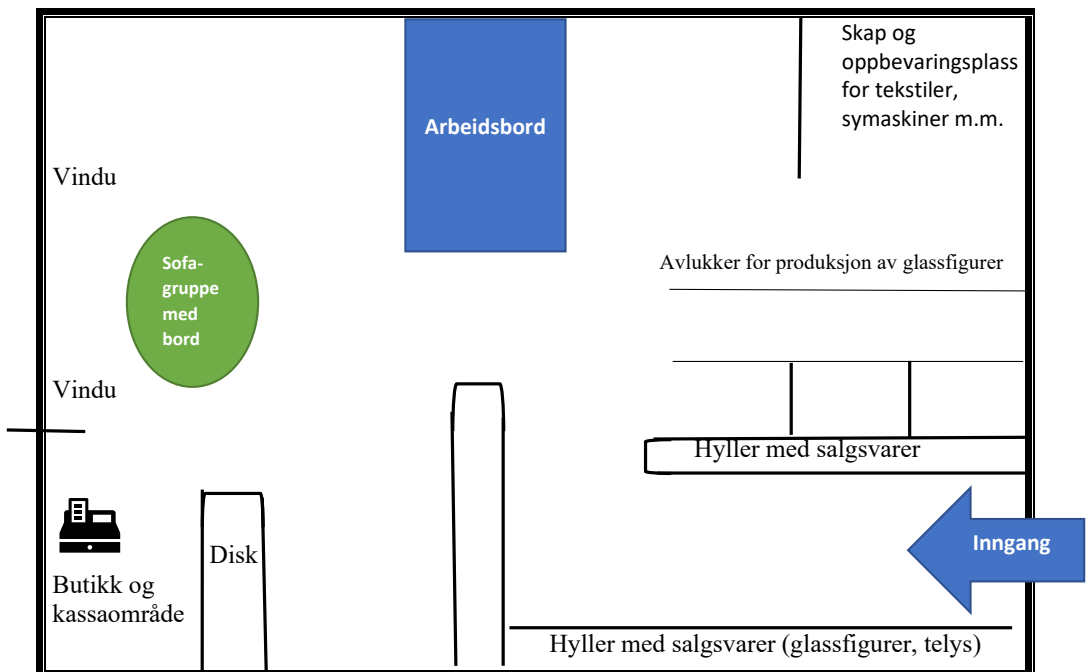
Hovedregelen for å få arbeid er å møte opp rusfri ved arbeidssdagen begynnelse. Dersom kvinnene møtte opp påvirket av alkohol eller andre rusmidler, risikerte de å bli hjemsendt, noe som handler om å skjermes de andre arbeiderne i fellesskapet. For å forhindre uønskede rusrelaterte hendelser måtte arbeidere som fikk tilbud om praksisplass undertegne en 'arbeidskontrakt'. I tillegg hadde arbeiderne en introduksjonssamtale med arbeidslederen hvor reglene for oppførsel ble gjennomgått. Kvinnene er mellom tretti og femti år. Organiseringen av arbeidsoppgavene i Nøstefabrikken følger et fastsatt mønster. En typisk arbeidsdag starter med frokost klokken 08.00. Frokosten var donert av butikker i lokalområdet. Arbeidstid var fra klokken 09.00 til 13.00 (fire timer). Kvinnene som arbeider i Nøstefabrikken, følger en timeplan som styrer hvilke aktiviteter som skal foregå når. Timeplanen er vist i tabell 12:

⁵⁸ Arbeidernes timelønn er ikke spesifisert av hensyn til anonymiteten.

Klokkeslett:	Type aktivitet:	Fordeling:
08:00–09:00	Frokost	Spiserom/sosial sone
09:00–11:30	Arbeidsdagen begynner Hovedaktiviteten består av arbeide i produksjonen Klargjøre varer for salg og betjene butikken/kassen	Produksjonsrommet
11:30–12:00	Felles lunsj med et nærliggende arbeidstiltak (Snekkerbua), som er et tilbud drevet av Kirkens Bymisjon primært benyttet for menn med rusproblemer	Spiserom/sosial sone
12:00–13:00	Arbeidet fortsetter, opprydding og utbetaling av lønn ved arbeidshagens slutt	Produksjonsrommet

8.2.2 Produksjonsrommet på Nøstefabrikken

Nøstefabrikken er lokalisert sentrumsnært. Den ligger i en av byens sidegater, avskjermert fra trafikk og støy. Inngangsdøren har glass i midten, og over døren henger det et skilt i Bymisjonens farger. Små potteplanter og pynt er satt frem og pryder inngangspartiet. Hjertet i Nøstefabrikken er produksjonsrommet⁵⁹, et stort åpent og firkantet rom, med lyse, hvite vegger. Omrisset av dette rommet er vist i figur 1:

⁵⁹ Beskrivelsene av produksjonsrommet er basert på redigerte notater fra feltdagboken.

Utdraget fra observasjonsnotatene viser hvordan produksjonsrommet var en arbeidsplass med noe hjemmekoselig over seg:

Produksjonsrommet har en tilbakeleent stil med «hjemmekoselig» møblement. Forskjellige gjenstander og bilder pryder både bord og vegger. Små glassfigurer⁶⁰ henger fra taket, bundet av hyssing som er festet til tørkede grener. Større glassfigurer står utstilt på små bord. På hyllene står rader med dekorerte telys, tennbriketter, sydde vesker og handlenett som ligger klare for salg, alle med etiketter med Bymisjonens logo og prislapp. En gammel sofagruppe står på den ene langsiden. Arbeiderne sitter ofte og småprater, leser, gjøre sy- og strikkearbeid eller tar seg en kaffekopp. Luktene som fyller rommet, gjenspeiler også aktivitetene som gjøres. Det dufter av maling, av lim fra limpistoler, av tekstiler, tennbriketter og telys. Det plinger i kassaapparat, og produkter som kvinnene pakker i forseggjorte esker, pyntet med Bymisjonens oransje logo, får nye eiere. Det er travelt, men tilbakeleent på samme tid.

Midt i rommet står et større arbeidsbord som arbeidere kan sitte sammen ved å klargjøre de forskjellige delene som behøves for å ferdigstille produktene. De sorterer farget glass til glassfigurene som systematisk blir plassert i egne esker slik at det er enkelt å finne rett farge til de forskjellige delene som inngår for å lage glassfigurene. Det ble også strikkes og målt opp stoff til sying. Det fins også en egen søm-avdeling der det produseres vesker, handlenett og oppbevaringsposer. Materialet til produksjonen var det Bymisjonen som skaffet, gjennom donasjoner fra bedrifter og frivillige i byen. Ved arbeidsbordet kunne arbeiderne også lage emballasjen til produktene..

Redigert utdrag fra feltdagboken

8.2.3 Hjulet – Arbeidstrening for mennesker som står utenfor arbeidsmarkedet

Sykkelverkstedet, gir omsorg til både sykler og mennesker

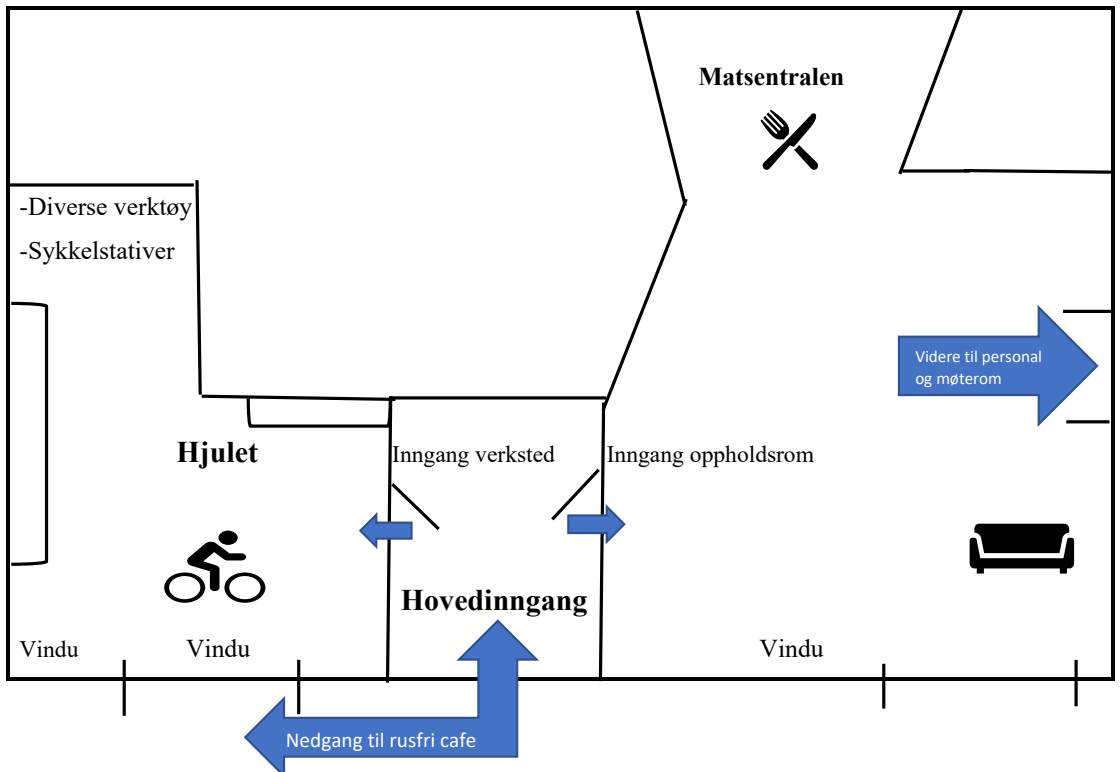
- Kirkens Bymisjon

Hjulet er et rusfritt arbeidstiltak som tilbyr arbeidstrening for personer med rusutfordringer eller som av andre grunner opplever å stå utenfor det ordinære arbeidsmarkedet. Tiltaket fokuserer på butikkdrift, hvor utleie, reparasjon og salg av sykler til byens befolkning er hovedoppgavene. I tillegg til å være et sykkelverksted er intensjonen å gi arbeidskvalifisering

⁶⁰ For å ivareta anonymiserings hensyn er de forskjellige figurene av glass som ble produsert og solgt i butikken omtalt under samlebetegnelsen «glassfigurer».

gjennom at de tilegner seg praktisk kunnskap om sykkel og butikkdrift. Formålet med arbeidstreningen er å bidra til mestring, samtidig som sykkelarbeiderne skal lære hvordan det er å stå i sosiale relasjoner i et arbeidsfellesskap. Opplæring blir gitt på stedet, og nye arbeidere følges opp av både verkstedleder og arbeidsleder. Oppfølgingen handlet blant annet om å gi mulighet for å tilpasse hverdagen individuelt i samråd med arbeidernes saksbehandler på NAV.

Hjulet var en bedrift som drev med salg av varer og tjenester', slik sett nokså lik Nøstefabrikken. Målgruppen er imidlertid definert noe annerledes. I likhet med Nøstefabrikken var det ingen spesielle krav om tidligere arbeidserfaring for å få jobb på Hjulet. Hjulet fremstod i mindre grad enn Nøstefabrikken som et lavterskeltilbud fordi det var et tiltak for personer som kom fra rusbehandling eller hadde fullført soning. Tidshorizonten for hvor lenge deltakerne var i tiltaket, var også mer avgrenset og konkret, blant annet gjennom at deltakerne inngikk langtidskontrakter når de fikk tilbud om arbeid. I det tidsrommet jeg observerte aktivitetene på Hjulet, hadde de plass til 12 arbeidere, og de ble tilbudt langtidskontrakter (arbeidskontrakter) fra 6 måneder. Figur 2 viser en skisse av Hjulet med tilhørende lokaler:

På travle dager kan det være et «mylder» av aktivitet i lokalet når mange mennesker er innom i ulike ærend samtidig, noe observasjonsnotatene fra aktivitetene i verkstedet er et eksempel på:

Sykkelverkstedet Hjulet⁶¹ er lokalisert sentrumsnært og ligger vegg i vegg med en matsentral hvor det daglig ble delt ut mat til byens trengende. Enkelte dager kunne det danne seg køer utenfor lokalet når matstasjonen åpner. I tillegg til matsentralen driver Bymisjonen en rusfri kafe som ligger ved inngangen til sykkelverkstedet/matsentralen. Flere av de som jobber på sykkelverkstedet bidrar også litt i kafeen, eller de er innom og spiser felles lunsj. Rommet hvor matsentralen er lokalisert, er utformet som et oppholdsrom. Nederst i hjørnet mot vinduene er det en liten «stue» med bord, sofaer og lenestoler. I stuen har kundene anledning til å vente på at sykler, klargjøres og de kan slå av en prat med personalet.

Verkstedets oppleves som avslappet men organisert. Det er et tett og intimt lokale, med store vinduer som gjør at nysgjerrige kan kaste blick inn fra gaten mens de går forbi. Kunder inviteres ofte på en kopp kaffe og en «sykkelprat» når de er innom og venter på å få sykkelen undersøkt. Aktivitetene i verkstedet er mangfoldige. Luftrykk i dekk og kontroll av bremsesjekk, det smøres kjeder, og punkterte og slitte hjul lappes. I det hele tatt er det travle dager å være sykkelreparatør.

Redigert utdrag fra feltdagboken

8.3 Ferdighetsdimensjonen – Tilrettelagte arbeidsoppgaver uten tidsfrist

Ferdigheter forstås her som en lært kapasitet til å utføre et stykke arbeid i bestemte aktiviteter. For deltakerne på Nøstefabrikken og Hjulet kan ferdighetsutvikling dermed forstås som å tilegne seg teknisk kompetanse, og sosialt, gjennom å lære seg å samarbeide og stå i relasjoner med andre i et arbeidsfellesskap (Wenger, 2004). Tore, på sykkelverkstedet, beskrev at det å skulle lære seg ferdigheter i reparasjon og vedlikehold av sykler var en tidkrevende prosess hvor tett oppfølging var nødvendig:

«Her trives jeg veldig godt. Jada, absolutt. Fin gjeng jeg jobber sammen med og de er flinke å lære bort tingene (...) Jeg har alltid slitt med det her med skolebenken, helt fra jeg var liten av, det med konsentrasjonen og den typen ting så (...) Det var aldri sånn med oppfølging når jeg vokste opp.» Tore (Hjulet)

⁶¹ Beskrivelsene av sykkelverkstedets utforming er basert på redigerte utdrag fra feltdagboken.

Tore fortalte at det å bli engasjert i å skru sykler hadde sammenheng med å være omgitt av personer som ønsket at han skulle lykkes:

«Det er to andre her som kan det her og som hjelper meg, de har holdt på med det lenge, spesielt en ut av de (verkstedlederen), så det, ja, ingenting læres over natta, for å si det sånn. Er som jeg hadde problemer med i oppveksten, lære, altså å ta til meg ting, det «står der» eller les en bok, men det sitter bare ikke. Altså, jeg må føle et engasjement selv.» Tore (Hjulet)

Ferdighetslæring handler blant annet om å lære seg å beherske et praktisk arbeid og å forstå seg på reparasjon av sykler. Sitatet viser at med øving vil det bli en ferdighet. Torill, som var arbeidsleder på Nøstefabrikken, fremhevet også hvordan arbeiderne hun hadde ansvar for ikke skulle behøve å bekymre seg over hvor lang tid som gikk med til å lære seg nye ferdigheter:

«Du får opplæring, og du får også bruke hvor lang tid som helst på opplæringen. Det eneste kravet, eller det eneste som er kvalifikasjonen, er jo at du har lyst. Så har du de som kommer bare for at de trenger penger. Men det er ikke mange ut av dem, og de, de faller bort. Da velger de heller å gå på Snekkerboden, for det er lettere å gå å plukke søppel på gaten enn å skulle sitte her og så måtte konsentrere seg om det man gjør.» Torill (arbeidsleder Nøstefabrikken)

De som blir på Nøstefabrikken og øver seg opp til å bli gode, er de som har en interesse for å lære seg nye ferdigheter. Nøstefabrikken er dermed ikke et sted for de som kun er opptatt av å skaffe seg penger. Det å 'holde ut' som arbeider i produksjonsrommet krever mer enn det. Personalet har likevel forståelse for at de praktiske ferdighetene må tilpasses deltakernes livssituasjon. Samtidig er Torill opptatt av at forståelse og sympati for arbeidernes livssituasjon ikke må utvikle seg til noen hvilepute. Det er ikke et sted hvor deltakerne kan sitte passivt og se på:

«Når jeg sier at, ja, men dere er jo her for å jobbe, dere får jo lønn. Og vi har jo en produksjon som vi må holde oppe. 'Ja, men dette er jo et lavterskel arbeidstilbud' sier de, så da tenker de at på et lavterskeltilbud så skal de kunne gjøre hva de vil, da er det, liksom, andre ting. Men så sier jeg at, ja, men lavterskelarbeidstilbud betyr at, for eksempel, så krever vi ingen kompetanse. Du kan få jobb, det eneste som kreves er at du vil jobbe, at du har lyst å være her, og at du kommer i tide, og at du er i form til å jobbe når du kommer.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Nøstefabrikken tilbyr fire timers arbeidsdager, hvor arbeiderne får betalt uansett hvor mye eller lite de produserer i løpet av disse timene. Sitatet viser hvordan det å skulle sitte og konsentrere seg i fire timer, for personer med rusproblemer, kunne være anstrengende. Torill,

som hadde lang erfaring som arbeidsleder var oppmerksom på at det var nødvendig å kontinuerlig 'minne' arbeiderne på å ha arbeidsoppgavene i fokus. Det å opprettholde produksjonen, som Torill kalte det, betydde at innsatsen skulle være effektiv og arbeidet skulle være målrettet:

Nøstefabrikken onsdags formiddag. Det er en av mine første besøk på Nøstefabrikken, og jeg har møtt og hilst på flere av deltakerne som har sin faste arbeidsplass her. Arbeidslederen Torill har fortalt meg at fabrikken er 'damenes' arbeidsplass. Det er en tituleringsform som synes å være akseptert blant kvinnene som arbeider der. Det å kalle dem for 'damene mine' bidrar til å løfte vår relasjon, og det kan være en fin tiltaleform som innbyr til respekt, forteller Torill meg. Jeg merker meg at også i dag går det ikke lenge før aktivitetene er i full gang i produksjonsrommet. Det sys, det strikkes, det pusses og det limes. Kunstneriske figurer formes av fingernemme hender før de pakkes ned eller legges i en haug. Noen av arbeiderne gjør oppgaver sammen, andre sitter i egne avlukker og jobber for seg selv. Enkelte virker ganske oppslukt der de sitter, dypt konsentrert og skjærer ut farget glass og limer figurer. Det hele foregår under Torills oppsyn. Arbeidsdagen går fremover i et rolig tempo. Avbrudd i arbeidsroen kom oftest når arbeidere opplevde å 'kjøre seg fast' i en oppgave. Limet flyter over, nålen vil ikke tres igjennom, glasset er ikke kuttet fint nok. Enkelte arbeidere kan sukke ganske høyt som et uttrykk for at nå er det noe som ikke stemmer. Når dette først skjer, er Torill raskt ute for å undersøke. Hun spør, hun veileder, og hun instruerer: «Ja, men hva om du heller prøver å gjøre det slik eller slik?» kan jeg høre henne si. Arbeideren ser skeptisk ut: «Men jeg tror ikke den blir så fin hvis jeg gjør det sånn», er svaret som kommer tilbake. Torill svarer uten å nøle: «Ikke tenk på det, bare prøv, så går det seg til, skal du se» sier hun og fortsetter runden.

Redigert utdrag fra feltdagboken

Observasjonsnotatet er et eksempel på hvordan det daglige arbeidet på Nøstefabrikken var organisert. Det viser også hvordan enkelte deltakere ofte hadde behov for veiledning for å holde aktiviteten gående gjennom dagen. Arbeidsoppgavene var varierte, noe som gav deltakerne mulighet til å velge oppgaver ut ifra egne interesser. Det betydde eksempelvis at de av deltakere som hadde lært seg ferdigheter i flere forskjellige håndverk, kunne oppleve større frihet til å bestemme hvilke aktiviteter de ville jobbe med. Dersom de gikk lei, eller hadde problemer med å utføre en oppgave, kunne de bytte til en annen. Arbeiderne som mestret flere ferdigheter var i større grad selvstyrte, og det synes som om organiseringsmodellen med fritt valg av aktiviteter passet dem godt. Ikke alle arbeidere var like enkle å integrere i

arbeidsfellesskapet. De av kvinnene som hadde det Torill omtalte for 'aktive rusproblemer', hadde lettere for å oppleve konsentrasjonsvansker:

«Vi har prøvd å ha damer som er i aktiv rus, og det går ikke. Det blir et uromoment (...) de klarer ikke å sitte og konsentrere seg. Så ber de om å få avslutte. For da er de sliten i hodet, du blir sliten på en helt annen måte (latter). Altså, du må få hodet og hendene til å fungere sammen, til å gjøre noe sånt. Det er en uvant måte å konsentrere seg på.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Det å lære seg nye ferdigheter handlet om å gjøre deltakerne i stand til å arbeide selvstendig og fokusert. Selvstendiggjøringen var en del av prosessen med å utvikle deltakernes ferdigheter, noe som hadde betydning for deltakernes motivasjon til å holde seg unna rusmisbruk noe ikke alle de med rusproblemer makter å få til.

De som har vært igjennom en rehabiliteringsprosess fra rusmisbruk har behov for nye omgivelser, og arbeidstiltakene kan være det. Samtidig, for å skape et effektivt arbeidsmiljø, må det gjøres kontinuerlige avveininger knyttet til deltakernes rusproblemer (Sinakhone et al., 2017; Subramaniam et al., 2017). Torill var derfor tydelig på at deltakerne skulle arbeide fokusert og målrettet. I produksjonsrommet kunne hun gå fra deltaker til deltaker, oppmuntre dem og følge med på hvor langt de var kommet i arbeidsprosessen. Dersom det var spesielle deler av et arbeidsoppgaven som krevde ytterligere hjelp, satte hun seg ned sammen med arbeiderne for å finne ut hvordan de kunne løse utfordringene. Torill hadde lang arbeidserfaring som arbeidsleder på Nøstefabrikken. Hun var derfor vant med å ta hånd om små og store utfordringer som kunne oppstå i prosessen med å lære seg et nytt håndverk.

«Det er veldig tilrettelagt for arbeiderne, så det er liksom, det er alltid en oppgave for alle. Men det er liksom ikke alle som får til alle oppgavene, så derfor så er det veldig greit å vite at det er faktisk er andre oppgaver. Du trenger ikke å bli sittende og plages med noe du ikke får til, og så miste både selvtillit og mestring. Men du får jo faktisk de oppgavene som passer til ditt mestringsnivå.» Mari (Nøstefabrikken)

Mari fremhever hvordan arbeiderne kunne løse utfordringene med å bytte mellom oppgavene. På denne måten unngikk en at deltakerne ble sittende igjen frustrerte og rådløse dersom de opplevde at de ikke mestret oppgaven de hadde foran seg. Det betyr også at arbeidstakerne kunne øve seg opp over tid, fra et nivå til et annet og mestre stadig mer kompliserte oppgaver.

8.3.1 Relasjonen mellom erfarne arbeidere og noviser

Det å lære seg nye ferdigheter handler også om de sosiale ferdighetene som utvikles i fellesskapet. Mari var en av deltakerne som hadde opparbeidet seg betydelig erfaring med de forskjellige arbeidsoppgavene på Nøstefabrikken. Hun fremhevet at det å gjøre aktiviteter sammen med de andre deltakerne, hvor de kunne komme med kreative innspill eller hjelpe til dersom noen stod fast på et håndarbeid, kunne ha en positiv innvirkning på arbeidsmiljøet:

«Vi er to stykker som bruker å være der og male og driver og hjelper hverandre, og maler klar til en utstilling. Og så er vi noen stykker som kommer og hekler veldig mye. Og så synes vi jo det er litt sånn morsomt med sånne fellesprosjekter. Og så har vi veldig mye garn så vi prøver å bli kvitt dem, så vi lager litt sånne små felles-prosjekter (...) Så er det de som kommer som har, liksom, noen sy-prosjekter liggende hjemme. Eller, sånne ting som de skulle fått ferdig, og så er det litt tungt å komme seg i gang hjemme, og så kommer de hit på Nøstefabrikken og gjør det.» Mari (Nøstefabrikken)

Sitatet viser at det var rom for arbeiderne å finne sammen rundt fellesprosjekter. Mari fortalte at det å være kreativ og finne på nye aktiviteter var noe hun blant annet hadde tatt et ekstra ansvar for overfor nye arbeidere:

«Så jeg har på en måte litt medansvar for den aktivitetsdagen. På tirsdagene er det jo litt mer åpent, litt mer fritt, og du kan gjøre nesten det du vil. Så hvis det er noen som vil prøve å male, for eksempel, så er jeg jo der og kan vise (...) Vi prøver av og til å komme på noen sånne fellesaktiviteter, men stort sett gjør du hva du vil på tirsdagene. Men de andre dagene så er det liksom arbeidsfordeling om morgenen, der du får, liksom, at i dag skal du lage lys, i dag skal du lage glassfigurer, i dag skal du pakke glassfigurer og sånt.» Mari (Nøstefabrikken)

Det var faste rutiner for uken som styrte aktivitetene. Det å ha en egen dag, som aktivitetsdagen, var en måte å «bryte opp» rutinene på og skape et avbrekk i den vanlige arbeidsdagen. Mari fremhevet også at aktivitetsdagen gjorde at hun selv ble mer involvert i arbeidstiltaket fordi hun fikk medansvar for å styre opplegget. Det kan tenkes at det å bli tildelt ansvar for de andre arbeiderne, og det å få styre en aktivitet, opplevdes som en tillitserklæring. Det å oppleve å lykkes med å mestre ferdigheter innenfor rammene av tiltaket kan dermed få betydning for hvordan deltakerne også blir i stand til å mestre dagliglivet utenfor disse rammene (Ravndal et al., 1984; Schafft & Frøyland, 2006; Borg, 2006; Skatvedt & Edland-Gryt, 2012; Lien, 2020).

Det å lære opp arbeidere er et stort ansvar. I opplærings situasjoner kunne relasjonene mellom personalet og arbeiderne minne om et forhold som lignet relasjonen mellom mesteren og novisen. Arbeiderne hadde rollen som 'noviser' (svannelærning) som hadde som oppgave å tilegne seg kunnskap fra 'mesteren' (arbeidslederen). Mestring og læring av nye ferdigheter foregår dermed i et relasjonelt samarbeid mellom mester og novisen, hvor novisen etter hvert fullfører læringsprosessen og blir en kyndig arbeider. Tore var en av arbeiderne som fremdeles var under opplæring og i den forstand å betrakte som en novise:

«Jeg er mer sånn under opplæring nå. Litt artig å holde på og sånn og da, for det er mange ting jeg ikke kan og jeg prøver meg litt. Det å lære å skru på sykler og, ja, det kunne jeg gjøre selv før også, da, men ikke i den grad. Får litt mere peiling på sykler, de enkle tingene.» Tore (Hjulet)

Tore sin beskrivelse av opplæringsprosessen, hvor han gradvis utvikler og oppdager nye sider av sin kompetanse om sykler, er et eksempel på hvor sentralt det kan være at novisen aktivt involverte seg under opplæringen:

Hjulet en torsdags formiddag. Jeg er innom Bymisjonens lokaler hvor sykkelverkstedet Hjulet også ligger vegg i vegg. Sanna fra Bymisjonen har lånt meg et kontor som jeg kan benytte ved behov, noe som er praktisk og gjør at jeg kan komme og gå som jeg selv ønsker. Idet jeg er på vei inn gjennom hovedinngangen, får jeg øye på Tore idet han «suser» travelt forbi meg med verktøy i begge hender. Han er på seg mørk skyggelue og er kledd i arbeidsklær/snekkerbukse, med Bymisjonens logo påskrevet. Det er ikke mange dagene siden jeg hadde min første samtale med Tore om hvordan han opplevde å ha arbeidsplass på Hjulet. Tore har vært ute i oppholdsrommet med en kunde og er på vei inn i igjen i sykkelverkstedet. Vi rekker å utveksle et raskt og smilende nikk før han haster videre. Jeg blir stående og kikke inn i verkstedlokalet og ser verkstedlederen i full gang med å skifte og lappe dekk på flere sykler. Tore følger nøye med på verkstedlederens beskjeder i tillegg til å holde et øye med nye kunder og andre arbeidere som går ut og inn av verksteddørene. Det er mange mennesker innom, men selv om det foregår mye på en gang, er Tore likevel konsentrert om jobben foran ham. Jeg hører verkstedlederen over skulderen: «Tore, rekker du meg den slangen der, i hjørnet?» Tore er raskt på plass med det nødvendige utstyret, han smiler, og småprater. Ut ifra arbeidstempoet å dømme så er det lite stillesitting i denne jobben. Tore fungerer omtrent som en «handyman» for verkstedlederen, og han virker å være i sitt rette element der inne på sykkelverkstedet.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

På Hjulet er det mange oppgaver som må mestres, og det kreves at arbeiderne klarer å holde fokus. Observasjonsnotatet ovenfor viser hvordan Tore klarte å fungere i alt mylderet av sykler, slanger, smøring av kjeder og kundehenvendelser. Verkstedlederen, og til en viss grad personallederen hadde likevel et særskilt ansvar for å lære opp novisene til å bli selvstendige arbeidere. Dersom Tore gjorde ferdig en sykkel, kom verkstedlederen ofte bort for å 'kvalitetssikre' arbeidet. Jeg observerte likevel at verkstedlederen kunne tillate at arbeiderne, etter hvert som de ble fortrolig med arbeidsoppgavene, fikk ansvar for enklere klargjøringer av syklene på egen hånd uten at verkstedlederen hadde behov for å kontrollere det ferdige resultatet. Tore kan sies å være en deltaker som var i prosessen med å oppnå en slik grad av 'selvstendighet'. I samtaler reflekterte han over hvilken mening det gav å få opplæringen i sykkelarbeid:

«Før var det bare det å skifte slange på dekket, gikk jo bare hit (til verkstedet) istedenfor (latter) eller, så var det å kjøpe en ny (slange). Før så var det nesten et «mas», men nå gjør jeg det selv på to komme null niks. Når jeg tenker på det, herregud, hvorfor kunne jeg ikke gjøre det her før? Man gadd ikke, rett og slett.»

BB: Orket ikke å bruke tiden din til det eller sette deg inn i det, mener du?

«Nei. Da dro jeg heller på sykkelverkstedet og sa: «Jeg har punktert sykkelen min, kan du hjelpe meg?» Og da måtte jeg heller betale 200 kroner for å få skiftet dekket, hvorfor gjorde jeg ikke det selv, bare 'sånn'.» (knipser med fingrene)

BB: Det er kanskje noe man ser etterpå, da, eller nå når du har begynt å jobbe her?

«Ja, det er da man ser litt den typen ting, når man jobber samtidig. Gjør ferdig syklene. Lære det på den måten, ja.» Tore (Hjulet)

Utvekslingen jeg hadde med Tore er et eksempel på hvordan han opplevde at fellesskapet på sykkelverkstedet styrket hans tro på egne ferdigheter. Her kunne han dra nytte av den kompetansen personalet og de mer erfarne arbeiderne hadde til å lære seg håndverket. Tro på egne ferdigheter styrket Tore sin selvtillit fordi han, gjennom arbeidstiltaket, i større grad opplevde at han var i stand til å løse utfordringer han tidligere hadde søkt hjelp til.

Sitatet blir dermed et eksempel på hvordan det å bygge selvtillit kan få betydning i en bedringsprosess. For Tore sin del inngår eksempelvis arbeidstreningen som en sentral dimensjon i rehabiliteringen. Arbeid er en viktig bærebjelke i menneskers liv, men rusmisbrukere som er under rehabilitering har ofte noen andre forutsetninger, og de har behov for noen rammer som er tilpasset den prosessen de gjennomgår. Ved å bruke Tore som et

eksempel er det mulig å vise hvordan han, gjennom å være aktiv, nysgjerrig og lærevillig, er i stand til å utvikle sin kompetanse. I Wadels forstand (1977) får arbeidet på verkstedet en utvidet betydning. Dette gjennom at det har både sosial og praktisk verdi for Tore å utføre de oppgavene som han gjør. Dette fordi Tore legger et annet meningsinnhold i arbeidet, utover det å eksempelvis forsørge seg selv. Gjennom å delta på sykkelverkstedet får han ros og sosial støtte fra dem rundt seg. Det kan tenkes at slike former for anerkjennelse vil være overførbare til andre livsarenaer hvor Tore har behov for denne typen oppmuntring, noe som kan være gunstig i en bedringsprosess.

8.3.2 Praktisk ferdighetsutvikling møter omsorgsarbeid

Det viktigste ved arbeidstiltakene var at deltakerne skulle tilegne seg nye ferdigheter, både praktiske og sosiale. Casebeskrivelsene viser også hvordan det foregikk flere former for omsorgsarbeid i arbeidstiltakene. Sverres oppgaver bestod eksempelvis i å være en sosial støtte for andre arbeidere:

«Jeg ser jo på det livet jeg levde før, det var baksiden av medaljen, nå kan jeg liksom polere på fremsiden med å faktisk dele av mine erfaringer med andre. Og det er derfor vi er to arbeidsledere på Hjulet. Det er fordi han Johan (verkstedlederen), han har det verksted-ansvarlige og deler og alt det (...) Og jeg går mer på det som har med personal, det å kunne ha en samtale uten at folk føler at de sitter i terapi.» Sverre (personalleder, Hjulet)

Ved første øyekast kan det se ut som om det kun er praktisk arbeid som foregår på Hjulet. Arbeid kan også, som sitatet viser, være når Sverre tar en samtale med Tore for å høre hvordan det står til. Sverre fremhever at hans rolle ikke er å være ‘terapeuten’ til noen av de han har ansvar for, men han tilbyr støtte og omsorg. Han kan motivere andre til å holde seg unna en russtyrt levemåte. Sverre gjør dette gjennom å vise at han kjenner til «medaljens bakside». Med dette menes det at han kjenner til de sidene ved rusmidlene som ofte lokker mange inn i avhengighet, og han vet hvor krevende det kan være å forlate slike totale rusmiljøer. Sverre, som hadde tretti år bak seg som rusavhengig, var opptatt av at en måte å vise omsorg på, uten å be arbeiderne brette ut om alle problemene, var å ta små uformelle samtaler i løpet av arbeidsdagen:

«Det å kunne snakke mens du holder på med å arbeide på ting. Om ting som man kanskje ikke snakker om på en vanlig jobb (...) bare for å holde det litt sånn gående. Det er, liksom, det tror jeg er veldig bra.» Sverre (personalleder Hjulet)

Sverre ville være en arbeiderne kunne komme til å snakke med uten å måtte legge ut hele sin livshistorie. Sverre, med sin fortid i rusmiljøene, kunne relatere seg til deltakernes situasjon på måter verkstedlederen ikke kunne. Sitatet blir dermed et eksempel på hvordan Sverre fylte en sentral rolle, som var ansett som viktig i arbeidstiltaket, men som ikke umiddelbart var synlig for omgivelsene:

Hjulet en onsdags ettermiddag. Det er merkbart hvordan Sverre sin rolle er annerledes enn den som verkstedlederen fyller. Sverre er innom kontor-delen av bygget, der hvor jeg og flere av de andre fra personalet til Bymisjonen sitter. Sverre er direkte og rett på sak: «Du, Sanna, det handler om han nye som skal begynne snart», og følger opp med at han har behov for litt mer utfyllende informasjon om vedkommende. Ellers ser jeg ofte Sverre i aksjon inne på verkstedet, hvor han hjelper til med opplæringen av nye arbeidere. Sverre tar spesielt ansvar for å vise dem rundt, fortelle om hvordan de «gjør tingene» her på Bymisjonen. Andre ganger, eksempelvis når jeg skal til å forlate lokalet for dagen, kan jeg finne Sverre sittende med en ny arbeider i sofagruppen. Det står en nyåpnet Pepsi Max på bordet, og Sverre sitter avslappet og tilbaketrukket med nye arbeidere som har kommet rett fra behandlingsopphold til sykkelverkstedet.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

I det ordinære arbeidslivet kan det tenkes at det ikke finnes så mange som gjør den typen arbeid som Sverre gjør. Han er en form for samtalepartner som bruker sine tidligere erfaringer som rusmisbruker til å hjelpe dem som kanskje opplever en tøff dag på jobben.

Arbeiderne på sykkelverkstedet hadde forskjellige typer rusproblem. Tore sitt rusproblem var knyttet til alkoholmisbruk, noe som gjorde at han ikke identifiserte seg med de som strevde med avhengighet til stoff. I Tore sine øyne var det de stoffavhengige som hadde «virkelige problemer». Det at arbeiderne hadde ulike typer rusproblem og dermed forskjellige motiver og agendaer for å være med i et arbeidstiltak, medførte behov for arbeidere som Sverre, som hadde erfaring med folk med mange forskjellige former for rusproblemer:

«Blant mine arbeidskollegaer så er jeg jo med og bidra til økt viten om rusavhengige, for vi prøver jo òg, både som frivillige her kommer jo inn og får se litt sånn. Det å kunne være tilgjengelig hvis det er spørsmål eller samtaler eller når jeg ser at folk har hatt et rart møte med en rusavhengig, og jeg ser at de har vanskeligheter med å skille hva som er sitt og deres, da går jeg fort inn og gjør det, da. For jeg har sett så mange i den her type bransje som brennes opp, rett og slett. Brenner lyset i begge ender for at ønsket deres med å hjelpe er så

mye større og sterkere enn både kompetansen og evnene, ikke sant.» Sverre (personalleder, Hjulet)

Utad er det den formelle kompetansen deltakerne bygger gjennom den synlige «arbeidstreningen» som også ses på som kvalifiseringsarbeid til det ordinære arbeidsmarkedet. Men det 'usynlige' omsorgsarbeidet som Sverre gjør, gjennom snakk er også en type arbeid av verdi for de som er involvert. Gjennom at Sverre anerkjenner arbeidernes situasjon, kan tillitsforhold forsterkes. Studier av personer som venner seg av rusmidler har vist at det er enklere for rusavhengige å åpne opp og betro seg til noen de føler kan relatere seg til deres situasjon og som de føler de har tillit til (Repper & Perkins, 2003; Biong & Soggiu, 2015). Dette er også en måte å jobbe på som også kjennetegner andre interesseorganisasjonene som arbeider med rusomsorg (Furuholmen & Andresen, 1998; Gulbrandsen & Ødegård, 2011; Hansen et al., 2019).

Sverre og Torill var to arbeidsledere med forskjellig kompetanse, men begge var opptatt av betydningen omsorgsarbeid kunne ha for arbeiderne. Torill fortalte om episoder hun hadde hatt med enkelte arbeidere, hvor hun blant annet fulgte dem til legen for å forsikre seg om at de ble forstått og at deres livssituasjon ble tatt på alvor:

«Jeg bruker å spørre noen ganger om hvordan det går, og «har du lyst å prate?» Og noen ganger når (...) så har jeg jo for eksempel tilbudt meg å være med til legen. Fordi at noen ganger så er det tungt å gå alene. At du sliter med å nå frem, at du føler at du ikke bli hørt og tatt alvorlig. Så har jeg foreslått at ja, jeg kan være med dere, passe på at du får sagt det som (...) Jeg har vært med hun Kari (en av kvinnene som arbeidet på N.) til legen, bare for å passe på at nå, for hun er sånn at: «Ja, men jeg trenger ikke å gå til legen med dette her.» Hun brant seg på hånden, så nå følger jeg deg oppover så jeg er sikker på at du kommer deg (...) At du får undersøkt det der og at du får behandling.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Torill følger opp arbeiderne også utenfor tiltaket. Nøstefabrikken er i seg selv en skjermet aktivitet, og deltakerne kan oppleve mestring og selvtillit innenfor disse rammene. Eksemplet hvor Torill tar en av arbeiderne med seg til legen synliggjør at utenfor de 'trygge' rammene, som arbeidstiltakene representerer, har deltakerne fremdeles utfordringer med å gjøre seg forstått og ta i bruk alminnelige offentlige tjenester. De opplever at de blir stigmatiserte og lite inkludert i omgivelsene (Behrens, 2004; Gjernes, 2005; Lloyd, 2013) og har at arbeiderne behov for omsorgspersoner som har forståelse for hvor krevende det kan være med en levemåte som er styrt av rusmisbruk.

8.3.3 Lønnsarbeid, omsorgsarbeid eller en kombinasjon av begge?

Den tradisjonelle økonomisk forståelsen av arbeid er at det skal være lønnet arbeid. Det vil si tjenester en utfører og får betaling for (Wadel, 1984). Arbeidstiltak i frivillige organisasjoner, inkludert Kirkens Bymisjon, benytter ofte en utvidet forståelse av arbeidsbegrepet (Lien, 2020:17–18). Dette fordi Bymisjonen og andre frivillige interesseorganisasjoner tilbyr tjenester som kan ha ulike formål, og noen arbeidstiltak kan være mer «arbeidskvalifiserende» enn andre (Hansen et al., 2019).

På bakgrunn av en nasjonal kartlegging av Kirkens Bymisjons arbeidstiltak foreslår Lien at Bymisjonen operer med to ulike logikker i arbeidstiltakene, lønnsarbeid og omsorgsarbeid, som til dels overlapper hverandre (Lien, 2020:17).

«Hadde det ikke vært for at ordet ettervern ble brukt når jeg ble spurt om å komme og delta i å utvikle Hjulet her i byen, så hadde jeg jo ikke, da hadde jeg ikke gjort det. Jeg må kunne bruke de fem og tjue årene som jeg har kastet bort til noe produktivt, hvis ikke så har det vært bortkastet. Jeg kan bruke det til å hjelpe noen andre så har det ikke vært helt bortkastet, ikke sant. Da er det den erfaringer jeg skal ha med for å hjelpe andre.» Sverre (personalleder, Hjulet)

Her er et eksempel på hvordan Sverre opplever at han fikk mulighet til å ‘gi tilbake’ gjennom å ta i bruk sine egne erfaringer for å hjelpe andre. Han formidler at han står i en slags gjeld og skylder å by på sine erfaringer og sin arbeidskapasitet. Sverre ville arbeide med likesinnede, personer som hadde rusproblemer og som hadde behov for støtte til å etablere et nytt liv etter rusbehandlingen. Det var muligheten til å drive med omsorgsarbeid overfor personer som gikk gjennom en vanskelig tid, som motiverte Sverre til å søke jobben som personalleder på Hjulet. Han anså jobben som givende og meningsfull for seg selv, og for andre og nevner i liten grad honorarer eller lønn:

«Og det er liksom det, det har jeg og sagt ifra om på NAV og alt sånn. For jeg kan bli uføretrygdet sånn! (knipser med fingrene) Ikke sant, hvis jeg ønsker det. Ingen tvil om det. Men jeg ønsker jo ikke det. Jeg må gi igjen.» Sverre (personalleder, Hjulet)

For Sverre handler det om at omsorgsarbeidet på Hjulet styrker hans arbeidsmoral. Gjennom å avstå fra økonomisk bistand i form av uføretrygd viser han samtidig at han er en verdig samfunnsborger som er i stand til å forsørge seg selv. Det ‘ulønnede’ arbeidet og de uformelle og spontane møtene med nye deltakere oppleves som meningsfylt:

Hjulet en torsdags formiddag. Etter noen besøk på Hjulet hvor jeg har observert kontakten mellom personalet og sykkelarbeiderne blir det tydeligere og tydeligere at det her foregår mye arbeid i løpet av en arbeidsdag som er 'utover' det jeg betegner som personalets faste arbeidsoppgaver. Sanna, (som er tilknyttet Lynvingen gatefotball) har sitt kontor her, og jeg hører henne ofte avtale møter med brukere som er utenom arbeidstid. Hun snakker med dem om å komme på hjemmebesøk og om de har det bra, og enkelte av dem kommer ned til sykkelverkstedet hvor hun har møter med dem, ofte rett før stengetid. De brukerne Sanna har samtaler med følger ikke en 'normal' døgnrytme. Jeg tenker at det Sanna gjør handler om å tilpasse arbeidstiden sin til dem, noe som betyr å gå over kontortiden. Sverre oppholder seg mest inne i sykkelverkstedet, men de gangene jeg ser han i løpet av dagen, er han travelt opptatt med å følge opp arbeiderne. Sverre deltar også i anonyme narkomanes fellesskap, og jeg vet han har fungert som sponsor for enkelte av dem som har sin arbeidsplass på Hjulet.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Det finnes 'aspekter' og 'verdier' av det Sandel (2012) kaller for det 'gode livet' i samfunnet som ennå ikke kan kjøpes, og han argumenterer for at det fremdeles burde være slik. Overført til Hjulet og Nøstefabrikken kan det tenkes at disse 'pengeløse verdiene' Sandel sikter til kan være støtten, tilliten og den sosiale oppfølgingen som deltakerne gir til hverandre.

Betydningen av omsorgsarbeidet som personalet nedla i arbeidstiltakene, er et tema som kan være underkommunisert i rapporter hvor flere typer rusomsorg vurderes samtidig. Det kan være fordi det ikke er tilstrekkelig tid til å vurdere de sosiale aspektene ved tiltakene, eller at disse aspektene ligger på siden av kriteriene for hva rapportering skal vurdere. Rapporter som tar for seg rusomsorgstiltak i forskjellige kommuner, setter ofte det håndfaste, det som gjøres fysisk i arbeidstiltakene, i fokus (Lie & Matiesen, 2012; Bergsgard & Lie, 2012).

Betydningen av deltakelse i konkrete arbeidsoppgaver må også fremheves. Stolthetsfølelsen Mari kjenner på når hun får innblikk i salget, i hennes øyne øke verdien av hennes bidrag til arbeidskollektivet:

«Man får litt sånn stolthetsfølelse når man får vite, for vi får jo innblikk i hvordan salget går, hvordan regnskapet går, for da, liksom, får vi vite at det er liksom takket være oss at vi har fått inn så mye penger og takket være oss at vi har fått solgt det her, liksom.» (Mari, Nøstefabrikken)

Studier av tilrettelagte arbeidstiltak for marginaliserte grupper har vist at enkelte arbeidere strever med å motivere seg til å delta på grunn av at dette ikke er ordentlige arbeidsplasser med ordentlig lønn (Gjernes, 2005:22). Sitatet til Mari blir likevel en påminnelse om at

arbeidet de gjør har verdi, skaper verdier og er et resultat av arbeidernes felles innsats. Felles innsats krever imidlertid at arbeiderne er motiverte. Torill fremhever hvordan det å skape en sosial tilknytning til arbeidstiltaket er viktig for arbeidernes motivasjon til å bli værende:

«Det er jo sånn at, jeg sier jo til dem at dere har mest igjen av å være på Nøstefabrikken hvis dere klarer å være her over tid, for da får dere lært de forskjellige tingene som vi lager. Og så får dere bli kjent med de andre arbeiderne, og så blir dere kjent med lokalene, med rutinene, og hvor ting er henne. Sånn at du på en måte blir (...) du føler at det er litt ditt.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Utvikling av ferdigheter på Nøstefabrikken handler om å være med på aktivitetene som foregår der over tid. Ved å bruke tid kan deltakerne gjøre seg bedre kjent med tiltaket, lære seg hvordan det organiseres, og hvordan de som er der arbeider. Samtidig handler det om å bli en del av fellesskapet, bli inkludert sosialt og skape et slags arbeidskollektiv.

På Nøstefabrikken jobber hver enkelt individuelt med det de ønsker å jobbe med, men enkelte dager er satt av til fellesprosjekter:

Nøstefabrikken en torsdags formiddag. Det plinger i kassaapparatet og en ny kunde rusler ut inngangsdøren med en innpakket glassfigur under armen. Det er arbeidslederen Torill som ekspederer. Jeg sitter ved arbeidsbordet og holder selv på å lime sammen en glassfigur. Arbeidet er møysommelig og tidkrevende, og det gir meg mulighet til å observere hva som foregår rundt om i produksjonsrommet. Mari sitter i sofakroken og strikker sammen med to andre kvinner. Mari forteller om et strikkeprosjekt hun ønsker å få flere arbeidere til å delta på: «Det er bare å bli med neste uke på aktivitetsdagen, jeg har startet et strikkeprosjekt med å strikke pledd til prematuravdelingen på sykehuset», sier hun. Den ene av kvinnene kikker opp fra sitt eget strikkearbeid: «Ja, jeg vet ikke helt. Pleier ikke å gå på den aktivitetsdagen så mye», sier hun. «Ikke noe press, er bare en liten gjeng av oss damene som sitter og strikker i lag sammen med noen av de frivillige.» fortsetter Mari. «Det er bare å komme innom og se selv.»

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Dialogen mellom Mari og de andre arbeiderne viser at Mari forsøker å invitere deltakerne med i flere aktiviteter. Det indikerer også at en sentral dimensjon ved tiltak som Nøstefabrikken er å holde arbeiderne i aktiviteter også utenom de dagene i uken som var satt av til å jobbe på fabrikken. De har en aktivitetsdag innimellom og de kan selv bestemme hva de ville bruke dagen til. Det å bli med på aktivitetsdagen kan være en måte å bli kjent med og være sammen med andre grupper og jobbe med andre produkter enn de gjør til vanlig.

Ferdighetsnivået hos deltakerne i arbeidstiltakene økes gjennom at varene de produserer må gjennom en kvalitetskontroll før det tilbys kundene:

« Vi skal ikke selge noe med det argumentet at det er rusmisbrukere som lager de her tingene. Og så opplever jeg nå, at de kan jo si til meg: «Ja, men vi vet jo at det er fordi at du vil at vi skal gjøre vårt beste». Så lenge som jeg vet at du kan gjøre bedre, så kommer jeg til å forvente at du øver deg mer enn det, for at det skal bli bra. Og så får dere den ekstra belønningen, den får dere i form av fornøyde kunder.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Viktigheten av at produktene skal ha en viss kvalitet, bidrar også til at arbeiderne legger flid i utførelsen, noe som er med på å øke deres ferdigheter. Det at Torill setter en høy standard, blir dermed et eksempel på hvordan lønnsarbeidet og omsorgsarbeidet overlapper. Dette fordi hun ikke godtar at deltakerne sitter i fire timer og produserer en rekke saker som må kastes etterpå fordi de ikke ville være mulige å selge. Sitatet blir dermed et eksempel på hvordan kvalitetskravet i lønnsarbeidet også kan virke motiverende. Håndverket skal være profesjonelt utført og være mulig å omsette kommersielt. Når folk kjøper varen, blir den samtidig anerkjent som godt håndverk, noe som kan bidra til at arbeiderne føler seg flinke fordi de skaper skikkelige og salgbare produkter. Torill fremhever også at å involvere deltakerne i driften, kan få betydning for å motvirke avvikende eller usolidarisk oppførsel som bryter med reglene:

«Alle skjønner at det er jo deg selv du stjeler fra hvis du tar ting her. Eller at de guttene som sitter nede i gården her og sorterer pant (på arbeidstiltaket Snekkerboden). Hvis en av dem finner ut at, nå tar jeg bare med meg en sekk med pant, så er det jo dem selv det går utover. For alt vi tjener det går jo til å betale lønn og kjøpe nytt produksjons materiale.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Ansvar for egen lønn kan også forstås ut ifra at arbeiderne inngår i et sosialt fellesskap. Stjeling fra kassen eller tyveri av utstyr/produkter kunne da bli oppfattet som usolidarisk overfor fellesskapet. Dette fordi det ville kunne oppleves som «et svik» mot den innsatsen de andre i arbeidskollegiet hadde lagt ned i produksjonen.

8.3.4 Fra rusavhengig til nevenyttig «craftsman»

Gjennom å inngå i et arbeidstiltak motiveres deltakerne til å bidra til et fellesskap. Når de begynner, er de noviser som kan bli erfarne arbeidere dersom de er villige til å motta instruksjon. Det å bli erfarne deltakere og dermed også dyktige i sitt håndverk har betydning for utviklingen av mestringsfølelser. I boken *The Craftsman* (2008) argumenterer Sennett for

hvordan en grunnleggende innstilling med å lære seg ferdigheter innenfor et hvilket som helst håndverk handler om å lære seg å sette pris på eget arbeid. Sennett omtaler dette som å være: «dedicated to good work for its own sake» (Sennett, 2008:20). Mari fremhever hvordan flere av arbeiderne på Nøstefabrikken, etter hvert som de ble dyktigere, ble opptatt av å raffinere og finjustere sine produkter:

«Og så har vi enkelte, de har jo utrolig stolthet i sine produkter. Så plutselig så kan de komme inn, liksom, å se på denne her, er ikke den finere enn hva alle de andre jeg noen gang har laget?» Mari (Nøstefabrikken)

Dette peker tilbake på Sennett (2008) sitt argument, at det er håndverket («craftmanship») i seg selv, prosessen med å utvikle produktet, og det å levere det fra seg, vel vitende om at man har gjort et godt stykke håndarbeid, som er essensielt i prosessen. I denne sammenhengen blir sitatet til Mari et eksempel på hvordan deltakerne, gjennom å lære å mestre de arbeidsprosessene som kreves for å lage nye produkter, opplever glede ved både prosessen og produktet noe som kan få implikasjoner for deltakernes mestringsfølelse og sosialisering i fellesskapet. De av deltakerne som blir oppslukt i å mestre de forskjellige ferdighetene, eksempelvis gjennom å lage en perfekt glassfigur, vil også lettere kunne engasjere seg i andre aktiviteter i arbeidsfellesskapet. Dette fordi det å oppleve å bli fornøyd med eget arbeid og samtidig motta ros fra de andre. Mari fremhever eksempelvis hvordan det på Nøstefabrikken er en hel rekke av forskjellige aktiviteter deltakerne kan engasjere seg i:

«Vi har en avdeling som lager glassfigurer, der man sitter og rett og slett lager glassfigurer som er veldig godt salg på. Veldig populære. Og så har du en avdeling som syr, der det sitter noen og syr. Enten en kjole eller vesker eller sånne ting. Og så har du en avdeling der vi lager lys og de er også veldig populære. Så har vi litt sånne avdelinger, men ikke sånn egne avdelinger, men litt sånne rundt omkring, med både oppgaver som å pusse engler og pakke engler. Pakke lys, lage tenn-briketter. Og da er det, liksom, 'tenn-brikett-prosessen' den kan gå i flere dager. Liksom, at en dag så bretter du papp for å lage tenn-briketter, og så har du en dag der du liksom dyppe den (...) og det er veldig greit at det er variert.» Mari (Nøstefabrikken)

Sitatet viser hvordan deltakerne har mulighet til å følge et produkt fra start til slutt. Det å mestre et produkt er likevel ikke gjort på en-to-tre. Deltakerne må investere tid, de må utvikle en forståelse for hvilke komponenter som går sammen i utviklingen av produktet, og de må lære seg hvordan produktet skal se ut til slutt. Det krever tålmodighet, noe Nøstefabrikken tilbyr, dersom deltakerne selv ønsker å bidra:

«Her kreves det ingen ting annet av deg enn at du vil være her og at du oppfører deg, ikke sant. For det er jo også en ting vi har fokus på, det med arbeidsmiljøet. Det skal være godt og trygt for alle å være her. Og et godt arbeidsmiljø er noe vi skaper sammen. Det er ikke noe som jeg, jeg kan ikke lage et godt arbeidsmiljø til deg, fordi at, det er flere sammen, så må vi skape det sammen, vi må skape det hver gang vi er sammen.» Torill (arbeidsleder Nøstefabrikken).

Det står ikke i noen instruks eller manual at en er nødt til å gjøre seg flid med produktene. Det står heller ikke noe sted at deltakerne må gjøre sitt beste. Deltakerne vet at dette er et lavterskeltilbud og at det ikke kreves noen forkunnskaper for å bli arbeidere. Deltakerne vet også at de får utbetalt timelønnen uavhengig av hvordan de løser oppgavene. De må dermed ikke utvikle «craftmanship» om de ikke selv er motivert for det, noe Torill også fremhevet i tidligere avsnitt. Til tross for det arbeidet hun legger ned i å skape et arbeidsmiljø som har effektivitet og produktivitet i fokus, så er det fremdeles et tilbud for personer med rusproblemer. Torill kan ikke kreve at deltakerne skal være like engasjert som henne selv, eller like opptatt av perfektjon som Mari. Men det hun kan kreve, er at nye arbeidere oppfører seg og at de utviser en villighet til å lære. Det viser seg likevel at flere av kvinnene, gjennom å bli engasjerte og oppslukte i aktivitetene, lærer seg å mestre sitt håndverk:

Nøstefabrikken tirsdag formiddag. Etter å ha blitt bedre kjent med produksjonsrommet og hvem som arbeider her, har jeg begynt å legge merke til hvordan arbeiderne jobber med de forskjellige arbeidsoppgavene. Noen av oppgavene går over flere dager, som det å lage tennbriketter. Andre deltakere holder på med å lime glassfigurer. De aller mest 'nevenyttige' av damene kan lage mellom femten og tjue slike glassfigurer i løpet av en arbeidsdag på tre og en halv time. Der jeg sitter ved arbeidsbordet og holder på å ferdigstille min egen glassfigur er det merkbart hvor møysommelig mye av det arbeidet som gjøres inne i produksjonsrommet er. Flere av kvinnene sitter i dyp konsentrasjon og former små gjenstander. Enkelte av de andre arbeiderne pakker varer, og også her går det unna i et hurtig tempo. Det brettes og klemmes, før det hele avsluttes med å plassere litt høy (tørt gress) nederst i esken slik at produktet skal ligge mykt. Det virker som at kvinnene er opptatt av at det de lager skal bli bra. En av deltakerne som holder på med glassfigurer går metodisk over alle figurene hun hittil har laget, holder dem opp i lyset og myser, som om hun var en gullsmed som undersøker en diamant. Det krever sitt å holde fokus på disse oppgavene, og enda mer på å perfektjonere dem. Dette har jeg merket meg, ettersom jeg har kommet til å oppleve at det er lett å gjøre prosessen feil. Allerede er jeg på gang nummer to hvor jeg har klart å lime det som skal være «vingene» på glassfiguren opp ned, til arbeidsleder Torills milde latter.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Utdraget fra feltnotatet viser at mange av kvinnene på Nøstefabrikken gjør seg flid med produktene. For kvinnene handler mestringen ikke kun om at de har laget et produkt, men at de har laget et godt produkt som tilfredsstillir deres egne og arbeidslederens krav. Det å sitte sammen i et sosialt fellesskap å løse oppgaver, lære av hverandre og både gi og motta, instruksjon kan være verdifullt i seg selv. Arbeiderne understreker også dette. Dette betyr ikke at alle arbeiderne var like engasjerte i arbeidet. Enkelte var mer engasjerte enn andre:

«Vi har jo en som har vært hos oss hele tiden, og som har holdt på med glassfigurer hele tiden, og som er veldig flink. Så hun kan jo godt vise hvordan man lager en glassfigur, hun kan godt vise det, men hvor god hun er til å lære det ifra seg, eller har tålmodighet i forhold til: 'Nå har jeg jo vist deg det, så må du skjønne hvordan det skal gjøres'. Men det med å ta imot, å prate med, å vise til rette, nei, altså, jeg synes de er flinke.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Torill fremhever at hun synes arbeiderne hennes er flinke. Mari fremhever at alle deltakerne skal kunne oppleve å bli inkludert i fellesskapet selv om de ikke nødvendigvis ønsker å perfektionere seg i ett av håndverkene:

«Alle er like viktige i prosessen. Hvis en av oss hadde vært borte så tror jeg, ja, da hadde det stoppet. De hadde sikkert fått inn noen andre. Men ikke sant, hvis noen hadde manglet der, hvis for eksempel en person som pakket glassfigurer ikke hadde vært der så hadde det ikke vært noen som pakket glassfigurer den dagen, da hadde jo det tatt tiden ifra et annet produkt.» Mari (Nøstefabrikken)

Mari oppsummerer hvordan det er en prosess hvor alle som deltar anerkjennes fordi de tilfører noe viktig til fellesskapet. Med det menes det at deres bidrag kan være lite, det kan være sosialt, eksempelvis gjennom å vise engasjement og at man bryr seg nok til å ville skape et positivt arbeidsmiljø for resten av gruppen. Torill fremhever dette, at arbeidsmiljøet er noe deltakerne selv må utvikle sammen. Sosialt samhold i gruppen er ikke noe hun kan skape eller gi dem, og det kommer heller ikke av seg selv. Mari sitt poeng, om at alle er like viktige i prosessen, viser at deltakerne har en bevissthet rundt dette og at det kan etableres tette sosiale relasjoner dem imellom.

8.4 Resosialiseringens dimensjonen sosial inkludering i et fellesskap av likesinnede

Begrepet resosialisering kan være nyttig for å skille sosialiseringssprossene fra hverandre analytisk. Resosialisering brukes her som et sensitiverende begrep og viser generelt til det å endre på etablerte mønstre og vaner. I forbindelse med rehabilitering forstås det om hvordan personer med rusproblemer gjøres i stand til å tre inn i normalt samfunnsliv igjen (Nash, 1974; Coombs et al., 1976). Resosialisering kan også være en type sosialisering som gjelder for andre utsatte og marginaliserte grupper i samfunnet. Tilbakeføring av innsatte, fra fengsel til et normalt samfunnsliv utenfor murene, er et eksempel på individer som opplever en slik prosess (Thomas, 1973; Cordilia, 1983; Maruna, 2001; Crewe, 2012). Hauge definerer resosialisering slik: *at lovbrøyteren gjennom soning av straffen innser det forkastelige eller ufornuftige i å begå lovbrudd og av denne grunn avholder seg fra fremtidig kriminalitet* (Hauge, 1996:19). Resosialisering handler i denne sammenhengen om å sørge for at innsatte ikke begår nye lovbrudd.

Resosialiseringen arbeiderne opplever i arbeidstiltakene innebærer å tilpasse seg et nytt miljø og en ny tilværelse. For de fleste deltakerne innebærer dette tilpasninger og endringer til en ny hverdag. Det handler eksempelvis om å få på plass døgnrytmen slik at arbeiderne kommer seg opp om morgenen og møter på jobb i rett tid:

«En ut av de største utfordringene er jo å komme seg ut av sengen om morgenen. Det å komme i rett tid.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Sitatet til Torill viser at det foregår resosialisering på arbeidstiltakene fordi arbeiderne ofte mangler de atferdsmønstrene som forventes av voksne. De har nok en form for innsikt i hvilke normer som gjelder på arbeidstiltaket, men å internalisere disse og gjøre de til sine egne innebærer en sosialiseringsspross som også innebærer å utvikle selvdisiplin på områder hvor det tidligere ikke ble krevd. Det å bli arbeider handler om å tilpasse og omforme seg selv slik at en blir i stand til å følge nye rutiner:

«Hun Mari, hun sa jo det med at det er en arena for sosial trening. At du oppdager (...) etter å ha vært her en stund, at, «jöss, nå pater jeg om litt andre ting enn jeg gjorde før». Og de diskuterer jo alt mulig etter hvert. Det er fint.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Torill beskriver hvordan en av deltakerne, Mari, setter ord på det som kan betegnes som sosiale endringsprosesser i hennes liv, nye samtaletema erstatter snakk om rusmisbruk.

Opplevelsen bidrar til å styrke Mari sin tro på at deltakelsen i fellesskapet gradvis bidrar til forandringer i livet hennes:

«De er veldig flinke nede på Nøstefabrikken og sånn, å ikke prate rusprat. Det er vel noe de oppfordrer til. For det er jo en ting vi trenger å trene på når vi kommer ut av behandling, det er jo det å ikke prate rusprat, det å prate vær og vind og alt sånn her.» Mari (Nøstefabrikken)

Sosialisering på arbeidstiltakene handler om hvordan deltakerne blir en del av det sosiale fellesskapet og hvordan de over tid lærer seg å passe inn.

Tirsdag formiddag på Hjulet. Jeg observerer Tore i samtale med noen kunder som er innom verkstedet. Tore står i inngangen til sykkelverkstedet og svarer villig på spørsmål. Han forteller om utleie, og prispakker de har for ulike servicejobber. Fra der jeg står, og lytter virker Tore å ha god oversikt over produktene som Hjulet tilbyr. Det er en stund siden jeg har snakket med Tore nå, men der han står, som en hvilken som helst annen sykkelreparatør, er det vanskelig å avsløre at Tore har rusproblemer. Kledd i sin «arbeidsuniform» med Hjulets logo påsydd er det for den jevne kunde som vandrer inn, tilnærmet umulig å avdekke at noe er annerledes. Tore smiler, og innimellom ler han ut i luften. Han «fleiper» med kundene og det virker som han har en avslappet holdning til slike sosiale settinger.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Observasjonsnotatet fra den aktuelle tirdagen med Tore viser at han er kommet inn i et arbeidsmiljø hvor han kjenner seg trygg. Tore slår vitser med kundene og det kan synes som at kommunikasjonen er uanstrengt. Sykkelverkstedet blir en arena hvor Tore får pleie sosiale relasjoner. Når Tore leverer fra seg klargjorte sykler og mottar gode tilbakemeldinger fra kundene, bidrar det til å skape de 'normaliserende' situasjonene som gir ferdigheter som er generelle og viktige for Tores framtid. Tore fremhever også at for han var det å komme inn i nye miljøer etter behandlingsoppholdet sentralt:

«Det var veldig viktig å komme på banen, ja, etter behandlingen. Hvert et halvt år i behandling så var det på tide å, noe må man gjøre. Og poenget mitt det var å komme seg ut i jobb igjen, som jeg har gjort. Og jeg har jo vært borte fra det noen år igjen. Men jeg er jo ikke «fucket», det er du ikke, det er bare å komme i arbeidstrening og få nye impulser, det har alt å si. Så er det jo en fin gjeng her på Hjulet og det er bra.» Tore (Hjulet)

Dette viser hvor betydningsfullt det kan være for deltakerne å komme inn i omgivelser som kan gi trygghet og stabilitet i hverdagen. Sitatet viser at arbeidstreningen kan bidra gjennom at deltakerne finner støtte i nye sosiale relasjoner og sosiale nettverk.

8.4.1 Resosialisering: Det må være rom for å gjøre feil

Nøstefabrikken onsdags ettermiddag. Klokken har passert 12, lunsjen er over og det er nå cirka en time igjen av arbeidsdagen. I tillegg til Torill er det fem andre kvinner i produksjonsrommet som holder på med forskjellige aktiviteter. Det sys, det pakkes varer, det strikkes, og glassbiter formes til figurer. Utenom lydene fra arbeidet med gjenstandene og klirring fra kasseapparatet har det senket seg en form for stille arbeidsro inne i lokalet. En av kvinnene bryter ut i litt høylytt sukking og ser litt oppgitt ut der hun sitter ved enden av arbeidsbordet. Hun holder på med å pakke en stabel av tennbriketter i esker: «Torill, jeg tenker jeg vil gå hjem snart.» sier hun forsiktig. De andre kvinnene enser ikke kollegaens utbrudd, men fortsetter med sitt. Torill er borte med kasseapparatet og kikker opp: «Har du lyst avslutte nå alt? Du har jo vært i fin form i dag. Jeg synes du i hvert fall kan lage ti stykker til og så kan du se det an», sier hun tilbake. Arbeideren virker ikke helt overbevist: «Ja, men jeg kjenner at nå blir det litt stress dette her.» Torill, sukker: «Okey, kanskje du lager fem til da og så sier vi at det er greit for i dag? Avtale?» En kort og motvillig bekreftelse høres fra andre siden av rommet før arbeidsroen igjen senker seg i lokalet.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

Observasjonen fra Nøstefabrikken er en påminnelse om at dette ikke er ordinære arbeidsplasser. Deltakerne kan ha mange utfordringer relatert til rus eller psykiske problemer, og noen dager kan være tyngre enn andre. Feltnotatet antyder hvordan arbeidslederen løser utfordringene som oppstår dersom deltakere gir uttrykk for at de har det vanskelig. Et av arbeidstiltakenes formål er at de skal kunne tilby en individuelt tilpasset arbeidsdag. Torills reaksjon overfor arbeideren som ville avslutte viser likevel hvordan hun samtidig forsøker å motivere deltakerne til å ikke gi opp. Det å holde arbeiderne i aktivitet den tiden de er på jobb, synes å være en viktig faktor for å skape mestringsforventninger. Studier av lignende arbeidsrettede tiltak konkluderer med at for å ruste seg til å mestre forhold og forventninger i et vanlig hverdagsliv kan det være nødvendig å utfordre egne grenser. Dersom deltakerne umiddelbart kan avslutte arbeidet fordi de kjenner seg slitne eller stressede, kan det tenkes at dette bidrar til at egne forventninger senkes, noe som går utover selvtillit og motivasjon (Biong et al., 2012; Jonassen & Borg, 2013; Biong & Soggiu, 2015).

Et dagsarbeid på Nøstefabrikken tilsvarer fire timer som inkluderer en halvtimes lunsj. Den effektive arbeidstiden var sjelden mer enn tre timer totalt for den enkelte arbeider. Effektivt arbeid var noe arbeidslederen var opptatt av. Knapphet på arbeidstid gjorde at det var viktig å

sørge for at arbeiderne ikke fylte arbeidstiden med gjøremål og private ærend som ikke inngikk i arbeidsopplegget:

«Du skal ikke springe rundt og gjøre private ærend i arbeidstiden, det er fire timer, ikke sant. Og så har vi en halvtimes lunsj. Så du kan si at (...) og så med alle de småpausene, røykepause og sånne her ting så har du kanskje tre timer med effektivt arbeid.» Torill (arbeidsleder Nøstefabrikken)

Torill fremhever at en av utfordringene var at arbeiderne kunne slite med manglende konsentrasjon, noe som gjorde at de hadde behov for flere pauser. Rollen som arbeidsleder handlet om å ivareta et effektivt arbeidsmiljø og holde deltakerne i aktivitet. Samtidig var dette et arbeidstiltak for rusavhengige, noe som medførte at det kunne oppstå situasjoner knyttet til rusen:

«Det viktigste er at de klarer å få gjort arbeid, det er jo tross alt et tilbud til rusavhengige. Og så lenge så de ikke ruser seg i arbeidstiden, og så lenge så det ikke går utover arbeidsmiljøet, så får det ikke tåle at vi gjør noen dårlige vurderinger.» Torill (arbeidsleder Nøstefabrikken)

Resosialiseringen handler også om hvordan arbeiderne tilpasser seg nye sosiale omgivelser. De må eksempelvis lære å omtale hverandre respektfullt, og de må lære seg hvilke rutiner og regler som gjelder. Samtidig anerkjenner Torill at det å lære seg nye spilleregler kan være krevende for arbeiderne. Sitatet ovenfor viser også at hun ikke har mulighet til å forvente at arbeidsmiljøet til enhver tid skal være rusfritt. Det kan være situasjoner hvor deltakerne møter opp ruset og dermed ikke vil være i stand til å jobbe:

«Jeg har sendt folk (arbeidere) hjem etter at det (...), utpå dagen, for at det her fungerer ikke. Og jeg har jo hatt arbeidere som har sagt til meg at «jammen herlighet hun skulle ikke ha vært her, hun er jo full!» «Hun er ikke edru». Det var helt i starten, og, det er veldig kjipt å skulle sende folk hjem. Men da får du utbetalt lønn for en time og så må du gå. Og så begynner folk å krangle: Ja, nei, jeg er ikke full, jeg er helt fin form (...) Da er det bare å skjære igjennom å si det at nå har jeg tatt den beslutningen, at dette ikke funker, så da blir det sånn. Vi kan godt prate om det, men det blir ikke i dag» Torill (arbeidsleder Nøstefabrikken).

Sitatet viser hvilke vurderinger som må gjøres fra dag til dag på Nøstefabrikken. Selv om arbeidere i noen tilfeller må sendes hjem, er Torill opptatt av at hjemsendelsen ikke skal oppleves som et nederlag. Beslutningen om hjemsendelse får eksempelvis ikke konsekvenser for det arbeiderne allerede har bidratt med i produksjonen. De som sendes hjem får likevel beholde lønnen, noe som kan være en måte å redusere opplevelsen av at hjemsendelsen er en form for straff. Det at hjemsendelse ikke påvirker lønnsarbeidet blir også en måte å vise

overfor deltakerne at de er velkomne tilbake og at arbeidslederen ikke er mistenksom eller klandrer den som ruset seg. For Torill handler det om at dersom tillitsforhold skal kunne opprettes, så kan man ikke være grunnleggende mistenksom:

«Du må bare komme tilbake i bedre form neste gang. Det er ikke noe sånn at nå må du bare gå ut å skjermes fordi at noe som ikke var bra. Det er bare sånn at i dag fungerer det ikke, du må gå, og så må du komme igjen. Når de kommer igjen så er det som var i går glemt fra vår side. Det er ikke sånn at, vi kan ikke dra med oss alle disse hendelsene inn i fremtiden og gå å gnage på det.» Torill (arbeidsleder Nøstefabrikken)

Med hjemsendelser sendes det også ut et signal til de andre arbeiderne i fellesskapet, at prøving og feiling aksepteres, uten at de stemples som mislykkede eller at de har mistet arbeidslederens tillit av den grunn:

«Det er sjeldent dårlig stemning der. Jeg har opplevd litt stressa stemning her i juletider, det har jeg. Men ikke dårlig stemning. Så jeg tror liksom, det er veldig tilrettelagt, veldig forståelsesfullt miljø, og det er veldig greit å ha en plass der vi er bare damer. De er ganske flinke å skjerme oss arbeiderne hvis at noe sånt skulle oppstå. Så langt som det lar seg gjøre, selvfølgelig.» Mari (Nøstefabrikken)

Det å skjermes i et fellesskap med kun personer av samme kjønn kan også få betydning for resosialiseringssprosessene deltakerne gjennomgår, og det kan være enklere for deltakerne å oppfatte hvordan de skal løse konfrontasjoner og konflikter når de er en del av et homogent fellesskap. Dette kan bidra til at kvinnene i større grad føler seg likebehandlet og en del av 'det samme' arbeidsfellesskapet. I et arbeidstiltak hvor mange har utfordringer knyttet til rusen, kan det tenkes at forskjellsbehandling ville fått større konsekvenser for arbeidsmiljøet enn det ville ha gjort under andre arbeidsforhold. Dette fordi arbeiderne vil være opptatt av at de blir behandlet likt. Dette gjelder både det å høste ros og anerkjennelse, men også i hvordan personalet håndterer deres rusproblemer. Et trygt arbeidsfellesskap skapes når arbeiderne vises tillit. Det er vist at det kan være lettere å motivere seg selv for å komme tilbake til arbeidstiltaket dersom arbeiderne føler at dette er et sted hvor de er ønsket, på tross av eventuelle tilbakefall til rusen (Borg, 2006; Schafft & Frøyland, 2006; Hagelund et al., 2016). Stigmatisering av personer eller grupper blir ofte til når individene i gruppen, over tid, tilskrives en negativ oppførsel og atferd som bryter med fellesskapets normer (Goffman, 1968).

8.4.2 Resosialisering og overgangen til nye nettverk

Både på Hjulet og på Nøstefabrikken er det opp til arbeiderne selv hva de velger å gjøre med fritiden. Ettersom flere av arbeiderne forsøker å distansere seg fra tidligere miljøer, så vil resosialiseringen også handle om hvordan de klarer å forholde seg til rus når de ikke deltar i arbeidsrettet trening. Arbeidstiltakene utgjør kun noen timer på dagtid, og når arbeidsdagen er over står de kanskje uten mye å ta seg til. Skal de distansere seg fra rusen betyr det at de må klare å holde tidligere nettverk på avstand:

«Etter jeg fikk bygget opp selvtiliten på Bymisjonen, for det er de veldig flink til. Å hjelpe deg med mestring og selvtilit (...) Så det har hjulpet meg, så jeg er blitt organisert i en organisasjon som jobber opp imot rusmisbrukere.» Mari (Nøstefabrikken)

At Mari opplevde å få den støtten hun hadde behov for i arbeidstiltaket kan tenkes å være en medvirkende faktor for at hun selv ville engasjere seg i å hjelpe andre som hadde det vanskelig. Opplevelsen til Mari viser hvorfor skapelsen av nye nettverk, parallelt med tiltakene, er viktig for å kunne gjøre endringer. Det at Mari har blitt motivert til å jobbe for en organisasjon som i stor grad forsøker å hjelpe dem som faller utenfor er også et eksempel på hvordan hennes engasjement for de andre jentene i arbeidstiltaket også smitter over på andre livsarenaer.

Mari utdyper også hvorfor hun vurderte det som avgjørende at personer med rusproblemer burde få mer helhetlige tilbud når de hadde gjennomført rehabilitering:

«Det mangler jo noe, en del tilbud for de som er kommet ut av rus. Og du har jo Snekkerboden (det mannsdominerte arbeidstiltaket), men det er jo for folk som er aktive (rusavhengige). Og du har liksom Nøstefabrikken, men det er jo ingen som bryr seg om hva du gjør på ettermiddagen der. Og du har kaféen og der kan du jo komme rusa hvis du vil og sånne ting. Men du har ingenting som er ene og alene for de som er ferdigbehandlet og har vært i rus.» Mari (Nøstefabrikken)

Det å være engasjert i et arbeidstiltak utgjør kun en liten del av arbeidernes hverdagsliv. Det å fylle dagene med aktiviteter som bidrar til at deltakerne klarer å holde fokus, kan dermed være utfordrende dersom deltakerne opplever mangel på sosiale støttespillere (som familie, venner og andre nettverk). Arbeidstiltakene kan likevel være en arena hvor arbeidernes innsats blir lagt merke til, noe som kan være et positivt bidrag i hverdagen:

«Nå holder vi på, holder jeg på, og arrangere «idrett mot rus» som arrangeres over hele landet og har gjort det siden midten av 90-tallet. Det er en rusfri arena for folk i institusjon,

fengsel eller behandling for å komme ut og se at det går an å være rusfri på utsiden. Så det blir veldig spennende, jeg skal ha første møtet i morgen med en masse folk som jeg egentlig ikke vet hva de gjør. Det er litt sånn nytt og utfordrende for meg.» Mari (Nøstefabrikken)

Mari var ikke bekymret for å ta fatt på nye utfordringer når hun fikk tilbud om å bli en del av interesseorganisasjonen. Tiden på Nøstefabrikken gjorde at Mari fikk stabilisert hverdagen. Hun var også ansett som et deltakende medlem i arbeidskollektivet, og hun bidro til å bygge opp det sosiale miljøet. Nøstefabrikken blir dermed en arena som både kan bidra til at deltakerne introduseres for nye nettverk, i tillegg til at de motiveres til å gripe de mulighetene som oppstår. Samtidig kan det å skape nye nettverk være utfordrende fordi det inkluderer å ta avstand fra personer og miljøer som man har utviklet tette relasjoner til. Tidligere bekjente fra rusmiljøer og kriminelle nettverk kan utgjøre hindringer for å endre livsførsel (McIntosh, 2014).

Mari fortalte eksempelvis om hvordan hun ble eksponert for personer fra 'gamle miljøer', noe som ble en påminnelser om hennes tidligere tilværelse:

«Så er det liksom enkelte i fra miljøet på Snekkerboden som jeg kanskje ikke har lyst å (...) minne altfor mye på hvem jeg var ifra før. Jeg merker at det blir bedre liksom, for hver dag så prater jeg mer med dem og sånne ting. Så det å være på Nøstefabrikken og det å sitte sammen med de fra Snekkerboden rundt et bord og spise lunsj og sånne ting det hjelper veldig på. Jeg kan jo ikke gjemme meg for de her folkene bestandig.» (Mari, Nøstefabrikken)

Personer fra Snekkerboden var fremdeles det Mari betegner som aktive rusmisbrukere, og sosial omgang med disse arbeiderne kunne dermed være en risiko for henne.

Imidlertid kunne hun møte disse under «trygge» omstendigheter på felles lunsjer for arbeidstiltakene. Disse bidro til at Mari kunne senke skuldrene, fordi hun merket at sosialiseringen med de andre arbeiderne bidro til positive forandringer. Blumers tredje premiss for interaksjon kan benyttes for å forstå hvorfor hun under trygge omstendigheter opplevde møtene med deltakerne på Snekkerboden som positive tilskudd i hverdagen. Blumers premiss handler om at våre meninger kan utvikles og modifiseres (Blumer, 1969). Dette skjer gjennom en interaktiv prosess, noe som i dette tilfellet vil være relatert til hvordan Mari og de andre arbeiderne oppfatter situasjonen de er en del av.

Mari sine erfaringer handlet om hvordan flere av arbeiderne fra Snekkerboden tilhørte et miljø hun helst ønsket å ta avstand fra. Å omgås med disse personene i en annen kontekst fikk dermed betydning for Mari sin resosialisering. På arbeidstiltaket kunne hun bli kjent med dem

under de «riktige» omstendighetene. Disse omstendighetene ble skapt fordi arbeiderne hadde skjermede forhold, og de som deltok var rusmisbrukere som forsøkte å endre sin livsførelse.

Arbeiderne opplever eksempelvis felleslunsjen som en sosial møteplass hvor de kunne snakke om felles interesser og om 'vær og vind'. Mari syntes å være opptatt av at det å kunne føre samtaler om andre temaer som ikke handlet om rusprat, var noe hun måtte øve på sammen med andre. Det kan tenkes at de sosiale omgivelsene på arbeidstiltaket bidro til denne øvingen gjennom å skape en trygg ramme for interaksjon hvor meningene kunne utvikles og modifiseres. Når samtalene handlet om ufarlige og hverdagslige temaer bidro det til å skape trygghet i fellesskapet. Ansikt-til-ansikt-interaksjonene mellom arbeiderne åpnet i tillegg opp for å konstruere nye forståelser av seg selv (Mead, 1934; Mead, 1977). Mari fikk i tillegg muligheten til å ha slike samtaler regelmessig og det syntes som å ha gjort henne mer avslappet overfor de andre arbeiderne på Snekkerboden. Hun så dem etter hvert ikke som personer som utgjorde en trussel for hennes egen resosialisering, men heller som nye og verdifulle bekjentskaper.

8.4.3 Resosialiseringsprosesser og kjønn

Nøstefabrikken og Snekkerboden lå ved siden av hverandre i samme bygning. Snekkerboden var det første av de to som ble startet opp av Kirkens Bymisjon. Torill forteller at Nøstefabrikken ble opprettet en tid etterpå, for å imøtekomme ønsker fra kvinner med rusproblemer:

«Nøstefabrikken ble jo etablert fordi det ble behov for et til arbeidstilbud for kvinner. For vi så jo det at på Snekkerboden har jo vært, hva det blir, over ti år (...) og at det er mye menn, og at kvinner helst ikke ville bruke det tilbudet. Veldig mange ut av de som bruker Snekkerboden er i aktiv rus. Og kvinner har andre behov enn menn. Og så er det noen av de damene, som, det er en to-tre, som bruker Snekkerboden, som heller vil være på Snekkerboden og være aktiv ute. Det er fordi at de er mer aktive i rusen, ikke sant, og da får de ikke den roen til å sitte inne her og lage glassfigurer. Da trenger du å ha ro i kroppen.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Slik Torill beskriver det kan det synes som at kvinnene med rusproblemer oftere ville ha arbeidstilbud som var innendørs og som krevde en høyere grad av konsentrasjon, eksempelvis det å drive med håndarbeid. Opprettelsen av Nøstefabrikken handlet om å skape et tilbud for dem som ikke var det hun betegnet som i aktiv rus. Det eksisterer en rekke tiltak i rusomsorgen rettet mot forskjellige faser av rusmisbruk, eksempelvis programmer for tidlig

innsats, intensivklinikker og ulike tilbud om ettervern (Mathiesen, 2003; Bakketeig, 2009; Fauchald et al., 2017). Mari forteller at aktivitetene de gjør på Nøstefabrikken i hovedsak er beregnet på damer, noe som gjør at mennene heller velger å gjøre andre oppgaver:

«Vi har en gutt som jobber der. Men ellers er det veldig lite. Det er jo i hovedsak beregnet på damer. På den der aktivitetsdagen så kan jo hvem som helst komme. I begynnelsen så hadde vi jo veldig sånn der fellesaktivitet med de som (...) en dag så sydde vi forkle, for eksempel. Da tok vi jo, fikk med, noen av de her mannfolkene som jobbet på Snekkerboden, ikke de brukerne, men av de arbeidslederne. Fikk han ene til å sette seg bak symaskinen og sy seg forkle. Men det er i hovedsak damer som kommer og som er der.» Mari (Nøstefabrikken)

Arbeidet som preges av en slik kjønnet form for arbeidsdeling, kjennetegnes av at kvinnene oftere velger disse aktivitetene fremfor andre tilbud⁶² (Teigen, 2005; Dahle, 2010). I motsetning til Nøstefabrikken tilbyr Snekkerboden aktiviteter som i langt større grad appellerer til de som blir rastløse og har problemer med stillesittende håndarbeid. Deltakerne på Snekkerboden kan plukke søppel langs gatene, samle inn klær, pante flasker, kjøre flyttelass, snekre og gjøre lagerarbeid. Torill forteller at enkelte kvinner med rusproblemer valgte Snekkerboden fordi de heller ville arbeide ute. Snekkerboden ble likevel oppfattet som mannsdominert fordi arbeidsoppgavene var populære blant menn med rusproblemer. På denne måten utgjør de to arbeidstiltakene to forskjellige tilbud, ment for samme gruppe av brukere, men som av ulike grunner har utviklet seg til å bli to forskjellige verdener:

En observasjon av motsetninger: Nøstefabrikken og Snekkerboden en mandags ettermiddag. Jeg har etter hvert oppdaget at mennene fra Snekkerboden er mye ute i bakgården hvor de setter fra seg utstyr, tomsekker og tomgods. De rydder og herjer og jeg kan se dem i aksjon fra vinduet inne på Nøstefabrikken. Det er nesten som to ulike verdener som eksisterer side om side, kun adskilt av rutete glassvindu. På den ene siden drypper svetten og det koster og flyttes paller så støvet virvles opp i en grå sky. Det løftes og det bæres og redskaper ment for å plukke søppel langs gatene klargjøres av skitne arbeidsnever. Noen ganger runger en høy latter gjennom bakgården idet en av mannfolkene forteller noe til de andre. Dette er slik jeg opplever at arbeiderne på Snekkerboden har det. På den andre siden, inne i

⁶² De senere årene har søkelyset på rusbehandling for kvinner fått mer oppmerksomhet (Lossius & Andresen, 2011; Smedslund et al., 2013). I dagens rusbehandling er det fremdeles overvekt av menn, hvor om lag 70 prosent er menn og 30 prosent kvinner blant pasientene som får offentlig behandling for rus. Lossius (2020) har blant annet påpekt hvordan flere kvinner ville søkt seg inn i behandling dersom utformingen av tilbudene hadde vært mer tilrettelagte for dem. Lossius trekker frem at slike tilrettelagte behandling også kan ha positiv effekt ved at flere kvinner faktisk fullfører behandlingen dersom den tilpasses (Berg, 2020). Fremveksten av Stiftelsen Kvinnekollektivet Arken, nevnes som et eksempel på et slikt tilrettelagt tilbud. Arken bunnar i behovet for et sted hvor kvinner med rusproblemer kan være sammen og skape trygge relasjoner.

produksjonsrommet hersker det en stille harmoni. Det som er stressende eller frustrerende med håndarbeidet kommer til uttrykk gjennom små sukk, eller i form av en rynket panne. Deltakerne snakker lavt med hverandre, og de fleste sitter og pusler med sitt. Summingen fra symaskinene kan tidvis overdøve skraping og dunking fra bakgården. De to tiltakene tilbyr begge arbeidstrening for personer med rusproblemer. Men ut ifra hvordan aktivitetene utføres, og stemningen som er i gruppen når de arbeider, kunne dette vært aktiviteter fra to helt forskjellige verdener.

Redigert utdrag fra observasjonsdagboken

De to arbeidstiltakene Nøstefabrikken og Snekkerboden kan sies å være to tilbud med ulikt innhold. Observasjonsnotatet er en påminnelse om at personer med rusproblemer er forskjellige, og at kvinner og menn med rusproblemer er forskjellige (Bjerrum Nielsen & Rudberg, 1990; Nelson-Zlupko et al., 1995; Biong & Ravndal, 2007). De har forskjellige behov, både når det kommer til aktivitet og til sosialt samvær (Ravndal, 2008). Det kan tenkes at disse to tilbudene som har vokst frem parallelt, men uavhengig av den andre, også komplementerer hverandre. Dette fordi de hver for seg bidrar til å dekke arbeidernes behov for aktiviteter som de opplever som meningsfulle. Samtidig kan lokasjonen og det at tiltakene ligger nært og nærmest vegg i vegg, gi arbeiderne mulighet til å omgås hverandre, noe som kan bidra til å bygge sosiale relasjoner. Mari fremhevet hvordan det kunne være fint å ha et sted for kvinner hvor de kunne ha 'andre former for samtaler' enn dem de hadde med mennene:

«Det blir litt en annen form for samtale som går (...). Men de er veldig flinke de mannfolkene på Snekkerboden, det er ganske lite «brakkehumor» og sånn der, for å si det sånn, så det er ganske kvinnevennlig, for å si det sånn.» Mari (Nøstefabrikken)

Betegnelsen 'brakkehumor' var et eksempel på hvordan samtalene kunne anta en form som gjorde at kvinnene vegret seg for å delta. Med brakkehumor menes det i denne sammenhengen vulgært språk eller grov humor. Mari forteller at selv om tiltakene har forskjellige typer rusmisbrukere så opplever ikke kvinnene på Nøstefabrikken det som anstrengende å føre samtaler med arbeiderne fra Snekkerboden. Brakkehumboren var det eksempelvis mindre av når Mari og de andre kvinnene deltok i samtalen. Med dette menes det at mennene nok hadde sin interne «sjargong», men at de valgte å tone ned upassende språk dersom de var sammen med kvinnene på Nøstefabrikken. Det blir dermed et eksempel på at de to tiltakene, selv om de domineres av hvert sitt kjønn, er arbeidsplasser hvor deltakerne kunne komme overens og trives i hverandres selskap.

8.5 Livsmestringsdimensjonen – nye holdepunkter i hverdagen

Mange som strever med rusmisbruk har gjennom livsløpet ikke hatt det godt med seg selv, og det å være rusavhengig gjør at de i perioder kan kjenne seg som ‘annenrangs borgere’ (Behrens, 2004). I et folkehelseperspektiv dreier livsmestring seg om «å kunne forstå og å kunne påvirke faktorer som har betydning for mestring av eget liv» (Utdanningsdirektoratet, 2017). Det å endre sin livsførsel, om det er gjennom sosiale rehabiliteringstiltak eller andre former for behandlingsprogram, handler dermed ikke kun om å bli rusfri, det handler også om å kunne forlate opplevelsen av å være en ‘annenrangs’ borger. Det handler om hvordan de bruker sine erfaringer til å bli som ‘vanlige’ folk. Livsmestring handler om hvordan deltakerne benytter sine erfaringer, meninger og ferdigheter (både sosiale og tekniske) til å bli mer deltakende i samfunnet igjen. Sverre sine opplevelser er et eksempel på dette fordi hans omsorgsrolle på Hjulet styrket hans arbeidsmoral. Gjennom omsorgsarbeidet og oppfølgingen av nye arbeidere fikk han mulighet til å ‘gi tilbake’ til samfunnet. For personer med rusproblemer kan livsmestring, eller ‘life skills’, dermed forstås som:

The types of knowledge and know-how belonging specifically to drug users are known as life skills. The life skills of an individual are made up of his or her knowledge, know-how, experiences and opinions acquired during his or her life. These life skills highlight the technical, social, physical and moral dimensions of drug user’s expertise (Jauffret-Roustide, 2009:167).

Livsmestring handler om hvordan tidligere og senere erfaringer kan kobles sammen, og hvordan disse erfaringene, gjennom sosiale prosesser og under de rette omstendighetene (eksempelvis i arbeidsfellesskapet), gjør at arbeiderne kan legge om livet sitt, fra en hverdag styrt av rusmisbruk, til en hverdag som ikke er det. Et eksempel på hva slags livsmestring det kan være snakk om, i deltakernes øyne, vises når Mari beskriver hva deltakelsen i arbeidsfellesskapet betyr for henne:

«Man kretser jo rundt det store målet: Til å ha et godt liv. Sånn som med Nøstefabrikken, det å ha disse «stundene» å sitte å jobbe sammen, det er veldig, ja, kjempebra.»
Mari (Nøstefabrikken)

For deltakerne i arbeidstiltakene handler livsmestring om hvordan omsorgsarbeidet og mestringsfølelsene, som utvikles og pleies i arbeidsfellesskapet, kan bidra til at de utvikler et positivt selvbilde. Når arbeiderne opplever at noen stopper opp og bryr seg om deres situasjon, og når de opplever at de selv får lov til å bry seg om andre, uansett hvor lite (som et

vennlig smil) eller stort (som en samtale uten rusprat) det kan være, så gir det en fellesskapsfølelse. Livsmestring blir dermed både det at de selv mestrer å delta i et arbeidsfellesskap, hvor de blir sett for den de er, hva de kan av ferdigheter, men også at de selv får mulighet til å bidra til å skape mestring:

«Jeg har jo tjuefem år med erfaring (...), og de (arbeiderne) ser meg (som personalansvarlig på Hjulet) og de ser at det er mulig ikke sant? Og da tenker jeg at de ser at det her, det går an, ikke sant. Så jeg bruker bare å si til dem at jeg tror at alle som har lyst på en endring i livet, ikke hva slags endring, ikke bruk ordet rus eller sånne ting, en endring i livet, de kan klare det.» Sverre (personalleder, Hjulet)

Erfaringene deltakerne har gjort seg i løpet av livet, tar de også med seg inn i arbeidstiltakene. I Sverre sitt tilfelle kan tidligere erfaringer benyttes som et utgangspunkt for å skape nye holdepunkter og kan være en måte å vise andre at det er mulig å gjøre det han omtaler som endringer i livet. Jobben som personalleder holder Sverre unna rusen fordi han opplever at han er en rollemodell for andre. Arbeidet på sykkelverkstedet gjør også at Sverre har daglig kontakt med personer som ennå ikke har kommet til samme stadium som han selv i rehabiliteringsprosessen. Sverre er en av personalet, men han er samtidig en person med over 25 års erfaring som rusmisbruker. Det at han kan bruke sine erfaringer til å motivere de som strever med rusmisbruket gjør han til en viktig støttespiller. Han er opptatt av at det å gjøre endringer ikke nødvendigvis må handle om å bli helt rusfri, fordi han er klar over hvor vanskelig det å bli rusfri er for de som strever med rusmisbruk.

Det kan synes som at Sverre sitt poeng er å ta 'bort' fokuset på rusen i endringsprosessen og heller forsøkte å tenke 'på hvilke måter kan jeg tilpasse meg slik at jeg kan ha det godt med meg selv?' Samspillet mellom nye sosiale omgivelser, og deltakernes utvikling av mestringfølelse i disse omgivelsene, får betydning for å komme seg ut av livsførsel styrt av rusmisbruk (Fugletveit & Tonholm, 2010; Jennings et al., 2016). Livsmestringsdimensjoner handler dermed om at arbeiderne, gjennom resosialiseringen som foregår i arbeidskollektivet, blir i stand til å håndtere både medgang og motgang, både i jobben som arbeidere i tiltaket, men også på andre livsarenaer som de er en del av.

Livsmestringsdimensjonen kan forstås i kontekst av hvordan 'medlemskapet' i et slags arbeidskollektiv kan ha en tilbakeførende og 'rehabiliterende' effekt. Det å opprette en stabilitet i ens egen tilværelse handler om å holde rusen 'i sjakk' som Torill kaller det. Noen deltakere motiveres av at de sosiale aktivitetene bidrar til at de utvikler et nytt perspektiv, blant annet gjennom mestringserfaringer og 'craftmanship'. For disse arbeiderne blir tiltaket

et «hjem», om enn et de skal ha en avgrenset periode. Det å bli opptatt av å perfektionere et håndverk kan ha en rehabiliterende effekt. Det kan samtidig bidra til at de fullfører arbeidsutplassering eller får en attest når de forlater arbeidstiltaket som blir håndfaste papirer som kan brukes på andre livsarenaer. Andre igjen kjemper mot 'suget etter rus men de klarer ikke å motiveres av aktivitetene på samme måte. For disse deltakerne kan arbeidstiltakene også være et 'hjem', men det er bare ett av flere hjem. Det er et sosialt holdepunkt som noen ganger (eksempelvis i perioder med tilbakefall) ikke blir besøkt eller brukt. Torill fremhever at arbeidstiltaket i seg selv også er et sted som endrer seg ut ifra hvem som bruker tilbudet og hvordan det brukes:

«De kvinnene som er her, ikke sant, de kan si: 'Å, jeg lurte på når jeg må slutte for jeg har jo vært her i tre år på Nøstefabrikken, jeg lurte på om jeg kanskje må slutte snart'. Men så sier jeg at det er ikke noe sånn 'øvre' aldersgrense, og så er det ikke veldig mange unge som er her. Det er noen som har vært kort periode, men de er gjerne over sånn trettifem pluss, men det er viktig for de som bruker det tilbudet. Så er det jo spennende å se om det kanskje er noen andre behov som gjør at vi må endre på tingene. Ting endrer seg, det er det eneste naturlige, hele tiden endringer, eller at vi klarer å endre oss fort nok, i takt med de endringene.» Torill (arbeidsleder, Nøstefabrikken)

Torill er opptatt av at arbeiderne ikke skal føle at de må forlate Nøstefabrikken om de ikke ønsker det selv. Kvinnene skal ikke føle at de må 'haste videre', og det er heller ikke alle kvinnene som kommer seg videre. Nøstefabrikken er så nært ordinært arbeid flere av disse vil komme. De får oppleve å være lønnsarbeidere og å bety noe for andre i et arbeidskollektiv. Deltakelsen i bedriften skaper sosial orden og strukturerer til en viss grad deltakernes hverdagsliv. For noen kan fellesskapet arbeiderne har seg imellom få stor betydning, fordi de ikke har så mange andre fellesskap å ta del i.

8.6 Avslutning

I dette kapitlet har fokus vært rettet mot deltakernes erfaringer fra rehabiliteringstiltak og hvordan disse har virket til å gi nye holdepunkter i tilværelsen. Følgende forskningsspørsmål ble formulert: *Hva produseres og skapes i produksjonsverkstedene, hvilke ferdigheter tilegner de seg og kan disse tenkes å ha positiv betydning for tilværelsen generelt?*

Jeg undersøkte tre dimensjoner ved rehabilitering gjennom arbeidstrening og hvordan fellesskapene som oppstår i arbeidstreningen, kunne få en inkluderende virkning i deltakernes liv. Analysene viser at de tre dimensjonene flere steder overlapper og inngår i hverandre.

Dette gjelder eksempelvis hvordan omsorgsarbeid i produksjonen kan omfatte både opparbeidelse av ferdigheter, styrking av sosiale forbindelser og inkludering i nye nettverk. De tre dimensjonene jeg har benyttet meg av bidrar til å nyansere dette bildet av hva et arbeidsrettet tiltak kan bety for deltakerne.

Analysene av ferdighetsdimensjonen viser eksempelvis hvordan deltakerne, gjennom å utvikle tekniske og sosiale ferdigheter, styrker sin kompetanse. De går fra å være 'ufaglærte noviser' til 'kyndige' mestere innenfor det håndverket og de arbeidsoppgavene de utfører. Analysen viser blant annet hvordan kvinnene på Nøstefabrikken fikk mulighet til å variere mellom oppgavene, noe som hindret at deltakerne ble stresset og mistet både mestringsfølelse og motivasjon. Analysen viser hvordan noen av deltakerne utviklet selvstendighet og ble opptatt av grunnleggende craftmanship.

Ferdighetsdimensjonen er viktig fordi den viser hva deltakerne gjør i praksis i arbeidsfellesskapet, samtidig som den illustrerer de sosiale dimensjonene som er tilknyttet å motta opplæring. Det relasjonelle forholdet, mellom novisen (nye arbeidere) og mesteren (arbeidslederen eller arbeidere med lang erfaring), viser hvordan de sosiale forbindelsene får betydning for å lære seg et håndverk. Villighet til å motta instruksjon og evnen til å konsentrere seg er sentralt. Arbeiderne på arbeidstiltakene har svært forskjellig utgangspunkt når det gjelder forhåndskvalifikasjoner, og de har ulik bakgrunn når det gjelder deres rusproblemer. For personalet kan dette være en utfordring, samtidig er det tilrettelagt for at det er rom for å gjøre feil. Arbeidstiltakene skal være steder hvor det tas høyde for at man kan gå på en smell og få et tilbakefall.

Analysene viser hvordan personalet håndterer de arbeiderne som har det vanskelig utenfor tiltaket, gjennom å forsøke å motivere og oppmuntre dem. Dersom arbeiderne møter opp synlig ruset vil de ikke utestenges, men får beskjed om å komme tilbake når de er i bedre form. Relatert til ferdighetsdimensjonen viser det hvordan novise-mentor-forholdet ikke kun handler om de tekniske ferdighetene. Det handler også om å vite at man kan gi omsorg til noen som strever. På denne måten bidrar personalet også til å dempe stigmaet som kan komme av å ha et tilbakefall. Skam og stigma er sterke faktorer som kan få konsekvenser for det å endre livsførsel (Goffman, 1968; Behrens, 2004; Lloyd, 2013).

Analysene viser at omsorgsarbeid kan være en måte å dempe stigmaet på når arbeiderne får tilbakefall til rusmisbruket. Flere av personalet i tiltakene, har vært igjennom rusrelaterte opplevelser selv. De kan dermed relatere seg til arbeidernes livssituasjon og hjelpe dem på

måter som, i arbeidernes øyne, blir forståelige og håndterbare fordi de deler de samme livserfaringene knyttet til rusmisbruk.

Resosialiseringen handler om hvordan deltakerne tilpasset seg arbeidsmiljøet gjennom å lære seg nye spilleregler. De lærte seg ny terminologi, noe som eksempelvis bidro til at samtalen i lunsjpausene ikke handlet om 'rusprat', men om hverdagslige temaer. Det er et eksempel på hvordan resosialisering foregår, gjennom at arbeidernes oppfatninger endres som følge av at de deltar i et fellesskap hvor 'vanlige' gjøremål er i fokus. Dette bidrar til at deltakernes oppfatninger om seg selv også endrer seg, fra at de er 'rusmisbrukere' og over på at de nå er fullverdige 'arbeidere'. Resosialiseringsdimensjonen viser hvordan tittelen 'arbeider' kunne bidra til å gi deltakerne økt selvbilde fordi de kjente på en stolthet av å være tilknyttet fellesskapet. De får også utbetalt lønn, noe som forsterker inntrykket av at de er arbeidere og ikke kun brukere av et tjenestetilbud. Det at det er de selv som har ansvaret for å opprettholde produksjonen, kombinert med statusen som lønnsarbeidere, bidrar til at arbeiderne kjenner seg betydningsfulle.

I forbindelse med resosialisering handler det blant annet om hvordan arbeiderne utvikler omtanke for hverandre. Gjennom å bli inkludert i et slags arbeidskollektiv så utvikler arbeiderne sosiale forbindelser med hverandre. De føler forpliktelse og tilhørighet til fellesskapet og får følelsen av at de betyr noe for andre.

Den arbeidsrettete treningen kan ha flere sider ved seg noe som vises dersom Wadels (1977) utvidede forståelse av arbeidsbegrepet legges til grunn. Gjennom å benytte Wadels forståelse synliggjøres det blant annet hvordan arbeidet får et annet meningsinnhold for dem som utfører oppgavene. Det handler eksempelvis ikke bare om at arbeiderne skal produsere sin 'kvote' eller heve sin lønn. Det å småprate eller oppmuntre hverandre mens man utfører de ulike arbeidsoppgavene har en vel så viktig funksjon som det å produsere gjenstander. Ros og oppmuntring styrker også de sosiale båndene arbeiderne imellom. Analysene viser at omsorgsarbeid som pleies gjennom et sosialt arbeidskollektiv, kan hjelpe deltakerne å håndtere både mestring og motgang, noe som vil være viktig for å kunne endre livsførsel. For noen av deltakere kan eksempelvis det å utvikle craftmanship (Sennett, 2008), det å lære seg å sette pris på sitt eget arbeid, ha en egenverdi i seg selv.

Analysen av deltakernes erfaringer med aktivitetene i arbeidstiltakene viser at nye holdepunkter handler om at deltakerne skaper struktur i hverdagen. Det handler om å få på plass nye vaner og rutiner som kan gi stabilitet. Det å organisere hverdagslivet på andre måter

enn før bidrar dermed til livsmestring. Med dette menes det at deltakerne opplever at de går inn i ett nytt mønster som de ikke har gjort tidligere. Analysene viser hvordan fellesskapet i arbeidstiltakene kan få betydning også på andre livsarenaer. Det handler om at deltakerne går over i hverdag hvor de har det godt med seg selv fordi de klarer å kvitte seg med gammelt innhold. Samtidig kan de få støtte og hjelp dersom gamle mønster skulle dukke opp igjen. Dersom deltakerne tar vare på disse ressursene kan de bli holdepunkter som også kan lede til bedring utenfor den 'boblen' som arbeidstiltakene kan sies å være.

Kapittel 9. Avslutning

9.1 Innledning

I dette avslutningskapitlet diskuterer og oppsummerer jeg sentrale funn i avhandlingen. Jeg vil også reflektere over hvilken betydning disse kan ha for videre forskning, både i sammenheng med kunnskap om rehabiliteringsorienterte tilbud fra rusmisbruk, men også relatert til rus- og helsearbeid generelt. Prosjektet har basert seg på følgende overordnede forskningsspørsmål:

Hvordan opplever rusmisbrukere at deltakelsen i sosiale aktiviteter gjennom rehabiliteringstiltak bidrar til å endre deres liv? 1) På hvilke måter arter eventuelle endringer seg? 2) Hvilke livsarenaer og prosesser berøres av forandringene?

Forskingsspørsmålene ble undersøkt ved hjelp av et forskningsdesign basert på en grounded og biografisk tilnærming (Glaser & Strauss, 1967). Tilnærmingen er utdypet i kapittel 4. I analysene av det empiriske materialet har jeg gjort bruk av livsløpsperspektivet (Elder, 1985; Elder Jr et al., 2003) og symbolsk interaksjonisme (Blumer, 1969). Metodene består av biografiske intervju (Nilsen, 1997) og deltakende observasjon (Atkinson, 2014). Disse metodene ble kombinert for å kunne produsere ‘tykke beskrivelser’ (Geertz, 1973) om deltakerne gjennom et etnografisk-inspirert feltarbeid. I feltarbeidet har jeg vært opptatt av å vektlegge relasjonelle og hverdagslige samhandlingsformer som preget deltakernes aktiviteter (Skatvedt, 2020). Som analysestrategi, og for å komme nært på deltakernes erfaringer, la jeg vekt på å bruke *sensitiverende begreper* i blumersk forstand; begreper angir en retning å se i, heller enn et bestemt objekt å se etter (Blumer, 1954). Selv om for eksempel «rehabilitering», «sosialisering» og «omsorg» er etablerte begreper kan de likevel fortolkes ulikt avhengig av kontekst og hvem man spør. Ved hjelp av en sensitiverende begrepsbruk har det derfor vært mulig å peke ut retninger i analysene av datamaterialet som kanskje ellers ville være vanskelig å få øye på.

Den overordnede tilnærmingen bunner i en *prosessuell forståelse* av deltakernes livsløpsprosesser (Elder, 1985) i arbeidet med å skaffe seg et bedre liv. En grunntanke i denne avhandlingen, er å vise hvordan deltakerne over tid har endret og tilpasset sine liv som følge prosesser som kan betegnes som kontekstspesifikke (Elder Jr, 1974). Med en slik tilnærming skriver studien seg inn blant bidrag som setter søkelys på rehabiliteringsprosesser knyttet til rusmisbruk i et livsløpsperspektiv (Hser et al., 2007; Callahan, 2018; McNaughton et al., 2020).

9.2 Et liv som rusmisbruker i en større samfunnskontekst: Endringsløp, omdreiningspunkt og rehabiliteringsprosesser

Et av de sentrale analysestegene i kapittel 5 har vært å se på prosessen frem mot rusmisbruk. I dette kapitlet handlet det om å nærme seg temaet rehabilitering ved å begynne med ‘begynnelsen’ av deltakernes livsløp. Historiske forhold og beskrivelsene av livshistoriene ble analysert gjennom at deltakerne ble plassert i tre kohorter, basert på Ryders (1965) definisjon av kohortbegrepet. Det har gjort det mulig å identifisere fremtredende hendelser i deltakernes livshistorier, og knytte disse til deltakernes erfaringer med tidstypiske rusmidler og rusmiljøer gjennom oppveksten. Typologiseringen (se blant annet McKinney, 1969) av deltakernes forhold til rusmidler har i denne sammenhengen tilført en analytisk dimensjon som viser hvordan rusmisbruk, som et komplekst og sammensatt fenomen, påvirkes av individuelle, relasjonelle og sosiale faktorer over livsløpet. Kohortinndelingen har dermed gjort det mulig å kunne fortolke ‘helheten’ av deltakernes rusmisbruk; fra barndoms-, - til ungdomstid, og videre inn i voksenlivet i historisk kontekst.

Utviklingen av rusmisbruket i tidlig alder kan knyttes til de erfaringene deltakerne gjorde seg i oppveksten, for en del kjennetegnet av omsorgssvikt i hjemmet. Til tross for at enkelte av deltakerne hadde det de beskriver som en ‘normal’ oppvekst, så skildrer flere likevel hendelser og opplevelser som satte dype spor. Enkelte beskriver en barndom hvor tilgang på rusmidler kom gjennom at nær familie, foreldre og slektninger selv var rusmisbrukere. Andre forteller om en barndom preget av inngripen fra barnevernet og plassering i fosterhjem. Omsorgssvikt, slik det beskrives kan dermed være en av flere utløsende årsaker for at deltakerne utviklet et rusmisbruk, noe som har gjenklang i andre studier knyttet til oppvekst og utvikling av kriminelle løpebaner (Winick, 1974; Coombs et al., 1976; Battjes, 1984; Hanlon et al., 1990; Lloyd, 2013; Kvello, 2015).

Casebeskrivelsene viser at på tvers av kohortene var deltakernes familier integrert i en norsk levemåte, og de fleste opplevde å ha foreldre/fosterforeldre som var i arbeid. Mange av deltakerne vokste også opp på små tettsteder, og ungdomstiden var preget av tette miljøer hvor ‘alle kjente alle’. I den yngste og den eldste kohorten er for en del fraværet av fedrene i oppveksten merkbart. Fedrene var ofte borte i lange perioder som følge av sine yrker, og mange av dem viste liten interesse for deltakerne i barndommen. Fraværet av stabile foreldrefigurer var noe som satte sitt preg på rusmisbruket til deltakerne, selv om både historisk periode og alder var forskjellig. Det komparative kohortdesignet blir en måte å vise

hvordan deltakernes oppvekstprosesser og utvikling av rusmisbruk kan påvirkes av lignende relasjonelle omstendigheter (gjennom fraværet av stabile voksenpersoner), selv om de vokser opp i forskjellige historiske perioder.

Utprøving av narkotiske stoffer (i iallfall delvis) har for flertallet av deltakerne handlet om spenningsøkende opplevelser i vennegjengen. For noen av deltakerne har eksperimenteringen med rusmidler vært en del av deres opprør mot 'etablerte' samfunnsinstitusjoner (Ødegård, 2016). Blant annet forteller deltakeren Ada at hun fortsatte å frekventere rusmiljøer til tross for foreldrenes sterke motforestillinger og skuffelse over hennes livsstil. Studier har vist at slike ungdomsopprør kan handle om at ungdom bevisst ønsker å skille seg ut fra fellesskapet (Cohen & Short Jr, 1958; Sandberg & Pedersen, 2010; Pedersen, 2015). I deltakernes inngang til rusmisbruk viser caser fra de to yngste kohortene at hasjrøyking var en gjenganger, noe som kan forstås ut ifra historisk periode. Cannabis regnes som det mest utbredte illegale rusmidlet i Norge, og i nyere tid ser det ut til at bruken av cannabis (hasj, cannabisolje og marihuana) øker blant norsk ungdom (Bakken, 2018). En oppfatning knyttet til den økte bruken, som diskuteres både i norsk kontekst og internasjonalt, er at cannabisbruk har blitt mer allmenngjort og normalisert, motsatt har eksempelvis sigarettøyking blitt mindre akseptert og 'denormalisert' (Dahl & Sandberg, 2015; Pedersen et al., 2019). Edgar i den yngste kohorten beskriver blant annet hard festing hvor tilgjengeligheten på rusmidler som kan omtales som nye 'psykoaktive og syntetiske stoffer/opioider' (Pedersen, 2015) gav han et 'kick'. Dette er rusmidler som har blitt tilgjengelig først de senere årene, og som den eldste kohorten ikke hadde tilgang på i sin oppvekst. Det at rusmidlene endrer seg og skifter posisjon speiler dermed både utviklingen av politikk og samfunnsføringer (Hansen et al., 2019).

Fraværet av 'bekymringer/represalier' overfor samfunnets kontrollformer og sanksjonsmuligheter knyttet til den russtyrte livsførselen var et kjennetegn på tvers av kohortene. Fortellingene viser at deltakerne ofte fikk 'ruse seg i fred' noe som vises i livshistoriene til både den yngste og mellomste kohorten. Det at flertallet av disse deltakerne *ikke* trekker frem hvordan omverden reagerte (bortsett fra reaksjonene i nær familie) kan forstås i lys av hvordan bruken av narkotika har blitt betraktet gjennom norsk historie (Arner et al., 1980; Hauge, 1996; Schiøtz, 2017). Gjennom deler av -70 og -80 tallet rådet idealet om et tilnærmet 'narkotikafritt samfunn', noe som resulterte i at personer med rusproblemer oftere endte opp med å bli arrestert og straffeforfulgt. I mange tilfeller endte rusproblemene i domfellelse med fengsel eller bøter som straff (Olsen, 2019). Deltakeren Sverre som begynte

å ruse seg i ungdomsskolealder tidlig på -90 tallet forteller at politiet var aktive ute og informerte i lokalsamfunnet om farene med rusmisbruk. Analysene viser likevel at møtet med ordensmakten hadde liten avskrekkende effekt på Sverre, som startet opp en karriere med kjøp og salg av narkotika.

Det viktigste omdreiningspunktet som har bidratt til å endre samfunnets syn på narkotikabruk, og dermed også preget norsk narkotikapolitikk, handler i stor grad om at kontrollformene endret seg på 2000-tallet. Samfunnets reaksjon på bruk og besittelse av illegale rusmidler har beveget seg fra en straffedominert fase, og over i en fase hvor mennesker med rusavhengighetsproblemer ikke lenger blir ansett som kriminelle. Synet på rusmisbrukere som gruppe ble mer humant. De er mennesker med rettigheter, som trenger ulike former for sosial og helseorientert bistand (Alver et al., 2004; Skretting et al., 2011; Gjersing & Amundsen, 2018). Det å gå fra «fra straff til hjelp» (NOU 2019:26) handler blant annet om å dempe de sanksjonene rusmisbrukere utsettes for. Spesielt har det blitt rettet mye oppmerksomhet mot de tyngste miljøene. Studier av brukererfaringer i åpne russcener har blant annet pekt på hvordan offentlige tiltak mot åpne russcener har store konsekvenser for brukerne (Lundeberg & Mjåland, 2017).

Avkriminaliseringsdebatten i Norge er kompleks, spesielt fordi det er mange ulike aktører som har forskjellige syn på rusomsorgspolitikken. Likevel er det en viktig debatt fordi den beskriver samfunnsmessige forandringer, som også vil ha innvirkning på rehabiliteringsprosesser. Utviklingen de senere årene har pekt mot en rusdebatt med mer vekt på normative forståelser av rusavhengighetsbegrepet (Evjen et al., 2018), også internasjonalt (Lewis et al., 2011). Kohortkomparasjonen viser at for flertallet av deltakerne så har deres rusrelaterte 'karriere' handlet om en mer eller mindre villet prosess, igangsatt av ønsket om å passe inn i vennegjengen, og dermed bli en del av en ruskultur. Dette gjelder ikke alle deltakerne, eksempelvis utviklet deltakeren Tore, født tidlig på -70 tallet, ikke et rusmisbruk før i voksen alder. Det viser at veiene inn i rusmisbruk kan være svært forskjellige, og det er mange faktorer som kan avgjøre hvorfor noen ender opp som rusmisbrukere. Analysene viser at rusavhengigheten både kan ekskludere fra og inkluderer dem i forskjellige typer fellesskap. De utforsket rusavhengigheten i miljøer hvor slike aktiviteter ble ansett som «normale». Det betyr imidlertid ikke at deltakerne ikke kunne kjenne på skam, stigmatisering, utenforskap eller negative tanker som følge av rusmisbruket.

Det at de fleste deltakerne ikke har hatt utpregede opplevelser av kontrollformer eller sanksjoner som følge av besittelse av narkotika, eller bli «jaget» av myndighetene, speiler på

en måte også dagens avkriminaliseringsdebatt. Kontekstspesifikt kan det tenkes at dette har sammenheng med at deltakerne forteller om sine erfaringer og opplevelser i en tid hvor samfunnets syn på russtyrte levemåter er i endring. Til tross for at mine data ikke omfatter aktive rusmisbrukere, men deltakere i rehabiliteringstiltak, kan likevel de historiske endringene i narkotikapolitikken være av betydning siden det er blitt større vekt på at rusmisbrukere har *rettigheter* og *innflytelse*. De befinner seg i en tid hvor innføring av LAR, brukerom og utdeling av sprøyter er etablerte skadereduserende tiltak.

Selv om det er debattert hvorvidt slike tiltak som enkelte kritikere hevder legger til rette for narkotikabruk sender ut doble signaler (Fekjær, 2004), er det likevel tiltak som har bred oppslutning og støtte (Karoliussen et al., 2009; Ravndal & Lauritzen, 2015). På tvers av kohortene er det eksempelvis få av deltakerne som beskriver avslag i forbindelse med å søke seg til rehabiliteringstiltak, enten tilbudene er av klinisk eller aktivitetsbasert art. Stort sett har de opplevd å ha en viss innflytelse, i form av brukerstyrt medvirkning. Den brukerstyrte medvirkningen i egen rehabiliteringsprosess er noe som de siste årene også har blitt stadig mer aktuelt, noe casebeskrivelsene også speiler.

9.3 Reintegrering og rehabiliteringsprosesser: Ut av rusmisbruket og over i noe annet

I diskusjoner knyttet til rehabilitering forstås rusmismiddelavhengighet ofte som et gjennomgripende livsproblem (Chen, 2018). Prosesser som bidrar til 'å avstå', enten fra kriminalitet eller misbruk av rusmidler, har derfor fått betydelig oppmerksomhet de senere årene (Laub & Sampson, 2001; Paternoster et al., 2016; Colman & Vander Laenen, 2017; Rhodes et al., 2018). Spørsmålet om hvordan deltakerne har ønsket å «avstå» fra rusmidler kommer til uttrykk i analysene når deltakerne forteller om «tilhørigheten» til nye sosiale fellesskap hvor de treffer likesinnede som også ønsker å skaffe seg et bedre liv. Analysene av datamaterialet viser imidlertid at det ikke var opplagt for deltakerne at tiltakene skulle ha en rehabiliterende effekt. 'Bedringsprosessene' (Evjen et al., 2018) har kommet *gradvis* ved at deltakerne over tid har gjort seg positive erfaringer i de nye sosiale fellesskapene. Det å inkluderes, og det å kjenne på en tilhørighet i slike fellesskap blir for flere av deltakerne en tungtveiende grunn til hvorfor de frivillig velger å fortsette å holde på med aktivitetene. Kjernen i denne prosessen, 'ut av rusmisbruket og over i noe annet', deler likhetstrekk med hvordan innsatte i fengsler tilbakeføres til samfunnet (Boman Iv & Mowen, 2018; Harding et al., 2019; McGee et al., 2020).

I et samfunnsperspektiv handler fenomenet om tilbakeføring at innsatte i fengsel skal rustes til å møte livet etter soning (Rye & Lundeberg, 2018). Analysene har vist at deltakelse i sosiale rehabiliteringstiltak handler både om å bygge positive opplevelser som gjør det mulig å håndtere en hverdag som ikke involverer rusmisbruk, men også vedlikeholde disse prosessene over tid. Forstått på denne måten handler reintegreringsprosessen om å tilbakeføres til majoritetssamfunnet, og dermed muligheten til å bli 'deltakende borgere' (Marshall, 1964; Behrens, 2004). Denne forståelsen av reintegrering er også nyttig i et velferdsorientert perspektiv, ved at tidligere innsatte eller personer med rusproblem kommer i arbeid, bygger egne nettverk som gjør dem mindre avhengig av stønader. De går dermed fra å være ressurskrevende og 'uproduktive' til å bli selvstendige og 'produktive' bidragsytere til velferdssamfunnet (Semb et al., 2016; Hansen et al., 2019; Kobro et al., 2019; Thompson et al., 2019). Dette er noe som også diskuteres i analysene, hvor deltakerne forteller at gjennom å drive med sosiale aktiviteter så har de fått nye venner, og de får anerkjennelse og ros fra støtteapparatet, noe som gir mestringfølelse. Analysene peker på at slike positive opplevelser også kan berøre andre livsarenaer av deltakernes liv. Blant annet gjennom å øke motivasjonen til å søke jobber eller gjenoppta avbrutte utdanningsløp.⁶³

Et aspekt ved deltakernes rehabiliteringsprosess er at flere av dem har erfaringer med harde miljøer med vold, kriminalitet og rus. Deltakerne har dermed erfaringer med hva det vil si å leve på samfunnets 'skyggeside'. De biografiske intervjuene tegner et bilde av at flere av dem er bevisste på risikoen for tilbakefall. Veien tilbake til et liv med rusmisbruk synes for mange kortere enn veien mot et bedre liv. Analysene viser at det var i de periodene deltakerne kjente seg ensomme, traff bekjente fra dårlige miljøer, eller strevde med negative tanker, at rusens tiltrekningskraft ble utfordrende å håndtere. For flere av deltakerne peker analysene på hvordan deltakerne selv forteller om det å stabilisere livet. Hjelpeapparatet kan bare 'gjøre så mye' i rehabiliteringen. Dersom deltakerne skal holde seg unna rusen er også selverkjennelsen, og tankemønstre som omhandler «å ikke gjenta tidligere feil og gamle synder» viktig. Slik sett har prosjektet også vist betydningen av deltakernes selvforståelse knyttet til rehabiliteringsprosessen (McIntosh & McKeganey, 2000; McKeganey, 2001; McIntosh, 2014).

Hver gang deltakeren Sverre stod opp om morgenen måtte han eksempelvis ta valget om å ikke ruse seg den dagen. Rehabiliteringsprosessen handler dermed ikke bare om de

⁶³ Imidlertid er min studie knyttet til rehabiliteringen og ikke til eventuell inntreden på det ordinære arbeidsmarkedet så data gir ingen muligheter til å studere forløp etter denne fasen i deres livsløp.

terapeutiske effektene av en enkelt behandling, eller deltakelse i et enkelt aktivitetsbasert tiltak. Det handler også om at deltakerne kontinuerlig gjør selvreflekterende prosesser knyttet til at rusmidlene ikke er bra for dem, det er ikke bra for å kunne skaffe seg det livet de ønsker. Disse refleksjonene foregår over hele livsløpet, og de kan dermed forstyrres og balanseres ut ifra endrede omstendigheter i deltakernes liv. Analysene av deltakernes livsprosesser viser hvordan det å skaffe seg et bedre liv handler om å 'holde seg på rett spor' og ikke 'spore av'. Rehabiliteringstiltak kan dermed sees på som en måte å demme opp for fristelsene, gjennom å bli en del av et fellesskap med likesinnede personer som deler slike oppfatninger.

9.4 Vendepunkt og igangsettelse av bedringsprosesser

Vendepunktene som diskuteres i kapittel 6 har vært viktige for å skape en forbindelse til de sosiale rehabiliteringstiltakene som diskuteres i kapittel 7 og 8. I et livsløpsperspektiv er vendepunkt sentrale, fordi de viser hvordan nye baner i livet oppstår (Elder, 1985:35). En presisering er at vendepunktene, i denne sammenhengen, ikke forstås som noe som har bidratt til «endringsvarighet». Den biografiske tilnærmingen jeg har benyttet fokuserer på innholdet i fortellingene, og vendepunktene er dermed begivenheter som er identifisert som sentrale for at deltakerne ville skaffe seg et bedre liv. Vendepunktene har også fått betydning i analysene gjennom at de viser deltakernes «bunnpunkt» (Brill et al., 1972). Disse bunnpunktene har for flere av deltakerne vært utslagsgivende for at de tok kontakt med hjelpeapparatet eller søkte seg inn i behandling. Hendelsene som er trukket frem er identifisert gjennom at de for den enkelte markerer et brudd med den etablerte levemåten som rusmisbruket hadde ledet til.

Forskning på hva som utgjør menneskers 'turning point' (vendepunkt) er veletablert (Wheaton & Gotlib, 1997), enten det er innenfor studier som benytter sosiologiske tilnærminger (Elder Jr et al., 2003; Hutchison, 2005) eller innenfor såkalt 'livsløps-kriminologi' (Uggen, 2000; Sampson & Laub, 2016; Boman Iv & Mowen, 2018; Brookfield et al., 2019; McGee et al., 2020). I min studie er dette analysert ut ifra en kontekstspesifikt livsløpstilnærming (Elder, 1985).

Analysene har vist at vendepunkt-begrepet kan være nyttig fordi det både gir mulighet til å undersøke den enkelte deltakers livshistorie, men det gjør også at de hendelsene som beskrives kan analyseres ved å se dem i sammenheng med de mer overordnede livsprosessene til deltakerne. Når Alex eksempelvis forteller om fortvilelsen av et nært familiemedlems bortgang så tok han et oppgjør med seg selv og flyttet tilbake til hjemmestedet. Analysene viser hvordan denne avgjørelsen med fordel kan forstås prosessuelt. På hjemstedet opplevde han

støtte fra familien, han kom inn i et behandlingsprogram hvor han fikk medisiner mot depresjon. «De mørke skyene» slapp taket og Alex med sin nye optimisme, gjenopptok den sosiale kontakten med omverden. Noe som gjorde at han også kom inn i gatefotball-tiltaket.

Vendepunktene bidrar til å vise hva som kunne være foranledningene for at deltakerne valgte å oppsøke hjelpeapparatet. I et tradisjonelt rehabiliteringsperspektiv er det motivasjonen som kommer først, og de eventuelle resultatene, som det å skaffe seg en livsførsel som ikke er styrt av rusmisbruk, kommer som følge av dette. I et sosialt perspektiv vil det å endre praksis kreve at motivasjonen er til stede, men for å holde seg rusfri må denne motivasjonen skapes og vedlikeholdes forløpende (Gjernes, 2007). Analysen av vendepunktene er sentrale i denne sammenhengen, fordi de viser hvordan nye livsbaner kan oppstå. Samtidig viser analysene at deltakerne opplever vendepunkt svært forskjellige. Noen har dem som kanskje kan forstås mer som 'vendeprosesser' hvor flere vendepunkt etterfølger hverandre. Kohortkomparasjonen viser likevel at for at vendepunktene skulle skape 'bedringsprosesser', så måtte de ha følge av en livsførsel som kunne være et alternativ til den levemåten deltakerne kjente på som rusmisbrukere.

9.5 Fra «outsiders» til «insiders»: Sosialisering i nye fellesskap med andre spillereglere

Et sentralt poeng i kapittel 5 som også diskuteres i kapittel 7 og 8 er Beckers begreper om sosialisering og rusrelaterte karriereveier. I kapittel 5 brukes begrepene til å analysene hvordan deltakerne fant rusen og rusmiljøene så tiltalende (Becker, 1963). Becker omtaler inngangen til rusmiljøene som en stegvis prosess (Becker, 1963:48). Gjennom erfaringene i rusmiljøene lærer deltakerne seg hvilke spillereglere som må følges. Blant annet hvordan de måtte oppføre seg for å bli akseptert i rusmiljøene. Det handler om internalisering av kodene og reglene for å passe inn i miljøet.

Likt dem Becker beskriver i sin studie har deltakerne i dette prosjektet også lært seg spillereglene i rusmiljøene de har vært en del av. Deltakerne er sosialisert inn i en kultur hvor de har lært seg å sette pris på rusen, hvor spenningssøken og den euforiske opplevelsen var det som tiltrakk dem. Det å lære seg å like noe annet vil dermed innebære en læringsprosess hvor nye spillereglere må etableres (Becker, 1963). Med gatefotball-fellesskapet i kapittel 7 som eksempel, handler det å lære seg nye spillereglere blant annet om utvikling av tekniske fotballferdigheter og om å lære seg 'fotballterminologien'. Det å lære nye spillereglere, i 'beckersk' forstand, markerer dermed et skifte, ut av rusmisbruket og over i noe annet. Å gå

fra en tilværelse som rusmisbruker og over til å bli 'en gatefotballspiller' innebærer, som i Beckers studie av marihuanarøykere, at deltakerne må sosialiseres inn i denne nye aktiviteten. De må lære seg hvordan aktiviteten foregår, hvordan de skal forholde seg til de mennesker, hva som er akseptabel oppførsel og hva som er uønsket. Med andre ord skal rusen bli mindre verdt, mens fotballaktiviteten skal øke i verdi.

Samtidig er det viktig å understreke forutsetningene for å få innpass i fellesskapet. Gatefotballtiltaket legger stor vekt på at deltakerne må være rusfrie på selve aktiviteten. Det å stille krav om å ikke møte opp påvirket av rusmidler kunne kanskje tenkes å være problematisk, og at dette kan fungere som et hinder for deltakelse. Analysene viser imidlertid at betydningen av at aktiviteten er rusfri, er en dimensjon som fremheves både av deltakerne selv og støtteapparatet som en av årsakene til tiltakets suksess. Dersom deltakerne møter opp ruset, enten på arbeidstiltakene eller på gatefotballen, blir de bedt om å forlate aktiviteten. Samtidig er ikke utestengelse det samme som utkastelse. Analysen viser at det å ikke bli ekskludert er en dimensjon som er viktig når det gjelder å opprettholde motivasjonen til å endre livsførsel. Det å få komme tilbake til aktiviteten, på tross av tilbakefall til rusen, styrker deltakernes selvtillit. De erfarer at det er menneskelig å feile, og de blir ikke nedvurdert på grunn av tilbakefall. Dette poenget vises også i andre studier, hvor tilgivelse, eller overbærenhet, fremheves som viktige faktorer for å opprettholde motivasjonen til å bli værende (Karoliussen et al., 2009; Fugletveit & Tonholm, 2010; Tonholm, 2017; Robertson & Nesvåg, 2019; Thompson et al., 2019). Ofte er det den første tiden i tiltakene som ansees som kritisk fordi innlæring av nye spilleregler krever at man er tålmodig og ikke forhaster seg i tilvenningen til noe nytt. Dette kan være en sårbar tid hvor man vil være avhengig av tett oppfølging og støtte. Deltakelse på gatefotball kan eksempelvis være stabiliserende fordi den oppleves som både trygg og forutsigbar, noe som kan tenkes å være positivt for rehabiliteringsprosessen.

Studier har vist at for å kunne endre tilværelse og forlate rusmiljøene må rusmisbrukere endre på innarbeidede praksiser (Frigstad, 2003; Gjernes, 2005; Schafft & Frøyland, 2006; Gjernes, 2007). Det å endre praksis handler dermed om å etablere nye sosiale relasjoner og nye erfaringer som ikke er rusrelaterte. Analyser av casebeskrivelser fra den mellomste kohorten gir et bilde av hvor utfordrende det å etablere slike relasjoner kan være. Dette fordi rusmisbruket og den kriminelle levemåten er en så innarbeidet del av tilværelsen. Ada sin beskrivelse av livet som 'en superkriminell' viser blant annet hvordan hun fulgte et mønster som er kjent for unge som utforsker rusmidler. Casebeskrivelsene viser hvordan rusen,

kombinert med den kriminelle livsstilen, blir en levemåte som er vanskelig å bryte ut av. Livsførselen til Ada blir et eksempel på hvordan rusmisbruket kan føre noen langt ut på det kriminelle skråplanet og gjøre det tungt å hente seg inn. Men i bekersk forstand, gjennom at Ada lærer seg nye spilleregler, koder og regler på gatefotballen, skjer det forandringer som både kan være merkbare og langvarige. Forandringen kan forstås prosessuelt, blant annet i hvordan Ada kjenner 'tilhørighet' til dette nye sosiale fellesskapet.

Rehabiliteringstiltakene deltakerne har erfaring med er i mindre grad styrt av å ha et endelig mål. I større grad er det 'varige' aktiviteter som er til for brukerne, og så lenge det finnes deltakere som har lyst å være med vil aktivitetene opprettholdes. Dette til forskjell fra behandlingsopplegg og institusjonsopphold hvor tidsrammen er mer begrenset, hvor ventetiden kan være betydelig, eller hvor det legges forventninger som kan oppleves som stressende. De strukturelle betingelsene og den sosiale konteksten kan dermed sies å muliggjøre deltakernes handlingsvalg ut ifra hvilken *type* rehabiliteringstiltak de har valgt å holde fast ved. Deltakerne deltar i tiltak hvor tiltakenes betydning, suksessfaktor eller måloppnåelse ikke er avhengig av om det følges bestemte protokoller fra start til slutt. Det er heller ikke tiltak som er avhengige av at deltakerne møter opp hver eneste gang. Deltakerne kan droppe ut av aktiviteten dersom de mister interessen, eller de kan bli borte som følge av tilbakefall til rusen. Men til forskjell fra andre typer rehabiliteringstiltak vil gatefotballen og verkstedet fortsatt være der, i samme form som før de droppet ut.

I bekersk forstand vil personer som dropper ut av aktiviserbaserte rehabiliteringsprogram ikke få status som «outsiders». Tiltakene baserer seg på frivillig oppmøte, noe som gjør at en del av ansvaret legges på deltakerne selv. Sammen med innlæring av nye spilleregler er det dermed en del av den samme 'resosialiseringsprosessen'. Deltakerne møter opp fordi det er noe de ønsker selv, det er ingen som har tvunget eller kommandert dem. Spillertypologiene bidrar til å synliggjøre dette, ved at deltakerne hadde forskjellige motivasjoner for å benytte seg av gatefotballaktiviteten. Typene viser også at der er rom for ulike oppfatninger, og at deltakernes motivasjoner, selv om de kunne sprike, ikke ledet til konflikt mellom spillerne på laget.

9.6 Betydningen av kjønn og alder

Kjønn og alder har vært diskutert i forskjellige deler av den empiriske analysen. Kjønn var ikke et seleksjonskriterium i utvelgelsen av case, men analysen har vist at dimensjoner knyttet til kjønn har hatt betydning (Nelson-Zlupko et al., 1995; Baker & Carson, 1999; McKim,

2017). Casebeskrivelser fra den mellomste kohorten viser at de kvinnelige deltakerne beskriver hendelser hvor morsrollen fikk betydning for at de ville oppsøke rehabilitering. Ønsket om å ta tilbake omsorgsretten for sine barn ble et vendepunkt, og det gjorde at de ønsket å endre livsførsel. Basert på analysen av de to casene er morsrollen en viktig dimensjon i hva som fikk de kvinnelige deltakerne, Ada og Mari, til å ville bryte med den russtyrte tilværelsen. Dette har gjenklang i andre studier av mødre med rusproblemer som opplever at de avslutter rusmisbruket og de kriminelle karrierene av hensyn til morsrollen (Baker & Carson, 1999; Radcliffe, 2011; Yule et al., 2015).

Opplevelsene av morsrollen i den mellomste kohorten skiller seg fra hvordan de mannlige deltakerne opplevde det å ha barn. På tvers av kohortene var det flere av mennene som selv var fedre. Farsrollen ble likevel ikke løftet frem, eller eksplisitt vektlagt, som en faktor som gjorde at de mannlige deltakerne ønsket å endre livsførsel. Det å være far hadde betydning, men analysene av casebeskrivelsene viser at de mannlige deltakerne ikke tilla denne omsorgsrollen samme betydning som de kvinnelige deltakerne; for dem ble ikke det å være far et vendepunkt for å ville gjøre endringer i egen livsstil. Mennene var i større grad opptatt av at den russtyrte livsførselen hadde blitt for omfattende å håndtere på egen hånd, noe som ble utslagsgivende for deres vendepunkt.

I analysene i kapittel 8 diskuteres betydningen av «kjønnede» former for arbeidsdeling. Nøstefabrikken var utelukkende et sted for kvinner som ruset seg. På Nøstefabrikken ble det også fremhevet hvordan arbeidsfellesskapet skulle bestå av voksne kvinner over tretti. Det at Nøstefabrikken hadde utviklet seg til å være et tilbud for kvinner, handlet om at arbeidsoppgavene som ble tilbudt kom fra yrker som tradisjonelt har tilfalt kvinner (Teigen, 2005). Dette argumentet blir også synlig i analysen, hvor både deltakerne og personalet fremhevet at den kjønnede arbeidsdelingen handler om at aktivitetene, i form av håndarbeid, appellerte mer til kvinner enn til menn. Analysene pekte på at det å ha 'kjønnsdelte' aktiviteter, i den forstand at det tiltrekker en overvekt av et kjønn, også kan være positivt. Blant annet viser analysene at det å være i et fellesskap utelukkende bestående av kvinner, tilførte en ekstra dimensjon. Studier viser at enkjønnede fellesskap i enkelte kontekster kan virke innsnevrende (Trulsson & Hedin 2004). Imidlertid understrekes det også at fellesskap med andre kvinner er positivt for kvinnelige rusmisbrukere (Trulsson 2002). Uten menn tilstede ble kvinnene mindre 'objektgjorte' (Christensen 1996). Kvinnene fikk konsentrere seg om håndarbeidet, de hadde en annen språkbruk og samtaleform. I observasjonsnotatene trekkes det frem hvordan atmosfæren på tiltaket kunne endre seg dersom mennene fra det

nærliggende arbeidstiltaket (Snekkerboden) var til stede. Fremtidige studier vil kunne studere kjønnssegregering nærmere blant annet fordi det kan gi innsikt i relasjonelle aspekter når menn og kvinner med rusproblemer samhandler med hverandre og hvordan de, på bakgrunn av dette, kan dra nytte av felles eller separate rehabiliteringstiltak.

9.7 Livsløpsperspektivet og etablering av rusfrie nettverk

At gatefotballen utvikler seg til «noe mer enn bare fotball» som Rune sa det, er også noe som har gjenklang i studier av lignende tiltak (Helge et al., 2014; Tonholm, 2017; Thompson et al., 2019). Analysene viser hvordan både verkstedet og gatefotballen er arenaer for relasjonsbygging og tilhørighet fordi de tilrettelegger for denne typen fellesskap og nettverksbygging. Sosiale nettverk er viktige for menneskers livsløp, også for dem som gjennomgår rehabilitering fra rusmisbruk (Hawkins & Fraser, 1989; Kreager et al., 2018). Townsend har argumentert med at innlemmelse i sosiale nettverk handler om å se ulikheter ved mennesker og deres behov for aktivitet (Townsend & A. Wilcock, 2004). Gjennom å analysere gatefotballen som et «fysisk verktøy» (Sellereite et al., 2019) viste dette prosjektet blant annet hvordan denne typen aktiviteter kan spille en nøkkelrolle, ved at aktiviteten bidrar til å vedlikeholde en 'bedringsprosess'. Denne prosessen handler blant annet om at deltakerne blir totalt oppslukt i aktiviteten og holder seg unna rusmidler.

Analysene har vist at det å etablere et rusfritt nettverk og sosialisere seg inn i nye miljøer kan være tidkrevende. Deltakerne må gå omveier og det å rehabiliteres fra rusavhengighet kan dermed forstås ut ifra et større handlingsforløp i en serie vendepunkter som til sammen blir «vendeprosesser». Livsløpsperspektivet er i denne sammenhengen et nyttig rammeverk for å beskrive sosiale endringsprosesser og hvordan disse foregår over tid (Elder Jr, 1985; Elder, 1985; Uggen, 2000; Hser et al., 2007).

Deltakerne fremhever blant annet 'timing'en' for når gatefotballaktiviteten kom inn i livene deres. I et livsløpsperspektiv kan 'timing' forstås som bestemmelse av det rette tidspunktet, eller øyeblikket, for når noe av betydning skal utføres (Hogan, 1978). Deltakerne beskrev at gatefotballen kom inn på et egnet tidspunkt i livene deres, de befant seg i rehabiliteringstiltak, men hadde behov for aktivitetstilbud som kunne holde dem engasjert utenom behandlingsopplegget. Analysene viser at gatefotballen ble oppfattet som en slik meningsfylt aktivitet, og viser at livserfaringer fra oppveksten, som det å ha spilt fotball i ungdommen, også fikk betydning senere i deltakernes liv. Flere opplevde at de fikk en mestringsfølelse av å

ha tidligere fotballerfaring. I tillegg opplevde enkelte av deltakerne at de fikk 'gitt tilbake' sine erfaringer til gruppen, gjennom å bidra som assistenttrenere.

Analysene viser at ut ifra et livsløpsperspektiv kan det å holde på med sosiale aktiviteter som gatefotball være et steg på veien til å etablere en ny hverdag uten rus. Aktivitetene gjorde at deltakerne fikk være ute blant 'vanlige folk' og de fikk vist for omgivelsene at de også var 'normale' og deltakende i samfunnet. Dette blir en sentral innsikt som viser hvordan aktiviteten på gatelagsfotballen blir rehabiliterende, fordi det gir muligheter som, på tvers av kohort, kjønn og alder, bidrar til reintegrering gjennom normalisering. De rusfrie tiltakene fyller dermed en viktig funksjon i samfunnet. De blir sosiale møteplasser og arenaer hvor deltakerne får mulighet til å interagere med miljøer hvor de oppfatter seg selv som 'vanlige' og ikke som rusmisbrukere. Over livsløpet kan det å inkluderes i vanlige fellesskap bidra til bedringsprosesser, fordi dagliglivet fylles opp med aktiviteter som oppleves som meningsfylte alternativ til den russtyrte livsførselen.

Arbeidstreningstilbud har også en viktig sosial funksjon, både innenfor rusomsorgen og i storsamfunnet. Dette fordi disse tiltakene, i tillegg til å tilby arbeidstrening, er sosiale væresteder. De er møteplasser som kan holde rusmisbrukere borte ifra rusen i noen timer. I kapittel 8 ble det påpekt at slike steder som arbeidsverkestedene foregår det former for *omsorgsarbeid* (Wærness, 1999). Når erfarne deltakerne kan være 'mentorere' og tilby støtte til ferske 'noviser' blir dette en form for omsorgsoppgave. De tre dimensjoenene som brukes i analysen; ferdighets-, resosialisering og livsmestringsdimensjonen var til hjelp for å vise nyanser ved aktiviteter og relasjoner i rehabiliteringstiltak. De viste sammenhengen mellom det å tilegne seg praktiske ferdigheter og samtidig inngå i sosiale fellesskap som var støttende og inkluderende og bidro til å resosialiseres til en rusfri tilværelse. Som helhet vises det til at deltakerne tilegnet seg en form for livsmestring som var viktig på alle livsarenaer. Gjennom å være en del av fellesskapet utvikles relasjonene mellom dem som er uerfarne og dem som er erfarne. Muligheten til å lære bort sine ferdigheter til andre gir mestring i form av ansvarsfølelse og selvstendighet, noe som er viktig for å bygge relasjoner og gi nødvendig selvtilit.

Analysene viser at sosialiseringen som foregår innad i arbeidsfellesskapet bidrar til at arbeiderne blir opptatt av gjøre en god jobb og utvikle 'craftmanship' (Sennett, 2008). Imidlertid har deltakerne sine egne interesser, motivasjoner og livsproblemer som må håndteres. Flere kan også være inne i ulike rehabiliteringsprogrammer og hvor langt de har kommet i sin rehabilitering kan være forskjellig. Det er derfor slik at denne typen tiltak også

vil kunne ha problemer med å holde på deltakerne. Noen vil slutte og noen vil ikke klare å møte de kravene som stilles. Dette er et tema som kunne vært aktuelt for videre forskning i hvordan frivillige sektor, med sine omsorgslogikker, i større grad kunne legge til rette for å holde deltakerne inne i tiltak som er basert på frivillig oppmøte. Likeså ville det vært interessant å i større grad problematisere deltakernes egne oppfatninger av tiltakene og deres 'kompetansegivende kvalifikasjoner' og i hvor stor grad deltakerne selv mener at det ligger en overføringsverdi i å delta i slike aktiviteter utover det å komme inn i et sosialt fellesskap.

9.8 Rehabiliteringsaktiviteter som verdi i hverdagen

I artikkelen *Hva er arbeid? Noen refleksjoner om arbeid som aktivitet og begrep* (1977) diskuterer Wadel hvordan arbeid ikke er et entydig begrep som ikke bør forstås snevert. Wadel skriver: «Arbeid er ikke bare en aktivitet som forefinnes i det vi til daglig betegner som arbeidslivet. Arbeid er noe vi foretar oss også utenom arbeidslivet, og utenom arbeidstid og arbeidsplass. Vi betrakter heller ikke all den aktivitet som foregår på det vi kaller arbeidsplassen for arbeid» (Wadel, 1977:387). En slik utvidet forståelse spiller på at arbeidsbegrepet ikke bare bør fokusere på yrkesinntekt som er opptjent på det åpne markedet. I stedet foreslår Wadel en langt videre definisjon når han sier at arbeid: «er menneskelige aktiviteter som kan påvises å vedlikeholde, etablere eller endre allment verdsatte sosiale institusjoner, enten disse aktiviteter har dette som målsetting eller ikke» (Wadel, 1977:407).

Analysene viser hvordan hverdagsinnholdet i arbeidsrettete tiltak oppleves som verdifullt. Blant annet kan det å få status som 'arbeider' i et arbeidstiltak bidra til å lære deltakerne å tenke annerledes, og dermed også bryte med negative tankemønstre. Dette vises på verkstedet når Mari forteller at «hvis en av oss ikke er her så stopper hele prosessen opp». Hun anser dermed sin innsats og sin kompetanse som et viktig ledd i å holde produksjonen oppe. På denne måten kan det også trekkes en parallell til deltakernes motivasjoner og målsettinger med å delta.

For noen brukere vil denne typen tiltak handle om å ha et kjærkomment tidsfordriv og om pleiing av sosiale behov. For andre kan arbeidstiltaket være alt de orker/makter i sin nåværende livssituasjon. For en tredje gruppe brukere kan arbeidstiltakene ruste dem i rehabiliteringsprosessen, og de bruker tiltakene som et springbrett og har fokus på en fremtid etter rehabiliteringen. Mari og Tore er begge deltakere som kan tenkes å tilhøre den siste kategorien. De rammes ikke av såkalt «innlåsingseffekt» (Lien, 2020). De har en egen form for 'indre motivasjon' ved at de kan forestille seg at de skal ut igjen i arbeidslivet. Samtidig er

de også positive til de arbeidsoppgavene de blir satt til å utføre. Innlåsingseffekten handler om at tiltaksdeltakelse er til hinder for videre karriere, eksempelvis fordi brukere av et tiltak blir for bekvemme eller komfortable, eller at arbeidsoppgavene gjør at de ikke får søkt seg videre. Både Tore og Mari kan tenkes å være i stand til å finne jobber på egen hånd fordi de tidligere har stått nær det ordinære arbeidslivet. For Tore var det rusavhengigheten som gjorde at han mistet jobben, men det betyr ikke at han dermed ikke kan komme ut igjen i ordinært arbeid.

I analysene av tiltakenes innhold kom det i kapittel 8 frem at verkstedene styres etter en form for lønnsarbeidslogikk. Deltakerne kompenseres for de timene de utfører arbeid. Hvorvidt timelønnen de mottar har en mer symbolsk effekt i arbeidstitlakene er ikke noe deltakerne vurderer i sine fortellinger.

Intensjonene med å betale kvinnene på Nøstefabrikken for dagsarbeidet handler også om å skape 'en følelse' av at dette er ordinært arbeid. Når arbeidet lønnes blir det noe 'mer' enn bare en sosial aktivitet. En av arbeidslederne sa det slik: «da blir det dessto mer meningsfylt for dem å komme hit». Slike uttalelser er i tråd med hvordan frivillig sektor innenfor rusomsorgen opererer, hvor eksempelvis Bymisjonen har en visjon om at brukerne skal kjenne på 'verdighet gjennom lønnet arbeid' (Biong et al., 2012). Frivillig sektor spiller således en viktig rolle i velferdsstaten, fordi de sees på som et konstruktivt alternativ for de som gjennomgår bedringsprosesser og står utenfor arbeidslivet (Gulbrandsen & Ødegård, 2011; Jonassen & Borg, 2013).

Analysene av arbeidstiltakene viser også hvordan deltakerne forteller om at det for dem handler om å finne ut hva kroppen trenger for å fungere, og hvor mye den 'tåler' av trening. Arbeidsdagene på verkstedet er relativt korte. Studier som har sett på innholdet i arbeidsrettete tiltak i frivillig sektor peker på at kortere dager er nødvendige all den tid slike tiltak består av tilrettelagte aktiviteter under skjermede omstendigheter (Lien, 2020). De to arbeidstiltakene som er undersøkt i dette prosjektet er ikke noe unntak i denne sammenhengen. De er skjermede tiltak hvor deltakerne befinner seg i rehabiliteringsprosesser. Brukerne som driver med arbeidsrettet trening kan ofte være i slike tiltak som et resultat av et koordinert samarbeid mellom fastlege, NAV og frivilligheten. Slik sett er arbeidstiltakene et eksempel på hvordan det offentlige hjelpeapparatet og den frivillige sektoren 'møtes' i rusomsorgen.

Analysene av arbeidstiltakene peker også på hvordan personer med rusproblemer kan ha et stort behov for lyspunkter i hverdagen. Arbeidsrettete tiltak, slik de er utformet og organisert i

frivillig sektor kan tenkes å utgjøre slike lyspunkt fordi arbeidsfellesskapet bidrar til å skape aksept i stedet for stigmatisering. I et samfunn med stadig økte krav til effektivisering og automatisering spiller disse fellesskapene derfor en viktig rolle, fordi de fyller en sosial omsorgsfunksjon som ellers er lite tilgjengelig for denne gruppen andre steder (Biernacki, 1986; Lee Williams et al., 2013; Biong & Soggiu, 2015; Jarvie & Ahrens, 2019). Det kan tenkes at de viktigste 'byggesteinene' når det gjelder å skape bedringsprosesser handler om at det skapes former for 'myndiggjøring' gjennom arbeidet. I frivillige organisasjoner, handler denne myndighetsgjøringen om å møte brukerne med respekt og forståelse for deres livssituasjon. Selv om terskelen ofte er lav må brukerne innordne seg organisasjonens regelverk og er pålagt å utvise 'korrekt' atferd eller risikere å bli bortvist, trukket i lønn eller andre sanksjoner. Dermed har de frivillige organisasjonene makt ved at de både definerer regler og kan avgjøre hva som utgjør brudd på disse. Dette gjør at frivillige organisasjoner, selv om de er opptatte av brukerstyrte rehabiliteringsopplegg ikke kan ansees som 'maktfrie rom'.

Forstått slik blir personalet både støttespillere og portvoktere. De både belønner (i form av ros og oppmuntring) og de straffer (i form av irettesetting eller hjemsendelse). Det må her påpekes at ingen av deltakerne i min studie trakk frem denne dimensjonen verken i intervjuene eller i samtaler under observasjonsperiodene.

Med utgangspunkt i Wadels (1977) forståelse av arbeid, vil arbeidsrettete tiltak kunne ansees som meningsfylte og givende bidrag til majoritetsfellesskapet. Dette fordi verdien av å delta aktivt på andre sosiale 'livsarenaer' enn bare i det ordinære arbeidslivet synliggjøres når arbeidsbegrepet utvides (Wadel, 1984). Sosialpolitisk er dette noe som har gjenklang i dagens velferdssamfunn. Blant annet i bevilgning av offentlig støttemidler hvor det vil handle om å vise hvordan 'omsorgsarbeidet' i arbeidsrettete tiltak får en overføringsverdi når arbeidets latente sider inkluderes. I en arbeidskontekst kan en utvidet forståelse av arbeidsbegrepet gjøre at skillet mellom hva som utgjør 'arbeid' og hva som er 'aktivitet' blir mindre. Overført til andre livsarenaer vil det sosiale fellesskapet arbeidstiltakene tilbyr likevel være viktig, fordi det å oppleve mestringfølelse kan styrke selvtilliten, og dermed være en indirekte form for arbeidskvalifisering.

9.9 Refleksjoner og implikasjoner for videre forskning

Dette avhandlingsarbeidet har bidratt til å sette søkelys på betydningen av sosiale rehabiliteringstiltak og de mulighetene de gir for personer som forsøker å skaffe seg et bedre liv. Samtidig har prosjektet, med sin biografiske tilnærming, gjort det mulig å forstå hvordan rehabilitering, livsendringer og omsorg inngår i den enkelte deltakeres livshistorie. Analysene har demonstrert fordelene som kan ligge i å undersøke rusmisbruk og rehabilitering ved hjelp av en prosessuell livsløpstilnærming hvor alder og periode inngår som sentrale dimensjoner. Kohort-komparasjonens sentrale bidrag til analysene handler dermed om å forstå hvordan endrede strukturelle betingelser og sosiale forhold både har gitt muligheter og begrensninger i deltakernes handlingsvalg og handlingsrom. Når sentrale deler av analysekapitlene holdes sammen har det dermed vært mulig å undersøke hvilke livsarenaer og prosesser som berøres av disse forandringene.

Gjennomgående, fra kapittel 5 om oppvekst og introduksjon til rusmidler, til kapittel 6 om vendepunkt, og videre til rehabiliteringstiltakene i kapittel 7 og 8 har det handlet om hvordan befattning med rusmidler har fått betydning for deltakernes livsprosess. Ved å rette søkelyset på innholdet i deltakernes fortellinger er det mulig å trekke ut og analysere bakgrunnene for deres handlingsvalg. Ett av studiens bidrag til forståelsen av rehabiliteringsprosesser er nettopp vektleggingen av den biografisk og prosessuelle tilnærmingen (Thompson, 1981; Nilsen, 2008). Tilnærmingen bidrar ikke bare til å vise hvordan deltakerne har kommet inn i fellesskap eller aktiviteter som de trives med. Den viser også hvilke betingelser som kan skaper endring hos deltakerne, og på hvilken måte disse endringene kan arte seg.

Sosiale problemer som rusavhengighet kan føre til, både for den enkelte, for omgivelsene så vel som de samfunnsmessige kostnadene ved rusmisbruk, er noe som har opptatt sosiologer og samfunnsforskere i en årrekke (Lindensmith, 1938; Finestone, 1957; Ausubel, 1958; Cohen & Short Jr, 1958; Blumer, 1967; Weinberg, 2011). Ifølge Lindensmith er en tilbakevendende debatt i studier av rusmisbrukere at det å forklare atferden til denne gruppen har vist seg å være en utfordring, både teoretisk så vel som terapeutisk. Den rusavhengige, skriver Lindensmith, "cannot be cured if he doesn't want to be cured" (Lindensmith, 1938:593). Over tid har essensen av å ville forstå hvordan rusmisbrukere er så tiltrukket til rusmidlene, men samtidig ønsker å fri seg fra dem, transformert seg til teoretiske modeller, rehabiliteringstiltak og gitt seg utslag i samfunnet gjennom politiske føringer (Huba et al., 1980; Hunt & Barker, 2001; Longshore & Teruya, 2006; Kolind et al., 2016).

Sosiologiske studier av rusmisbrukere og kriminelle karrier har i denne sammenhengen gitt verdifull innsikt i rusmisbrukernes tilværelse, og flere av disse arbeidene er fremhevet i dette prosjektet. Det disse studiene hjelper oss til å forstå er at rusavhengighet ikke er et 'enkelt individs fenomen', det er et sosialt fenomen, fordi rusavhengighet skaper en «dominoeffekt» på omgivelsene. Familier, yrkeskarrierer og lokalsamfunn, alle løper de en risiko for å bli preget av de nengative effektene av rusavhengigheten. Forstått på denne måten får rusmisbruk og kriminalitet både sosiale og individuelle konsekvenser over livsløpet (Shanahan, 2000; Hser et al., 2007). Gjennom å benytte et livsløpsperspektiv som er kontekstuellt basert (Elder, 1985; Elder Jr et al., 2003) har det vært mulig å knytte deltakernes fortellinger opp imot tid og historisk periode. Analysene viser at livsløpsperspektivet, benyttet på denne måten, kan være nyttig både som perspektiv og som rammeverk for å kontekstualisere deltakernes livshistorier. Ut ifra designet som er benyttet i dette prosjektet, antas det at studier som baserer seg på, og videreutvikler, et slikt perspektiv, vil være fruktbare å foreta i fremtiden.

Analysene viser også at deltakerne i dette prosjektet er personer med ressurser. De har håp, drømmer og konkrete planer som de ønsker å oppnå, og de har ambisjoner om å endre livsførsel. Samtidig viser analysene at de er personer som har behov for hjelp og støtte til å gjøre disse endringene. Resosialiseringen, i form av å arbeide seg ut av rusen, forstås i denne studien dermed ikke som selvstendige prosjekter som deltakerne gjør hver for seg. De relasjonelle forutsetningene er det som muliggjør endringene. Dette prosjektet har blant annet vist hvordan fysiske aktiviteter fungerer som et viktig supplement til det som kan kjennetegnes som mer terapeutisk og samtalebasert rehabilitering.

Mennesker er kreative vesen (Dewey, 1934), og slik de rusfrie tiltakene er utformet gir de deltakerne mulighet til å vise sine kreative sider. Fellesskapene drives frem av at de, i mindre grad enn hva som er vanlig i ordinære fellesskap, har en mer spontan orden som skaper rom for at kreativiteten kan blomstre. På denne måten legger også fellesskapene til rette for endring, fordi deltakerne går fra noe de ikke vil ha (inkludering i rus-fellesskapene) til noe de vil ha, nemlig å være en del av de rusfrie fellesskapene. Analysene viser også at deltakerne selv er bevisste på at de over tid inkluderes i fellesskap som de selv opplever er bra for dem. Dette kan tenkes å ha en forebyggende effekt. Det er også en av grunnene for at det fremdeles er betydelig etterspørsel og behov for tjenester som Bymisjonen og andre hjelpeorganisasjoner leverer. Frivillig sektors rolle i velferdsstaten handler om at de hjelper dem som er marginaliserte, ikke bare til å kjenne på sosial tilhørighet i rusfrie fellesskap, men også i bevisstgjøringen over hvilke muligheter de har, herunder sosiale rettigheter og

oppfølging. Uansett hvilke former for hjelp som gis er det viktig å understreke at brukere av tjenestetilbudet er individer som kan ha svært forskjellige utgangspunkt. Noen av dem vil eksempelvis være i stand til å komme seg over i ordinært arbeid, mens andre sannsynligvis vil ha store utfordringer med det, og heller skape seg en god og varig tilværelse innenfor hjelpeapparatet. Longitudinell forskning, som følger deltakerne over en lengre periode, ville kunne utdype innsiktene som mitt prosjekt har bidratt med.

Rehabilitering foregår også i fysiske aktiviteter og i arbeidsrettete tiltak hvor det å motta støtte, oppmuntring, veiledning og det å være en del av fellesskap som konsentrerer seg om noe annet enn rus, øker motivasjonen. Omsorgsarbeidet er ikke umiddelbart identifiserbar, men gjennom metodene som er brukt i dette prosjektet har det vært mulig å vise hvor betydningsfullt dette arbeidet kan være. Det er etter mitt syn derfor nødvendig å foreta flere slike studier, som vektlegger deltakernes egne subjektive meninger, men som samtidig analyserer disse meningene ut ifra de samfunnskontekstene de er en del av. Styrken i mitt prosjekt ligger nettopp i at det er en studie foretatt «nedeni fra» (Denzin, 2001). Det er deltakernes livsprosesser og hvordan de fortolker og forstår sin egen livssituasjon som har vært prosjektets fokus. De elleve biografiske historiene, og de mange timene i deltakende observasjon som er kommet ut av dette prosjektet, er et eksempel på at et slikt fokus både kan være fruktbart og meningsfylt i kunnskapsproduksjonen innenfor rusforskningsfeltet.

Litteraturliste

- Abrams, L. S. (2010). Sampling 'hard to reach' populations in qualitative research: The case of incarcerated youth. *Qualitative Social Work*, 9, 536-550.
- Addams, J. (1990). *Twenty years at hull-house*, University of Illinois Press.
- Album, D. (1996). *Nære fremmede: pasientkulturen i sykehus*, Tano.
- Alver, Ø., Bretteville-Jensen, A. L. & Kaarbøe, O. M. (2004). Rusreformen-noen grunnlagsdata om organisering og finansiering.
- Andersson, O. (2007). *Chicagoskolans urbansociologi: Forskare och idéer 1892–1965*, Égalité.
- Arbeids Og Sosialdepartementet (1995). Alkoholpolitikken i endring? *Alcohol Policy in Transition*. Oslo: Arbeids og sosialdepartementet,.
- Arbeids Og Sosialdepartementet (2015–2016). NAV i en ny tid - for arbeid og aktivitet. *In: Arbeids Og Sosialdepartementet* (ed.). Oslo: Regjeringen Solberg.
- Arner, O., Duckert, M. & Hauge, R. (1980). *Ungdom og narkotika: en undersøkelse av stoffbruk og stoffbrukere*, Universitetsforlaget.
- Atkinson, P. (2014). *For ethnography*, Sage.
- Ausubel, D. P. (1958). Drug addiction: Physiological, psychological, and sociological aspects.
- Baker, P. L. & Carson, A. (1999). "I take care of my kids" mothering practices of substance-abusing women. *Gender & Society*, 13, 347-363.
- Bakken, A. (2018). Ung i Oslo 2018. *NOVA*.
- Bakketeig, E. (2009). Bedre utfall med ETTERVERN. *Rus & samfunn*, 3, 13-15.
- Battjes, R. J. (1984). Symbolic interaction theory: A perspective on drug abuse and its treatment. *International journal of the addictions*, 19, 675-688.
- Becker, H. (1963). *Outsiders* New York. Free Press.
- Becker, H. S. (1967). Whose side are we on? *Social problems*, 14, 239-247.
- Behrens, A. (2004). Less than the average citizen?: Stigma, role transition and the civic reintegration of convicted felons. *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration*, 261.
- Bennett, A. S. & Golub, A. (2012). Sociological factors and addiction. *Addiction syndrome handbook*, 195-210.
- Berg, H. 2020. *Kvinner fra rusmiljøet trenger et trygt sted å dra til* [Online]. Internett: NRK. Available: <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/-kvinner-fra-rusmiljoet-trenger-et-trygt-sted-a-dra-til-1.15229702> [Accessed 07.12.2020 2020].
- Berg, R. C. & Underland, V. (2012). Effekten av primærforebyggende tiltak mot bruk av tobakk, alkohol og andre rusmidler hos barn og unge. *Rapport fra Kunnskapssenteret*.

- Bergsgard, N. A. & Danielsen, T. (2013). Rehabilitering av rus-avhengige i fengsel–nytter det? *Rus & samfunn*, 7, 18-20.
- Bergsgard, N. A. & Lie, T. (2012). Evaluering av tilbudet til rusavhengige i Hamar.
- Bertaux-Wiame, I. & Thompson, P. (1997). The familial meaning of housing in social rootedness and mobility: Britain and France. *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*, 124-182.
- Bertaux, D. (1981). From the life-history approach to the transformation of sociological practice. *Biography and society: The life history approach in the social sciences*, 29-45.
- Bertaux, D. & Thompson, P. R. (2006). *Pathways to social class: A qualitative approach to social mobility*, Transaction Publishers.
- Bertraux, D. (1981). *Biography and society: The life history approach in the social sciences*, London, Sage.
- Biernacki, P. (1986). *Pathways from heroin addiction: Recovery without treatment*, Temple University Press.
- Biong, S., Ness, O. & Karlsson, B. (2012). Springbrett og anerkjennelse i en oppgavebasert tilnærming: en forskningsbasert evaluering av Stiftelsen Kirkens Bymisjon Drammens aktiviteter relatert til Nyby'n Aktivitetskafe.
- Biong, S. & Ravndal, E. (2007). Young men's experiences of living with substance abuse and suicidal behaviour: Between death as an escape from pain and the hope of a life. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 2, 246-259.
- Biong, S. & Soggiu, A.-S. (2015). «Her tar de tingene i henda og gjør noe med det»-Om recovery-orienteringen i en kommunal ROP-tjeneste. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 12, 51-60.
- Bischoff, A. & Odden, A. (2002). Nye trender i norsk friluftsliv: utvanning eller forsterkning av gamle mønstre og idealer.
- Bjerrum Nielsen, H. & Rudberg, M. (1990). Jenters vei til rusmidler—et sosialiseringperspektiv. *Oslo: NORAS*.
- Bjønness, J. (2015). Narratives about necessity—constructions of motherhood among drug using sex-sellers in Denmark. *Substance Use & Misuse*, 50, 783-793.
- Bloomfield, K., Gmel, G. & Wilsnack, S. (2006). Introduction to special issue 'Gender, culture and alcohol problems: a multi-national study'. *Alcohol and Alcoholism*, 41, i3-i7.
- Blumer, H. (1931). Science without concepts. *American Journal of Sociology*, 36, 515-533.
- Blumer, H. (1937). Social psychology." s. 144-198 w *Man and Society: A Substantive Introduction to the Social Science*,(Red.) EP Schmidt. New York: Prentice-Hall.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American sociological review*, 19, 3-10.
- Blumer, H. (1962). Society as Symbolic Interaction,[in:] *Human Behavior and Social Process: An Interactionist Approach*, ed. by AM Rose. Houghton-Mifflin, Boston.
- Blumer, H. (1967). *The world of youthful drug use*, School of Criminology, University of California.

- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley, CA, Los Angeles, CA, and London: United Kingdom: University of California Press.
- Blaalid, B. (2016). Livsløp og soning. En biografisk studie av innsatte i Bergen fengsel om deres fortid, nåtid og fremtid. *Rapportseries Stein Rokkan Centre for Social Studies*
- Boman Iv, J. H. & Mowen, T. J. (2018). The role of turning points in establishing baseline differences between people in developmental and life-course criminology. *Criminology*, 56, 191-224.
- Borg, M. (2006). Arbeid, aktivitet og mening. I: Almvik, A. & Borge, L. red. *Psykisk helsearbeid i nye sko*, 53-71.
- Borg, M., Karlsson, B. & Stenhammer, A. (2013). Recoveryorienterte praksiser: en systematisk kunnskapssammenstilling. *NAPHA*.
- Boys, A., Marsden, J. & Strang, J. (2001). Understanding reasons for drug use amongst young people: a functional perspective. *Health education research*, 16, 457-469.
- Breivik, J.-K. & Ravneberg, B. (2008). Rom for refleksjon. Kirkens Bymisjon og oppfølging av bostedsløse.
- Brekke, E., Lien, L. & Biong, S. (2018). Experiences of professional helping relations by persons with co-occurring mental health and substance use disorders. *International journal of mental health and addiction*, 16, 53-65.
- Brill, L., Nash, G. & Langrod, J. (1972). The dynamics of de-addiction: A pilot study. *Major modalities in the treatment of drug abuse*. New York: Behavioral Publications, 287-307.
- Brodahl, M. & Pettersen, H. (2018). Hvorfor slutter personer med langvarig ruslidelse å bruke rusmidler?
- Brookfield, S., Fitzgerald, L., Selvey, L. & Maher, L. (2019). Turning points, identity, and social capital: A meta-ethnography of methamphetamine recovery. *International Journal of Drug Policy*, 67, 79-90.
- Bryhni, A., Bretteville-Jensen, A. L., Bye, E. K., Hauge, R., Nordlund, S. B. & Skretting, A. (2007). Rusmidler i Norge 2007. Alcohol and drugs in Norway 2007.
- Bryman, A. (1988). *Quantity and Quality in Social research*. Routledge (London).
- Braaten, E. S. (2015). Folkehelse, næringsinteresser eller individets frihet? Verdsetninger i lokal alkoholpolitikk.
- Bukten, A., Stavseth, M. R., Skurtveit, S., Kunøe, N., Lobmaier, P. P., Lund, I. O. & Clausen, T. (2016). Rusmiddelbruk og helsesituasjon blant innsatte i norske fengsler. Resultater fra The Norwegian offender mental health and addiction study (NorMA).
- Bulmer, M. (1986). *The Chicago school of sociology: Institutionalization, diversity, and the rise of sociological research*, University of Chicago Press.
- Bye, E. K. & Skretting, A. P. (2018). Bruk av rusmidler blant 15–16-åringer. Resultater fra ESPAD 1995–2015.
- Byqvist, S. & Olsson, B. (1998). Male drug abuse, criminality and subcultural affiliation in a career perspective. *Journal of psychoactive drugs*, 30, 53-68.

- Callahan, S. L. (2018). Contextual perspectives on heroin addiction and recovery: Classic and contemporary theories.
- Cami, J. & Farré, M. (2003). Drug addiction. *New England Journal of Medicine*, 349, 975-986.
- Carey, J. T. (1975). *Sociology & Public Affairs: The Chicago School*, SAGE Publications, Incorporated.
- Caspi, A., Elder, G. H. & Herbener, E. S. (1990). Childhood personality and the prediction of life-course patterns. *Straight and devious pathways from childhood to adulthood*, 13-35.
- Chavkin, W. (1990). Drug addiction and pregnancy: policy crossroads. *American Journal of Public Health*, 80, 483-487.
- Chen, G. (2018). Building recovery capital: The role of “hitting bottom” in desistance and recovery from substance abuse and crime. *Journal of Psychoactive Drugs*, 50, 420-429.
- Chen, K. & Kandel, D. (1995). The natural history of drug use from adolescence to the mid-thirties in a general population sample. *American Journal of Public Health*, 85, 41-7.
- Clausen, J. A. (1986). *The life course: A sociological perspective*, Prentice-Hall Englewood Cliffs, NJ.
- Cohen, A. K. & Short Jr, J. F. (1958). Research in delinquent subcultures. *Journal of Social Issues*, 14, 20-37.
- Colman, C. & Vander Laenen, F. 2017. The desistance process of offenders who misuse drugs. *New perspectives on desistance*. Springer.
- Cooley, C. H. (1902). Looking-glass self. *The production of reality: Essays and readings on social interaction*, 6, 126-128.
- Coombs, R. H., Fry, L. J. & Lewis, P. G. (1976). *Socialization in drug abuse*, Transaction Publishers.
- Cordilia, A. (1983). *The making of an inmate: Prison as a way of life*, Schenkman Cambridge.
- Crabbe, T. (2000). A sporting chance?: Using sport to tackle drug use and crime. *Drugs: education, prevention and policy*, 7, 381-391.
- Crewe, B. 2012. The sociology of imprisonment. *Handbook on prisons*. Routledge.
- Dahl, S. L. & Sandberg, S. (2015). Female cannabis users and new masculinities: The gendering of cannabis use. *Sociology*, 49, 696-711.
- Dahle, R. (2010). Sosialt arbeid—en historie om kjønn, klasse og profesjon. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 34, 41-56.
- Dai, B. (1937). Addiction in Chicago. *Montclair, NJ: Patterson Smith*.
- Deegan, M. J. (1988). *Jane Addams and the men of the Chicago School, 1892-1918*, transaction Publishers.
- Degenhardt, L., Whiteford, H. A., Ferrari, A. J., Baxter, A. J., Charlson, F. J., Hall, W. D., Freedman, G., Burstein, R., Johns, N. & Engell, R. E. (2013). Global burden of disease attributable to illicit drug use and dependence: findings from the Global Burden of Disease Study 2010. *The Lancet*, 382, 1564-1574.

- Denzin, N. K. (2001). *Interpretive interactionism*, Sage.
- Dewey, J. (1934). Art as experience. *New York: Minton, Balch, and Company*.
- Du Bois-Reymond, M. & López Blasco, A. (2003). Yo-yo transitions and misleading trajectories: towards integrated transition policies for young adults in Europe. *Young people and contradictions of inclusion*, 19-41.
- Durkheim, E. (1965). *The elementary forms of the religious life [1912]*, na.
- Ekeland, T.-J. (2011). Ny kunnskap-ny praksis. Et nytt psykisk helsevern.
- Ekeland, T. (2007). Kommunikasjon som helseressurs. I: Ekeland, T. J. og K. Heggen.
- Elder, G. H. (1985). *Life course dynamics: Trajectories and transitions, 1968-1980*, Cornell University Press Ithaca, NY.
- Elder, G. H. (1998). *Children of the great depression*, Boulder, Westview Press.
- Elder Jr, G. H. (1974). 1999. *Children of the Great Depression: Social change in life experience*, 31-62.
- Elder Jr, G. H. (1974). *Children of the Great Depression*. Chicago: University. Chicago Press.
- Elder Jr, G. H. (1985). Perspectives on the life course. *Life-course dynamics: Trajectories and transitions*, 23-49.
- Elder Jr, G. H., Johnson, M. K. & Crosnoe, R. 2003. The emergence and development of life course theory. *Handbook of the life course*. Springer.
- Elman, C. (2005). Explanatory typologies in qualitative studies of international politics. *International organization*, 59, 293-326.
- Elster, J. (1989). Demokratiets verdigrunnlag og verdikonflikter. *J. Elster Vitenskap og politikk. Oslo: Universitetsforlaget*, 77-93.
- Evjen, R., Kielland, K. B. & Øiern, T. (2018). *Dobbelt opp: om ruslidelser og psykiske lidelser*, Universitetsforlaget.
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon*, Fagbokforlaget.
- Fanuelson, O. (2009). Kirkens omsorgstjeneste. *Johannessen, KI, Jordheim, K., Korslien KK*.
- Fauchald, K., Audestad, R., Paulsen, K., Heggset, K. & Mørkrid, A. (2017). Rett hjelp til rett tid: Kunnskapsgrunnlag for rusmelding, Oslo kommune.
- Fekjær, H. O. (2004). *Rus: bruk, motiver, skader, behandling, forebygging, historie*, Gyldendal akademisk.
- Finestone, H. (1957). Narcotics and criminality. *Law & Contemp. Probs.*, 22, 69.
- Fjær, S. (2006). Dagsverket-lavterskel arbeidstilbud for rusavhengige. Evalueringsrapport.

- Folkehelseinstituttet (2018). Rusbrukslidelser i Norge. Folkehelse rapporten - Helsetilstanden i Norge. Oslo.
- Forth-Finegan, J. L. (1992). Sugar and Spice and Everything Nice: Gender Socialization and Women's Addiction A Literature Review. *Journal of Feminist Family Therapy*, 3, 19-48.
- Fotballstiftelsen. 2019. *Fotballstiftelsen.no* [Online]. Available: <http://www.fotballstiftelsen.no/om-oss/> [Accessed 08.02.2019 2019].
- Frank, V. A., Bjonness, J. & Sogaard, T. F. (2017). *Kon og rusmidler: Brug, behandling og kontrol*, ISD LLC.
- Fridell, M. (2002). Kvinnor med narkotikaberoende. I T. *Leissner & UC. Hedin (red.)*, *Könsperspektiv på missbruk*, 144-164.
- Frigstad, K. (2003). Ethiske dilemmaer i MAR-behandlingen. Hvem definerer hva som er et godt resultat av MAR-behandling? Er rehabilitering kun mulig ved total rusfrihet. Innlegg på Norsk Metadonkonferanse i Oslo.
- Frøyland, K. (2005). Arbeidsliv og rus. *Kunnskapsstatus anno 2005*.
- Fugletveit, R. (2018). Fra rus til arbeidsliv. Hva har hatt betydning? En kvalitativ intervjustudie av prosessene fra å ha rusproblemer til å bli stabil arbeidstaker.
- Fugletveit, R. & Tonholm, T. (2010). Rehabilitering etter langvarig rusavhengighet: "To liv i ett": en kvalitativ studie om å bli rusfri.
- Furuholmen, D. & Andresen, A. S. (1998). *Fellesskapet som metode: miljøterapi og evaluering i behandling av stoffmisbrukere*, Cappelen akademisk forlag.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*, Basic books.
- George, L. K. (1993). Sociological perspectives on life transitions. *Annual review of sociology*, 19, 353-373.
- Gerhardt, U. (1994). The use of Weberian ideal-type methodology in qualitative data interpretation: An outline for ideal-type analysis. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 45, 74-126.
- Gjeldsvik, R. (2004). Utredningen av de samfunnsmessige kostnadene relatert til alkohol. *Bergen: Rokkansenteret*.
- Gjernes, T. (2005). *Ny giv - identitetsarbeid eller fritidsaktivitet? : evaluering av et rehabiliteringsprosjekt rettet mot rusmisbrukere i Bodø*, Bodø, Nordlandsforskning.
- Gjernes, T. (2007). To modeller for rehabilitering av rusmiddelmissbrukere.
- Gjersing, L. R. & Amundsen, E. J. (2018). Narkotika i Norge.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative theory*. Chicago (IL): Aldine Publishing Co.
- Glueck, S. (1943). *Criminal careers in retrospect/Sheldon and Eleanor Glueck*, New York: The Commonwealth Fund, 1943.

- Glueck, S. & Glueck, E. (1950). Unraveling juvenile delinquency. *Juv. Ct. Judges J.*, 2, 32.
- Gobo, G. (2008). Re-conceptualizing generalization: Old issues in a new frame. *The Sage handbook of social research methods*, 193-213.
- Goffman, A. (2015). *On the run: Fugitive life in an American city*, Picador.
- Goffman, E. (1961). Asylums: essays on the soocial situation of mental patients and other inmates.
- Goffman, E. (1968). *Stigma : notes on the management of spoiled identity*, Harmondsworth, Penguin.
- Goffman, E. (1978). *The presentation of self in everyday life*, Harmondsworth London.
- Gorman, R., Hammersley, M. & Foster, P. (2000). Case study method. London: Sage Publications.
- Green, B. C. 2009. Sport as an agent for social and personal change. *Management of sports development*. Routledge.
- Greenfield, S. F., Back, S. E., Lawson, K. & Brady, K. T. (2010). Substance abuse in women. *Psychiatric Clinics*, 33, 339-355.
- Gråwe, R. W. & Ruud, T. (2006). Rus og psykiske lidelser i psykisk helsevern for voksne. *SINTEF Rapport*.
- Gulbrandsen, T. J. & Ødegård, G. (2011). *Frivillige organisasjoner i en ny tid: utfordringer og endringsprosesser*.
- Gusfield, J. R. (1995). *A second Chicago school?: The development of a postwar American sociology*, University of Chicago Press.
- Hagelund, A., Øverbye, E., Hatland, A. & Terum, L. I. (2016). Sanksjoner–arbeidslinjas nattside? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 19, 24-43.
- Halkjelsvik, T. & Storvoll, E. (2016). Korrigendum: Andel av befolkningen i Norge med et risikofylt alkoholkonsum målt gjennom Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT). *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 33, 447-448.
- Hammersley, M. (1989). The dilemma of qualitative method: Herbert Blumer and the Chicago School. London: Routledge.
- Hamran, O. (2012). Noen linjer innenfor kurbehandlingen av alkoholister i Norge.
- Hanlon, T. E., Nurco, D. N., Kinlock, T. W. & Duszynski, K. R. (1990). Trends in criminal activity and drug use over an addiction career. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 16, 223-238.
- Hanninen, V. & Koski-Jannes, A. (1999). Narratives of recovery from addictive behaviours. *Addiction*, 94, 1837-1848.
- Hansen, G. V., Fugletveit, R. & Arvesen, P. (2019). Arbeid som recovery-strategi. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 16, 80-89.
- Hansen, I. L. S., Bråthen, K., Aagesen, A. & Lien, L. (2019). Bedre livsmestring og sosial inkludering.

- Hansen, I. L. S., Tofteng, M., Holst, L. S., Flatval, V. S. & Bråthen, K. (2019). Evaluering av opptrappingsplanen for rusfeltet. Tredje statusrapport. Fafo-rapport.
- Harding, D. J., Morenoff, J. D. & Wyse, J. J. B. (2019). *On the outside: Prisoner reentry and reintegration*, University of Chicago Press.
- Hareven, T. K. (1978). Introduction: The historical study of the life course. Elsevier.
- Hareven, T. K. (2013). *Transitions: The family and the life course in historical perspective*, Elsevier.
- Hauge, R. (1996). *Straffens begrunnelser*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Hauge, R. (1999). The public health perspective and the transformation of Norwegian alcohol policy. *Contemporary Drug Problems*, 26, 193-207.
- Hauge, R. (2001). *Kriminalitetens årsaker: utsnitt av kriminologiens historie*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Haugum, M., Holmboe, O., Iversen, H. & Bjertnæs, Ø. A. (2016). Pasienterfaringer med døgnopphold innen tverrfaglig spesialisert rusbehandling (TSB). Resultater etter en nasjonal undersøkelse i 2015. *PasOpp-rapport*.
- Hawkins, J. D. & Fraser, M. W. 1989. The social networks of drug abusers before and after treatment. *Drug and Alcohol Use*. Springer.
- Heinz, W. R., Huinink, J. & Weymann, A. (2009). The life course reader. *Individuals and Societies Across Time*. Frankfurt/Main.
- Helge, E. W., Randers, M. B., Hornstrup, T., Nielsen, J. J., Blackwell, J., Jackman, S. R. & Krustrup, P. (2014). Street football is a feasible health-enhancing activity for homeless men: Biochemical bone marker profile and balance improved. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 24, 122-129.
- Helgesen, J. H. I. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20, 100-116.
- Hellevik, T. (2005). Ungdom, etablering og ulike velferdsregimer. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 5.
- Helse-Og Omsorgsdepartementet (2012). Se meg! : en helhetlig rusmiddelpolitikk : alkohol - narkotika - doping. I: Omsorgsdepartementet, H.-O. (ed.) *St.meld. ... (trykt utg.)*. Oslo: Departementenes servicesenter.
- Helsedirektoratet (2018). Sammen om mestring. I: Omsorgsdepartementet, H.-O. (ed.).
- Hendricks, J. & Breckinridge Peters, C. (1973). The ideal type and sociological theory. *Acta Sociologica*, 16, 31-40.
- Henriksen, Ø. & Sande, A. (1995). Rus, fellesskap og regulering (Intoxication, community and social regulation). *Oslo: Kommuneforlaget*.
- Herrington, R. E., Jacobson, G. R. & Benzer, D. G. (1987). *Alcohol and drug abuse handbook*, Warren H Green.
- Hertz, C. (2007). The uniform: As material, as symbol, as negotiated object. *Midwestern Folklore*, 32, 43-56.

- Hoëm, A. (1978). *Sosialisering: en teoretisk og empirisk modellutvikling*, Universitetsforlaget.
- Hogan, D. P. (1978). The variable order of events in the life course. *American Sociological Review*, 573-586.
- Hole, R. (2015). Forebygging og behandling av rusproblemer. *EMM-A Tidsskrift for miljøarbeid*, 3.
- Hordvin, O. (2015). The Drug Situation in Norway 2014.
- Hser, Y.-I., Longshore, D. & Anglin, M. D. (2007). The Life Course Perspective on Drug Use. *Evaluation Review*, 31, 515-547.
- Huba, G. J., Wingard, J. A. & Bentler, P. M. (1980). Framework for an interactive theory of drug use. *NIDA research monograph*, 30, 95-101.
- Hunt, G. & Barker, J. C. (2001). Socio-cultural anthropology and alcohol and drug research:: towards a unified theory. *Social Science & Medicine*, 53, 165-188.
- Hutchison, E. D. (2005). The life course perspective: A promising approach for bridging the micro and macro worlds for social workers. *Families in Society*, 86, 143-152.
- Jarvie, G. & Ahrens, S. (2019). Sport, Homelessness, and Capability: Voices from the Street. *Quest*, 71, 239-251.
- Jauffret-Roustide, M. (2009). Self-support for drug users in the context of harm reduction policy: A lay expertise defined by drug users' life skills and citizenship. *Health Sociology Review*, 18, 159-172.
- Jeanes, R., Spaaij, R. & Magee, J. 2018. Football, Healing, and Mental Health Recovery. *Sport, Mental Illness, and Sociology*. Emerald Publishing Limited.
- Jennings, W. G., Rocque, M., Fox, B. H., Piquero, A. R. & Farrington, D. P. (2016). Can they recover? An assessment of adult adjustment problems among males in the abstainer, recovery, life-course persistent, and adolescence-limited pathways followed up to age 56 in the Cambridge Study in Delinquent Development. *Development and psychopathology*, 28, 537-549.
- Joas, H. & Knöbl, W. (2009). *Social theory: twenty introductory lectures*, Cambridge University Press.
- Johansen, N. B. & Skilbrei, M.-L. (2011). Chicagoskolens virkelige konsekvenser. *Sosiologi i dag*, 41.
- Johnson, B. R., Larson, D. B., De Li, S. & Jang, S. J. (2000). Escaping from the crime of inner cities: Church attendance and religious salience among disadvantaged youth. *Justice Quarterly*, 17, 377-391.
- Jonassen, R. & Borg, M. (2013). UT I ARBEIDSLIVET PÅ EGNE PREMISSEER Erfaringsbasert kunnskap om arbeid og psykisk helse.
- Jones, G. & Wallace, C. (1992). *Youth, family, and citizenship*. Open University Press.
- Kandall, S. R. (2010). Women and drug addiction: a historical perspective. *Journal of addictive diseases*, 29, 117-126.

- Kaplan, D. (1974). The anthropology of authenticity: everyman his own anthropologist. *American Anthropologist*, 76, 824-839.
- Kaplan, H. B., Martin, S. S. & Robbins, C. (1984). Pathways to adolescent drug use: Self-derogation, peer influence, weakening of social controls, and early substance use. *Journal of health and social behavior*, 270-289.
- Karagöz, E. M. N. (2006). Ekte mannfolk! Historier, rus og psykiske lidelser. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 3, 276-285.
- Karlsson, E. & Wickström, M. (2003). Att sluta med narkotika-en litteraturstudie.
- Karoliussen, K. R., Andreassen, M. & Gravrok, Ø. (2009). 'Positive relasjoner som bidrag i rehabilitering av LAR-deltakere. Erfaringer fra arbeidstreningsstilbudet "Trappehuset" i Bodø'. *Kompetansesenter Rus, Nord-Norge*.
- Kearney, M. H. & O'sullivan, J. (2003). Identity shifts as turning points in health behavior change. *Western Journal of Nursing Research*, 25, 134-152.
- Kirkens Bymisjon (2013). Strategidokument Kirkens Bymisjon Oslo. Oslo: Stifelsen Kirkens Bymisjon.
- Kleiman, M. (2007). Drugs and youth cultures: Local and global expressions. *Addiction*, 102, 167-168.
- Kobro, L. U., Borg, M., Karlsson, B. & Vike, H. (2019). Recovery på banen. Gatelag som samskapende sosial innovasjon i norske kommuner.
- Kolind, T., Thom, B. & Hunt, G. (2016). *The SAGE Handbook of Drug & Alcohol Studies: Social Science Approaches*, Sage.
- Kreager, D. A., Bouchard, M., De Leon, G., Schaefer, D. R., Soyer, M., Young, J. T. N. & Zajac, G. (2018). A life course and networks approach to prison Therapeutic Communities. *Social Networks and the Life Course*. Springer.
- Kulesza, M., Hunter, S. B., Shearer, A. L. & Booth, M. (2017). Relationship between provider stigma and predictors of staff turnover among addiction treatment providers. *Alcoholism treatment quarterly*, 35, 63-70.
- Kval, K. E., Henningsen, R. & Andresen, E. (2007). Individ og fellesskap sosiologi og sosialantropologi. Oslo: Cappelen Damm.
- Kvello, Ø. (2015). Barn i risiko: Skadelige omsorgssituasjoner (2. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Laub, J. H. & Sampson, R. J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and justice*, 28, 1-69.
- Lauritzen, G., Ravndal, E. & Larsson, J. (2013). Gjennom 10 år. En oppfølgingsstudie av narkotikabrukere i behandling.
- Lee Williams, P., Lloyd, C., King, R. & Paterson, M. (2013). Street Soccer programme participation: Experiences of young people with psychosis. *International Journal of Therapy and Rehabilitation*, 20, 606-611.
- Lewis, J. D. & Smith, R. L. (1980). American sociology and pragmatism: Mead, Chicago sociology, and symbolic interaction.

- Lewis, M. A., Litt, D. M., Blayney, J. A., Lostutter, T. W., Granato, H., Kilmer, J. R. & Lee, C. M. (2011). They drink how much and where? Normative perceptions by drinking contexts and their association to college students' alcohol consumption. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 72, 844-853.
- Lie, T. & Matiesen, I. H. (2012). Evaluering av rusomsorgen i Eigersund.
- Lie, T. & Nesvåg, S. (2006). Evaluering av rusreformen (No. Rapport IRIS–2006/227). *Stavanger: IRIS*.
- Lien, L. (2020). Analyse av Kirkens Bymisjons arbeidstiltak. *Fafo 2020*, Fafo-notat 2020:01, 28.
- Lindesmith, A. R. (1938). A sociological theory of drug addiction. *American Journal of Sociology*, 43, 593-613.
- Lloyd, C. (2013). The stigmatization of problem drug users: A narrative literature review. *Drugs: education, prevention and policy*, 20, 85-95.
- Loga, J. (2018). Sivilsamfunnets roller i velferdsstatens omstilling. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 2, 58-73.
- Longshore, D. & Teruya, C. (2006). Treatment motivation in drug users: A theory-based analysis. *Drug and alcohol dependence*, 81, 179-188.
- Lorentzen, H. (1990). Velferd og verdier: utviklingen av en behandlingstilstand under Kirkens bymisjon. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lossius, K. & Andresen, N. E. (2011). *Håndbok i rusbehandling: til pasienter med moderat til alvorlig rusmiddelavhengighet*, Gyldendal akademisk.
- Lundby, K. (1980). *Mellom vekkelse og velferd: bymisjon i opp-og nedgangstider*, Gyldendal-Land og kirke.
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2017). Åpne russcener i Bergen etter stengningen av Nygårdsparken: En studie av strategi, tiltak og brukererfaringer.
- Lutters, W. G. & Ackerman, M. S. (1996). An introduction to the Chicago School of Sociology. *Interval Research Proprietary*, 2, 1-25.
- Maccoby, M. (1978). *The Gamesman: Winning and Losing the Career Game*, Bantam Books.
- Marlatt, G. A. & Donovan, D. M. (2005). *Relapse prevention: Maintenance strategies in the treatment of addictive behaviors*, Guilford press.
- Marshall, T. H. (1964). Class, citizenship and social development. *New York*, 19642.
- Maruna, S. (2001). Making good: How ex-offenders reform and reclaim their lives. *Washington, DC: American Psychological Association*.
- Maruna, S. (2011). Reentry as a rite of passage. *Punishment & Society*, 13, 3-28.
- Mathiesen, B. R. (2003). Ettervern med høy terskel. *rus & avhengighet*, 6, -1--1.
- Mathiesen, T. (1982). *Makt og motmakt*, Pax.

- Mayer, K. (2004). Whose lives? How history, societies, and institutions define and shape life courses. *Research in human development*, 1, 161-187.
- Mcgee, T. R., Whitten, T., Williams, C., Jolliffe, D. & Farrington, D. P. (2020). Classification of patterns of offending in developmental and life-course criminology, with special reference to persistence. *Aggression and Violent Behavior*, 101460.
- Mcintosh, J. (2014). *Beating the dragon: The recovery from dependent drug use*, Routledge.
- Mcintosh, J. & Mckeganey, N. (2000). Addicts' narratives of recovery from drug use: constructing a non-addict identity. *Social Science & Medicine*, 50, 1501-1510.
- Mckeganey, J. M., Neil (2001). Identity and recovery from dependent drug use: The addict's perspective. *Drugs: education, prevention and policy*, 8, 47-59.
- Mckim, A. (2017). *Addicted to rehab: Race, gender, and drugs in the era of mass incarceration*, Rutgers University Press.
- Mckinney, J. C. (1969). Typification, typologies, and sociological theory. *Social forces*, 48, 1-12.
- Mnaughton, R. J., Steven, A. & Shucksmith, J. (2020). Using Normalization Process Theory as a practical tool across the life course of a qualitative research project. *Qualitative Health Research*, 30, 217-227.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society*, Chicago University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1977). In Strauss, A.(Ed.), *George Herbert Mead on social psychology*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Measham, F. & Østergaard, J. (2009). The public face of binge drinking: British and Danish young women, recent trends in alcohol consumption and the European binge drinking debate. *Probation Journal*, 56, 415-434.
- Mellingen, S. (2012). A woman left lonely-En studie av kvinner og alkohol, avhengighet og relasjon i behandling. Senter for kunnskapsbasert praksis-Høgskolen i Bergen, Kompetansesenteret.
- Mennell, S. J. (1969). Prohibition: A sociological view. *Journal of American Studies*, 3, 159-175.
- Miethe, T. D. & McCorkle, R. C. (1997). Gang membership and criminal processing: A test of the "master status" concept. *Justice Quarterly*, 14, 407-427.
- Mikaelson, F., Tonholm, T., Dyrø, L. C., Eriksen, M., Kongsberg, K. & Hansen, G. J. G. (2013). En for alle-alle for En!: Et tiltak for å redusere sosial ulikhet i helse for rusavhengige i Fredrikstad og omegn.
- Mills, C. W. (1980 [1959]). *The sociological imagination*, London, Penguin
- Mjåland, K. (2014). 'A culture of sharing': Drug exchange in a Norwegian prison. *Punishment & Society*, 16, 336-352.
- Mjåland, K. (2015). Makt, legitimitet og motstand. En etnografisk analyse av rus og rehabilitering i et norsk fengsel. *Bergen: Universitetet i Bergen*.

- Måseide, P. (1997). Feltarbeid i ekspertorganisasjoner. *Sjukehuset som arena for sosiologisk forskning. i: Fossåskaret, E., Fuglestad, O. & Aase, T. red.: Metodisk feltarbeid. Oslo: Universitetsforlaget.*
- Nash, G. (1974). The sociology of Phoenix House—A therapeutic community for the resocialization of narcotic addicts. *Phoenix House: Studies in a therapeutic community (1968– 1973). New York, Mss. Information Corporation, 42-61.*
- Neale, J., Nettleton, S. & Pickering, L. (2014). Gender sameness and difference in recovery from heroin dependence: a qualitative exploration. *International Journal of Drug Policy, 25, 3-12.*
- Nelson-Zlupko, L., Kauffman, E. & Dore, M. M. (1995). Gender differences in drug addiction and treatment: Implications for social work intervention with substance-abusing women. *Social work, 40, 45-54.*
- Nettleton, S., Neale, J. & Pickering, L. (2011). ‘I don’t think there’s much of a rational mind in a drug addict when they are in the thick of it’: towards an embodied analysis of recovering heroin users. *Sociology of health & illness, 33, 341-355.*
- Neuman, W. L. (2013). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*, Pearson education.
- Nilsen, A. (1997). Great expectations? Exploring men's biographies in late modernity. *Society, University and World Community. Essays for Brjar Oyen. Scandinavian University Press, Oslo, 111-135.*
- Nilsen, A. (1999). Where is the future? Time and space as categories in analyses of young people's images of the future. *Innovation: The European Journal of Social Science Research, 12, 175-194.*
- Nilsen, A. (2008). From questions of methods to epistemological issues: The case of biographical research. *The SAGE handbook of social research methods, 81-94.*
- Nilsen, A. & Brannen, J. 2010. The use of mixed methods in biographical research. Sage.
- Nilsen, A. & Brannen, J. (2014). An Intergenerational Approach to Transitions to Adulthood: The Importance of History and Biography. *Sociological Research Online, 19, 9.*
- Nou 2019:26 Rusreform - fra straff til hjelp. In: Redaksjon, D. S.-O. S. T. (ed.) 26 ed. Oslo: DepMedia AS.
- Nurco, D. N. (1987). Drug addiction and crime: a complicated issue. *British Journal of Addiction, 82, 7-9.*
- O'connor, T. P. & Perreyclear, M. (2002). Prison religion in action and its influence on offender rehabilitation. *Journal of Offender Rehabilitation, 35, 11-33.*
- Olsen, H. (2019). Totalavhold og skadereduksjon. *Norsk sosiologisk tidsskrift, 3, 426-441.*
- Park, R. E. & Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*, University of Chicago Press Chicago.
- Paternoster, R., Bachman, R., Kerrison, E., O'connell, D. & Smith, L. (2016). Desistance from crime and identity: An empirical test with survival time. *Criminal Justice and Behavior, 43, 1204-1224.*

- Pedersen, W. (1998). *Bittersøtt: ungdom, sosialisering, rusmidler*, Universitetsforlaget.
- Pedersen, W. (2015). *Bittersøtt: nye perspektiver på rus og rusmidler*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Pedersen, W., Bakken, A. & Von Soest, T. (2019). Mer bruk av cannabis blant Oslo-ungdom: Hvem er i risikozonen? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3, 457-471.
- Pedersen, W. & Skrondal, A. (1998). Alcohol consumption debut: predictors and consequences. *Journal of Studies on Alcohol*, 59, 32-42.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P. & Blumstein, A. (2003). The criminal career paradigm. *Crime and justice*, 30, 359-506.
- Platt, J. (1998). *A history of sociological research methods in America, 1920-1960*, Cambridge University Press.
- Pringle, A. (2009). The growing role of football as a vehicle for interventions in mental health care. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 16, 553-557.
- Pringle, A. & Sayers, P. (2004). It's a goal!: Basing a community psychiatric nursing service in a local football stadium. *The Journal of the royal society for the promotion of health*, 124, 234-238.
- Prins, E. H. (1995). Maturing out: an empirical study of personal histories and processes in hard-drug addiction.
- Prop. 15 S. *Opptrappingsplanen for rusfeltet (2016-2020)*
- Radcliffe, P. (2011). Motherhood, pregnancy, and the negotiation of identity: The moral career of drug treatment. *Social science & medicine*, 72, 984-991.
- Ravndal, E. (2008). Kvinner og alkohol. *Kvinner og alkohol*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ravndal, E. (2009). Behandling eller kontroll—om disiplinering og makt i den norske rushelsetjenesten. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 26, 74-79.
- Ravndal, E. (2015). En gang marginalisert—alltid marginalisert? *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 32, 137-139.
- Ravndal, E., Hammer, T. & Vaglum, P. (1984). *Arbeid istedenfor rus?: en empirisk undersøkelse av sammenhengen mellom arbeidstrening, arbeid og rusmiddelbruk*, Universitetsforlaget.
- Ravndal, E. & Lauritzen, G. (2015). Rusmisbruk, angst og depresjon etter 10 år: En prospektiv undersøkelse av stoffmisbrukere med og uten LAR-behandling. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 32, 495-508.
- Reed Jr, T. L. (2006). *The transforming draught: Jekyll and Hyde, Robert Louis Stevenson and the Victorian alcohol debate*, McFarland.
- Reneflot, A., Aarø, L. E., Aase, H., Reichborn-Kjennerud, T., Tambs, K. & Øverland, S. (2018). Psykisk helse i Norge. *Mental health in Norway*. Hentet fra <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2>, 2018.
- Repper, J. & Perkins, R. (2003). *Social inclusion and recovery: A model for mental health practice*, Elsevier Health Sciences.

- Rhodes, B. E., Gottfredson, N. C. & Hill, L. M. (2018). Desistance and treatment seeking among women with substance use disorders. *Qualitative health research*, 28, 1330-1341.
- Robertson, I. E. & Nesvåg, S. M. (2019). Into the unknown: treatment as a social arena for drug users' transition into a non-using life. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 36, 248-266.
- Ronglan, L. T. (2010). *Lagspill, læring og ledelse: om lagspillenes didaktik*, Akilles.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. *The narrative study of lives*, 1, 59-91.
- Rutter, M. (1996). Transitions and turning points in developmental psychopathology: As applied to the age span between childhood and mid-adulthood. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 603-626.
- Ryder, N. B. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. *American sociological review*, 30, 843-861.
- Rye, J. F. & Lundeberg, I. R. (2018). Sosiologi, samfunn og fengsler. *Fengslende sosiologi, Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler*.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (1990). Crime and deviance over the life course: The salience of adult social bonds. *American sociological review*, 609-627.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (2016). Turning points and the future of life-course criminology: Reflections on the 1986 criminal careers report. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53, 321-335.
- Sandberg, S. & Pedersen, W. (2006). *Gatekapital*, Universitetsforlaget.
- Sandberg, S. & Pedersen, W. (2010). *Cannabiskultur*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Sandel, M. J. (2012). *What money can't buy: the moral limits of markets*, Macmillan.
- Sandøy, T. A. (2015). Bruk av illegale rusmidler: Resultater fra befolkningsundersøkelser 2012-2014.
- Sayed, L. (2012). "Mer enn bare fotball..." Evaluering av frelsesarmeens gatefotball". *F. S. F. I. O. I. 2012 (Ed.)*, 1-57.
- Schafft, A. (2008). Psykiske lidelser og arbeidsintegrasjon i Skandinavia: En kunnskapsstatus. *AFI-rapport*, 4, 2008.
- Schafft, A. & Frøyland, K. (2006). 'Veien til yrkeslivet for personer under legemiddelassistert rehabilitering' Evaluering av MARY-prosjektet. *Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet AS*.
- Schiøtz, A. (2017). Rus i Norge. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20, 4-26.
- Schneiderhan, E. (2011). Pragmatism and empirical sociology: the case of Jane Addams and Hull-House, 1889-1895. *Theory and Society*, 40, 589.
- Sellereite, I., Haga, M. & Lorås, H. (2019). Fysisk aktivitet som verktøy i det helsefremmende arbeidet opp mot rus og psykisk helse. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 16, 39-51.

- Semb, R., Borg, M. & Ness, O. (2016). Tilpasning eller tilbaketrekning?-Tilhørighetsstrategier blant unge voksne med rus-og psykiske helseproblemer. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 19, 204-220.
- Sennett, R. (2008). *The craftsman*, Yale University Press.
- Settersten Jr, R. A. & Mayer, K. U. (1997). The measurement of age, age structuring, and the life course. *Annual review of sociology*, 23, 233-261.
- Shanahan, M. J. (2000). Pathways to adulthood in changing societies: Variability and mechanisms in life course perspective. *Annual review of sociology*, 26, 667-692.
- Sherry, E. & Strybosch, V. (2012). A kick in the right direction: Longitudinal outcomes of the Australian community street soccer program. *Soccer & Society*, 13, 495-509.
- Sinakhone, J. K., Hunter, B. A. & Jason, L. A. (2017). Good job, bad job: The employment experiences of women in recovery from substance abuse. *Work*, 57, 289-295.
- Singer, M. (1999). The ethnography of street drug use before AIDS: a historical review. *Integrating cultural, observational, and epidemiological approaches in the prevention of drug abuse and HIV/AIDS*. Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse, 228-263.
- Skatvedt, A. H. (2020). *Bedringens sosiologi: om potensialet i hverdagslig samhandling*, Bergen, Fagbokforlaget.
- Skatvedt, A. H. & Edland-Gryt, M. (2012). Øyeblikksomsorg–et verktøy for bedring. Evaluering av 24SJU–et lavterskeltilbud til personer med dårlig psykisk helse og rusmiddelproblemer.
- Skog, O.-J. (2006). *Skam og skade: noen avvikssosiologiske temaer*, Gyldendal akademisk.
- Skretting, A. (1991). Holdninger til narkotika-politikken. *Nordisk Alkoholtidsskrift (Nordic Alcohol Studies)*, 8, 361-365.
- Skretting, A., Bye, E. K., Vedøy, T. F. & Lund, K. E. (2015). Rusmidler i Norge 2014: Alkohol, tobakk, vanedannende legemidler, narkotika, sniffing, doping og tjenestetilbudet.
- Skretting, A., Storvoll, E., Rise, J., Lauritzen, G. O., Snertingdal, M. I., Amundsen, E. J., Skjælaaen, Ø., Østhus, S., Bye, E. K. & Rossow, I. (2011). *Utviklingstrekk på rusmiddelfeltet: grunnlagsmateriale til regjeringens stortingsmelding om rusmiddelpolitikken*.
- Smedslund, G., Steiro, A., Fure, B. & Kirkehei, I. (2013). Oppdatering av rapporten” Er kjønnssegregert rusbehandling det beste for rusavhengige kvinner?”–systematisk litteratursøk med sortert referanseliste.
- Smedslund, G., Steiro, A., Fure, B. & Kirkehei, I. (2013). Oppdatering av rapporten” Hva er effekten av langtidsbehandling i institusjon for rusavhengige sammenlignet med poliklinisk korttidsbehandling?”–systematisk litteratursøk med sortert referanseliste.
- Stene, R. J., Thorsen, L. R. & Lid, S. (2008). Mindre vinning og mer rus: kriminalitet.
- Stoltenberg, T., Andresen, R., Hætta, E., Osberg, S., Haga, Å., Lae, E. & Grette, K. (2010). Rapport om narkotika–Stoltenbergutvalget. Oslo: Helse-og omsorgsdepartementet.
- Strandbu, Å., Gulløy, E., Andersen, P. L., Seippel, Ø. & Dalen, H. B. (2017). Ungdom, idrett og klasse: Fortid, samtid og framtid. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1, 132-151.

- Straussner, S. L. A., Weinstein, D. L. & Hernandez, R. (1979). Effects of alcoholism on the family system. *Health & Social Work*, 4, 111-127.
- Subramaniam, S., Everly, J. J. & Silverman, K. (2017). Reinforcing productivity in a job-skills training program for unemployed substance-abusing adults. *Behavior Analysis: Research and Practice*, 17, 114.
- Svensson, B. & Kristiansen, A. (2005). En nedrustad narkomanvård ur brukarnas perspektiv. *Nordisk sosialt arbeid*, 25, 220-230.
- Taylor, S. & Littleton, K. (2006). Biographies in talk: A narrative-discursive research approach. *Qualitative sociology review*, 2, 22-38.
- Teigen, M. (2005). Kunnskap om det kjønnsdelte arbeidsliv, I. *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 22, 283-291.
- Thomas, C. W. (1973). Prisonization or resocialization? A study of external factors associated with the impact of imprisonment. *Journal of research in crime and Delinquency*, 10, 13-21.
- Thomas, W. I. & Thomas, D. S. (1928). The methodology of behavior study. *The child in America: Behavior problems and programs*, 553-576.
- Thomas, W. I. & Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasant in Europe and America: Monograph of an immigrant group*, University of Chicago Press.
- Thompson, P. (1981). Life histories and the analysis of social change. *Biography and society: The life history approach in the social sciences*, 289-306.
- Thompson, T., Knutsen, T., Johansen, C., Borg, M. & Karlsson, B. (2019). Gatelagsfotball som Recovery på banen—«Verdens beste ettervern?».
- Thuen, F. & Carlsen, B. (1998). Selvhjelpsgrupper. Hva kjennetegner dem, og hvorfor har de vokst frem. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1, 28-48.
- Tomasi, L. (1998). *The tradition of the Chicago school of sociology*, Ashgate Pub Ltd.
- Tonholm, T. 2017. Målet med gatefotball er ikke rusfrie liv, men liv å være rusfri i. *Forskning.no*, September 13, 2017.
- Topor, A. (2002). *Vendepunkter: et nærstudie af vendepunkter for mennesker der er kommet sig efter alvorlig psykisk lidelse*, Videnscenter for Socialpsykiatri.
- Townsend, E. & A. Wilcock, A. (2004). Occupational justice and client-centred practice: a dialogue in progress. *Canadian journal of occupational therapy*, 71, 75-87.
- Turøy, T. (2006). Barnevernet svikter unge rusmisbrukere! *rus & avhengighet*, 9, 20-21.
- Ugelvik, T. (2019). *Sosial kontroll*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Uggen, C. (2000). Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism. *American sociological review*, 529-546.
- Utdanningsdirektoratet (2017). Overordnet del - verdier og prinsipper for grunnopplæringen. In: Utdanningsdirektoratet (ed.). Oslo: Udir

- Van Der Meer Sanchez, Z. & Nappo, S. A. (2008). Religious intervention and recovery from drug addiction. *Revista de saude publica*, 42, 265.
- Vedøy, T. F. & Skretting, A. (1968). Ungdom og rusmidler. *Resultater fra spørreskjemaundersøkelser*, 2008, 1968-2008.
- Velleman, R. & Templeton, L. (2003). Alcohol, drugs and the family: results from a long-running research programme within the UK. *European Addiction Research*, 9, 103-112.
- Verster, J. C. (2009). The “hair of the dog”: a useful hangover remedy or a predictor of future problem drinking? *Current drug abuse reviews*, 2, 1-4.
- Vogt, K. C. (2013). Approaches to work and education over the life course. A two-cohort study of men skilled in male-dominated manual occupations in Norway.
- Wadel, C. (1977). Hva er arbeid? Noen refleksjoner om arbeid som aktivitet og begrep. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 18, 5-6.
- Wadel, C. (1984). *Det skjulte arbeid: en argumentasjon for et utvidet arbeidsbegreb*, Universitetsforlaget.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur: en innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*, Seek.
- Waldorf, D. & Biernacki, P. (1981). The natural recovery from opiate addiction: Some preliminary findings. *Journal of Drug Issues*, 11, 61-74.
- Ward, T. & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*, Routledge.
- Warren, K., Hawkins II, R. C. & Sprott, J. C. (2003). Substance abuse as a dynamical disease: Evidence and clinical implications of nonlinearity in a time series of daily alcohol consumption. *Addictive Behaviors*, 28, 369-374.
- Weinberg, D. (2011). Sociological perspectives on addiction. *Sociology Compass*, 5, 298-310.
- Weiss, R. S. (1999). Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies. 1994. *New York, NY, US: Free Press Google Scholar*.
- Welty Peachey, J., Cohen, A., Borland, J. & Lyras, A. (2013). Building social capital: Examining the impact of Street Soccer USA on its volunteers. *International Review for the Sociology of Sport*, 48, 20-37.
- Wenger, E. (2004). *Praksisfællesskaber*, Hans Reitzels Forlag. København K.
- Wheaton, B. & Gotlib, I. H. (1997). Trajectories and turning points over the life course: Concepts and themes. *Stress and adversity over the life course: Trajectories and turning points*, 1-25.
- Wilken, J. & Hollander, D. (2008). Rehabilitering og recovery. *En integreret tilgang*. Akademisk Forlag.
- Winick, C. (1974). *Sociological aspects of drug dependence*, Chapman & Hall/CRC.
- Wærness, K. (1978). Kvinnekultur og husmorrolle. I Grennes, R.(red.): *Hvis husmoren ikke fantes*. Oslo: Pax Forlag.

- Wærness, K. (1999). Omsorg, omsorgsarbeid og omsorgsrasjonalitet–refleksjoner over en sosialpolitisk diskurs. *Bliver omsorgen borte*, 46-62.
- Yule, C., Paré, P.-P. & Gartner, R. (2015). An examination of the local life circumstances of female offenders: Mothering, illegal earnings and drug use. *British journal of Criminology*, 55, 248-269.
- Ødegård, G. (2016). Ungdom, opprør og tilpasning. Et essay om generasjonsdannelser. *Sosiologi i dag*, 46.
- Ødegaard, Ø. (1937). *Alkoholbrukeren*, Oslo, Fabritus.

Vedlegg

Appendiks I: Informasjonsskriv til deltakere (anonymisert versjon)

NORD
universitet

Bjørnar Blaalid, Stipendiat i sosiologi

Deltakere ønskes til doktorgradsprosjekt om rusbrukere og deres erfaringer med rehabilitering

Dette forskningsprosjektet er 3-årig (2017-2020) og utføres i samarbeid med Kirkens Bymisjon (KB). Hovedformålet er å studere *hvilke endringer erfaringer med rehabilitering over tid kan gi for unge rusbrukere*. Målet er å rekruttere 10-15 personer i aldersgruppen 18 – 35 år som er villige til å delta og dele erfaringer. Det er inngått en samarbeidsavtale med koordinator i KB slik at jeg (Bjørnar Blaalid), kan delta i, og følge, noen aktiviteter/programmer som du som deltaker er med på og du samtykker til dette. I tillegg ønsker jeg å gjennomføre noen intervjuer med dere. Intervjuene vil vare ca. 1 time eller mer, dersom du har tid til det. Intervjuet vil handle om rehabilitering generelt og om ditt forhold til aktivitetene du deltar i, oppveksten, om hvordan du hadde det før du ble deltaker i programmet og hva du tenker om veien videre, etter tiden i programmet. Som forsker har jeg lang erfaring med intervju og observasjon, og jeg vil gjøre mitt ytterste for at du som deltaker skal få en god opplevelse. Videre i dette informasjonsbrevet vil jeg fortelle kort om hva som vil skje med informasjonen som kommer frem, og hvordan du som deltaker kan bli med i prosjektet.

Hva skjer med informasjonen som innhentes?

Som forsker har jeg taushetsplikt og jeg er en uavhengig observatør og arbeider derfor ikke for noen myndighetsbaserte organisasjoner eller organ. Deltakelse i studien er helt frivillig og all informasjon som innhentes vil anonymiseres i oppgaven. Ingen navn, steder eller personer vil være identifiserbare som følge av undersøkelsen uten ditt spesifikke samtykke. Kirkens Bymisjon vil nevnes, men alle øvrige opplysninger av personidentifiserbar karakter vil anonymiseres. Lydfilene fra intervjuene og observasjonsnotater fra feltlogger vil kun være tilgjengelig for meg, veileder professor Trude Gjernes (Nord universitet) og bi-veileder professor Ann Nilsen (UiB). Dette er i tråd med gjeldende avtaler og retningslinjer for forskningsetikk. Skulle du ønske å trekke deg kan dette gjøres uten begrunnelse, og informasjonen som er samlet om deg vil bli slettet. Antatt dato for prosjektslutt er 20.04.20 og alle personopplysninger som er innhentet i løpet av prosjektiden vil på dette tidspunktet bli slettet.

Samtykke til deltakelse

Skjer ved å skrive seg på dette informasjonsbrevet, eller muntlig ta kontakt direkte med koordinatoren i Bymisjonen eller forsker Bjørnar Błaalid. Du velger selv hvilke deler av studien du ønsker å delta i. Jeg er lett tilgjengelig for å besvare dine spørsmål.

.....Fyll ut svarslippen og gjerne lever til meg eller koordinatoren i Bymisjonen.....

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å stille til:

Hele studien (intervju, observasjon av aktiviteter med mentor, observasjon av fellesaktiviteter)

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Deler av studien (skriv hvilke)

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Hvordan komme i kontakt med forskeren?

Som et ledd i å gjøre prosjektet kjent for deltakerne i programmene til KB, vil jeg etter avtale med Kirkens Bymisjon i en tidlig fase av prosjektet være å finne på ulike samlingsteder, møteplasser og kaféer noen dager i uken for å svare på spørsmål og for å bli kjent med deltakere. Her vil jeg ha med informasjonsbrev og utveksle kontaktinformasjon. Dersom du som deltaker har lyst å bli med i forskningsprosjektet gjør jeg gjerne en avtaler for et videre samarbeid mens jeg er på de ulike møteplassene. Jeg er svært fleksibel og tilpasser meg gjerne ditt tidsskjema slik at vi kan få til noen intervjuer og at jeg kan følge noen av dine aktiviteter og møter sammen med din mentor.

Jeg håper du vil synes det er meningsfullt å bidra til en slik oppgave siden du da får anledning til å si din mening om hvordan du opplever rehabiliteringstiltak rettet mot rusbruk og hva som skal til for at du kan få en bedre hverdag. Jeg kan dessverre ikke betale deg for å delta, men vil ha med noe godt å bite i om du ønsker å stille til intervju. Jeg ønsker med dette at det skal være en positiv opplevelse for deg å delta i undersøkelsen. Kartlegging av hvordan rusbrukere opplever ulike tiltak er også en viktig kilde til hvordan å forbedre tiltakene for de som kommer senere. Ditt bidrag vil være av stor betydning i denne prosessen, og jeg håper derfor du vil stille og dele dine erfaringer.

Takk for at du tok deg tid til å lese denne informasjonen. Du er hjertelig velkommen til å kontakte meg når som helst om du har ytterligere spørsmål.

Tusen takk og vennlig hilsen, Bjørnar Błaalid

Stipendiat i sosiologi, Bjørnar Błaalid, Tlf: **75 51 77 66 / 934 58 280** E-post: bjornar.blaalid@nord.no.

Veileder for prosjektet: Professor Trude Gjernes, Tlf: **977 80 203** E-post: trude.k.gjernes@nord.no

Appendiks II: Intervjuguide – deltakere

Intervjuguide for deltakere

Bjørnar Blaalid, Ph.d. stipendiat i sosiologi, Nord universitet

Intervjuguiden er tredelt og inneholder 22 punkter:

Del 1: Spørsmål om hverdagslivet til deltakerne

Del 2: Spørsmål om fortiden, oppvekst og kontakt med rusmiljøer

Del 3: Spørsmål om fremtidstanker, planer og oppfølging

Relevante bakgrunns spørsmål:

- Kjønn
- Alder
- Utdanning
- Sivilstand
- Barn
- Statsborgerskap, ev minoritetsbakgrunn

DEL 1

Kontakt med rehabiliteringstiltak, aktivitetstiltakene og det sosiale hverdagslivet til deltakerne.

1. Hvorfor hadde du lyst til å delta i rehabiliteringstilbudene/aktivitetstiltakene du deltar i nå? Eksempelvis spiller du på gatefotball-laget, som Kirkens Bymisjon (KB) har etablert eller har du vært engasjert gjennom arbeidstrening? Andre tiltak?

- Din sosiale situasjon forut for at du ble med?
- Spesielle interesser eller andre faktorer som gjorde deg interessert?
- Var det noen spesielle sider ved Aktivitetstiltakene eller andre tiltak som gjorde dette ekstra interessant ut ifra din livssituasjon?

2. For å delta i gatefotball, arbeidstrening eller andre lignende tilbud gjennom Bymisjonen kreves det at en er rusfri eller i behandling, hvordan løser Bymisjonen dette i praksis? Hvordan reagerer du eller de andre som deltar i disse tilbudene på

denne regelen? Får det noen konsekvenser dersom en ikke klarer å overholde kravet?

3. Om du er i aktivitetstiltakene til KB, hvor lenge har du deltatt? Deltar du i andre samtidige tiltak på nåværende tidspunkt?

- Hvor lang tid har du igjen i aktivitetstiltakene eller andre tilbud du deltar i?
- Er du i andre offentlige program, samtidige rustiltak eller rusmestring?
- Mottar du sosial hjelp eller bostøtte/trening?
- Får du andre tilskudd (økonomisk/sosialt)?

4. Kan du fortelle hvordan du ble introdusert for rehabiliteringstilbudet/tiltakene du deltar i nå for første gang?

- Hvem snakket du med før du ble med? (Bekjente, offentlige ansatte, koordinator/ansatte i Kirkens Bymisjon, andre rusbehandlingstiltak?)
Dersom du er aktiv bruker av et tiltak/tjeneste:
- Hvordan opprettet du kontakt med koordinator i aktivitetstiltakene?
- Hvordan beskriver du møtet med koordinator/ansatte i aktivitetstiltakene?

5. Kan du fortelle hvordan du opplever møtet og kontakten med KB opp imot andre sosiale tjenester du mottar?

- Hva er forskjellen på aktivitetstiltakene i KB og andre tiltak (offentlige/private)?
- Hvordan opplever du tilgjengeligheten og graden av kontakt med de ansatte?
- Har du noen synspunkter om hva som gjør at noen av tjenestene fungerer/eller ikke fungerer?
- Hva mener du selv kan gjøres for at personer som kan ha utfordringer innen rus eller andre problemer skal få bedre hjelp?

6. Om du er i aktivitetstiltakene til KB: Ta utgangspunkt i en vanlig dag når du gjennomfører aktiviteten(e). Beskriv hva som foregår. Hva lærer du? Hva legges vekt på?

- Hvor ofte foregår det? Faste tider eller dager i uken/måneden?
- Synes du det er oversiktlig og enkelt å ta del i tiltaket?
- Hvordan avtales tid for neste aktivitet? Hvem har mest innflytelse i planleggingen?
- Hvordan synes du aktiviteten er lagt opp/organisert fra personalets side? Får du tilfredsstillende informasjon?
- Tilrettelegging og individuell tilpassing: Er det mulig å kombinere deltakelse i tiltakene til KB med andre rehabiliteringstiltak som du deltar i?

7. Dersom du deltar i helt andre typer av tiltak/rehabiliteringstiltak enn de som er i KB, kan du si noe om hvordan disse er lagt opp?

- Hvor ofte foregår det? Faste tider eller dager i uken/måneden?
- Hvordan foregår kontakten mellom deg og de du møter i dette tilbudet og mellom deg og koordinatore/andre ansatte du har kontakt med?
- Hvordan avtales tid for neste aktivitet? Hvem har mest innflytelse i planleggingen?
- Føler du at de som planlegger dette tilbudet/tiltaket tar seg god tid til deg/er profesjonell i møtene?

8. Hvilken betydning har aktivitetene for deg? Hvordan vurderer du mulighet til å få nye venner eller bekjente av å delta i aktivitetene som Kirkens Bymisjon tilbyr?

- Innpass i andre, eller nye, sosiale nettverk?
- Dine mulighet til å bryte med nåværende rusmiljø?
- Skape seg nye nettverk
- Nye ferdigheter som kan åpne for å bli kjent med andre utenfor?
- Kan du beskrive en vanlig dag for deg? Gjør du det samme hver dag? Hva gjør du på de ulike dagene i uken (mandag, tirsdag, onsdag etc.)?
- Hva gjør du på? (Skole, jobb, programmer og andre hobbyer)
- Hvem er du oftest sammen med?
- Hvor oppholder du deg mest i løpet av dagen?
- Er du i kontakt med andre offentlige tjenester
- Tenker du mye på aktivitetene du gjør eller andre rehabiliteringstiltak utenom? Ser du frem til neste gang du skal gjøre aktiviteter? Hvorfor/hvorfor ikke?

9. Hva tenker du om aktivitetene som tilbys gjennom KB? Kan du utdype forholdet til personalet/andre du blir kjent med i tiltakene?

- Hva fungerer? /eventuelt ikke fungerer
- Er aktivitetene med på å gi deg lyst til å fortsette? Bidrar de til at du tenker mindre på rus? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Er det noen aktiviteter du heller skulle ønske deg fantes i KB men som ikke tilbys? Har du tatt kontakt med koordinatore om dette? Hva skjedde?

DEL 2

Oppvekst, kontakt med rusmidler/miljøer og livserfaring

10. Hvis du tenker tilbake, kan du fortelle litt fra tiden du var rundt 14 år og frem til nå. Hvordan var din livssituasjon?

- Forhold til familien og venner
- Miljøer du var i kontakt med i oppveksten
- Møtet med skole og utdanning?

11. Når kom du i kontakt med eller ble introdusert for rusmidler?

- Hva var bakgrunnen eller utløsende faktorer for din kontakt med rus?
- Hva mener du selv er et 'rusproblem'?
- Vil du selv si at du noen gang har hatt eller har et rusproblem?
- Har andre (hjelpesystemet, familie og venner) en annen oppfatning av ditt forhold til rusmidler enn deg selv?

12. Kan du fortelle eller beskrive spesifikke hendelser, som var av særlig betydning når du vokste opp eller som har vært med på å påvirke ditt liv?

- Hendelser i familien?
- Hendelser relatert til skolen eller med venner?
- Enkelthendelser/serier av hendelser?
- Flytting – nye miljøer?
- Bryte med spesifikke miljøer?
- Betydning av introduksjon til nye miljøer enten positivt/negativt
- Hendelser som involverte rus?
- Andre opplevelser?

13. Kan du fortelle om din livssituasjon i tiden forut for at du ble introdusert til Bymisjonen eller de andre rehabiliteringstilbudene du deltar i nå?

- Hvilke miljøer befant du deg i?
- Kontakt med familien, nære venner?
- Hvordan hadde du det?
- Hvilke faktorer var avgjørende for at du ville inn i et rehabiliteringstiltak som Aktivitetstiltakene?
- Var det at du ble med i Aktivitetstiltakene planlagt eller mer tilfeldig?
- Hva håpet du Aktivitetstiltakene kunne gi deg?

DEL 3

Fremtidstanker, oppfølging etter aktivitetstiltakene eller endt tid i andre rehabiliteringstiltak er over, tilretteleggingsarbeid, konkrete planer og mulighet for sosial integrering.

14. Ut ifra at du nå deltar i ett av Kirkens bymisjons rehabiliteringstilbud, hvilke konkrete fremtidsplaner og mål har du? Hvilken rolle spiller aktivitetene du gjør inn i denne sammenhengen?

- Kortsiktige planer eller mål?
- Langsiktige planer eller mål?
- Vil du fortsatt ønske å ha kontakt med noen du har møtt gjennom Aktivitetstiltakene eller andre rehabiliteringstiltak i tiden etterpå?
Hvorfor/hvorfor ikke?

15. Har du noen tanker rundt nytten til rehabiliteringstiltakene/tilbudene i seg selv, og hva de har å si for deg personlig? Tenker du at du vil fortsette å delta i ulike tilbud eller aktiviteter i tiden fremover? Hva er din motivasjon for å gjøre dette, eventuelt ikke delta?

16. Ut i fra din vurdering, vil du si tilbud som gatefotball, arbeidstrening eller andre rehabiliteringstiltak er opplegg som passer for personer med rusproblemer? Hvordan kan disse tiltakene bidra til å holde seg unna rus/styrker det motivasjonen?

Hvordan vurderer du skillet mellom de forskjellige tiltakene når det kommer til muligheter for rehabilitering/hjelp til å bli rusfri?

17. Har du snakket med koordinator i Bymisjonen om tiden som kommer etter aktivitetstiltakene eller om oppfølging generelt?

- Lagt noen planer for å holde kontakten?
- Tilrettelegging fra koordinator eller mentors side?
- Tilbud om mer hjelp eller oppfølging?
- Hva ønsker du selv? Har du fortalt mentor/koordinator om dine fremtidsplaner?

18. Føler du at rehabiliteringstiltak som Aktivitetstiltakene, eller andre rehabiliteringstiltak som du deltar i vil gi en mulighet til å kunne bli introdusert i nye nettverk/miljøer som kan hjelpe en videre?

- Hva er avgjørende for å kunne bli kjent med nye nettverk?
- Føler du at Aktivitetstiltakene/andre rehabiliterings tilbud (som gatefotball) gir deg den hjelp eller støtte du trenger for å kunne ta kontakt med nye miljøer?
- Har du snakket med mentor eller andre om det å ta kontakt med nye miljøer?
- Har du snakket med mentor eller koordinator om eventuelle muligheter for jobb/arbeid som følge av tiden i Aktivitetstiltakene?

19. Hvilke utfordringer ser du eller kan du tenke deg, dersom en prøver å gjøre endringer i livet sitt, men i tillegg har/har hatt samtidige rusproblemer? Hvordan passer rehabiliteringstiltakene du deltar i inn i denne sammenhengen?

20. Hvordan kan tiltak slik som de Bymisjonen tilbyr være med på å gjøre ditt hverdagsliv enklere/tryggere eller bedre?

- Tilbys det noen former for støtteapparat eller ettervern?
- Hvordan beskriver koordinator/arbeidsleder/fotballtreners rolle?
- Er aktivitetstiltakene i seg selv en plass der en kan bli kjent med andre eller er det primært et tidsfordriv?
- Hvordan beskriver andre du kjenner (venner, bekjente) aktivitetstiltakene?

21. Om du forsøker å tenke langsiktig, hvor ser du for deg at du selv befinner deg om 5, 10 eller 15 år fra nå?

- I forhold til jobb?
- I forhold til familie?
- I forhold til rus og rusproblematikk?
- Nye nettverk eller miljøer?
- Bor du på samme plass eller har du flyttet?
- Din 'ønskesituasjon'?
- Muligheter du skaper selv eller gjennom andre?

22. Er det noen andre ting som du kunne tenke deg å snakke om, som vi ikke har vært innom til nå?

Appendiks III: Intervjuguide – personalet i Kirkens Bymisjon

Intervjuguide for ansatte, Kirkens Bymisjon

Bjørnar Blaalid, Ph.d. stipendiat i sosiologi, Nord universitet

Relevante bakgrunns spørsmål:

- Kjønn
- Alder
- Nåværende stilling
- Tidligere stilling(er) i Kirkens Bymisjon
- Antall år ansatt i Bymisjonen

Spørsmål

1. Fortell om din stilling/nåværende rolle, hvilke arbeidsoppgaver har du og hvordan ser arbeidsdagen ut? Hva er utfordrende når det kommer til å følge opp deltakerne?
2. Fortell litt om den daglige driften. Hvor mange er innom på en typisk dag? Hva gjør deltakerne og hvor mange får delta? Hvilke ferdigheter lærer de? Hva har deltakerne selv kommentert når dere lærer de noe nytt. Kom gjerne med eksempler fra situasjoner og hendelser som kan beskrive dette.
3. Ser du noen fordeler eller ulemper i den daglige driften når det kommer til å møte/ivareta deltakerne? Har der vært utfordrende eller krevende situasjoner? Hvordan håndterer dere vanligvis konflikter som kan oppstå?
4. Hva er bakgrunnen og tenkingen (visjon, målsetning og planer) for aktivitetstiltakene/rehabiliteringstiltakene? Kan du fortelle litt om tiltakenes struktur og historie?
5. Finnes det lignende tiltak andre steder i denne byen eller utenfor? Gjennom Kirkens Bymisjon eller andre organisasjoner som du vet om?

6. Betraktes tiltaket du arbeider i som lavterskel/som ettervern/eller er det organisert som et annet type tilbud for personer med rusutfordringer?

7. Hvordan kan aktivitetene som tilbys i tiltaket du jobber i være med på å påvirke/endre deltakernes motivasjoner for å holde seg unna rus og rusmidler? Har dere muligheter/merarbeid med å følge opp deltakerne utenom tiltakene? Tilpasser eller tilrettelegger dere individuelt?

8. Hvordan avgjøres det hvilke aktiviteter/tilbud som skal tilbys? Hvordan er du som ansatt involvert når det gjelder slike avgjørelser? Påvirkes dere av økonomiske aspekter knyttet til driften? Hva skjer med tiltakene og de som bruker dem dersom midler/søknader/sponsorer/donasjoner uteblir?

9. Hvilken faglig bakgrunn har de andre ansatte/de frivillige? Samarbeider dere mye med eksterne aktører (private/offentlige organisasjoner, kommune, nav, miljøarbeidere, universitetet og andre myndighetsorgan)

10. Hvor går veien videre for tiltaket du jobber i inn i fremtiden, hvilke tilpasninger eller planer har dere for å utvikle dette tilbudet? Blir brukerne/deltakerne inkludert i samtalene om konkrete fremtidsplaner? Hvorfor/hvorfor ikke?

11. Noen andre temaer som du kunne tenke deg å snakke om, som vi ikke har vært innom til nå?

Appendiks IV: Tilrådning fra NSD

Bjørnar Blaaid
Postboks 1490
8049 BODØ

Vår dato: 20.11.2017

Vår ref: 56598 / 3 / LAR

Deres dato:

Deres ref:

Tilrådning fra NSD Personvernombudet for forskning § 7-27

Personvernombudet for forskning viser til meldeskjema mottatt 14.10.2017 for prosjektet:

56598

Transitions, risks and rehabilitation of young drug users in a life course perspective: How young individuals with drug related problems can integrate themselves back to society through social intervention and rehabilitation programs

--

Doktorgradsprosjekt i sosiologi som vil lede frem til en doktorgradsavhandling.

*Behandlingsansvarlig
Daglig ansvarlig*

*Nord universitet, ved institusjonens øverste leder
Bjørnar Blaaid*

Vurdering

Etter gjennomgang av opplysningene i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon finner vi at prosjektet er unntatt konsesjonsplikt og at personopplysningene som blir samlet inn i dette prosjektet er regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. På den neste siden er vår vurdering av prosjektopplegget slik det er meldt til oss. Du kan nå gå i gang med å behandle personopplysninger.

Vilkår for vår anbefaling

Vår anbefaling forutsetter at du gjennomfører prosjektet i tråd med:

- opplysningene gitt i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon
- vår prosjektvurdering, se side 2
- eventuell korrespondanse med oss

Meld fra hvis du gjør vesentlige endringer i prosjektet

Dersom prosjektet endrer seg, kan det være nødvendig å sende inn endringsmelding. På våre nettsider finner du svar på hvilke [endringer](#) du må melde, samt endringskjema.

Opplysninger om prosjektet blir lagt ut på våre nettsider og i Meldingsarkivet

Vi har lagt ut opplysninger om prosjektet på nettsidene våre. Alle våre institusjoner har også tilgang til egne prosjekter i [Meldingsarkivet](#).

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs tømmer for elektronisk godkjenning.

NSD – Norsk sentra for forskningsdata AS
NSD – Norwegian Centre for Research Data

Hansli Ulløfnes gate 29
NO-3007 Bergen, NORWAY

Tel. +47 55 38 21 17
Faks. +47 55 38 98 30

nsd@nsd.no
www.nsd.no

Org.no: 985 321 884

Appendiks V: Vurdering av forlengelse fra NSD

Viser til endringsmelding registrert hos NSD den 04.05.2020.

Vi har nå registrert at ny prosjektslutt er 02.07.2020 (tidligere 20.04.2020).

NSD forutsetter at prosjektopplegget for øvrig gjennomføres i tråd med det som tidligere er innmeldt samt våre tilbakemeldinger.

Vi vil ta ny kontakt ved prosjektslutt.

Med vennlig hilsen,

--

Eva J. B. Payne

Rådgiver | Adviser

Personverntjenester | Data Protection Services for Research

T: (+47) 55 58 27 97

NSD – Norsk senter for forskningsdata AS | NSD – Norwegian Centre for Research Data AS

Harald Hårfagres gate 29, NO-5007 Bergen

T: (+47) 55 58 21 17 postmottak@nsd.no

www.nsd.no

The logo for NSD (Norsk Senter for forskningsdata) consists of the letters 'NSD' in a bold, red, sans-serif font. The letters are slightly stylized, with the 'N' and 'S' having a modern, blocky appearance.

NORSK SENTER FOR
FORSKNINGSDATA

Avhandlingen omhandler hvordan personer med rusproblemer beskriver og reflekterer over sin vei inn i rusmisbruk og hvordan de forsøker å skaffe seg et bedre liv. Gjennom å undersøke tre rehabiliteringstiltak i en frivillig organisasjon har formålet med prosjektet vært å utvikle kunnskap om hvordan rehabiliteringsprosesser foregår og hvordan sosiale aktiviteter og rusfrie tiltak kan bidra til bedring i tilværelsen generelt. Forskningsspørsmålet for studien er: Hvordan opplever rusavhengige at deltakelsen i sosiale aktiviteter gjennom rehabiliteringstiltak bidrar til å endre deres liv? 1) På hvilke måter arter eventuelle endringer seg? 2) Hvilke livsarenaer og prosesser berøres av forandringene? Forskningsdesignet baserer seg på et biografisk og grounded case studie, og bygger på biografiske intervjuer med elleve personer med rusrelaterte erfaringer, og intervjuer med fem nøkkelpersoner i en frivillig organisasjon. Deltakende observasjoner fra feltarbeid komplementerer analysene. To teoretiske perspektiv har inspirert studien: Et kontekstualistisk livsløpsperspektiv og symbolsk interaksjonisme.

Analysen av oppvekst og vendepunkter vektlegger et komparativt kohort-design for å fremheve hvordan alder og historisk periode har hatt betydning for prosessen frem mot rusmisbruk. Studien viser hvordan allmenne og hverdagslige samhandlingsprosesser kan få betydning for hvordan deltakerne opplever tilhørighet, blir en del av statusgivende fellesskap og får mestringsopplevelser. Bedringsprosessene skapes ved at rusmisbrukere ønsker å gjøre endringer i sin levemåte. De fyller hverdagen med et annet meningsinnhold og strukturere denne rundt aktiviteter som ikke inneholder rus. Deltakerne blir en del av omsorgsrelasjoner og de sosialiseres inn i miljøer som tilbyr en alternativ livsførsel til den de kjente som rusmisbrukere. Rehabiliteringstiltakene gir mulighet til nettverksbygging som letter overgangen til andre livsarenaer noe som bidrar til at de blir mer deltakende i samfunnet.